MESUD ŠADINLIJA

TERITORIJALNA ODBRANA BOSNE I HERCEGOVINE 1986 - 1992

Mesud Šadinlija

TERITORIJALNA ODBRANA BOSNE I HERCEGOVINE 1986-1992

Izdavač: Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava

Za izdavača: prof. dr. Smail Čekić

Urednik: mr. Amir Kliko

Recenzenti: prof. dr. Zijad Šehić
dr. Safet Bandžović

Lektura: Sadžida Džuvić

DTP i
dizajn korica: Mesud Šadinlija

Štampa: PRINTER Sarajevo

Za štampariju: Jasmin Babić

Tiraž: 300

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

355.211.1(497.6)"1986/1992"
94(497.6)"1986/1992"

ŠADINLIJA, Mesud
Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine : 1986-1992 / Mesud Šadinlija. - Sarajevo : Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2013. - 285 str. : ilustr. ; 24 cm

Bibliografija: str. 259-268 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-740-89-3

COBISS.BH-ID 20428038

Mesud Šadinlija

TERITORIJALNA ODBRANA BOSNE I HERCEGOVINE 1986 - 1992

Sarajevo, 2013.

SADRŽAJ str

UVOD.....11

POJAM, NASTANAK I RAZVOJ TERITORIJALNE ODBRANE BOSNE I HERCEGOVINE DO 1986. GODINE

Profiliranje struktura teritorijalne odbrane u okviru jugoslovenskog odbrambenog sistema.....17

Formiranje Teritorijalne odbrane SR Bosne i Hercegovine.....27

Razvoj Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine od Titove smrti do kraja 1985. godine.....40

JUGOSLOVENSKA KRIZA OD 1986. DO 1992. GODINE

Opći pregled uzroka jugoslovenske krize.....59

Faza jugoslovenske krize: 1986–1989.....69

Faza međurepubličke krize: 1990–1992. Raspad države.....103

Odnos bitnih međunarodnih faktora prema jugoslovenskoj krizi.....138

TERITORIJALNA ODBRANA BOSNE I HERCEGOVINE OD 1986. DO 1992. GODINE

TOBiH u fazi jugoslovenske krize od 1986. do 1989. godine….....149

SADRŽAJ **str**

TOBiH u fazi međurepubličke krize
od 1990. do 1992. godine…….....179

Epilog: TOBiH u početnoj fazi odbrane
Bosne i Hercegovine od oružane agresije.....225

ZAKLJUČAK.....253

IZVORI I LITERATURA.....259

PRILOZI.....271

Babu Eminu a.r. i majci Asimi

UVOD

Pojmovi teritorijalna odbrana, štab teritorijalne odbrane, teritorijalac i slični, postali su brzo i neočekivano pojmovima svakodnevnice građana Bosne i Hercegovine u prvim mjesecima njene odbrane od agresije 1992. godine, zajedno s drugim pojmovima vezanim za rat i svakodnevno preživljavanje. Na jednak način, dinamikom zbivanja ovog posebnog i burnog vremena, razvojem Armije Republike Bosne i Hercegovine, gotovo neosjetno su i nestali iz svakodnevne upotrebe. Ostali su prisutni u sjećanju kao nešto proživljeno i poznato, kao nešto o čemu su svi upoznati, ali i nešto o čemu se u većini malo ili gotovo ništa ne zna. Ako bi prosječan srednjovječni građanin BiH bio upitan o ovim pojmovima u vremenu prije 1992. godine, vjerovatno bi bez razmišljanja potvrdio da su mu svi navedeni i slični pojmovi vezani za teritorijalnu odbranu bili poznati i u tom vremenu. Pokazalo bi se, također, da se o sadržaju ovih pojmova iz vremena prije agresije na BiH zna još manje. Uzroci ovako malog stepena poznavanja historije Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine, njene organizacije i značaja svakako leže i u oskudnosti historiografskih radova o ovom fenomenu.

Do rata je ova oblast, kao i sve drugo iz sfere odbrane države, držana u strogo nadziranoj zabrani. U ovom periodu nastali su brojni radovi koji se bave teorijskim pitanjima koncepcije općenarodne odbrane i društvene samozaštite. Radovi koji tretiraju konkretnu implementaciju koncepcije u realne forme organizacije oružanih snaga predstavljaju rijetke pokušaje, obilježene nedostatkom analitičkog i kritičkog pristupa. Iz ovog perioda potiče monografija pukovnika Milana Inđića pod nazivom ***Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine***, i monografija pukovnika Miljenka Živkovića ***Teritorijalna odbrana***, koja je izašla kao šesta knjiga u vojnoj ediciji „Razvoj Oružanih snaga SFRJ 1945-1985“. Nakon rata, mada je otvoreno više javnih polemika o mjestu i ulozi Teritorijalne odbrane u otporu agresiji, bosansko-hercegovačka historijska nauka ga je, zajedno sa cijelim kompleksom bitnih pitanja savremene historije, gotovo u potpunosti ignorisala. Memoarska knjiga generala Hasana Efendića ***Ko je branio Bosnu***, kao i memoarski radovi

nekolicine drugih bosanskih generala i bivših generala JNA u Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Sloveniji, koji se u različitoj mjeri bave ovim pitanjem, metodološkim pristupom i izabranim načinom izlaganja, ne mogu se vrednovati kao historiografija, mada su, u dijelovima u kojima pretstavljaju autentično svjedočenje aktera događaja, od koristi historiografiji. U Bosni i Hercegovini, historiografija se ove teme dotakla samo u radu Smaila Čekića ***Agresija na Bosnu i Hercegovinu***. Prazan historiografski prostor predstavljao je izazov iz kojeg je nastala ova knjiga.

Tokom istraživanja najprije smo došli do zbornika dokumenata izdatog u Beogradu pod nazivom ***Zbornik dokumenata iz oblasti bezbednosti i odbrane Jugoslavije***. Mada uređen očito selektivno i krajnje restriktivno u odnosu na mogućnosti izbora koje daju beogradski arhivi, poslužio je kao koristan izvor našem radu. Nakon njega pojavilo se još nekoliko zbornika dokumenata, kao i stenografskih zapisa važnih državnih organa Bosne i Hercegovine, Srbije i Hrvatske, koji su navedeni u popisu izvora i naučnom aparatu knjige. Sačuvana arhivska građa Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine, kao i dio građe koji potiče iz komandi i jedinica Jugoslovenske narodne armije, nalazi se u Arhivu Armije RBiH i na njima smo u punoj mjeri temeljili ovaj rad.

Značaj naše teme, mada gotovo potpuno neprepoznat u historiografiji koja se bavi širim kompleksom jugoslovenske krize i raspada jugoslovenske države, leži u činjenici da su jugoslovenske republike, kroz proces razvoja i modeliranja elemenata vlastite državnosti i suverenosti u okvirima jugoslovenske federacije, a koji je dovršen ustavnim reformama 1974. godine, u vidu oružane sile vlastitih teritorijalnih odbrana, koje su bile organizovane isključivo na nivou republika, zabaštinile snažan garant takve svoje ustavne pozicije. Političke snage koje su tokom osamdesetih godina 20. vijeka nastojale po svaku cijenu izvršiti ili ustavnu ili nacionalno-teritorijalnu redefiniciju jugoslovenske države, a koje su nužno računale s upotrebom JNA u krajnjim konsekvencama realizacije svojih projekata, od sredine osamdesetih godina pristupile su pripremnim aktivnostima čiji je cilj bio izmjena ustavne i zakonske pozicije Teritorijalne odbrane, njeno faktičko sla-

bljenje i likvidacija ove institucije kao legalnog garanta pozicija republika u jugoslovenskoj federaciji. Ove aktivnosti provođene su u okviru niza promjena i prilagođavanja jugoslovenske koncepcije odbrane i organizacije oružanih snaga, čiji su integralni dio bile i teritorijalne odbrane republika na isti način na koji su republike bile dio jugoslovenske države, i kroz reorganizaciju sistema rukovođenja i komandovanja u oružanim snagama. U ovom radu nastojali smo pokazati da je taj proces bio bitan vektor u paralelogramu sila pod čijim se djelovanjem srušila historijska tvorevina jugoslovenske države, te da je bez njegove slike slika ukupnog procesa jugoslovenske krize i raspada nepotpuna. U nastojanju da ovdje damo takvu sliku, koncentrišući se prvenstveno na procese unutar Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine, nastojali smo ih sagledati u kontekstu ukupnosti historijskih procesa koji se obilježavaju zajedničkim nazivom jugoslovenske društvene i državne krize druge polovine osamdesetih i početka devedesetih godina 20. vijeka. Pokušali smo uspostaviti jasne relacije između smisla, sadržaja i dinamike promjena ostvarenih u organizaciji oružanih snaga i sadržaja, dinamike i protivrječnosti različitih nacionalnih političkih koncepata oko kojih se plela mreža jugoslovenske krize. U kontekstu tako uspostavljenih relacija, bez kojih bi se svela na suhu tabelu brojeva i datuma, nastojali smo dati jednu historiju Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine, posebno se posvetivši periodu njenog razvoja u godinama eskalacije jugoslovenske krize.

U tom cilju najprije smo nastojali objasniti sam pojam i koncept teritorijalne odbrane, njegovo historijsko utemeljenje u vojnom iskustvu i organizaciji jugoslovenske oružane sile, te nastanak i razvoj Teritorijalne odbrane SR Bosne i Hercegovine do 1986. godine. Nešto duži osvrt na ovu etapu bio je neophodan da bi se na pravi način razumio društveni potencijal koji je teritorijalna odbrana stekla tokom svog razvoja i njegove moguće implikacije u planovima redefinicije jugoslovenske državne zajednice. Zatim smo u drugom dijelu dali također nešto više prostora objašnjenju nastanka jugoslovenske krize i onim njenim aspektima iz kojih se mogu iščitati relacije s procesom reorganizacije oružanih snaga i sistema rukovođenja i komandovanja u njima. U kon-

tekstu dobivenih rezultata u trećem dijelu rada nastojali smo prikazati i objasniti proces razvoja TO Bosne i Hercegovine u vremenu eskalacije jugoslovenske krize od 1986. do 1992. godine, odnosno proces kontinuiranog smanjenja njene veličine i degradacije njene pozicije unutar jugoslovenskog sistema odbrane i opće ustavne pozicije kao komponente oružanih snaga.

U pokušajima objašnjenja jugoslovenske krize služili smo se u najvećoj mjeri literaturom, a tamo gdje je to bilo moguće i potrebno, s obzirom na koncepciju rada, dostupnim objavljenim izvorima, dokumentima i memoarima političkih aktera. U pristupu smo određene aspekte ove krize, koje smo ocijenili posebno bitnim u relacijama uže teme rada, postavili jako široko i u izlaganju nastojali svesti na bitne elemente koji korespondiraju s bitnim elementima na kojima smo gradili elaboraciju uže teme rada. Takav pristup nam se činio nužnim za dokazivanje uzročno-posljedičnih veza utvrđenih historijskih činjenica razmatranih faza razvoja TO Bosne i Hecegovine i faktora naznačenih u izlaganju šireg konteksta jugoslovenske krize. U tom smislu bilo je neophodno da se nekim u radu otvorenim pitanjima i temama vraćamo više puta na različitim nivoima razmatranja, u različitim dijelovima rada. Užu temu, razvoj TO Bosne i Hercegovine, obrađivali smo u najvećoj mogućoj mjeri na osnovu autentične arhivske građe Arhiva Armije RBiH. Tamo gdje smo koristili literaturu, nastojali smo se držati radova čiji se rezultati mogu kritički ocijeniti na osnovu rezultata proučavanja autentične građe u koju smo imali uvid ili su, u jednom broju slučajeva, literarna svjedočenja aktera historijskih događaja, što im daje karakter historijskih izvora.

Osnovu knjige predstavlja magistarski rad autora, odbranjen na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 11. marta 2008. Za njeno konačno pojavljivanje pred čitaocima odlučujuću ulogu imali su poticaj i podrška porodice, prijatelja i saradnika.

POJAM, NASTANAK I RAZVOJ TERITORIJALNE ODBRANE BOSNE I HERCEGOVINE DO 1986. GODINE

Profiliranje struktura teritorijalne odbrane u okviru jugoslovenskog odbrambenog sistema

U najširem smislu, teritorijalna odbrana je onaj dio oružanih snaga neke zemlje čija je namjena da najvažnijem dijelu tih snaga, njihovoj operativnoj armiji, u ratu omogući nesmetana dejstva na frontu, a državnoj upravi normalno funkcionisanje na teritoriji iza fronta.[1]

Teritorijalna odbrana, kao forma i način organizovanja dijela oružanih snaga, po svojoj namjeni i osnovnim principima nije predstavljala nikakvu specifičnost jugoslovenske odbrambene koncepcije. Bez obzira što je ta koncepcija, nazvana općenarodnom odbranom i društvenom samozaštitom, sa svim u nju uključenim elementima, pa i teritorijalnom odbranom, u jugoslovenskoj teoriji i praksi smatrana originalnom, historijski novom, a „po sadržaju univerzalnom" koncepcijom i pripisivana nadahnuću Titovog vojničkog genija,[2] većina država savremenih Jugoslaviji imala je, na način primjeren njihovom vojno-političkom značaju i snazi, usvojenoj strategiji i ratnim planovima, u sklopu svojih oružanih snaga takvu komponentu kojoj je, u različitim varijantama, bila namijenjena zaštita teritorije od zračnih napada, zaštita od vazdušnih i pomorskih desanta, borba protiv ubačenih i infiltriranih neprijateljskih snaga, obezbjeđenje i zaštita važnih objekata, komunikacija i državnih ustanova. Ova osnovna namjena mogla je, u zavisnosti od usvojene strategije, biti dalje razvijana u pravcu upotrebe snaga teritorijalne odbrane u zahvatu fronta, bilo samostalno bilo u sadejstvu sa snagama operativne armije, ali i iza linije fronta, na dijelovima teritorije koju je neprijatelj zauzeo. Relativna veličina ovih sastava u odnosu na veličinu operativne armije mogla se kretati od ma-

1 ***Vojna enciklopedija***, knjiga 9, Beograd, 1975, str. 762.

2 Izvori ovog nadahnuća prepoznati su u teoriji o „naoružanom narodu" Karla Marksa, u historijskom iskustvu Pariske komune 1871. godine, Oktobarske revolucije u Rusiji 1917. godine i Narodnooslobodilačkog rata u Jugoslaviji 1941-1945. godine. Nikola Ljubičić, ***Općenarodna odbrana strategija mira***, Beograd, 1977, ali i drugi jugoslovenski autori koji su se bavili ovom temom. Radovi koje smo koristili i naveli u ovoj knjizi – bez ijednog izuzetka.

lih, usko određenim zadacima namijenjenih sastava, pa do ešaloniranja u najmasovniji i strateški najvažniji posebni dio oružanih snaga, kao u jugoslovenskom primjeru, ali i u primjeru nekolicine drugih evropskih država.[3]

Polazeći od osnovne definicije uspostavljene prema namjeni snaga, može se reći da je historija onoga što se u savremenom smislu naziva teritorijalnom odbranom duga koliko i historija ljudskih ratovanja. U svim su epohama vladari i vojskovođe bili prinuđeni na različite načine rješavati problem zaštite vlastite teritorije i funkcija vlasti na njoj od djelovanja neprijateljskih snaga u vrijeme odsustvovanja vojske s teritorije i njenog boravka na udaljenim ratnim poprištima, te od iznenadnih neprijateljskih upada na koje se ne bi moglo stići reagovati mobilizacijom vojske ili ona ne bi mogla biti dovoljna. Izrazitih primjera ovakve vrste vojnog organizovanja imamo i u historiji Bosne i Hercegovine i u historiji drugih južnoslavenskih zemalja.

U drugoj polovini 15. vijeka, u odbrani hrvatskih zemalja od učestalih provala osmanskih akina počeo se primjenjivati sistem insurekcije, „općeg ustanka“, koji je značio povremeno podizanje pod oružje određenog broja slobodnih seljaka i građana,[4] pripadnika staleža koji inače nisu imali vojne obaveze i s njima povezane društvene privilegije. Dalji historijski razvoj na ovom području išao je u pravcu stvaranja Vojne krajine, kao graničnog teritorijalnog pojasa s posebnim vojnim dužnostima njenih stanovnika.[5] Istovremeno je tekao proces uobličavanja teritorije Bosne i Hercegovine od tipičnog osmanskog krajišta u vrijeme ekpanzije ovog carstva, u pokrajinu sa specifičnim društvenim odnosima, upravnom i vojnom organizacijom u periodu kada su se granice carstava stabilizovale na granicama Bosanskog ejaleta. Bosanske kapetanije i kapetanska vojska predstavljali su čist primjer teritorijalizacije vojne organizacije s ciljem zaštite i kontrole teritorije.

3 Miljenko Živković, ***Teritorijalna odbrana Jugoslavije – najširi oblik organizovanja radnih ljudi i građana za oružanu borbu***, Beograd, 1985, str. 33-55.

4 ***Historija naroda Jugoslavije I***, Zagreb, 1959, str. 754-762.

5 ***Historija naroda Jugoslavije II***, Zagreb, 1959; Nenad Maočanin, ***Turska Hrvatska***, Zagreb, 1999; Drago Roksandić, ***Vojna Hrvatska/La Croatie militaire***, Zagreb, 1988.

Nakon ukidanja bosanskih kapetanija, pokušaj nadomjestka teritorijalne komponente predstavljalo je uvođenje rezervnih jedinica redife.[6] Koncept narodne vojske u Srbiji Mihajla Obrenovića, koja je ustrojena isključivo na teritorijalnom principu i kojoj država daje samo obuku i komandu, a sve druge troškove snosi pojedinac i lokalna zajednica, gotovo da je sličan jugoslovenskom konceptu teritorijalne odbrane.[7] Odmah nakon početka I svjetskog rata austrougarske vlasti su u Bosni i Hercegovini formirale vojne jedinice od naoružanog stanovništva na principu teritorijalne odbrane, a u cilju zaštite od komitskog djelovanja sa srpske i crnogorske strane, zaštite teritorije i sprečavanja oružane pobune, prije svega srpskog stanovništva.[8] U kratkoj povijesti Države Slovenaca, Hrvata i Srba, od kraha Austro-Ugarske monarhije do ulaska srpske vojske na njenu teritoriju, njena narodna garda formirana je i funkcionisala kao tipična teritorijalna odbrana.[9] U odbrambenom sistemu Kraljevine Jugoslavije nije postojao koncept analogan teritorijalnoj odbrani. Svakako najveći značaj graditelji jugoslovenskog koncepta općenarodne odbrane i društvene samozaštite, u okviru kojeg je nastala i Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine, pridavali su historijskim i vojnim iskustvima narodnooslobodilačkog rata 1941−1945. godine.

Razvojem oružanih snaga, općim unapređenjem ratne tehnike, sredstava transporta i komunikacija, povećanjem mobilnosti i vatrene moći oružanih snaga u oba svjetska rata vođena u 20. vijeku, a naročito nakon II svjetskog rata, došlo je do usložnjavanja problema zaštite vlastite teritorije u ratnim uslovima i srazmjerno povećanom izazovu, daljeg razvoja i povećanja značaja struktura teritorijalne odbrane kao posebne

6 Ahmed S. Aličić, ***Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine***, Sarajevo, 1983; Ahmed S. Aličić, ***Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine***, Sarajevo, 1996; Hamdija Kreševljaković, ***Kapetanije u Bosni i Hercegovini***, Sarajevo, 1954; Avdo Sućeska, Ajani. ***Prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka***, Sarajevo, 1965.

7 Vasilije Stojanović, „Srpska vojska od 1804–1876“, ***Traganja,*** br. 4, Aleksinac, 2001.

8 U upotrebi je bilo više naziva za ove jedinice, ali je najčešće korišten naziv *Schutzcorps*, odakle domaći naziv Šuckori. Milorad Ekmečić, „Planovi za gerilski rat 1914.“, ***Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka***, Beograd, 1997, str. 433. Nusret Šehić, Četništvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941, Sarajevo, 1971, str. 39-42.

9 Nusret Šehić, ***Bosna i Hercegovina 1918 – 1925***, Sarajevo, 1991, str. 17

komponente oružanih snaga.

To se u prvim poratnim godinama nije odrazilo na razvoj teritorijalne odbrane u Jugoslaviji. Preuzimajući u maksimalno mogućoj mjeri iskustva i modele društvenog i državnog razvoja SSSR-a, jugoslovenski komunisti izgrađivali su svoje oružane snage kao vjernu kopiju sovjetskih, uz važno neposredno učešće sovjetskih vojnih instruktora. Kako se u ruskoj koncepciji pod teritorijalnom odbranom podrazumijevala isključivo protivvazdušna odbrana i civilna zaštita, i nije se predviđala direktna ugroženost teritorije kopnenim snagama protivnika, a za borbu protiv eventualnih vazdušnih i pomorskih desanta planirane su jedinice operativne armije,[10] tako je i u Jugoslaviji do juna mjeseca 1948. godine formirano tek nešto posadnih i jedinica protivvazdušne odbrane u sastavu Jugoslovenske armije.[11]

Mada se, kao što vidimo, tokom tri poslijeratne godine odreklo vlastitog ratnog iskustva i tradicije u pogledu organizacije oružanih snaga i doktrine njihove upotrebe, a u potpunosti usvojilo sovjetski model, jugoslovensko rukovodstvo će mu se nakon izbijanja sukoba sa Staljinom ponovo vratiti. Suočeni s vjerovatnošću vojne intervencije Sovjeta i njihovih satelita, a predviđajući u tom slučaju brz i potpun poraz Jugoslovenske armije, Tito i drugovi su odlučili ponovo formirati svoju partizansku vojsku koja bi nastavila borbu nakon očekivanog poraza operativne vojske. Formirali su Vrhovni štab partizanskih odreda Jugoslavije, za čijeg je komandanta postavljen Svetozar Vukmanović Tempo, te štabove po republikama, regijama i općinama, u čiji su sastav izabrani najpouzdaniji kadrovi ratnog partizanskog pokreta. Zadatak ovih štabova bio je organizovanje sveopćeg partizanskog rata na okupiranoj teritoriji zemlje. U tom cilju formirani su teritorijalni odredi i disperzirane pripremljene rezerve hrane, eksploziva i oružja.[12]

Ovaj događaj i njime iznuđene odluke predstavljali su zaokret u pravcu izgradnje jugoslovenske teritorijalne odbrane. Taj proces neće

10 ***Vojna enciklopedija***, knjiga 9, Beograd, 1975, str. 763.

11 Miljenko Živković, ***Teritorijalna odbrana***, Beograd, 1986, str. 32.

12 Darko Bekić, ***Jugoslavija u hladnom ratu: odnosi sa velikim silama 1949-1955***, Zagreb, 1988, str. 37. M. Živković, ***Teritorijalna odbrana***, str. 42.

teći ravnomjerno i pravolinijski. Odvijat će se u nekoliko faza i svaka od njih će biti potaknuta ili određena nekim od bitnih događaja koji su značili bilo neposrednu spoljnju prijetnju sigurnosti zemlje ili promjenu u odnosu na njenu poziciju između dvaju velikih vojno-političkih blokova, bilo bitnu promjenu pravca unutrašnjeg političkog razvoja zemlje.[13]

Već od 1951. godine, kada se na teritorijalnom principu formirane partizanske jedinice, dakle rezervne jedinice, počinju u raznim formama obučavati i proigravati zajedno s jedinicama operativne armije, može se konstatovati da je Jugoslovenska armija[14] postala operativno-teritorijalna, umjesto klasične stajaće, operativne armije u vrijeme potpunog sovjetskog uticaja. Dalji koraci napravljeni su u 1955. godini, godini poststaljinske normalizacije odnosa sa SSSR-om, kada je usvojen novi Zakon o narodnoj odbrani, kojim je predviđeno osnivanje partizanskih diverzantskih i drugih teritorijalnih jedinica u osnovnim organizacijama (industrijskim preduzećima) i zajednicama. Te godine Tito je donio i odluku da se prvi put ozbiljno pristupi definisanju i razvoju cjelovite odbrambene politike Jugoslavije. Dodatnu ozbiljnost projektu dala je, svakako, vojna intervencija Varšavskog pakta 1956. u Mađarskoj, a cijeli posao završen je 1958. godine. Te je godine Jugoslavija otkazala američku vojnu pomoć koju je primala još od 1952.[15] i usvojen je dokument pod nazivom „Doktrina opštenarodnog rata".[16] Njime je predviđeno, u slučaju agresije na Jugoslaviju, organizovanje oružanog otpora najširih mogućih razmjera, s primjenom strategije i taktike kombinovanih frontalnih i partizanskih dejstava. U tom cilju prišlo se formiranju bataljona narodne vojske i štabova odreda narodne vojske u preduzećima, općinama i srezovima. Mobilizacijom ovih jedinica ru-

13 O općem značaju spoljnje prijetnje kao integrativnog faktora i kao katalizatora ideoloških, političkih i društvenih procesa u socijalističkoj Jugoslaviji: Dejan Jović, ***Jugoslavija, država koja je odumrla***, Zagreb, 2003.

14 Jugoslovenska armija preimenovana je u Jugoslovensku narodnu armiju (JNA) na desetu godišnjicu svoga formiranja 22. 12. 1951. godine. ***Vojna enciklopedija***, knjiga 4, Beograd, 1975, str. 141.

15 Leo Mates, ***Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije***, Beograd, 1976, str. 204.

16 Borislav Sikimić, ***Odbrana u ustavnom sistemu SFRJ***, Beograd, 1985, str. 123.

kovodili su narodni odbori i organi narodne odbrane pri preduzećima. Osim ovih, formirani su vojno-teritorijalni bataljoni i štabovi, reorganizovane su posadne jedinice i formirani posadni odredi, te glavni štabovi i štabovi grupa posadnih odreda. Oprema i naoružanje čuvali su se u JNA.[17]

Već sljedeće, 1959. godine došlo je do promjena nekih tek primijenjenih rješenja, što neće biti posljednji put u izgradnji jugoslovenskog odbrambenog sistema. Ukinute su posadne, stražarske i jedinice narodne vojske. Umjesto njih formirani su teritorijalni odredi pri svakom srezu i samostalne teritorijalne čete pri svakoj općini. U ovom svojevrsnom ciklusu teritorijalizacije dijelova oružanih snaga, posljednji korak u nizu načinjen je početkom 1962. godine kada su formirane mjesne, općinske i gradske vojne komande.[18]

Od 1958. godine i usvajanja „Doktrine opštenarodnog rata" pa do 1962. godine, paralelno s postepeno činjenim koracima razvoja teritorijalne komponente, rađena je ambiciozna studija o mogućnostima odbrane malih država u okruženju velikih vojnih blokova. U suštini studija je zagovarala povratak decentralizaciji vojne sile, vraćanje na principe totalne odbrane i marksistički koncept naoružanog naroda, na tragu partizanskih iskustava iz antifašističkog rata, kao i razvoj dvokomponentnih oružanih snaga, u kojima bi jedna komponenta bila osposobljena za vođenje frontalne odbrane, a druga za vođenje gerilske borbe. Ovaj pristup nužno je vodio jačanju republičkih kompetencija u cilju omogućavanja nastavka rata i u varijanti u kojoj bi popucale sve linije frontalne odbrane.[19]

Državni i partijski vrh nije, vjerovatno usljed postojanja snažnog ot-

17 Ukupno je formirano tokom 1958. godine 55 štabova odreda narodne vojske, 221 bataljon narodne vojske, 35 štabova vojno-teritorijalnih pješadijskih bataljona, 170 vojno-teritorijalnih pješadijskih bataljona, 201 posadni odred, 433 štaba posadnih jedinica. ***Oružane snage SFRJ***, Beograd, 1982, str. 166.

18 ***Oružane snage SFRJ***, str. 167. Milan Inđić, ***Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine***, Sarajevo, 1989, str. 37.

19 Martin Špegelj kao glavne autore studije navodi generale Ivana Rukavinu i Bogdana Oreščanina, a kao oponente konceptu koji je predlagala studija navodi generalno srpske i crnogorske generale kao zagovornike apsolutne centralizacije i JNA i države. Martin Špegelj, ***Sjećanja vojnika***, Zagreb, 2001, str. 51-52.

pora takvim rješenjima, preduzeo dalje korake na organizaciji oružanih snaga u pravcu kojeg je preporučivala navedena studija, iako su već naredne godine po njenom dovršetku ostvarene bitne političke pretpostavke na kojima se zasnivala. Naime, iako su Ustavom iz 1963. godine prvi put kao neposredni subjekti u organizaciji općenarodne odbrane, pored jugoslovenske federacije, definisane i republike, pokrajine, općine i druge društveno-političke zajednice i organizacije, u reorganizaciji armije, započetoj 1964. godine, unutar koje su u određenoj mjeri reorganizovane i teritorijalne jedinice, nisu primijenjena nikakva bitno nova rješenja i načinjeni suštinski iskoraci. Vojni vrh je smireno išao već utabanim stazama: teritorijalni odredi preformirani su u teritorijalne bataljone, a nanovo su formirane i stražarske jedinice.[20] U tome nije bilo ničeg suštinski novog.

Na kraju razdoblja razvoja teritorijalne odbrane kao dijela JNA, krajem 1967. godine, kao vrste teritorijalnih jedinica u njenom sastavu postojali su: partizanske brigade (105), teritorijalni bataljoni (52), teritorijalne čete (597), diverzantske jedinice (80), protivavionske radničke baterije (61), posadne baterije (23), mjesne, općinske i gradske vojne komande i stražarske jedinice.[21] Cijeli ovaj proces, u svim naznačenim etapama, uključujući i suštinsku izmjenu ustavnih odredbi kojima su definisani subjekti narodne odbrane u Ustavu iz 1963. godine, kako smo već rekli, nije još uvijek značio odvajanje teritorijalne odbrane u zasebnu komponentu. Partizanske i teritorijalne jedinice bile su u sastavu JNA. Dinamika njihovog razvoja, njihov razmještaj, broj i struktura još uvijek su bili u punoj nadležnosti JNA. Što je najbitnije, tamo je bilo i naoružanje kojim su ove jedinice trebale biti naoružane. Zakon o narodnoj odbrani, usvojen 1965. godine, predvidio je samo mogućnost da u ratnom stanju, a u slučaju neposredne ratne opasnosti samo po potrebi, mjesno stanovništvo može organizovati straže, patrole i druge jedinice u cilju odbrane od neprijateljskih vazdušnih i pomorskih desanta, sabotera, diverzanata i drugih neprijateljskih djelatnosti. Ove

20 ***Oružane snage SFRJ***, str. 168.

21 Brojevi u zagradama predstavljaju ukupne pokazatelje za teritoriju cijele Jugoslavije. M. Živković, ***Teritorijalna odbrana***, str. 76.

formacije označene su općim pojmom teritorijalna odbrana, a trebale su ih formirati lica koja ne podliježu obavezi služenja u JNA ili civilnoj zaštiti. Ove su jedinice mogle organizovati i njihovim radom rukovoditi općinske i sreske skupštine uz saglasnost prvostepenih vojno-teritorijalnih i drugih vojnih organa, kao i organa unutrašnjih poslova.[22] Mada je dotadašnja teritorijalizacija dijela oružanih snaga provođena isključivo unutar strukture JNA, a van nje ostavljena samo kao krajnja, ratna mogućnost, otpori ovom procesu, koji se u onovremenom jugoslovenskom političkom vokabularu imenovao kao podruštvljavanje funkcije narodne odbrane, bili su snažni, iako ne javni, i koncentrisani ponajprije unutar JNA.[23] Konkretne oblike njihovog djelovanja, kao i planirane i postignute efekte tog djelovanja na razvoj Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine u vrijeme jugoslovenske krize, pokušat ćemo identifikovati na narednim stranicama i to će biti jedan od najvažnijih ciljeva ovog rada. U ovom periodu, od 1962. do 1968. godine, otpor promjenama sublimiran je u izraženoj orijentaciji vojnog vrha da razvoj teritorijalnih jedinica usmjeri pravcem njihovog okrupnjavanja u pukove,[24] što je značilo stvaranje dodatnih pretpostavki potpune kontrole ove strukture.

Takav razvoj događaja prekinut je i preusmjeren opet jednom akcijom Kremlja, vojnom intervencijom u Čehoslovačkoj 21. augusta 1968. godine. Ova će intervencija izazvati krajnje ozbiljnu zabrinutost jugoslovenskog rukovodstva u pogledu mogućnosti sovjetske vojne intervencije u Jugoslaviji, ne manju od mogućnosti intervencije u vrijeme sukoba sa zemljama komunističkog Informbiroa 1948. go-

22 ***Zakon o narodnoj odbrani (prečišćeni tekst)***, Službeni vojni list 17/1965, str. 516.

23 Ovu neformalnu vojnu opoziciju njen posljednji jugoslovenski šef naziva jednostavno „linija“ i locira njeno djelovanje na tri osnovna pravca: „...da se odgovarajućim vojno-stručnim rješenjima doskoči koliko može i neutrališe pogubno dejstvo ustavnog koncepta oružanih snaga. Drugi, da se maksimalno onemoguće rješenja koja su u duhu toga koncepta ali nisu eksplicitno utvrđena u Ustavu, odnosno zakonima. Treće, da se kroz obuku, vaspitanje i cjelokupni drugi rad u JNA maksimalno njeguje i razvija jugoslovenska ideja.“ Veljko Kadijević, ***Moje viđenje raspada, vojska bez države***, Beograd, 1993, str. 77.

24 M. Inđić, nav. dj., str. 40.

dine.[25] U tako ozbiljnoj situaciji do izražaja su došle i slabosti oružanih snaga, sporost i propusti u sistemu mobilizacije, tromost u prikupljanju jedinica na ugroženim sjeveroistočnim granicama zemlje. Iskazane slabosti potrest će vojni vrh, dovesti do smjena na čelu JNA i ponovo potaći rasprave o suštinskoj reformi koncepta i sistema općenarodne odbrane.[26] To će, kao i dvadeset godina ranije, potaći rukovodstvo na brze, odlučne i radikalne korake. Teritorijalni bataljoni, čete, diverzantski odredi i druge teritorijalne jedinice i mjesne komande do kraja 1968. godine predati su iz sastava Jugoslovenske narodne armije u nadležnost društveno-političkih zajednica, odnosno republika, pokrajina i općina. Zajedno s nadležnošću nad jedinicama, iz rezervi JNA je u općine diljem Jugoslavije upućeno, pored razne opreme, municije i sredstava veze, i 350.000 cijevi raznog naoružanja.[27]

Ovaj praktični korak značio je konačno stvaranje Teritorijalne odbrane kao posebne komponente oružanih snaga SFRJ i konačni iskorak u pravcu onoga što se nazivalo podruštvljavanje sistema općenarodne odbrane. Glavni motiv za ovu mjeru nije teško utvrditi, jer je identičan motivu koji je opredijelio jugoslovensko rukovodstvo da 1948. reaktivira mrežu partizanskih odreda i štabova. Cilj je bio brzo stvoriti najširu moguću strukturu, elastičnu i otpornu na koncentrisane neprijateljske udare, unutar koje se može organizovati dalji oružani otpor u izvjesnosti razbijanja snaga vlastite operativne armije. Ostale elemente uticaja na ovakvu odluku iz kompleksa trajnog sukoba na liniji unitarističkog i federalističkog koncepta razvoja odnosa razmatrat ćemo na narednim stranicama ovog rada.

Za razliku od prethodne situacije, ovaj put je iznađeno ad hoc rješen-

25 Osim što je glavna sovjetska optužba na račun čehoslovačkog rukovodstva bila optužba za revizionizam izvornog marksističko-lenjinističkog učenja, pa je sama po sebi bila dovoljna da se Tito, iz moskovske perspektive revizionistički papa međunarodnog komunizma, prepozna u moskovskim upozorenjima, razlozi za dodatni oprez poticali su iz činjenice da je Titova i Čaušeskuova posjeta Pragu u prvoj polovini avgusta izgleda bila potrebni razlog Moskvi da se odluči na oružanu intervenciju već 21. avgusta. U pitanju je bio strah od stvaranja revizionističke Male Antante. Volter Laker, ***Istorija Evrope 1945-1992***, Beograd, 1999, str. 434-443.

26 Branko Mamula, ***Slučaj Jugoslavija***, Podgorica, 2000, str. 27-28.

27 M. Inđić, nav. dj., str. 40.

je brzo pretvoreno u sistemsko. U februaru 1969. godine usvojen je novi Zakon o narodnoj odbrani, po kojem se jedinstvene Oružane snage SFRJ dijele na dvije osnovne strategijske cjeline: operativnu armiju i teritorijalnu odbranu.[28]

28 ***Vojna enciklopedija***, knjiga 4, Beograd, 1975, str. 142.

Formiranje Teritorijalne odbrane SR Bosne i Hercegovine

Početkom decembra 1968. godine, na osnovu odluke saveznog državnog i partijskog vrha o predaji teritorijalnih jedinica u njenu nadležnost, u rukovodstvu Bosne i Hercegovine privedene su kraju rasprave i pripreme i napravljeni planovi za osnivanje glavnog republičkog štaba, oblasnih štabova Sarajevo, Banja Luka, Mostar i Tuzla, te općinskih štabova kao zasebnih vojnih organa nadležnih za organizaciju, opremanje, obučavanje i upotrebu jedinica Teritorijalne odbrane, Civilne zaštite i pojedinih službi teritorijalne odbrane. Glavni štab narodne odbrane SRBiH, kako mu je bio prvi zvanični naziv i za čijeg je prvog komandanta postavljen generalpukovnik Franjo Herljević, profunkcionisao je početkom januara 1969. godine. Oblasni i općinski štabovi formirani su do kraja februara iste godine. U nadležnosti oblasnih štabova bilo je pružanje stručne pomoći općinskim štabovima u njihovoj oblasti, ali im ovi nisu bili komandno podređeni. Nadležnost u komandovanju štabovima i jedinicama teritorijalne odbrane imao je samo Glavni štab NOSRBiH.[1]

Valja primijetiti da je prvobitni naziv najvišeg nivoa rukovođenja i komandovanja u Bosni i Hercegovini, kao i u drugim republikama i pokrajinama, sadržavao referencu *narodna odbrana*, što je od početka do kraja postojanja druge Jugoslavije najširi pojam korišten da označi cjelinu sistema i sistemskih rješenja kojima je regulisano pitanje odbrane zemlje. Sam koncept nazivao se općenarodnom odbranom,[2]

1 M. Inđić, nav. dj., str. 53-87.

2 U jugoslovenskoj vojnoj i društvenoj teoriji nikada do kraja nije izvedena jasna razlika između ovih pojmova, pa su često razumijevani kao sinonimi (Sikimić, nav. dj., str. 137). Ipak, ostaje neospornom činjenica da je od 1946. godine, pa do kraja postojanja jugoslovenske države, konstantno u nazivima zakona o odbrani korišten naziv *narodna odbrana*, te u nazivima nadležnih državnih organa (savezni, republički, pokrajinski, općinski *sekretarijati za narodnu odbranu*). Pojam *općenarodna odbrana* korišten je po pravilu u oznakama teorije, koncepcije, doktrine, pa makar se unutar njih u različitoj mjeri poklapala značenja samih pojmova. Primjećuje se, također, da je naziv najviše instance rukovođenja i komandovanja u BiH, a takav

a u sistemskom smislu upotrebljavan je pojam narodna odbrana i kao takav korišten je u nazivu zakona o narodnoj odbrani na saveznom, republičkom i pokrajinskom nivou, kao i u nazivima organa državne uprave nadležnih za poslove odbrane. Korištenje ovog termina u nazivu glavnog republičkog štaba sugerira na direktan način razumijevanje smisla i duha novog koncepcijskog rješenja i odluke o preuzimanju teritorijalnih jedinica u nadležnost društveno-političkih zajednica. O ranoj prisutnosti mišljenja da iza ovog koraka i ispod ovakvog naziva leži konsekventan zaključak da je jugoslovenskoj federaciji i u sferi odbrane ostao tek delegirani dio nadležnosti i odgovornosti, svjedoči i otpor određenih vojnih i političkih struktura ovakvim tokovima procesa podruštvljavanja narodne odbrane. Ti će otpori, kroz formu nominalno nepolitičkog, vojno-stručnog uticaja,[3] između ostalog rezultirati izmjenom naziva ovih štabova u štabove teritorijalne odbrane, što sasvim jasno sugeriše nadležnost samo nad teritorijalnom odbranom, kao jednom od komponenti, a ne nad cjelinom sistema narodne odbrane u republici i pokrajini.

Prve jedinice Teritorijalne odbrane SRBiH su sastavom, strukturom i vrstom naoružanja planirane i formirane tako da imaju mogućnost za samostalno borbeno djelovanje, od čete u sastavu odreda ili bataljona, bataljona u sastavu brigade, do brigade kao osnovne manevarske jedinice[4] koja je, po uzoru na ratne partizanske brigade, trebala biti sposobna za borbu na svakom zemljištu, osamostaljena za transport, snabdijevanje, vatrenu podršku i sve drugo što je podrazumijevala sposobnost za samostalno borbeno djelovanje. Osnovnu borbenu snagu općinskih štabova činili su partizanski odredi sastava tri do šest četa, s diverzant-

je bio i u ostalim federalnim jedinicama Jugoslavije, u izvjesnom smislu i reminiscencija na tradicije NOR-a 1941-1945, tokom kojeg su se komande NOP-a projektovanih budućih federalnih jedinica također nazivale glavnim štabovima.

3 V. Kadijević, nav. dj., str. 77.

4 Ovo nije karakteristično za početak razvoja teritorijalne odbrane u svim jugoslovenskim federalnim jedinicama. Brigade kao najkrupnije formacije u najvećem broju bile su zastupljene u sastavu TOSRBiH (26 brigada) i u Crnoj Gori (8 brigada). Mali broj ovakvih jedinica formiran je u Srbiji, ali ne u brigadnim, već u pukovskim formacijama (3 puka). Ostale republike i pokrajine nisu imale pukovskih i brigadnih formacija. M. Živković, ***Teritorijalna odbrana***, str. 106.

skim i izviđačkim odjeljenjima, te pratećim i inženjerijskim vodovima. Do kraja 1970. godine u jedinicama TOSRBiH nalazilo se 138.000 ljudi, od čega je 75.836 bilo naoružano.[5] Dio ovog naoružanja poticao je iz viškova dobivenih iz rezervi JNA, dio je kupljen sredstvima republike, a dio pripadnika bio je naoružan vlastitim lovačkim naoružanjem. Osim navedenih formacija, organizovani su i dopunski odredi, omladinski odredi i jedinice civilne zaštite. Teritorijalni dopunski odredi formirani su na nivou svake općine, a njihove čete i vodovi po mjesnim zajednicama. Ovi su odredi naoružavani lovačkim puškama i karabinima, a bili su namijenjeni za stražarsku službu i kontrolu teritorije. Omladinski odredi[6] formirali su se od omladinaca koji nisu služili vojni rok i koji nisu imali ratni raspored u JNA i TO.

Tokom 1971. godine, na posebno organizovanim svečanostima uz masovno prisustvo stanovništva, formiranim jedinicama TOSRBiH uručene su ratne zastave.[7]

5 Ibid., str. 105.

6 M. Inđić, nav. dj., str. 53-88. Veliki broj ovakvih omladinskih odreda također je bila specifičnost TOSRBiH (120 odreda 1970. godine) i Makedonije (58 odreda); ostale republike i pokrajine nisu imale ove formacije u sastavu svojih teritorijalnih odbrana. Branko Mamula s druge strane navodi ovu vrstu jedinica, naročito u Hrvatskoj u vrijeme maspoka, kao i jedinice „narodne zaštite“ u Sloveniji, kao pokušaj da se stvore dijelovi oružanih snaga koji će biti potpuno van kontrole Vrhovne komande OSSFRJ. B. Mamula, nav. dj., str. 62-63. Pregledi jedinica TO, koje daje Miljenko Živković na osnovu dokumenta SSNO, ne sadrže podatke o omladinskim odredima u Hrvatskoj i Sloveniji u vrijeme maspoka. Hrvatska je doduše imala u to vrijeme enorman broj malih jedinica: samostalnih grupa, odjeljenja i vodova u mjesnim zajednicama (preko 3.500 jedinica), pa je moguće da je to struktura u kojoj je Mamula i ondašnji vojni vrh JNA prepoznavao prijetnju. M. Živković, ***Teritorijalna odbrana***, str. 106. To je i mišljenje generala Martina Špegelja koji potvrđuje da su ove jedinice o kojima govori Mamula bile u sastavu TO Slovenije i da su brojale oko 10.000 pripadnika, mada ih mi nismo pronašli u pregledima jedinica TO iz navedenog vremena. Namjena im je bila kontrola teritorije, a specifičnost što su naoružanje i municiju njeni pripadnici držali kod kuće. Špegelj upravo tu činjenicu navodi kao stvarni razlog zamjerki vojnog vrha. Sličnu namjenu u TO Hrvatske imali su navedeni manji interventni sastavi, s predviđenim vremenom mobilizacije od dva sata, koji su opremu držali kući, a oružje i municiju u manjim skladištima u neposrednoj blizini mobilizacijskog zborišta. M. Špegelj, nav. dj., str. 75.

7 Ratna zastava jedinica TOSRBiH imala je za osnovu zastavu SRBiH na kojoj je u dva polulučna reda stajao natpis „ZA SLOBODU i NEZAVISNOST SOCIJALISTIČKE

Na ovakav način zasnovana, Teritorijalna odbrana SRBiH će se u tom pravcu kontinuirano razvijati, omasovljavati i materijalno i tehnički opremati. Do bitnijih promjena u strukturi i pravcima razvoja neće doći do 1974. godine.

U cilju prevazilaženja permanentnih i primarnih protivrječnosti jugoslovenske federacije, a u tom vremenu od najvećeg jugoslovenskog autoriteta ocijenjene su kao prvorazredna politička pitanja protivrječnosti između federacije i republika, i republika međusobno,[8] u Saveznoj skupštini su 1971. godine usvojeni amandmani na Ustav SFRJ. Amandmanom XLI Teritorijalna odbrana je definisana kao najširi oblik organizovanog narodnog otpora. Ovakva ustavna i zakonska definicija Teritorijalne odbrane održat će se do kraja jugoslovenske državne egzistencije. Spomenutim amandmanom istaknuto je pravo i dužnost općina, autonomnih pokrajina i republika da, u skladu sa sistemom narodne odbrane, svaka na svojoj teritoriji uređuje i organizuje narodnu odbranu i rukovodi odbranom.[9]

U junu 1972. godine TOSRBiH je imala svoje prvo i do agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine jedino stvarno, nevježbovno, borbeno iskustvo. U akciji pronalaženja i likvidiranja ubačene ustaške terorističke grupe bilo je mobilisano i angažovano 3.400 pripadnika TOSRBiH. Ovaj je događaj potakao republičko rukovodstvo da inicira formiranje, naoružavanje, opremanje i obučavanje jedinica specijalne namjene za borbu protiv diverzantsko-terorističkih snaga. Njihova obuka bila je usklađena s obukom jedinica vojne policije JNA i drugih sna-

DOMOVINE". Na jednoj strani zastave natpis je bio ispisan latinicom, a na drugoj ćirilicom. Kao oznaka jedinice, iznad zastave se na koplje vezala lenta crvene osnove, na čijem je jednom kraju stajao ispisan naziv jedinice, a na drugom kraju grb SRBiH. U dokumentima i literaturi u koje smo imali uvid nismo pronašli dovoljno jasnu fotografiju ratne zastave i lente jedinica TOSRBiH, pa smo uradili njihovu rekonstrukciju i dajemo ih uz **Fotografiju 1**.

8 Josip Broz Tito u ekspozeu o tekstu nacrta ustavnih amandmana na Vijeću naroda Savezne skupštine, 29-30. marta 1971. godine. Branko Petranović, Momčilo Zečević, ***Jugoslovenski federalizam, ideje i stvarnost, drugi tom***, Beograd, 1987, str. 422.

9 ***Oružane snage SFRJ***, str. 442

ga javne i državne bezbjednosti.[10]

Nakon usvajanja novog Ustava SFRJ 1974. godine, usvojen je i novi Zakon o narodnoj odbrani. Kroz kratku analizu odredbi ovog zakona pokušat ćemo dati osnovne karakteristike pozicije teritorijalne odbrane unutar jugoslovenskog koncepta odbrane. To će biti neophodno radi sagledavanja kasnijih nastojanja i poduzetih mjera na degradaciji ove pozicije u primjeru Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine u godinama kulminacije jugoslovenske krize.

Ovim zakonom razgraničeno je da nadležni organi federacije utvrđuju osnovne planove u pogledu razvoja, opremanja i upotrebe oružanih snaga kao cjeline, obezbjeđuju jedinstvo njihovog dejstva, te da organizuju i pripremaju JNA. Nadležni organi republika, pokrajina i općina organizuju i pripremaju teritorijalnu odbranu i obezbjeđuju jedinstvo njene organizacije, pripreme i dejstva na svojoj teritoriji. Odlukom vrhovnog komandanta oružanih snaga po ovom zakonu je bilo moguće, u slučaju potrebe, na određenim područjima obrazovati jedinstvene komande za jedinice TO i JNA. Također je bilo moguće da se posebnom odlukom vrhovnog komandanta jedinice JNA preimenuju u jedinice TO i obrnuto. Republike, pokrajine i općine obrazovale su štabove, jedinice i ustanove teritorijalne odbrane. Uža zajednica bila je dužna obrazovati i razvijati svoju teritorijalnu odbranu prema planu šire zajednice. Radne organizacije mogle su organizovati svoje jedinice TO, a bile su dužne to učiniti ako je tako predviđeno planom općine ili republike. U slučaju neposredne ratne opasnosti i u ratnom stanju milicija je postajala dio teritorijalne odbrane. Ona je trebala izvršavati svoje redovne obaveze, a mogla je biti angažovana na izvršavanju zadataka TO. U tom slučaju je potčinjena starješini štaba TO koji izvršava zadatke. Zakon je dopuštao i obrnutu situaciju, da jedinice TO, pored milicije, izvršavaju zadatke održavanja javnog reda i mira, u kojem su slučaju potčinjene nadležnom starješini organa unutrašnjih poslova. Komandanta republičkog i pokrajinskog štaba teritorijalne odbrane, na prijedlog republike, odnosno pokrajine, imenovao je vrhovni komandant oružanih snaga. Za organizovanje i pripremanje teritorijalne odbrane, starješina štaba TO

10 M. Inđić, nav. dj., str. 110-121.

odgovarao je organu društveno-političke zajednice koji je obrazovao štab, odnosno organu upravljanja ako se radilo o jedinici radne organizacije, a za borbenu gotovost i upotrebu jedinica odgovarao je starješini štaba šire društveno-političke zajednice. Republički i pokrajinski štabovi bili su dužni sarađivati sa Saveznim sekretarijatom za narodnu odbranu u sprovođenju akata vrhovnog komandanta, a savezni sekretar je mogao u poslovima rukovođenja i komandovanja, za koje ga ovlasti vrhovni komandant, izdavati starješinama teritorijalne odbrane naređenja, obavezne instrukcije i druga akta.[11]

Nakon usvajanja saveznog zakona, sve republike donijele su svoje zakone o narodnoj odbrani osim Srbije, koja će to učiniti deset godina kasnije, nakon usvajanja još jedne verzije saveznog zakona i nakon dugog usaglašavanja sa svojim autonomnim pokrajinama. Usvajanjem ovih zakona prestao je važiti naziv štab narodne odbrane i ozakonjen je naziv štab teritorijalne odbrane.

U junu 1974. godine na Bledu u Sloveniji održano je savezno savjetovanje o daljem razvoju teritorijalne odbrane. Na ovom skupu usvojen je konkretan i trajnom odnosu saveznog vojnog vrha prema decentralizaciji poslova odbrane konsekventan zaključak da u daljem razvoju teritorijalne odbrane njene jedinice ne treba kvantitativno povećavati, već organizacijski učvršćivati, bolje naoružati i osposobljavati za borbu. Insistiralo se na tome da se manevarske snage razvijaju kao brigade[12] koje bi po svom organizacijskom sastavu, jačini i naoružanju bile slične partizanskim brigadama u sastavu JNA. Ovim brigadama dao bi se i prioritet u opremanju i nabavci savremenijeg naoružanja. Takvo opredjeljenje vojnog vrha za razvoj struktura teritorijalne odbrane bit će trajno, u godinama kulminacije jugoslovenske krize postat će intenzivno i djelotvorno, a kao što ćemo u ovom radu pokazati, imalo je svoje razloge, unutarnju logiku i ciljeve. U razvijanju jedinica prostorne strukture u sastavu teritorijalne odbrane, zaključci bledskog savjetovanja dopuštali su fleksibilnost i raznolikost u pogledu vrste jed-

11 ***Zakon o narodnoj odbrani***, Službeni vojni list 9/1974, str. 255-257.

12 Već smo rekli, da je ovo u razvoju Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine od početka prisutno opredjeljenje

inica, naravno, jedino se nije preporučivalo njihovo pretjerano usitnjavanje.[13]

Na osnovu zaključaka savjetovanja i na njima zasnovane instrukcije SSNO, komandant TOSRBiH je u septembru 1975. godine uputio sebi potčinjenim štabovima naređenje kojim se nalažu promjene u strukturi teritorijalne odbrane. Naređeno je preformiranje stražarskih jedinica u mjesnim zajednicama i radnim organizacijama u streljačke vodove, preimenovanje oblasnih štabova Banja Luka, Mostar, Sarajevo i Tuzla u zonske štabove, te formiranje zonskih štabova Bihać, Doboj, Goražde i Livno, kao i formiranje nastavnih jedinica za složenije specijalnosti pri zonskim štabovima. Krajem te 1975. godine u sastavu TOSRBiH bilo je ukupno 113 štabova TO, 132 partizanska odreda i brigade, 2.047 raznih drugih jedinica, sa ukupno 141.586 pripadnika teritorijalne odbrane. Promjene strukture TOSRBiH, započete 1975. godine, dovršene su do 1977. preimenovanjem i preformiranjem partizanskih brigada u teritorijalne brigade i partizanskih odreda u teritorijalne odrede s izdiferenciranom strukturom prema namjeni i zadacima brigade i odreda.[14]

Na primjeru ovog ciklusa organizacijsko-formacijskih promjena u strukturi Teritorijalne odbrane SRBiH, očitovat će se jasno razmimoilaženje u stavovima, interesima i djelovanju jugoslovenskog vojnog vrha i tadašnje političke elite[15] u Bosni i Hercegovini u pogledu pravaca i načina izgradnje ove komponente oružanih snaga,[16] što će

13 M. Živković, ***Teritorijalna odbrana***, str. 119.

14 M. Inđić, nav. dj., str. 157-171.

15 Pod pojmom političke elite u Bosni i Hercegovini podrazumijevamo nosioce najvažnijih ovlašćenja u SKBiH i SKJ (kadrovi iz BiH), nosioce ovlašćenja u republici i federaciji (kadrovi iz BiH) i društveno-političkim organizacijama (Socijalistički savez radnog naroda, Sindikat, Omladinska organizacija, organizacija žena i dr.), u smislu u kojem je Vladimir Goati definisao pojam vladajuće političke elite u SFRJ. Vladimir Goati, „Političke elite, građanski rat i raspad SFRJ", ***Republika*** br. 147/1996, (http://www.yurope.com/zines/ republika/arhiva/96/147/147-17.html). Ovakvo razumijevanje uključuje sve aspekte strukture te elite, pa i neformalne aspekte postojanja porodičnih i drugih klanova, odnose vrhova tih klanova, nacionalne odnose unutar tako definisane elite i druge aspekte.

16 Tema našeg rada odnosi se na TO Bosne i Hercegovine. Različite stavove u pogledu razvoja TO s vojnim vrhom imale su i političke elite drugih republika, naročito Slovenije i Hrvatske, ali tim se aspektom ovdje nećemo posebno baviti.

biti gotovo stalan suodnos sve do sredine osamdesetih godina, od kada će se bosanska politička elita sve do konačnog raspleta jugoslovenske krize bez vidnog otpora i razlika u stavovima povinovati prijedlozima i zahtjevima vrha JNA. Tek što su, kroz instrukcije Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu, operacionalizovani zaključci spomenutog bledskog savjetovanja, prije svega oni koji preporučuju zaustavljanje daljeg kvantitativnog povećavanja snaga teritorijalne odbrane, davanje prioriteta razvoju partizanskih brigada, kompatibilnih sa sličnim formacijama unutar JNA, te zaključka da se izbjegava dalje usitnjavanje takozvanih jedinica prostorne strukture, odnosno formiranje jedinica teritorijalne odbrane u mjesnim zajednicama i radnim organizacijama, i dok su se oni još uvelike provodili, bosansko partijsko rukovodstvo odlučilo je tokove razvoja usmjeriti upravo suprotnim pravcem.

Poticaj za ovakvo djelovanje bio je stav političkog vrha jugoslovenskih komunista u odnosu na tendencije apliciranja strukture JNA u okvirima TO.[17] Na svojim sjednicama u julu i augustu 1976. godine Centralni komitet Saveza komunista BiH razmatrao je opću bezbjednosnu situaciju i zaključio da je djelovanje blokovskih obavještajnih i subverzivnih centara, u sprezi s jugoslovenskom političkom emigracijom i cijelim spektrom unutrašnjih protivnika sistema, postalo zabrinjavajuće i po širini i po intenzitetu. U tom smislu konstatovano je da su neophodne dalje mjere za jačanje sistema općenarodne odbrane i društvene samozaštite i usvojeni zaključci koji sadrže smjernice za provođenje takvih mjera. Za naše razmatranje najbitniji su zaključci koji kažu da se ostvarivanje koncepcije ONO i DSZ ne može svoditi samo na rad državnih organa i službi, jedinica i štabova TO, što znači vojnih profesionalaca, a time, prije svega, s obzirom na strogu hijerarhiju unutar ove strukture, na vrh JNA, niti ovi organi mogu „u ime radnih ljudi i građana“ odlučivati o politici ONO i DSZ. U tom smislu zaključeno je da je neophodno svestrano i masovno učešće stanovništva u pripremama za

17 Na sastanku koji su s vojnim vrhom održali Edvard Kardelj i Vladimir Bakarić u aprilu 1976. godine, Kardelj je doslovce poručio da: „Teritorijalna odbrana ne sme biti po svojoj organiziranosti i konceptu kopija JNA i kada bi bila takva, ona nam ne bi ni trebala.“ M. Živković, ***Teritorijalna odbrana***, str. 137.

odbranu u svakoj sredini – gradu, općini, mjesnoj zajednici, radnoj organizaciji, selu, ulici, stambenom bloku i kući, uz što veće uključivanje žena i omladine u sistem općenarodne odbrane. To se, pored ostalog, trebalo postići i formiranjem novih jedinica u mjesnim zajednicama i radnim organizacijama. One su trebale biti, u zavisnosti od specifičnosti uslova i zadataka, raznovrsne po veličini, organizacijskoj strukturi i materijalno-tehničkoj opremljenosti. U te jedinice trebalo je uključivati, tada uobičajenom frazom rečeno, radne ljude i građane bez obzira na spol i uzrast i pretežno ih usmjeriti da se za zadatke u eventualnom ratu osposobljavaju kao organizovani odredi samozaštite.[18] Na stručnoj obuci tih jedinica, komiteti SK trebali su angažovati štabove TO i organe unutrašnjih poslova. Za naoružavanje tih jedinica predviđeno je lično naoružanje građana, zatim oružje koje manevarske jedinice TO, JNA i milicija zamjenjuju savremenim naoružanjem. Te jedinice je, pored milicije, trebalo posebno obučavati za zaštitu objekata i društvene imovine, za efikasno onemogućavanje i suzbijanje neprijateljskih subverzivnih i diverzantskih akcija, izdajničkih postupaka i namjera, pokušaja izazivanja nereda i drugih vidova i metoda djelovanja neprijateljskih elemenata.[19]

Kao što se vidi, naglasak predviđenih mjera omasovljavanja i razvoja jedinica prostorne strukture TO bio je na samozaštitnom u odnosu na odbrambeni element, dakle na jačanju mehanizama zaštite političkog sistema, iako u stvarnosti ova dva elementa nikada nisu, osim formalno, odvojeno posmatrana.[20] To se vidi i iz zaključaka koji govore o tome

18 „Društvena samozaštita obuhvaća snage, aktivnosti, mjere i postupke kojima se štite Ustavom SFRJ i ustavima socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina utvrđeni društveni poredak, bratstvo i jedinstvo, zajedništvo, samoupravna i druga prava radnih ljudi i građana, društvena svojina, osobna i imovinska sigurnost građana, javni red i mir“, ***Strategija oružane borbe***, Beograd, 1983, str. 51. U jugoslovenskoj koncepciji i ona je, kao i oblast odbrane, imala biti „podruštvljena“ u maksimalnoj mogućoj mjeri i postati građanska svakodnevnica.

19 M. Inđić, nav. dj., str. 182-187.

20 „... opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu izgrađivati kao međusobno povezane funkcije našeg političkog sistema koje se u ostvarivanju jedinstvenog cilja uzajamno prožimaju i dopunjuju...“, (iz referata i završne riječi J. B. Tita na 11. kongresu SKJ), Milan Ateljević, Aleksandar Petković***, Komiteti za opštenarodnu***

da su partijski komiteti najodgovorniji za donošenje ocjena moralno-političkog stanja, kao jednog od elemenata borbene gotovosti jedinica TO, kao i u pogledu potrebe za povećanim angažovanjem partijskih kadrova, a naročito funkcionera, u štabovima TO.

Nakon ovakvih zaključaka, u pripremu mjera kojima bi se oni ostvarili uključeni su Predsjedništvo SRBiH, Republički štab TO i Republičko ministarstvo unutrašnjih poslova SRBiH. Ideja je evoluirala u pravcu formiranja posebne podstrukture unutar teritorijalne odbrane, nazvane Štabovi i jedinice opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.[21] Ovu strukturu trebalo je formirati od dijela ljudstva iz štabova TO i jedinica TO u mjesnim zajednicama, kao i masovnim uključivanjem strukture stanovništva pobrojane u prethodno navedenim partijskim zaključcima.

Opredjeljenje da se teritorijalna odbrana razvija kao konkretan faktor društvene samozaštite, verifikovano je i na nivou jugoslovenske komunističke partije, u rezoluciji njenog 11. kongresa održanog u junu mjesecu 1978. godine. U ovom dokumentu eksplicitno je rečeno, a nasuprot spominjanim zaključcima bledskog savjetovanja o teritorijalnoj odbrani održanog četiri godine ranije i instrukcijama SSNO datih na osnovi istih zaključaka, da težište razvoja TO u narednom periodu treba biti na njenom organizovanju u osnovnim organizacijama udruženog rada, mjesnim zajednicama i općinama, tako da, u skladu s njihovim mogućnostima, uslovima i tradicijama, teritorijalna odbrana odgovara potrebama njihove odbrane i samozaštite u miru i ratu.[22] Ovaj politički dokument zahtijeva u narednom periodu dalje povezivanje društvenih funkcija odbrane i samozaštite, kao faktora spriječavanja i suprotstavljanja svim vidovima ugrožavanja bezbjednosti Jugoslavije, naglašavajući odlučujuće mjesto i ulogu Saveza komunista u daljem usavršavanju rukovođenja u općenarodnoj odbrani i koordinacije i usmjeravanja u društvenoj samozaštiti. U tom cilju rezolucija nalaže formiranje jedin-

odbranu i društvenu samozaštitu, Beograd, 1985, str. 180. „Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita su komplementarne funkcije..., odnosno dve funkcije integralne bezbednosti Jugoslavije u odbrani i zaštiti od ugrožavanja spolja i iznutra", ***Strategija ONO i DSZ SFRJ***, Beograd, 1987, str. 66.

21 M. Inđić, nav.. dj., str. 180-181.

22 Ibid., str. 173.

stvenih tijela za rukovođenje, usmjeravanje i koordinaciju društvene samozaštite i općenarodne odbrane u organizacijama udruženog rada, mjesnim i svim društveno-političkim zajednicama, u kojima je na svim nivoima trebala biti obezbijeđena vodeća uloga Saveza komunista.[23]

Ta tijela, nazivana operativno-političkim, kojima je dodijeljena odlučujuća uloga u rukovođenju i koordinaciji, te usmjeravanju daljeg razvoja sistema, nazvana su komiteti za općenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu. Njihovo formiranje i funkcionisanje uredile su republike i pokrajine posebnim odlukama koje su važile do usvajanja novih zakona o odbrani 1982. godine.[24] Sastavom ovih komiteta obezbjeđivan je odlučujući uticaj Saveza komunista, ne samo na strateškom nivou već i na svim stepenicima vertikale društvenog organizovanja, do dnevnog operativnog i političkog uticaja na funkcionisanje, planiranje i razvoj sistema općenarodne odbrane i društvene samozaštite.[25]

Nakon političke platforme, sadržane u kongresnoj rezoluciji, i Predsjedništvo SFRJ je prihvatilo dokument o „Specijalnom ratu protiv SFRJ" u kojem su definisani zadaci društvene samozaštite za koje je bila konkretno zadužena teritorijalna odbrana i za koje nije bilo predviđeno angažovanje JNA.[26]

---

23 M. Ateljević, A. Petković, nav. dj., str. 177.

24 Samo je Srbija ovo pitanje regulisala posebnim Zakonom o obrazovanju komiteta za ONO i DSZ donesenim 1979. godine, koji je važio do usvajanja novog zakona o odbrani ove republike 1984. godine. Ibid., str. 178.

25 Kao ilustraciju navodimo sastav Komiteta za ONO i DSZ SRBiH prema Zakonu o narodnoj odbrani SRBiH, u čiji sastav ulaze: predsjednik Predsjedništva SRBiH, predsjednik Skupštine SRBiH, predsjednik Izvršnog vijeća, predsjednik Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda SRBiH, predsjednik Vijeća Saveza sindikata BiH, predsjednik Republičkog odbora SUBNOR-a, predsjednik Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine BiH, komandant Sarajevske armijske oblasti, komandant TO, predsjednik Savjeta za zaštitu ustavnog poretka i predsjednik Savjeta za opštenarodnu odbranu Predsjedništva SRBiH, republički sekretar za narodnu odbranu, republički sekretar za unutrašnje poslove i drugi društveno politički i javni radnici koji se imenuju na prijedlog Predsjedništva Centralnog komiteta SKBiH. Po istoj šemi formirani su komiteti na nižim nivoima. Ibid., str. 383.

26 Sonja Biserko, „Od Jugoslovenske narodne armije do srpske vojske", ***Ratovi u Jugoslaviji 1991-1999***, Beograd, 2002, str.218.

U Bosni i Hercegovini, u kojoj su aktivnosti u ovom smjeru trajale već dvije godine prije 11. kongresa, odmah je počelo izvršenje zaključaka partijskog kongresa i zadataka Predsjedništva države na način da se pristupilo formiranju posebnih jedinica i štabova ONO i DSZ. U julu 1978. godine republički sekretar za unutrašnje poslove i komandant RŠTO zajednički su propisali Pravilnik o naoružanju jedinica i sastava ONO i DSZ i Pravilnik o uniformi i posebnim oznakama pripadnika jedinica ONO i DSZ. Već u maju 1979. u ovim snagama ONO i DSZ bilo je 7.270 raznih jedinica, borbenih grupa, odjeljenja, vodova i četa, s ukupno 223.000 raspoređenih pripadnika. Među njima je bilo 54.000 žena i 45.000 omladinaca između 17-19 godina. Ovi su sastavi bili naoružani sa 115.000 cijevi raznog naoružanja, od kojih se 60.000 čuvalo u magacinima SUP-a, JNA i TO, a planirano je i naoružavanje ostalog dijela sastava.[27]

Kako su aktivnosti na provođenju zacrtane partijske politike u oblasti općenarodne odbrane i društvene samozaštite ozbiljno i intenzivno provođene u Bosni i Hercegovini, ilustrirat ćemo kompariranjem gornjih brojeva iz 1979. s već iznesenim podacima s kraja 1975. godine. Vidjet ćemo da je za tri godine broj raznih jedinica prostorne strukture u mjesnim zajednicama, općinama i radnim organizacijama narastao za više od 5.000, a da je broj pripadnika prostorne strukture u istom periodu za preko 80.000 premašio ukupno brojno stanje TOSRBiH s kraja 1975. godine.

Da je ovako razvijana struktura ipak bila, kako smo već rekli, prvenstveno usmjerena na zaštitu i očuvanje društvenog poretka i vladajuće ideologije, govore pokazatelji strukture partijskog članstva među oficirima i podoficirima u ovim formacijama. Polovinom 1979. godine među pripadnicima jedinica ONO i DSZ bilo je 64% članova partije, dok je procent u ostalim jedinicma TOSRBiH bio 23%. Među oficirima u jedinicama ONO i DSZ procent članova partije bio je 86%, a među podoficirima 37,6%. Svi oficiri na komandnim dužnostima u ovim jedinicama bili su članovi partije, a čak je i među komandirima vodova

27 M. Inđić, nav. dj., str. 188.

bilo 58% takvih.[28] Ta dimenzija poduzimanih mjera na izgradnji Teritorijalne odbrane SRBiH, kao ni činjenica da je bosansko rukovodstvo važilo za ideološki i u pogledu jugoslovenske orijentacije najrigidnije među jugoslovenskim republičko-pokrajinskim oligarhijama, nije umanjivala podozrenja vojnog vrha u pogledu karaktera ovih aktivnosti. Tokom rasprava o novom Zakonu o narodnoj odbrani 1978−1979. godine, dio vojnog vrha uporno je nastojao da se u konkretnim rješenjima teritorijalna odbrana u maksimalnoj mjeri podredi JNA. Posebno se uporno insistiralo da vojna služba bezbjednosti, poznatija kao KOS, pokriva i štiti teritorijalnu odbranu ili barem njene štabove. Ovo je značilo legaliziranje njenog djelovanja i tamo gdje po zakonu nije imala pravo djelovati, praktično u svim strukturama društva s obzirom na širinu i raznovrsnost organizovanosti teritorijalne odbrane. Na ovome se iz vrha JNA uporno insistiralo, i tek se Titovom arbitražom, na posljednjoj sjednici Savjeta za narodnu odbranu SFRJ, kojoj je predsjedavao u decembru 1979. godine, odustalo od ovakvog formalnog rješenja kojem su se uporno suprotstavljala rukovodstva Bosne i Hercegovine i Slovenije. U ovom protivljenju pokušajima vojnog vrha da konkretnim rješenjima eliminira na ustavu i zakonu zasnovane principe decentralizacije sistema ONO i DSZ i reducira na njima izgrađene nadležnosti federalnih jedinica, očitovano je jedinstvo partijskog i državnog rukovodstva Bosne i Hercegovine[29] koje se neće ponoviti u identičnim situacijama nakon Titove smrti, a posebno u godinama eskalacije jugoslovenske krize. Podozrenje vojnog vrha u ovom je vremenu poraslo, tako da je KOS operativno pratio neke od najistaknutijih rukovodilaca Bosne i Hercegovine, što je bilo zaustavljeno tek nakon protesta republičkog rukovodstva u Predsjedništvu SFRJ.[30]

---

28 M. Inđić, nav. dj., str. 176

29 Raif Dizdarević, „Izdaja vojnog vrha", ***JNA beznađe zla*** (intervjui Fadila Ademovića), Sarajevo, 1997, str. 145-152. Valja ipak primijetiti da je služba vojne bezbjednosti JNA u narednom periodu uvezala linije rukovođenja i, bez saglasnosti oko koje se sporilo, ostvarivala kontrolu nad organima bezbjednosti u štabovima i jedinicama TO.

30 Raif Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, Sarajevo, 2000, str. 61.

Razvoj Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine od Titove smrti do kraja 1985. godine

U 1980. godinu Jugoslavija je ušla s dvostrukim iskušenjem. Bolest, pokazat će se kobna, Josipa Broza koincidirala je sa sovjetskom vojnom intervencijom u Afganistanu. Svaka sovjetska intervencionistička akcija u Jugoslaviji je s pravom doživljavana kao direktna prijetnja sigurnosti zemlje, bez razlike na koji dio svijeta su marširale trupe Crvene armije. No, na ovakvom ispitu jugoslovensko komunističko rukovodstvo već je bilo nekoliko puta nakon II svjetskog rata. Pravu kušnju predstavljala je teška Titova bolest s očekivanim brzim krajem. Većina zapadnih posmatrača nije davala Jugoslaviji više šansi da nadživi svog doživotnog predsjednika od godinu do dvije.[1] Ovako složena pozicija mobilisala je rukovodstvo, ali i gotovo cjelokupno stanovništvo na liniji političkog jedinstva u funkcionisanju izgrađenog sistema općenarodne odbrane i društvene samozaštite, tako da je bilo kakvo opoziciono ili neprijateljsko djelovanje unutar zemlje bilo u potpunosti onemogućeno. Nastala situacija bila je i neželjena prilika rukovodstvu BiH za dokazivanje opravdanosti i procjenu funkcionalnosti uspostavljene i unutrašnjoj sigurnosti orijentirane strukture jedinica i štabova ONO i DSZ.[2] Stepen spoljne opasnosti i odbrambena sposobnost zemlje kontinuirano su procjenjivani na sjednicama najviših državnih i partijskih foruma već od početka januara.[3]

1 V. Laker, nav. dj., str. 666.

2 Zbog pogoršanja Titovog zdravlja nakon prve operacije 15. januara 1980, Branko Mikulić je iz Beograda telefonom provjeravao kako se u BiH provode mjere pripravnosti i je li oružje u blizini jedinica TO i rezervnih stanica milicije. R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 44.

Disperziranost naoružanja i opreme i njegova fizička blizina snagama TO koje moraju što brže reagovati u slučaju potrebe bio je projektovani cilj izgradnje sistema. Kasnije mjere vodit će razvoj sistema u suprotnom pravcu, bez deklarativne promjene koncepta. Takozvano podruštvljavanje odbrane i sigurnosti tako će, ironijom jugoslovenske historije, svoj puni praktični smisao dobiti prvi i posljednji put pod teškom sjenkom smrtnog hropca svog idejnog tvorca i političkog mentora.

3 R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 39-40.

Za razliku od sličnih kriznih situacija kojima je upravljao Tito, i koje su sve odreda donosile radikalno nova rješenja u odbrambenom sistemu usmjerena njegovom prilagođavanju nastaloj situaciji i otklanjanju iskazanih slabosti, kolektivno rukovodstvo, koje ga je zamijenilo u ulozi vrhovnog komandanta oružanih snaga, u svom prvom nastupu nije poduzelo ništa slično. Jedini konkretan zaključak u prilog jačanju odbrambene sposobnosti bio je da se u srednjoročnom planu za period 1981−1985. planira opremanje vojske savremenijim protivoklopnim sredstvima i da se formira nekoliko novih raketnih pukova uz zadržavanje JNA na dotadašnjem brojnom stanju i održavanje teritorijalne odbrane na dovoljnih ukupnih 1.200.000 ljudi.[4] Jedini direktni uticaj ove krize tokom 1980. godine na razvoj TO Bosne i Hercegovine ogledao se u činjenici da je samom mobilizacijom dijela jedinica i štabova i provođenjem mjera povišene borbene gotovosti u svim štabovima,[5] te provođenjem intenzivne obuke jedinica veze i izviđačko-diverzantskih odreda, kao odgovorom na nastalu kriznu situaciju, probijen ukupni planirani godišnji budžet, što je bitno uticalo na neispunjenje godišnjeg plana razvoja.[6]

Kriza koja će sasvim neposredno uticati na razvoj i sudbinu teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine i cijelog sistema i koncepta odbrane u Jugoslaviji, koja će naravno odlučujuće uticati i na tokove svih ostalih društvenih i političkih procesa u Jugoslaviji tokom posljednje decenije njenog postojanja, započela je u martu 1981. godine demonstracijama Albanaca na Kosovu. Ne ulazeći u analizu načina i dinamike kojima su ovi događaji modelirali jugoslovensku krizu, što je u ovom dijelu našeg

4 R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 49-50.

5 Špegelj tvrdi da su mjere povišene borbene gotovosti, pravdane izmišljenom opasnošću od intervencije Varšavskog ugovora u vrijeme Titove bolesti, bile čista manipulacija vojnog vrha s određenim političkim ciljevima, prije svega usmjerenim na iznuđivanje organizacijskih promjena u oružanim snagama na liniji o kojoj smo već govorili, kao i na iznuđivanje vojnih planova finansiranja JNA. M. Špegelj, nav. dj., str. 59.

6 Arhiv Armije RBiH (dalje AARBiH), fond Republički Štab Teritorijalne odbrane (dalje RŠTO), 38/1-4 („Analiza razvoja TO SRBiH u periodu od 1976. do 1985. godine sa osnovnim ciljevima razvoja u periodu od 1986. do1995, odnosno 2000. godine“, 06/1013-2, 6. 9. 1983. godine).

razmatranja nepotrebno, obratit ćemo pažnju tek na nekoliko momenata koji će odrediti kasnije odnose pojedinih elemenata unutar sistema općenarodne odbrane i društvene samozaštite, a prije svega dviju komponenti oružanih snaga: Jugoslovenske narodne armije i teritorijalih odbrana njenih federalnih jedinica.

U početnoj fazi demonstracija na Kosovu, prije nego su eskalirale i postale zaista nasilne, JNA je na osnovu vlastitih sigurnosnih i političkih procjena, a prije odluke Predsjedništva SFRJ kao svoje vrhovne komande, pokrenula svoje jedinice iz najbližih garnizona na teritoriji Srbije i Makedonije u pravcu Kosova. Na pitanja iz saveznog i pokrajinskog predsjedništva o kakvim se pokretima radi, vojni vrh je odgovorio da vojska izvodi vježbe. Po dolasku jedinica na Kosovo, kao prvu mjeru, JNA je blokirala skladišta naoružanja i opreme TO Kosova. Odmah po smirivanju demonstracija, predložene su i provedene mjere kojima je praktično rasformirana teritorijalna odbrana pokrajine, koja je u to vrijeme brojala 60.000 ljudi, od čega 70% Albanaca, uz 250.000 neraspoređenih vojnih obveznika.[7]

Ovih nekoliko činjenica ilustracija su sljedećih, za temu ovog rada izrazito bitnih stavova vojnog vrha.

Kao prvo, JNA se postavlja kao politički faktor u Jugoslaviji, odlučan da po vlastitoj procjeni samostalno djeluje. Takvo opredjeljenje vojnog vrha nije posljedica događaja na Kosovu, o čemu svjedoči tadašnji načelnik Generalštaba JNA Branko Mamula. Preuzimajući ovu dužnost, još za Brozovog života 1979. godine, bio je načisto da JNA mora djelovati kao politički faktor u zemlji. Promišljajući mogući stepen političke samostalnosti, tri godine kasnije, prije preuzimanja dužnosti saveznog sekretara za narodnu odbranu, zaključio je da ga, u slučaju krajnje potrebe, „nikakve nedorečene ustavne odredbe neće spriječavati i ograničavati“.[8] Malo je vjerovatno da general bilo koje vojske na svi-

7 B. Mamula, nav. dj., str. 39-41.

8 U cilju učvršćivanja planirane političke pozicije JNA i proširivanja osnove na kojoj se gradila ova pozicija, Mamula je inicirao okupljanja svih poslijeratnih jugoslovenskih generalskih garnitura i postavio se u poziciju moderatora intenziviranja njihovih međusobnih komunikacija. Ovo na određen način govori i o kontinuitetu političkih stavova dominantnog dijela jugoslovenskog vojnog vrha. B. Mamula, nav. dj., str. 51-52.

jetu, u momentu kada preuzima drugu najvišu vojnu dužnost u zemlji, ima bitno različit politički stav i promišljanje u odnosu na dominantan politički stav šireg vojnog vrha. U JNA to je bilo gotovo nemoguće. A da se, iz minimalnog stepena vjerovatnoće, takav incident i dogodio, njegova posljedica bila bi brzo penzionisanje i društvena marginalizacija vinovnika incidenta, a ne jedna od najsjajnijih vojničkih karijera u socijalističkoj Jugoslaviji i penzionisanjem neprekinut snažni uticaj u vojnim i političkim krugovima. Iz tih razloga, stav Branka Mamule, praktično demonstriran na Kosovu u martu 1981. godine, bez rezerve tretiramo kao stav jugoslovenskog vojnog vrha.

Kao drugo, vojni vrh, koji od samih početaka takozvanog procesa podruštvljavanja općenarodne odbrane izražava rezervu i prikriveno protivljenje izrastanju teritorijalnih jedinica u zasebnu komponentu oružanih snaga van strukture JNA, ima jasan stav i pravce djelovanja u cilju razgradnje izvornog koncepta teritorijalne odbrane. Ni ovaj stav nije posljedica događaja na Kosovu. Prisutan je, kako smo na prethodnim stranicama ovog rada već naznačili, od početka izgradnje teritorijalne odbrane. I deset godina ranije, tokom poznatih previranja na hrvatskoj političkoj sceni u vrijeme maspoka, u JNA su teritorijalnu odbranu Hrvatske identifikovali kao neposrednu prijetnju.[9] Tako ne držimo opravdanim Mamuline naknadne zaključke da je Kosovo dovelo u pitanje koncept teritorijalne odbrane u višenacionalnoj zajednici u situaciji međusobno posvađanih nacionalnih skupina.[10] Teoretski, kosovskim događajima nije doveden u pitanje samo koncept teritorijalne odbrane u posvađanoj višenacionalnoj zajednici, već i koncept JNA kao zajedničke oružane sile posvađane višenacionalne zajednice, kao i Jugoslavije kao zajedničke države te posvađane višenacionalne zajednice. Praktično, JNA je koncept teritorijalne odbrane dovodila u pitanje od početka, dok je političkim životom višenacionalne jugoslovenske zajednice dominirao pojam bratstva i jedinstva, nešto kasnije zajedništva, njenih naroda i narodnosti, a ne od vremena kada se kao

9 Ibid., str. 61.
10 Ibid., str. 42.

ključni državni problem postavlja njihova navodna zavađenost. Zbog toga se pitanje koncepta u prvo vrijeme nakon događaja na Kosovu i ne otvara, već se poduzimaju konkretne mjere, koje odslikavaju dva osnovna pravca djelovanja JNA u cilju prevazilaženja po njima definisanih konceptualnih nedostataka i na kojima će počivati odnos JNA prema strukturama teritorijalne odbrane do samog raspleta jugoslovenske krize. Ta dva pravca ogledaju se, s jedne strane, u trajnom nastojanju da se struktura teritorijalne odbrane onemogući i dovede u poziciju da bude pod potpunom kontrolom JNA, a da se pri tome održi privid nenarušenosti ustavnog i zakonskog koncepta općenarodne odbrane i ideološkog koncepta samoupravnog podruštvljavanja ovog segmenta društvenog života,[11] a s druge strane u opredjeljenju da se, ukoliko prethodne aktivnosti ne daju zadovoljavajuće rezultate, teritorijalna odbrana razoruža.

Što se tiče konkretnog razvoja TOSRBiH u svjetlu nastale krize, zaključeno je da izvjesne rane pojave različitog odnosa prema događajima na Kosovu među pripadnicima TO nisu izraz slabosti organizacije bosanskohercegovačke Teritorijalne odbrane, već slabosti i pasivnosti partijskih organa u ideološko-političkom radu u jedinicama.[12] Bosansko republičko i partijsko rukovodstvo je za početak izoštrilo svoja, i inače veoma osjetljiva, čula za prepoznavanje pojava nacionalizma, te preduzelo mjere da TO i cijeli sistem ONO i DSZ spremno dočeka pokušaje izazivanja nereda po kosovskom receptu. Moguće izazivače takvih događaja očekivali su van granica Bosne i Hercegovine, među ekstremnom emigracijom.[13] Preduzete mjere išle su u pravcu poboljšanja sistema rukovođenja i komandovanja u brojnim i raznovrsnim jedinicama prostorne strukture i jedinicama ONO i DSZ. Već u 1981. godini formirani su rejonski štabovi TO i štabovi TO u nekim mjesnim zajednicama i organizacijama udruženog rada. Njihovo formiranje, s kojim će se nastaviti i u narednom periodu, obrazlagano je potrebom

11 Teritorijalna odbrana Kosova je praktično rasformirana, a privid ustavnosti postignut je zadržavanjem postojanja štabova TO s nekoliko hiljada nacionalno i ideološki pouzdanih pripadnika. B. Mamula, nav. dj., str. 42.

12 M. Inđić, nav. dj., str. 201.

13 R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 87.

efikasnijeg i operativnijeg komandovanja s jedinicama TO u navedenim sredinama u slučaju vanrednih prilika i, naravno, u ratu na privremeno zaposjednutoj teritoriji.[14]

Tako je stav republičkog rukovodstva Bosne i Hercegovine, u pogledu prilagođavanja TO izazovima koje je postavila kosovska kriza, bio takav da je sistemska pozicija i organizacija TO dobra, da je suštinski ne treba mijenjati, a da moguće rizike treba otklanjati efikasnijim rukovođenjem i pojačanim ideološko-političkim radom u jedinicama TO. Na toj liniji je i odluka Predsjedništva SRBiH iz jula mjeseca 1982. godine, kojom je u sve štabove TOSRBiH trebala biti uvedena funkcija političkog komesara, a koja u praksi nije provedena.[15]

S druge strane, stav vrha JNA bio je da se, logikom krize pravdanim praktičnim mjerama, obespredmeti sistem i na njemu zasnovane nadležnosti i odgovornosti, čime se otvarala mogućnost naknadne legalizacije praksom iznađenih rješenja. Na toj liniji je ilegalna naredba Generalštaba JNA iz januara 1982. godine, kojom se nalaže Republičkom štabu TOSRBiH da, u strogoj tajnosti, do marta mjeseca pripremi za prebacivanje na Kosovo tri brigade TO iz Sarajeva, Tuzle i Zenice. Generalštab JNA se pozivao na odluku Predsjedništva SFRJ, koje je, u svojstvu Vrhovne komande, jedino moglo izdati takvo naređenje komandantu RŠTO SRBiH. Pripreme za izvršavanje ovog naređenja već su bile otpočele kada je za njih saznalo Predsjedništvo SRBiH, koje ih je odmah storniralo da bi se provjerila vjerodostojnost naređenja. Pokazalo se da Predsjedništvo SFRJ nikada nije donijelo takvu odluku.[16]

No, u januaru 1982. Predsjedništvo SFRJ jeste donijelo dokument pod nazivom *Smjernice o daljem razvoju teritorijalne odbrane*. U apri-

14 AARBiH RŠTO 38/1-4 („Analiza razvoja TO SRBiH u periodu od 1976. do 1985. godine sa osnovnim ciljevima razvoja u periodu od 1986. do 1995, odnosno 2000. godine", 06/1013-2, 6. 9. 1983. godine).

15 M. Inđić, nav. dj., str. 212. Za pretpostaviti je da ovakva odluka nije naišla na podršku na nivou federacije, a pogotovu ne u krugovima JNA u kojima je ukidanje funkcije političkog komesara, odnosno sistema dvostarješinstva, u njenim jedinicama 50-ih godina, uvijek isticano kao međaš njenog sazrijevanja i izgradnje kao efikasne vojne organizacije.

16 R. Dizdarević, „Izdaja vojnog vrha", str. 153.

lu je usvojen novi Zakon o narodnoj odbrani SFRJ. Na osnovu ovih akata i zaključaka Savjeta za narodnu odbranu SRBiH, Predsjedništvo SRBiH je donijelo odluku o ukidanju podstrukture nazivane jedinice i štabovi ONO i DSZ i njihovoj transformaciji u jedinice i štabove prostorne strukture TOSRBiH. U tom smislu je RŠTO razradio ratne formacije za rejonske štabove TO, štabove TO u mjesnim zajednicama i organizacijama udruženog rada, kao i formacije odgovarajućih jedinica TO. Ovim formacijama ostavljena je mogućnost izbora vrste i veličine štabova i jedinica u zavisnosti od ljudskih potencijala, materijalnih i drugih mogućnosti subjekta koji osniva štab ili jedinicu. Ova fleksibilnost, osim što je bila jedan od koncepcijskih zahtjeva, bila je i posljedica uočenih razlika u postignutom stepenu opremljenosti sastava TO između ekonomski uspješnih i snažnih industrijskih preduzeća s jedne, i onih manje uspješnih preduzeća i mjesnih zajednica s druge strane. Aktivnosti na ovoj transformaciji vođene su tokom 1983. i 1984,[17] a dovršene su 1985. godine.[18]

Usvojeni Zakon o narodnoj odbrani,[19] dugo razmatran i usaglašavan, u suštini nije donio radikalno nova rješenja. Ipak, nekoliko novina i drugačijih formulacija odredbi sadržanih u prethodnom zakonu[20] iz 1974. godine čine nam se interesantnim i značajnim za procese promjena u međusobnim pozicijama pojedinih elemenata sistema općenarodne odbrane i društvene samozaštite kojima se ovdje bavimo.

Usvojen nakon smrti doživotnog vrhovnog komandanta, on je određivao Predsjedništvo SFRJ kao kolektivnu vrhovnu komandu oružanih snaga, što je bila samo sankcija već postojeće prakse. Istu stvar predstavlja i zakonsko pozicioniranje komiteta za ONO i DSZ u sistem rukovođenja i komandovanja teritorijalnom odbranom nakon četiri godine njihovog funkcionisanja. Zakon je određivao da

17 AARBiH, RŠTO 38/1-3 (RIV SRBiH, „Analiza faktora, uslova i mogućnosti razvoja ONO i DSZ u periodu od 1986. do 2000. godine“, Sarajevo, 20. septembra 1984. godine).

18 AARBiH, RŠTO 8/1-123 (RŠTO SRBiH, „Ocjena organizacijsko-formacijskog razvoja i mobilizacijske gotovosti štabova, jedinica (manevarskih i prostornih) i ustanova Teritorijalne odbrane“, septembar 1986).

19 ***Zakon o narodnoj odbrani***, Službeni vojni list 12/1982, str. 446-449.

20 ***Zakon o narodnoj odbrani***, Službeni vojni list 9/1974, str. 255-257.

su, na osnovu plana upotrebe oružanih snaga i prenesenog ovlaštenja Predsjedništva SFRJ, komiteti za ONO i DSZ mogli narediti upotrebu određenih jedinica TO i da su komandanti tih jedinica bili dužni izvršiti naređenje nadležnog komiteta. Snažan uticaj kosovskih događaja na tekst novog zakona ogleda se prije svega u uvođenju pojma vanrednih prilika, kojeg nije bilo u ranijim tekstovima zakona o odbrani, kao ni inače u političkom vokabularu socijalističke Jugoslavije do osamdesetih godina. U tom smislu novinu predstavlja i odredba kojom su se, osim TO čiji se sastavi od početka tretiraju i kao *organizovani odredi društvene samozaštite*, i jedinice JNA, u slučaju neposredne ratne opasnosti i drugih vanrednih prilika, mogle upotrijebiti za izvršavanje zadataka društvene samozaštite. Odluku za ovakvu upotrebu donosilo je Predsjedništvo, a na osnovu nje upotrebu JNA određivao je savezni sekretar za narodnu odbranu. Novo rješenje zakon daje kada je u pitanju osnovni nosilac društvene samozaštite – milicija. Po starom zakonu milicija je u slučaju neposredne ratne opasnosti i rata postajala dio teritorijalne odbrane i u izvršavanju borbenih zadataka bila je obavezno potčinjena komandantu TO koji je nosilac zadatka. Novo rješenje (čl. 104) definiše mogućnost angažovanja milicije za izvršavanje borbenih zadataka oružanih snaga (ne samo TO) u vrijeme rata, neposredne ratne opasnosti i drugih vanrednih prilika, i za to vrijeme je potčinjena nadležnom starješini oružanih snaga koji rukovodi borbenim dejstvom. To je značilo da su jedinice milicije mogle biti angažovane zajedno sa JNA i biti potčinjene njenoj komandi, što ranije zakonsko rješenje nije omogućavalo. U najvažnijem pitanju pozicije oružanih snaga, pitanju rukovođenja i komandovanja, osim definisanja uloge Predsjedništva SFRJ kao najvišeg organa u lancu rukovođenja i komandovanja, i pozicije komiteta za ONO i DSZ u tom lancu, nije bilo suštinskih novina. Ipak, iz novih formulacija faktički neizmijenjenih odredbi prethodnog zakona, mogu se jasno iščitati određene intencije i prepoznati pravci kojima će se u narednom periodu nastojati usmjeriti promjene u sistemu odbrane. Tako se uz dotadašnju i godinama uobičajenu odredbu koja je kazivala da je vrhovni komandant (sada Vrhovna komanda) mogao prenijeti na saveznog sekretara za narodnu odbranu vršenje određenih

poslova rukovođenja i komandovanja Oružanim snagama, i koja je zadržana u tekstu novog zakona, pojavljuje i posve nova odredba (čl. 110) u kojoj se doslovno navodilo da *rukovođenje i komandovanje oružanim snagama ostvaruje savezni sekretar za narodnu odbranu*, u skladu s ovlaštenjima koja na njega prenese Predsjedništvo i u skladu sa saveznim zakonom, te da ga u tim poslovima u odsutnosti i spriječenosti zamjenjuje načelnik Generalštaba. U suštini, vidi se da drugi stav ne odudara od sadržine prvog i da predstavlja njegovu faktičku permutaciju koja, pokazat će se ne bez razloga, naglasak stavlja na poziciju saveznog sekretara u odnosu na dotadašnji naglasak na vrhovnu komandu i njenu mogućnost da dio ovlaštenja prenese na istog. Na sličan način je promijenjena i definicija odgovornosti komandanata TO, koji su sada (čl. 113), zajedno sa starješinama jedinica i ustanova JNA i TO, za svoj rad, borbenu gotovost, upotrebu jedinica i ustanova i rukovođenje i komandovanje odgovarali pretpostavljenim vojnim starješinama. Također (čl. 114) za svoj rad, borbenu gotovost i rukovođenje (bez upotrebe jedinica i ustanova i bez komandovanja njima) komandant teritorijalne odbrane bio je odgovoran i nadležnom organu društveno-političke zajednice. Ova odgovornost po prethodnom zakonu iz 1974. godine formulisana je tako da je starješina štaba TO za organizovanje i pripremanje TO bio odgovoran organu društveno-političke zajednice koja je organizovala štab i starješini pretpostavljenog štaba TO, a za borbenu gotovost i upotrebu jedinica starješina štaba TO uže društveno-političke zajednice odgovarao je starješini štaba TO šire zajednice.[21]

Kao što se vidi, stara zakonska odredba nije predviđala nikakvu mogućnost odgovornosti, pa dakle ni potčinjenosti, komandanata i starješina TO van strukture TO i van društveno-političke zajednice čiju TO vode, osim potčinjenosti republičkih i pokrajinskih komandanata TO Vrhovnoj komandi. Novi zakon formulacijom o odgovornosti *pretpostavljenim vojnim starješinama* ostavljao je takvu mogućnost. Aplicirana na tada važeću organizaciju oružanih snaga, te još uvijek prisutnu unutarnju uravnoteženost političkih odnosa u Jugoslaviji prema kojoj

21 ***Zakon o narodnoj odbrani***, Službeni vojni list 12/1982, str. 446-449;
Zakon o narodnoj odbrani, Službeni vojni list 9/1974, str. 255-257.

se morala ravnati i JNA, takva promjena formulacije ove zakonske odredbe, osim što kao i u prethodnom slučaju pokazuje jasnu intenciju, faktički nije mijenjala ništa. To se može vidjeti i iz šeme sistema rukovođenja i komandovanja Oružanim snagama SFRJ date u „Strategiji oružane borbe", osnovnom doktrinarnom dokumentu s kojim su morala biti usklađena sva pravila, uputstva i drugi materijali koji se odnose na pripremu i vođenje oružane borbe, koju je Predsjedništvo SFRJ usvojilo u aprilu 1983. godine.[22]

Po rješenjima koja je davao ovaj dokument, sistem rukovođenja i komandovanja u oružanim snagama SFRJ bio je organizovan po sljedećim nivoima: strategijskom, strategijsko-operativnom, operativnom i taktičkom. Strategijski nivo obuhvatao je rukovođenje i komandovanje oružanim snagama kao cjelinom na čitavom teritoriju Jugoslavije u miru i ratu, te rukovođenje i komandovanje strategijskim grupacijama[23] u slučaju da se, i kada se, one formiraju. Strategijski nivo trebao je rukovoditi i komandovati preko komandi i štabova strategijsko-operativnog i operativnog nivoa.[24] Znači, na strateškom nivou rukovođenja i komandovanja bilo je Predsjedništvo SFRJ, kao vrhovna komanda sa Saveznim sekretarijatom za narodnu odbranu kao svojim štapskim organom te komande privremenih strategijskih grupacija, ako bi bile oformljene.[25]

Strategijsko-operativni nivo obuhvatao je rukovođenje i komandovanje strategijsko-operativnim i operativnim jedinicama i grupacijama JNA i snagama TO u republikama i autonomnim pokrajinama. Strategijsko-operativni nivo rukovodio je i komandovao preko komandi i štabova operativnog i taktičkog nivoa koji su mu neposredno potčin-

22 ***Strategija oružane borbe***, Beograd, 1983.

23 Strategijska grupacija je dio oružanih snaga namijenjen izvršavanju strategijskih zadataka. Može se formirati od različitog sastava, od ojačane armije do grupe armija i fronta. Detaljnije u Ahmet Kasumović, Ćamil Huseinbašić, ***Enciklopedijski rječnik odbrane BiH***, Sarajevo, 2000, str. 377.

24 ***Strategija oružane borbe***, str. 130.

25 Značaj ovog naoko neupadljivog detalja šeme sistema rukovođenja i komandovanja doći će do izražaja krajem 1986. godine kada strategijske grupacije prestanu biti potencijalna i privremena rješenja i postanu stalni dijelovi organizacijske strukture oružanih snaga, o čemu ćemo više detalja dati na narednim stranicama rada.

jeni. Na strategijsko-operativnom nivou rukovođenja i komandovanja iz sastava JNA nalazili su se komandanti armija, komandant Ratnog vazduhoplovstva i protivzračne odbrane i komandant Ratne mornarice i obalske odbrane, a iz sastava teritorijalne odbrane komandanti republičkih i pokrajinskih TO.[26]

Operativni nivo obuhvatao je rukovođenje i komandovanje operativnim jedinicama i sastavima, preko komandi i štabova taktičkog nivoa koji su mu neposredno potčinjeni. Taktički nivo obuhvatao je rukovođenje i komandovanje taktičkim jedinicama JNA i TO, preko komandi jedinica i odgovarajućih štabova TO ili neposredno.[27]

Iz prethodno izložene šeme komandnog lanca jasno je da novi Zakon o odbrani u suštini nije promijenio sistem rukovođenja i komandovanja u teritorijalnoj odbrani, te da i dalje njeni sastavi nisu imali potčinjenosti i odgovornosti van strukture TO. Zbog toga je osnovnim doktrinarnim dokumentom moralo biti riješeno i pitanje međusobnog odnosa komponenti u sadejstvu, na taj način da je na strategijsko-operativnom i operativnom nivou u zonama operacija u kojima učestvuju JNA i TO, rukovođenje i komandovanje trebala ujedinjavati ili komanda JNA ili štab TO čije su jedinice trebale biti osnovni nosioci izvršenja zadatka. Načelno, na frontu je trebao komandovati komandant jedinice JNA, a na privremeno zaposjednutoj teritoriji (iza neprijateljskih linija) komandant TO.[28]

Novousvojena „Strategija oružane borbe“ prvi put je u takvoj vrsti dokumenta, kao i prethodne godine Zakon o odbrani u svojoj vrsti, tretirala vanredne prilike kao realnu prijetnju sistemu. Ova je pojava u vremenu o kojem govorimo već postala glavnom preokupacijom jugoslovenskog vojnog vrha i ideja vodilja njegovog djelovanja u procesu reorganizacije oružanih snaga i promjena u koncepciji općenarodne odbrane koje su sami inicirali,[29] jednako kao i u procesu profiliranja

26 ***Strategija oružane borbe,*** str. 130. i 134.

27 ***Strategija oružane borbe***, str. 130.

28 Ibid., str. 136.

29 Te 1983. godine održana je komandno-štabna vježba (vrsta trenažne vojne aktivnosti u kojoj komande i štabovi, bez učešća trupa, proigravaju određene ratne situacije) pod nazivom „Sloga-83“, u kojoj je po zadatom scenariju nakon prodora agresora na

njegove političke pozicije na sve burnijoj jugoslovenskoj političkoj sceni. Novu su preokupaciju odmah fiksirali za svoju trajnu opsesiju – teritorijalnu odbranu. Aplicirajući svoja strategijska promišljanja na šemu jugoslovenskog federalizma, te polazeći od historijskih iskustava događaja u Hrvatskoj 1971. i na Kosovu 1981. godine, otvoreno izlaze sa zaključkom da su moguće situacije u kojima će se pojedine republičke i pokrajinske teritorijalne odbrane okrenuti protiv snaga federacije.[30] Nalazeći posve opravdanim svoja stara podozrenja da se u samom konceptu općenarodne odbrane nalazi ugrađena ideja teritorijalne odbrane kao republičke – nacionalne vojske,[31] pri tome nemajući povjerenja u republička i pokrajinska rukovodstva, kao ni u Predsjedništvo SFRJ kao svoju nominalnu vrhovnu komandu,[32] odlučuju se na poduzimanje aktivnosti kojima će se snage teritorijalne odbrane staviti pod njihovu čvrstu kontrolu. To se, prije svega, odnosilo na potčinjavanje teritorijalne odbrane jedinstvenoj komandi oružanih snaga na svim nivoima (što je značilo svim nivoima rukovođenja i komandovanja Jugoslovenske narodne armije), a ne samo Predsjedništvu SFRJ kao vrhovnoj komandi, te na isključivanje republičkih i pokrajinskih rukovodstava iz sistema rukovođenja i komandovanja vlastitim teritorijalnim odbranama.[33] Sve to je bilo dio priprema koje je vrh JNA obavljao za očekivani moment kada će jugoslovenska kriza prijeći imaginarni politički Rubikon,[34] kojem doduše nikada neće uspjeti odrediti tačne koordinate, nakon kojeg je JNA namjeravala otvoreno izaći na političku

teritoriju Jugoslavije, u određenim područjima došlo do nacionalističkih pobuna. I pored (ili baš zbog njih) negativnih reakcija republičkih i pokrajinskih rukovodstava, zaključci analize ove vježbe bit će podloga inicijativi za promjene u koncepciji odbrane. B. Mamula, nav. dj., str. 60.

30 Mamula i njegovi najbliži saradnici ovakav stav, u kontekstu svoje brige za ubrzani tok razvoja jugoslovenske krize, iznijeli su tadašnjem predsjedniku Predsjedništva SFRJ Miki Špiljku na sastanku održanom 11. juna 1983. godine. Ibid., str. 74.

31 Ibid., str. 61.

32 Mamula tvrdi da je Titovom smrću vojska trajno ostala bez vrhovnog komandanta, s obzirom na to da je usljed ustavnih ograničenja sistem vlasti u federaciji jedva postojao. B. Mamula, nav. dj., str. 14.

33 Ibid., str. 61.

34 Ibid., str. 76.

scenu, odnosno preuzeti vlast u zemlji.

Ocjenjujući sam ekonomski i politički sistem Jugoslavije kao primarni uzrok koji generira krizu i pripremajući pozicije za svoje djelovanje u očekivanoj tački njene kulminacije, vrh JNA je u isti kontekst doveo i koncept općenarodne odbrane i unutar njega markirao teritorijalnu odbranu kao potencijalno najozbiljniju prepreku mogućnosti uspjeha svoje intervencije. Savezni sekretarijat za narodnu odbranu i Generalštab JNA, niti kao državni organi, niti predstavljeni u neformalnim grupama svojih vodećih generala, nisu bili legitimni nivoi za ovakve vrste ocjena, pa one imaju zavjerenički karakter ne samo po planovima za djelovanje vojske koji su na osnovu tih ocjena nastajali. Istovremeno, za takvu vrstu ocjena legitimni organi unutar samog sistema dali su dijametralno suprotne ocjene sistema općenarodne odbrane i dostignuća u izgradnji teritorijalne odbrane. Izvršno vijeće Skupštine SRBiH ocijenilo je u septembru 1984. godine da je razvoj društveno-ekonomskog i političkog sistema, na osnovama važećeg ustava i Zakona o udruženom radu koji je normirao samoupravna prava, snažno doprinio daljem jačanju i organizovanju odbrane i zaštite u svim strukturama društva i otvorio nove mogućnosti za jačanje odbrambene i samozaštitne sposobnosti. Ostvareni značajni rezultati u podruštvljavanju odbrane i bezbjednosti ojačali su ulogu organizacija udruženog rada, mjesnih zajednica i općina u odbrani i zaštiti u kojima se one, kroz ukupni samoupravni preobražaj društva, javljaju kao njihove izvorne funkcije. Na istom mjestu republička vlada konstatuje i postojanje otpora društveno proklamovanom pristupu razvoju sistema odbrane i zaštite, na način da se u nekim sredinama ovi poslovi i dalje zavijaju velovima tajni, odnosno ekskluzivnih prava pojedinaca, što ima određenog nepovoljnog uticaja u postizanju još većih rezultata u pripremama za odbranu i zaštitu.[35]

O daljem toku upornog nastojanja vrha JNA da stavi pod punu kontrolu teritorijalne odbrane jugoslovenskih republika i pokrajina, da ih

35 AARBiH, RŠTO 38/1-3 (RIV SRBiH, „Analiza faktora, uslova i mogućnosti razvoja ONO i DSZ u periodu od 1986. do 2000. godine“, Sarajevo, 20. septembra 1984. godine).

promjenama njihove organizacijske strukture i veličine eliminira kao prijetnju realizaciji svojih političkih ambicija, te o procesima unutar Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine iniciranim takvim nastojanjima, detaljno ćemo izlagati u četvrtom dijelu ovog rada („Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine od 1986. do 1992. godine"). Na ovom mjestu dat ćemo još samo sumarnu ilustraciju podacima dostignutog stepena razvoja TOSRBiH do kraja ovim poglavljem razmatranog perioda, odnosno do kraja 1985. godine, iz čega će se vidjeti u kakvu je vojnu organizaciju ona izrasla.

Teritorijalna odbrana SRBiH je sredinom 1985. godine bila organizovana u Republički štab TOSRBiH, devet okružnih štabova TO (za okruge: Banja Luka, Bihać, Doboj, Goražde, Livno, Mostar, Sarajevo, Tuzla i Zenica), Gradski štab TO Sarajevo i 109 Općinskih štabova TO.[36] Pod komandom ovih štabova nalazile su se tri vrste jedinica: taktičko-združene jedinice (teritorijalne brigade) kao udarna i manevarska snaga za manevar i ofanzivna dejstva na širem prostoru, zatim taktički sastavi organizovani na nivou općine za manevre i dejstva na užim regijama (na teritoriji jedne ili više općina: odredi TO i druge manje jedinice manevarske strukture), te raznovrsni manji i elastično organizovani taktički sastavi u mjesnim zajednicama i organizacijama udruženog rada, namijenjeni za izvođenje neprekidnih i raznovrsnih borbenih dejstava u cilju kontrole određene teritorije, zaštite i obezbjeđenja objekata na njoj.[37]

U 26 brigada TO[38] bilo je angažovano 46.559 ljudi. U 108 odreda TO 48.061, a u isto toliko diverzantsko-izviđačkih odreda 7.343 pripadnika TO. Uz još 27 artiljerijsko-raketnih jedinica protivzračne odbrane, dva protivdesantna odreda, dvije inženjerijske i pet pontonirskih četa, pet avijacijskih jedinica TO, te još 296 različitih manjih jedinica,

36 AARBiH, RŠTO 39/2-2 („Pregled popune štabova, jedinica i ustanova TO sa stanjem na dan 01. 07. 1985. godine").

37 AARBiH, RŠTO 38/1-3 (RIV SRBiH, „Analiza faktora, uslova i mogućnosti razvoja ONO i DSZ u periodu od 1986. do 2000. godine", Sarajevo, 20. septembra 1984. godine).

38 U toku ove 1985. godine brigade TO preimenovane su u „partizanske brigade TO", po formacijama kompatibilne istoimenim jedinicama iz sastava JNA. M. Inđić, nav. dj., str. 215.

u sastavu i pod komandom navedenih 120 štabova nalazilo se ukupno 130.143 pripadnika TO. Dio teritorijalne odbrane označavan kao prostorna struktura bio je organizovan u 465 štabova TO u mjesnim zajednicama, organizacijama udruženog rada i rejonskih štabova,[39] pod čijom je komandom bilo 1.910 različitih jedinica TO mjesnih zajednica i 1.895 različitih jedinica TO organizacija udruženog rada, s ukupno 179.825 pripadnika TO. Ovim sastavima treba pribrojati i 120 jedinica veze društveno-političkih zajednica (odgovaraju broju i nivou štabova do općinskog nivoa), te građevinsku i četu RHB zaštite Republičkog sekretarijata za narodnu odbranu, sa ukupno 4.048 pripadnika. Ovim je ukupno brojno stanje TOSRBiH iznosilo 314.016 pripadnika.[40]

Za ukupnu sliku organizovanosti ljudskog potencijala za odbranu i zaštitu Bosne i Hercegovine, datom pregledu trebalo bi dodati i 2.023 jedinice rezervne milicije sa 59.747 ljudi, koliko ih je bilo početkom 1985. godine.[41]

Ako obratimo pažnju na broj jedinica prostorne strukture i njihovu popunu u odnosu na broj i popunu takvih jedinica u vrijeme kada su bile organizovane kao podstruktura jedinica i štabova ONO i DSZ, vidjet ćemo da se 1985. godine njihov broj u odnosu na stanje iz 1979. godine smanjio za više od 3.000 jedinica. Ovo je posljedica formiranja štabova u mjesnim zajednicama i organizacijama udruženog rada u cilju učvršćivanja rukovođenja i komandovanja u njima nakon događaja na Kosovu 1981. godine, te reorganizacije i okrupnjavanja izvršenog tokom 1983. i 1984. godine, nakon odluke o transformaciji strukture ONO i DSZ u prostornu strukturu TO. U odnosu na smanjenje broja jedinica, smanjenje brojnog stanja ljudstva nije bilo drastično, ukupno za oko 43.000 ljudi. U strukturi ovog smanjenja pretežni dio čine žene, čiji je broj u jedinicama smanjen sa 54.000 u 1979. na 26.855 u 1985.

39 Zajednički štabovi TO za više manjih mjesnih zajednica. Svi štabovi prostorne strukture bili su potčinjeni općinskim štabovima TO, koji su preko njih rukovodili i komandovali jedinicama prostorne strukture.

40 AARBiH, RŠTO 39/2-2 („Pregled popune štabova, jedinica i ustanova TO sa stanjem na dan 01. 07. 1985. godine“).

41 Podaci iz januara 1985. godine. AARBiH, RŠTO 39/2-1 („Pregled popune štabova, jedinica i ustanova TO sa stanjem na dan 01. 01. 1985. godine“).

godini, i omladinci između 17-19 godina (oni koji nisu služili vojni rok) čiji se broj u istom periodu smanjio sa 45.000 na 4.132. Uzevši u obzir ove pokazatelje, može se zaključiti da se broj pripadnika prostorne strukture koji su imali stvarnu zakonsku vojnu obavezu povećao u posmatranom periodu, a da se ukupni broj smanjio na račun žena i omladinaca predvojničke dobi koji su popunjavali ranije jedinice ONO i DSZ.

Ovako masovan sastav TOSRBiH nije bio u potpunosti naoružan. Od ukupnog broja 73% je bilo naoružano streljačkim naoružanjem. Vojničkim naoružanjem naoružani su bili svi pripadnici teritorijalnih brigada, odreda, specijalnih i rodovskih jedinica i štabova TO, kao i 60% pripadnika jedinica prostorne strukture. Ni struktura imajućeg naoružanja nije bila povoljna, u najvećem procentu sastojala se od pušaka M-48 i starijeg trofejnog naoružanja stranog porijekla. Stanje rezervi i nabavka municije za streljačko naoružanje bili su dobri; nedostajala je i teško se nabavljala municija za protivoklopna sredstva i minobacače, te ručne bombe i protivtenkovske ručne bombe. Oko 32% pripadnika TO nije imalo uniformu, dok je dio bio obučen u neodgovarajuću plavu uniformu ranijih jedinica ONO i DSZ.[42]

Naoružanje i oprema čuvani su u vlastitim magacinima TO i objektima koji su bili vlasništvo radnih organizacija, kao i u objektima MUP-a i JNA. Od vlastitih skladišta TO za smještaj naoružanja i municije cijenilo se da njih 20% ne ispunjava sve propisima predviđene uslove i da na njima treba raditi. Planirane petnaestodnevne rezerve ljudske i stočne hrane za početni period rata, usljed finansijskih teškoća, nisu bile obezbijeđene, kao ni planirane rezerve sanitetskog materijala. U pogledu svih potrebnih rezervi obezbijeđena je samo autonomija

42 AARBiH RŠTO 38/1-4 („Analiza razvoja TO SRBiH u periodu od 1976. do 1985. godine sa osnovnim ciljevima razvoja u periodu od 1986. do1995, odnosno 2000. godine“, 06/1013-2, 6. 9. 1983. godine). Navedeni podaci o naoružanju i opremi potječu iz septembra 1983. godine. S obzirom na ekonomsku krizu i teškoće u nabavci naoružanja i opreme te druge faktore, o kojima ćemo govoriti u nastavku rada, stavljanje iznesenih procenata uz strukturu i brojno stanje iz 1985. godine držimo dovoljno korektnim i ilustrativnim, što ćemo pokazati i podacima o količinama sredstava iz kasnijih godina.

djelovanja manevarskih brigada u prvih 10-15 dana rata.[43]

U ovakav razvoj TO i drugih elemenata sistema općenarodne odbrane i društvene samozaštite u Bosni i Hercegovini uložena su značajna sredstva. Ulaganja u periodu od 1976. do 1985. godine procijenjena su na 37.399 miliona dinara ili 1,18% ocijenjenog nacionalnog dohotka Republike. Od ocijenjenog iznosa, na razvoj oružanih snaga, odnosno na razvoj TOSRBiH utrošeno je 26,5% sredstava. Sredstva su potica-la iz tada uobičajene forme udruživanja sredstava na osnovi društvenog dogovora o finansiranju potreba općenarodne odbrane i društvene samozaštite, iz vlastitih sredstava subjekata općenarodne odbrane, iz budžeta društveno-političkih zajednica, kredita vojnog servisa Narodne banke Jugoslavije i sredstava samodoprinosa stanovništva.[44]

43 AARBiH 38/1-3 (RIV SRBiH, „Analiza faktora, uslova i mogućnosti razvoja ONO i DSZ u periodu od 1986. do 2000. godine", Sarajevo, 20. septembra 1984. godine).
44 Ibid.

JUGOSLOVENSKA KRIZA OD 1986. DO 1992. GODINE

Opći pregled uzroka jugoslovenske krize

Političku historiju jugoslovenske države moguće je napisati i kao historiju jugoslovenske krize. Ova kriza, otvorena načinom i sadržajem samog prvodecembarskog akta njenog proglašenja 1918. godine, u čijem je temelju bilo pitanje unutrašnjeg uređenja države, kao pitanje međusobnog odnosa nacionalnih političkih elita u užem smislu i međunacionalnih[1] odnosa u širem smislu, nikada nije bila prevladana. S godinama i decenijama svog trajanja poprimala je nove dimenzije i složeniju strukturu, a završila se okončanjem državne egzistencije Jugoslavije i agresivnim ratovima koje je Srbija vodila protiv Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine od 1991. do 1995. godine. Činjenica da su sve nabrojane države žrtve srpske agresije nastale na teritoriji bivših južnoslavenskih pokrajina Austro-Ugarske monarhije, koje su činile drugi državni subjekt[2] jugoslovenskog ujedinjenja – Državu Slovenaca, Hrvata i Srba – više je od tačke simboličkog zatvaranja kruga. U ovom smislu periodi funkcionalne stabilnosti države, vezani za diktaturu kao formu političke vlasti koja argumentom sile neutrališe političke protivrječnosti, nisu negacija stalnosti kretanja krize vlastitom historijskom amplitudom. I kraljevska diktatura na ideološkoj platformi integralnog jugoslavenstva u Prvoj Jugoslaviji, te „diktatura proletarijata“ na čelu s Josipom Brozom Titom na ideološkoj platformi najprije komunističkog internacionalizma, a zatim socijalističkog jugoslavenstva u Drugoj Jugoslaviji, predstavljali su tek periode silom provedenog potiskivanja realnih faktora krize u drugi plan u odnosu na ideološke ciljeve diktatura kao oktroirane prvorazredne političke faktore. Kao što znamo, oni su se iznova vraćali na historijsku pozornicu s uvjerljivošću i intenzitetom

1 Mislimo na odnose tri priznate grupe u Prvoj Jugoslaviji: Srbe, Hrvate i Slovence, bilo kao narode ili tri plemena istog naroda, kako je glasila prvobitna jugoslovenska zvanična definicija, ali i na etničke grupe čija će posebnost i državna konstitutivnost biti naknadno priznavana historijskim razvojem političkih odnosa u Jugoslaviji: Bošnjake, Makedonce i Crnogorce.

2 Crna Gora i Vojvodina su u Jugoslaviju ušle prethodno se prisajedinivši Srbiji. Makedonija i Kosovo bili su dio državnog teritorija Srbije stečen u balkanskim ratovima 1912-1913. godine.

koji nas mame na isuviše očigledan zaključak, da ga se ne bi s krajnjim oprezom klonili, da je Jugoslavija bila moguća samo kao diktatura.[3]

Mogućnost ovakvog pristupa, s fokusom na historiju krize, opravdava bilo kakav uvid u svaki dovoljno reprezentativan izbor iz velikog broja radova koji se bave raspadom Jugoslavije. Iako je jugoslovenska historiografija prije raspada države, polazeći od ideološke pretpostavke o riješenosti ključnih historijskih pitanja zajednice, imala sasvim drugačiji pristup, većina ozbiljnih radova nastalih nakon raspada, utvrđujući njegove uzroke i slijedeći tragove njihova nastanka, iscrtava mapu kontinuiteta historijskog procesa obilježenog imenom jugoslovenske krize. Uža specijalnost i intelektualni afiniteti autora, kao prihvatljivi, ali i politički afiniteti, regionalni i nacionalni kontekst autora, kao manje prihvatljivi faktori, od uticaja su na postavljanje vremenskih okvira razmatranja krize i utvrđivanje bitnosti prepoznatih uzroka raspada države. Kako naša namjera ovom prilikom nije pisanje historije Jugoslavije, već racionalno uvođenje fenomena jugoslovenske krize u funkciju glavne teme našeg rada, to ćemo, prije nego što obrazložimo vlastiti zadati okvir razmatranja (1986− 1992), dati kratak pregled sumarnih rezultata ove literature izlažući u njoj prepoznate ključne uzroke raspada jugoslovenske državne zajednice.[4]

Ekonomska dimenzija krize je najtransparentniji i najranije uočeni faktor raspada države. Mogućnost dokazivanja ovog argumenta mnoštvom egzaktnih i statističkih podataka sama po sebi čini ga privlačnim. Apliciran u okvirima, posebno na Zapadu široko prisutne, društvene teorije koja u neposrednu vezu dovodi ekonomiju i demokratizaciju društva, ovaj pristup svojim protagonistima ne samo da pruža obja-

3 Dušan Bilandžić nudi ovakav zaključak analizirajući opravdanost komunističke diktature tokom rasprave na okruglom stolu, stenogram diskusije u: ***Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995***, Zagreb – Sarajevo, 1999, str. 146-148. Zoran Podobnik izvodi ovakav zaključak razmatrajući dilemu američke administracije u pogledu istovremenog davanja podrške očuvanju jedinstva i demokratizaciji Jugoslavije. Zoran Podobnik, „Politika SAD-a spram raspada SFRJ 1989-1991", ***Međunarodne studije***, god. V, br. 2, 2005, str. 70.

4 Za osnovu ovog pregleda uzeli smo odličan pregled dat u uvodnom razmatranju kod: Dejan Jović, ***Jugoslavija, država koja je odumrla***, Zagreb, 2003.

šnjenja jugoslovenskog puta u opću društvenu krizu i propast države već se deklarira i kao univerzalan model za razumijevanje društvenih kretanja u svim postsocijalističkim zemljama Evrope. Suština objašnjenja jugoslovenskog slučaja sastojala bi se, osim opće kritike socijalističkog ekonomskog modela, u posebnoj pogrešci izbora odgovora na takozvani modernizacijski izazov sredinom šezdesetih godina 20. vijeka. Jugoslovenski odgovor na ovaj izazov, privredne i društvene reforme iz 1965. godine, zasnovan na ideji po kojoj je decentralizacija vlasti trebala odigrati ulogu supstituta demokratizacije, što je s obzirom na strukturu države i društva za posljedicu imalo nacionalni pluralizam umjesto socijalnog i političkog pluralizma. Težište stvarne društvene moći bilo je decentralizirano i prenijeto iz centra u republike, pokrajine i općine. Političke elite, nacionalne i regionalne, počele su se legitimirati nužno nacionalnim partikularizmom, a ne više jugoslavenstvom. Jedinstveno jugoslovensko tržište nepovratno je deriviralo u osam nacionalnih tržišta, što je ekonomiju učinilo neefikasnom, a proizvodnju skupom.[5] Privreda i socijalni mir održavali su se stranim kreditima, što je zemlju do kraja sedamdesetih godina učinilo jednom od najzaduženijih u Evropi. Nakon smrti Josipa Broza, kao posljednjeg djelotvornog integrativnog političkog faktora, nacionalne političke elite, čija je ekonomska podloga političke moći izvirala upravo iz partikularizma nacionalnih tržišta republika, koje su po ustavu suverene države, nastojeći održati poziciju takve moći, učinit će posljednje korake ka definitivnoj dezintegraciji države.[6]

Ako već prethodno objašnjenje nastanka krize i raspada države u punoj mjeri odgovornost za takav ishod stavlja na račun nacionalnih političkih elita, sljedeći u literaturi čest argument koji ćemo navesti ove elite u potpunosti amnestira od bilo kakve odgovrnosti. Ovaj pristup krizu i raspad države objašnjava drevnom etničkom mržnjom jugoslovenskih naroda. Navodno, neznano kad,[7] ali svakako prije stvaranja za-

5 Laslo Sekelj, „Uzroci raspada Jugoslavije“, ***Filozofija i društvo***, VI/1994, **h**ttp://www.instifdt.bg.ac.yu/ ifdt /izdanja/casopisi/ifdt/VI/index_s.

6 Kao dovoljno reprezentativan ovdje smo uzeli sažetak pristupa prema prethodno citiranom radu Lasla Sekelja. Detaljniji pregled kod D. Jovića, str. 25-37.

7 Kako je u nemogućnosti hronološkog određenja sadržana zamka naučne neute-

jedničke jugoslovenske države, među narodima koji su u nju ušli razvile su se međusobne mržnje i animoziteti. Kako je svaka integracija rezultat neke vrste prisile, bilo spoljnje (Versaj, Jalta) ili unutarnje (srpska vojska, dinastija Karađorđevića, KPJ, Tito), tako je svaka stvarna demokratizacija političkog života vodila dezintegraciji. A kako je stvarnost volje naroda bila u nemogućnosti zajedničkog života s drugim narodima, usljed spomenute drevne mržnje, tako se na nju s pozicije političkih elita nije moglo uticati, te su, ovom logikom, raspad države i rat bili neminovni.[8]

Ovakav pristup imao je dva izvorišta. Jedan je u vrhovima srpskih i hrvatskih političkih i intelektualnih elita iz vremena zaoštravanja krize i njenog prerastanja u ratni sukob, a drugi je u krugu bitnih faktora evropske politike iz istog vremena.

Za ilustraciju karaktera drugog izvorišta navest ćemo naslov konferencije koju je u februaru 1992. godine u Parizu organizovao Fransoa Miteran - „Evropa i plemena“. Konstatujući povratak „pradavnih mržnji“ na političku pozornicu Balkana, očitavši balkansko političko vrijeme kao početak 19. vijeka, kontrastirajući ga s listom na političkom kalendaru Evrope, koji je već bio okrenut na nadnacionalnu, liberalnu stranicu budućnosti 21. vijeka, mirno se moglo zaključiti da konflikt takve vrste na Balkanu i nije evropski problem, te da su humanitarna pomoć i izolacija jedini mogući i dovoljni oblici djelovanja.[9] Ovako

meljenosti, obično se u pomoć doziva religijski argument, koji se izvodi iz fakta religijske heterogenosti Jugoslavije i različite vjerske pripadnosti svih njenih naroda koji su se poslije raspada našli u međusobnom ratu.

8 D. Jović, nav. dj., str. 38.

9 Kao potvrdu da nije samo francuska politika izvor ovakvog tumačenja navest ćemo i sljedeće izjave. Bil Klinton, predsjednik SAD, u januaru 1993: „...generacija odrasla u senci hladnog rata preuzima nove odgovornosti u svetu kojeg je ogrejalo sunce slobode, ali kojem još uvek prete mržnje iz davnina.“ Britanski premijer Džon Mejdžor u Donjem domu parlamenta u junu 1993: „...najkrupniji pojedinačni element koji stoji u pozadini onoga što se desilo u Bosni je slom Sovjetskog Saveza i one discipline koja je stražarila nad pradavnim mržnjama u staroj Jugoslaviji.“ Žak Rupnik, „Evropa u balkanskom ogledalu“, ***Republika***, broj 196/1998, http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/98/196/196_15.HTM.

O uticaju takvog intelektualnog stava na francusku spoljnu politiku u odnosu na Balkan, doduše ne i o uticaju te politike na takav intelektualni stav: Paul Garde,

dobra platforma za političko djelovanje kakvo će ispoljiti francuska i britanska, ali i ukupna evropska politika u mjeri u kojoj ju je određivao stav Francuske i Velike Britanije, racionalno je objašnjenje široke prisutnosti teoretski ovako zasnovanog tumačenja jugoslovenske krize, ali još uvijek ne i samog postojanja takozvane drevne etničke mržnje.

S druge strane, stvorena masovna paranoja globalne antisrpske zavjere, fokusirana na navodne neposredne izvršitelje iz geografskog okruženja Srbije, redom svrstane u vjekovne neprijatelje i mrzitelje Srba i svega što je srpsko, smišljeno kreirana i vođena iz određenih centara moći i uticaja u Srbiji, naravno s bezbroj stihijom proizvedenih pomoćnih i nekontrolisanih rukavaca, nema ništa sa spontanošću ili drevnošću proizvedenih kolektivnih emocija i srpskog javnog mnijenja. Oruđa i metode ove velike manipulacije već su dobro proučeni.[10] Nisu ostale nepoznate ni oblikom ni vrijednošću slične interpretacije s pozicija hrvatskog „predziđa kršćanstva“, koje je lahko smjestiti dijelom u oblast naučnih zabluda, gdje izvorno pripadaju, a dijelom u oblast smišljene političke upotrebe, u koju ih je uvodila hrvatska politička elita na čelu s historičarem i državnikom Franjom Tuđmanom.

Sa, danas sve rjeđim, zagovornicima teze o drevnoj etničkoj mržnji nije naročito teško ući u argumentiranu raspravu. S onima koji tvrde da ako već nije drevna međunacionalna mržnja, onda je svakako nacionalizam, kao politika nastala na bazi neriješenog nacionalnog pitanja, taj koji je uništio Jugoslaviju, to bi bilo mnogo teže, zapravo nemoguće. Jednostavno: oni su u pravu. Argumente koji nas opredjeljuju za saučesništvo u ovakvom stavu šire ćemo obrazložiti na stranicama narednog poglavlja.

Interpretacije koje nacionalizam drže ključnim uzrokom raspada Ju-

Život i smrt Jugoslavije, Zagreb, 1996. O uticaju ove teorije na obrazloženje britanske politike u parlamentu i britanskoj javnosti: Carole Hodge, ***Velika Britanija i Balkan***, Zagreb, 2007.

10 Dobar pregled nude radovi: Norman Cigar, ***Genocid u Bosni – Politika „etničkog čišćenja“***, Sarajevo, 1998; Renaud de la Brosse, „Politička propaganda i projekt „Svi Srbi u jednoj državi“: posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe“, ***Milošević vs Srbija***, Beograd, 2004, str.127-213, ali i brojni drugi radovi koji se fokusiraju ili sporadično dotiču ovog problema.

goslavije mogu biti različite. Jedan vid takve različitosti bio bi i pristup koji se bavi historijom jugoslovenske ideje, odnosno pojmom jugoslovenske nacije kao kulturološkim fenomenom. Na toj ravni se često i široko razmatra uloga kulturnih elita, ali takva razmatranja češće tretiraju političku dimenziju njihove uloge u historijskim događajima. Autor ponajbolje studije ove vrste doslovce polazi od premise da propast Jugoslavije nije počela rastakanjem političkog ili ekonomskog tkiva države, već je započela (i dovršena) postepenim uništavanjem pojma jugoslovenske nacije.[11]

Faktor međunarodne politike u tumačenjima jugoslovenske krize i raspada države ocjenjuje se na različite načine, ali se definitivno ni u jednom pristupu ne zaobilazi. Literatura vrlo široko zahvata ovu temu. Od teza generalske provenijencije, savremenih događanju raspada, da je on posljedica direktnog angažovanja stranog faktora, prvenstveno Njemačke, preko zagovornika ekonomskog objašnjenja propasti, koji uticaj stranog faktora detektuju politikom Međunarodnog monetarnog fonda u posttitovskom periodu, do najčešćeg pristupa koji taj kompleksni odnos stavlja u širi kontekst posthladnoratovskog prekomponiranja međunarodnih političkih odnosa.[12]

Snažna politička ličnost Josipa Broza Tita i njegova uloga u historiji Druge Jugoslavije bez sumnje opredjeljuje one autore koji preferiraju faktor ličnosti u objašnjenju raspada Jugoslavije. Za života autoritaran vladar i netipičan diktator, kojem je puk, kojim je vladao, što je vladavina bila duža želio davati sve više vlasti, postao je ne samo simbol već potpuna personifikacija Druge Jugoslavije. U toj mjeri da su nasljednici, nakon njegove smrti, kao izraz programskog opredjeljenja za kontinuitet sistema i države, izbacili krilaticu: *i poslije Tita – Tito*. Na njihovu žalost, nije ga više bilo. No, njegov lik i djelo su još dugo, do pred sam kraj Druge Jugoslavije, ostali mjera jugoslovenskog opredjeljenja i, zapravo, mjera mogućnosti postojanja Jugoslavije. Tako se u jeku srpske antibirokratske revolucije, u oktobru 1988. godine, da-

11 Endru Baruh Vahtel, ***Stvaranje nacije, razaranje nacije***, Beograd, 2001, str. 11.

12 Šire o ovom pitanju na narednim stranicama ovog rada u poglavlju ***Odnos bitnih međunarodnih faktora prema jugoslovenskoj krizi.***

kle u vrijeme kada su glavni akteri drame već bili pod punim svjetlima scene, Slobodan Milošević veoma ozbiljno branio od optužbi Stipe Šuvara na Predsjedništvu CKSKJ da se ništa ne preduzima u povodu napada na Tita u Srbiji.[13] Iz tog kompleksa političkog mišljenja, kojeg se Jugoslavija sporo oslobađala, nastalo je tumačenje tornado efekta Miloševićevog političkog djelovanja kao problema Titovog političkog naslijeđa, odnosno problema borbe za mjesto Titovog nasljednika. Sve to uprkos činjenici da je pitanje pretenzija na Titovo naslijeđe u Jugoslaviji posljednji put ozbiljno, nije izvjesno da li i opravdano, politički tretirano u vezi sa slučajem Aleksandra Rankovića 1966. godine, i da je sam Josip Broz ili neposredno učestvovao ili odobrio sve one silne izmjene koje su nakon toga uslijedile u političkom sistemu i organizaciji države i partije, a koje su imale za cilj da spriječe borbu za vlast poslije Tita ili, kako to formuliše Dejan Jović, da spriječe svaku mogućnost pojave nekog novog Tita.[14] Drugi autori,[15] respektujući prethodno spomenute činjenice ili jednostavno ignorišući taj aspekt, a polazeći od tačne premise da je vrijeme eskalacije jugoslovenske krize obilježeno snažnim nacionalnim pokretima koji u svim vremenima traže i nalaze snažne vođe, što je prihvatljivo mišljenje, dolaze do zaključaka koji često bivaju pretjerano opterećeni irelevantnim detaljima liderskih biografija i njihovih psiholoških profila. Treći, pak, iz njima znanih razloga, nalaze izuzetno važnim do krajnjih granica personalizirati političke pojave i procese, tako da se događa apsurd da se, na srpskom primjeru, od pogleda na ličnosti iz sastava navodnog vodstva velikosrpskog pokreta Srbija gotovo i ne vidi.[16]

13 U svoju odbranu iznio je suprotnu tvrdnju da je CKSK Srbije, na čijem je čelu bio Milošević, prvi od organa SKJ koji je reagovao na napade na Tita i da je čak to bio osnov ozbiljne diferencijacije (uobičajeni naziv za unutrašnji politički obračun među jugoslovenskim komunistima) u SK Srbije. ***Dokumentacioni centar „Ratovi 1991-1999.“: Arhiva govora Slobodana Miloševića***, www.dcr.org.yu, Izvor: Borba, 14. oktobra 1988, „Neumesne primedbe i zaključak“, str. 3.

14 D. Jović, nav. dj., str. 75.

15 Kao po starom jugoslovensko-komunističkom nepisanom pravilu da se svako treba obračunati sa „svojim“ nacionalistima, to su većinom autori iz Srbije, koji se s posebnom pažnjom bave Miloševićem.

16 Nemamo boljeg argumenta od napomene da se radi o takvim „historijskim gro-

Sljedeći izdvojeni faktor propasti Jugoslavije formulisan je u ranoj fazi pokušaja njenog razumijevanja, kao i argument o drevnoj etničkoj mržnji. Ova teorija, koja se može označiti i *argumentom o padu carstva*,[17] polazi od dijagnosticiranja jugoslovenskog tipa višenacionalne federacije (baš kao i Čehoslovačke i SSSR-a), kao predmodernog tipa države, kao neku vrstu federativne tranzicije između Carstva (austrougarskog, ruskog, osmanskog) i nacionalnih država. Tako ovaj društvenom zakonitošću determinisan proces, ni u pogledu krvave ratne forme koju je poprimio, ni u pogledu više od jednog stoljeća zakašnjenja u odnosu na dovršetak analognog historijskog procesa u Zapadnoj Evropi, ne predstavlja anahronizam, već nužni stadij u izgradnji moderne nacije.[18] Sličan pristup polazi od određenja Sovjetskog saveza kao ideološkog carstva u kojem je bio uspostavljen klasični odnos između metropole i kolonija i u kojem su historijski procesi raspada carstva odgovarali procesima raspada klasičnih carstava. U slučaju Jugoslavije, s obzirom na to da ona nije bila „kolonija" sovjetske imperije, mada je njen opći politički položaj bio u dobroj mjeri određivan odnosom prema Moskvi, ovakva teorija pati od pomalo nategnutih interpretacija po kojima je Jugoslavija bila neka vrsta paralelne ideološke imperije, usljed proizvedene konkurencije ideoloških modela samoupravnog i realnog socijalizma, a sve se dokazuje hiperaktivnom jugoslovenskom spoljnom politikom i Titovim ličnim svjetsko-liderskim ambicijama kroz pokret nesvrstanih.[19]

Institucionalna ili konstitucionalna teorija tumačenja jugoslovenske krize i raspada države je, uslovno rečeno (jer njeni zagovornici, suprotno od naše polazne pretpostavke, ne priznaju kontinuitet jugoslovenske krize), starija od same krize. Još od druge polovine šezdesetih protivnici decentralizacije države tvrdili su, javno onoliko koliko je to u komunističkom režimu bilo moguće, da će taj trend upropastiti državu.

madama" kakvi su Borislav Jović, dva Kostića iz Predsjedništva SFRJ, Blagoje Adžić i slični.

17 D. Jović, nav. dj., str. 80.

18 Žak Rupnik, „Evropa u balkanskom ogledalu", ***Republika***, broj 196/1998, http://www.yurope.com/zines/ republika/arhiva/98/196/196_15.HTM.

19 D. Jović, nav. dj., str. 81-84.

Od kada je proces uzastopnih ustavnih reformi zaustavljen na rješenjima iz 1974. godine, ona su predmet različitih kritičkih pristupa, čija je domovina, fizička ili duhovna, najčešće Srbija. Kada je u osamdesetim ponestalo materijala za pokrivanje sve jasnijih znakova produbljivanja jugoslovenske krize, neki od prvih kritičara decentralizacije su u svojim sredinama stekli proročku harizmu. Nakon raspada države, većina zagovornika teorije da je osnovni uzrok takvog ishoda skoro pa konfederalna konstitucija zemlje uređena Ustavom iz 1974. godine, za domovinu također ima Srbiju. Unutar takve teorije može se smjestiti baš svašta, od izljeva bijesa neiživljenog šovinizma, do ozbiljnih analiza koje od pretpostavke konstitucionalnog uzroka raspada države izvode gotovo sve do sada nabrojane faktore krize kao njegove posljedice. Bitan problem ovakvog pristupa leži u tome što se njegovi rezultati u dobroj mjeri podudaraju s onom vrstom kritičkog odnosa prema ustavnom i političkom aspektu jugoslovenske krize, koji je u njenoj presudnoj etapi predstavljao političku platformu djelovanja velikosrpske opcije na jugoslovenskoj političkoj sceni, kojoj niko ne može osporiti enormni doprinos konačnom ishodu krize. Tako se ova teorija u osnovi delegitimira kao objektivan pristup historijskom problemu i tu ne pomaže ni neograničeno pozivanje na lik i djelo Slobodana Miloševića, o kojem smo nešto rekli osvrćući se na upotrebu faktora ličnosti. Ipak, bilo bi zgodno po njene zagovornike kada bi to bio jedini nedostatak ove teorije. Ona u prvom redu, fokusirajući se na ustav, prenebregava činjenicu da on nije bio oktroiran, niti izmišljen, niti podmetnut kao oblik političke subverzije, već je nastao kao izraz realnih rezultata historijskog razvoja političkih i ukupnih odnosa u Jugoslaviji. Doslovno čitajući konstitucionalnu teoriju u svjetlu ove notorne činjenice, mogli bismo izvesti dalekosežan zaključak da je za raspad Jugoslavije kriva Jugoslavija, a takvim zaključkom njeni zagovornici i ne bi bili oduševljeni. Uostalom, sva pitanja problematizovana kritikom Ustava iz 1974. godine razmatrana su u krugu najvišeg partijskog i državnog rukovodstva već 1962. godine, u kojem kontekstu je tretirana i opstojnost jugoslovenske države, odnosno mogućnost njenog raspada.[20] Ustavna i

20 D. Bilandžić donosi izvode iz stenograma s proširene sjednice Izvršnog komiteta

druga sistemska rješenja do kojih se došlo do 1974. godine, kako god ih ocjenjivali, bila su rezultat ukupnog razvoja u uslovima djelovanja permanentnih faktora jugoslovenske krize i historijskog iskustva njihovih posljedica, kao i rezultanta realnih političkih, nacionalnih, ekonomskih, vjerskih, kulturnih i općih historijskih silnica. Bila je to slika Jugoslavije kakva je bila moguća.

Na kraju, respektujući doprinos autora na čiji smo se odličan pregled mogućih interpretacija ovdje u dobroj mjeri oslonili, navest ćemo i njegovu jedinstvenu interpretaciju, koju bismo mogli nazvati *teorijom ideološke hiperproduktivnosti*, koja, polazeći od marksističkog postulata da izgradnja socijalističkog društva vodi odumiranju države kao trajno revolucionarno djelatnog, jugoslovenske komuniste, ili barem Edvarda Kardelja kao glavnog ideologa, tretira ne samo trajno fokusiranim na modalitete njegovog ostvarenja već i prvacima svijeta u toj disciplini. U konačnom, ako već i nisu izgradili pravedno i besklasno društvo, smatra autor, barem su u naporima oko odumiranja države u potpunosti uspjeli, i to drži temeljnim uzročnikom njenog historijskog nestanka.[21]

Time smo dovršili kratki uvodni pregled prepoznatih faktora jugoslovenske krize i raspada države. Iz kruga ovih faktora, po mjeri značaja koji smo im pojedinačno u ovom sumarnom pregledu dali, nećemo izlaziti razmatrajući period na koji je fokusirana tema našeg rada, period od 1986. do 1992. godine.

Centralnog komiteta SKJ, održane u Beogradu od 14. do 16. marta 1962. godine, na kojoj su razmatrani ukupni politički odnosi i prilike u Jugoslaviji, i na kojoj je Tito, u kontekstu teme rasprave, dva puta ponovio mogućnost raspada zemlje. Dušan Bilandžić, ***„Raskol u državno-partijskome vrhu 60-tih godina 20. stoljeća – početak raspada Jugoslavije“***, http://www.cpi.hr/download/links/7272.pdf.

21 Dejan Jović, ***Jugoslavija, država koja je odumrla***, Zagreb, 2003. Za dobar uvid u mnoge nedostatke i promašaje koje ovakav pristup ima: Olivera Milosavljević, „Fatalističko tumačenje razaranja Jugoslavije“, ***Republika***, broj 316-317/2003, http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/2003/316-317/.

Faza jugoslovenske krize: 1986–1989.

Kada smo na prethodnim stranicama najavili da ćemo obrazložiti vremenski okvir razmatranja jugoslovenske krize[1] za koji smo se opredijelili u ovom radu, nismo posebno istakli da se zapravo radi samo o problemu utvrđivanja donje granice. Gornju vremensku granicu sasvim razumljivo imamo u 1992. godini, godini međunarodnog priznanja nezavisnosti Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Makedonije, i godini u kojoj su Srbija i Crna Gora odlučile nastaviti svoju zajedničku državnu egzistenciju u okvirima nove konstitucije. Donju granicu razmatranja odredili smo u 1986. godini, prvenstveno zbog činjenice da je to godina u kojoj su konačno dovršeni planovi organizacijskih promjena u Oružanim snagama SFRJ i politička usaglašavanja oko njih,[2] nakon čega su uslijedile promjene u sistemu odbrane i u Teritorijalnoj odbrani Bosne i Hercegovine koje su u fokusu teme ovog rada. U činjenici od koje polazimo i koju ćemo ovdje dokazivati, da se razmatrane promjene u sistemu odbrane ne mogu izdvojiti iz glavnog historijsko-političkog toka, te da su one zapravo derivat glavnog političkog izvora takvog historijskog toka, također nalazimo opravdanost svog izbora 1986. kao početne godine našeg razmatranja, s obzirom na bitne historijske događaje koje je ona donijela.

Jugoslovenska kriza, naravno, nije nastala 1986. godine, niti je u toj godini posebno eskalirala. Od Brozove smrti i sukoba na Kosovu pa do tada već je bila javno i bjelodano pokazala svoje glavne oblike i naznačila puteve kojima će se kretati u svojim posljednjim fazama.

1 Naslovi ovog i narednog poglavlja „Faza međurepubličke krize: 1990-1992. Raspad države“, kao i odgovarajući naslovi u dijelu o razvoju TOSRBiH u ovim periodima, nisu u kontradiktornosti sa stavom o kontinuitetu jugoslovenske krize. U predmetnom periodu 1986-1992. godine, čiji izbor obrazlažemo u nastavku teksta, ukupan historijski razvoj periodizirali smo u ove dvije faze. Nazive ovih faza odabrali smo da bismo istakli suštinu političkog karaktera krize i međusobnog odnosa republičko-pokrajinskih političkih elita kao glavnih subjekata političkih procesa, a ne da bismo suzili ukupni vremenski okvir krize.

2 Da bi konačne političke odluke bile donesene početkom 1987. godine. B. Mamula, nav. dj., str. 64-65.

O tome smo ponešto rekli u prethodnom poglavlju, skicirajući glavne faktore krize. Zbog toga se u ovom poglavlju i nećemo baviti širim spektrom uzroka krize, već ćemo se koncentrisati na onaj njen aspekt koji smo u prethodnom poglavlju naznačili ključnim.

U pogledu stvarnosti i razmjera krize, kao i opće sposobnosti društva da je prevlada, nedoumica nije više bilo ni u redovima jugoslovenske vladajuće partije. Na 13. kongresu SKJ, održanom krajem juna 1986. godine, posljednjem velikom skupu jugoslovenskih komunista koji je na statutaran način priveden kraju, usvojeno je opredjeljenje da su radikalne reforme sistema uslov savladavanja krize i da je rad na reformama najvažniji zadatak komunista. Istovremeno, Kongres nije utvrdio konkretnu idejno-političku platformu sadržine nužnih reformi, već je zadužio svoje stalno rukovodeće tijelo – Centralni komitet, da u što kraćem roku sazove međukongresni forum – Konferenciju SKJ, koja bi utvrdila takvu platformu.[3] Bio je to prilično jasan znak političke i ideološke sterilnosti vladajuće partije na jugoslovenskom nivou i njene nemoći u pogledu iznalaženja rješenja, znak da je i sama partija postala značajno žarište krize. Ova se nemoć na mnogo transparentniji način iskazivala u slabostima sistema, očitovanih u nemoći državnih organa da na adekvatan način odgovore izazovima krize u svim njenim aspektima, od kojih je u ovo vrijeme ekonomski aspekt još uvijek smatran ključem krize. Ipak, prava priroda kobi federalne političke nemoći jugoslovenskih komunista do izražaja će doći nakon što se ujesen 1986. godine, prvi put nakon gušenja hrvatskog proljeća 1971. godine, na javnu političku scenu Jugoslavije vrati nacionalno pitanje.

Povratak nacionalnog pitanja na javnu scenu u Jugoslaviji, kako je tada i samo na prvi pogled izgledalo, ostvaren je na mala vrata: objavljivanjem neautorizovanog teksta nazvanog „Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti“ u jednom beogradskom listu.[4] Bio je to tekst koji je napisao šesnaestočlani odbor, na osnovu odluke SANU

3 Vidoje Žarković, „Savez komunista Jugoslavije u vrtlogu krize“, ***Ratovi u Jugoslaviji 1991-1999***, Beograd, 2002, str. 28.

4 Memorandum SANU pojavio se u beogradskim „Večernjim novostima“ 24. septembra 1986. godine. Laura Silber, Allan Little, ***Smrt Jugoslavije***, 1996, str. 37.

iz maja 1985. godine, s ciljem da se „istaknu najaktuelniji društveni, politički, ekonomski, socijalni, naučni i kulturni problemi“.[5] Dokument koji je svoja razmatranja koncentrisao na tri pitanja: dugoročno zaostajanje razvoja privrede Srbije, neregulisane državno-pravne odnose s Jugoslavijom i pokrajinama, i takozvani genocid na Kosovu,[6] pojavio se kao srpski nacionalni program[7] u stanju hronične jugoslovenske krize, nekoliko mjeseci nakon što je vladajuća partija demonstrirala svoju ideološku i političku nemoć. Bio je to izraz otvorenog izazova jednog od dva nacionalizma koji su imali dovoljan potencijal da razore zajedničku državu. Stoga su stavovi izneseni u Memorandumu izazvali opću osudu komunističke nomenklature i medija u cijeloj Jugoslaviji, a po uslovnom refleksu Titovog recepta da se komunisti obračunavaju prvenstveno s nacionalizmom u svojim redovima, naročito u Srbiji.[8] Ovaj val javnih osuda, koji bi u ranijim prilikama bio tek uvod u širok dijapazon metoda obračuna s političkim protivnicima i osujećivanja njihovog djelovanja, ostao je ovaj put krajnja mjera komunističke idejno-političke akcije.

5 Iz Godišnjaka SANU za 1985. godinu. Citirano prema: Olivera Milosavljević, „Zloupotreba autoriteta nauke“, ***Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju, deo 1***, Beograd, 2002, str. 342.

6 ***Memorandum SANU***, str. 40, http://www.hic.hr/domov-rat-memorandum- sanu-htm.

7 Među mnogim kontroverznim tumačenjima, različitim ocjenama karaktera i historijskog značaja *Memoranduma*, prisutnim i nakon dvije decenije od njegovog objavljivanja, svakako je jedna od najosporavanijih, prvenstveno od same SANU, interpretacija *Memoranduma* kao srpskog nacionalnog programa. Ovo osporavanje zasnovano je na na činjenici da se sam tekst deklarisao samo kao predložak za srpski nacionalni program i isticanju potrebe formalnih dugoročnih programskih predviđanja strukturnih promjena u nečemu što bi trebalo biti nacionalni program, a čega nema u *Memorandumu*. No, ta naknadna formalna ograda ne osporava realnu programsku funkcionalnost dokumenta u vrijeme njegovog pojavljivanja. Olivera Milosavljević, „Od Memoranduma do „kolektivne“ odgovornosti“, ***Helsinške sveske*** br. 1, http:// www.helsinki.org.yu. Olivera Milosavljević, „Jugoslavija kao zabluda“, ***Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju, deo 1***, Beograd, 2002, str. 88. Nenad Dimitrijević, „Reč i smrt: nacionalistička konstrukcija stvarnosti“, ***Reč no. 60/5***, Beograd, 2000, str. 143-147.

8 Izuzetak u ovom slučaju predstavljao je šef srpskih komunista Slobodan Milošević, koji se nije isticao u javnim osudama stavova *Memoranduma*. L. Silber, A. Little, nav. dj., str. 19. Olivera Milosavljević, „Zloupotreba autoriteta nauke“, str. 350.

Ovo je bio trenutak u kojem su otvorena vrata silaska na dno posljednje jugoslovenske krize. Svi drugi njeni faktori: ekonomski problemi, pitanje samoupravljanja i s njim povezano pitanje efikasnosti upravljanja sistemom, atrofiranost komunističke ideologije, demokratizacija i pitanje ljudskih prava i političkih sloboda, i svi drugi faktori i aspekti krize, ma koliko bujali u svom unutarnjem intenzitetu, ostajali su jugoslovenski državni problemi, ne dovodeći u pitanje smisao jugoslovenske države. Samo je otvaranje nacionalnog pitanja Srba i Hrvata značilo automatsko otvaranje pitanja smisla i opstojnosti Jugoslavije kao države, a otvaranje pitanja ostalih jugoslovenskih nacija samo ukoliko bi za posljedicu imalo otvaranje prethodna dva pitanja. U ovom smislu treba ipak primijetiti da je historijski razvoj „malih“[9] jugoslovenskih nacija u Drugoj Jugoslaviji, u izrazito povoljnijim prilikama u odnosu na Kraljevinu, ove nacije doveo u poziciju da, na kraju postojanja Jugoslavije, takav uticaj mogu ostvariti u daleko većoj mjeri u odnosu na početke njenog postojanja.[10]

Srpsko nacionalno pitanje sažeto u imperativu *svi Srbi u jednoj državi*, kao alternativu centralistički ustrojenoj Jugoslaviji pod srpskom dominacijom, trajno je držalo otvorenim pitanje zapadnih granica Srbije,[11] čak i u okvirima zajedničke jugoslovenske države od tačke u

9 Slovenci, Bošnjaci, Crnogorci, Makedonci.

10 Vesna Pešić izlaže stav zasnovan više na teorijskoj definiciji multinacionalne države, za razliku od multietničke, u kojoj svako iskakanje pojedine nacije da riješi svoje nacionalno pitanje u krajnjoj verziji, tj. da postane samostalna država, dovodi cijelu multinacionalnu zajednicu u krizu. Vesna Pešić, „Rat za nacionalne države“, ***Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju, deo 1***, Beograd, 2002, str. 33. Ovo bi u krajnjoj instanci moglo služiti da se zasnuje stav da su svi jugoslovenski nacionalizmi bili podjednako opasni po sudbinu zajedničke države, pa i jednako odgovorni za njen raspad. Mi držimo tačnijim svoj gore iznesen stav o tom pitanju, smatrajući da nema historijskih argumenata koji bi potkrijepili tvrdnju da je otvaranje bilo kojeg nacionalnog pitanja, uključujući i slovenačko, moglo biti fatalno za opstojnost jugoslovenske države bez otvaranja srpskog i hrvatskog nacionalnog pitanja.

11 Kosovo se u dinamici srpskog nacionalnog pitanja s kraja 20. vijeka nije postavljalo kao pitanje granica. Bilo je ideja da se, nekom vrstom principa „teritorije za mir“, na Kosovu izvrši etničko razgraničenje s Albancima i tako okonča dugotrajni srpsko-albanski sukob. Dobrica Ćosić, „Piščevi zapisi (1981-1991) – 1. deo“, ***Večernje***

kojoj njeno federalno uređenje počinje poprimati stvarne sadržaje. Na tom mjestu imperativ se počinje razumijevati u formi: sve teritorije na kojima žive Srbi (u maksimalističkim podvarijantama i sve teritorije na kojima su ikad živjeli) u jednoj državi. Hrvatsko nacionalno pitanje, čak i u varijanti prava na nacionalnu suverenost na teritoriji definisanoj republičkim granicama, ostajalo je otvorenim usljed pretenzija srpskog nacionalizma da u granice svoje države uključi dijelove teritorije Hrvatske na kojima su živjeli Srbi. U maksimalističkim varijantama ono je otvaralo pitanje istočnih hrvatskih granica u Bosni i Hercegovini i Srijemu. Slovenija je svoj nacionalni razvoj ostvarivala u mirnim vodama nespornosti svojih teritorija, ostale republike pod teškom sjenkom posljedica mogućeg otvaranja srpskog i hrvatskog nacionalnog pitanja, a Bosna i Hercegovina čak i pod sjenkom mogućnosti njihovog sporazumnog rješavanja. Ova šema data u kontekstu federalizma Druge Jugoslavije, uz nužno apstrahovanje historijskih činjenica unitarističkog uređenja Prve Jugoslavije i nepriznavanja nacionalnih posebnosti izvan SHS matrice, ali i uz neophodan respekt prema realnosti objektivnih nacionalnih posebnosti i autonomističkih težnji koje će u historijskom razvoju i rezultirati federalnim uređenjem države i nacionalnom afirmacijom nepriznatih nacija, funkcionisala je i u političkom životu Prve Jugoslavije. U ovom historijskom kodu svako jugoslovensko rješenje može se čitati kao nužan kompromis suprotstavljenih nacionalnih težnji. Kao takvo, ono je uvijek počivalo na jednoj vrsti lažne legitimacije,[12] jer je svako iskazivanje stvarne izvorne nacionalno-političke legitimacije nanovo rušilo postignuti kompromis i uspostavljenu ravnotežu. To je nacionalno pitanje učinilo korijenom kontinuiteta jugoslovenske krize i trajno onemogućilo građenje stvarnog jugoslovenskog identiteta na širim osnovama.

novosti 11. 4. 2002, http://www.novosti.co.yu, download 26. 1. 2005. Pitanje teritorije Makedonije je postavljano ali nije bilo stvarna mjera djelovanja srpskih nacionalista, ni u državnim strukturama ni izvan njih.

12 „Nerazrešiv zaplet se iskazao i pre i posle stvaranja Jugoslavije 1918. Iskazao se u tome što su se i jedni i drugi lažno predstavljali: Hrvati kao federalisti a težili su staranju samostalne države, a Srbi kao centralisti a težili su okupaciji državne vlasti", V. Pešić, nav. dj., str. 37.

U slovenačkoj interpretaciji, čak i iz perspektive jugoslovenski orijentisanih intelektualaca, jugoslovensko pitanje postavljeno je isključivo kao političko pitanje još prije stvaranja zajedničke države.[13] Stavovi hrvatskih političara i intelektualaca u i oko Jugoslovenskog kluba u toku razgovora o državnom ujedinjenju tokom Prvog svjetskog rata i u Krfskoj deklaraciji kao najvažnijem praktičnom rezultatu tih razgovora, puni su izraz svijesti o nužnosti kompromisa različitih nacionalnih težnji u okolnostima nesravnjivo nadmoćnije političke pozicije Srbije kao ratujuće saveznice pobjedničke koalicije.[14] Jugoslovensko ujedinjenje jeste i tačka kulminacije političkog potencijala Srbije u cilju okupljanja svih teritorija na koje je pretendovao srpski nacionalizam u okvirima jedne države. Izraz kompromisa sa srpske strane je pristajanje na definiciju države kao multietničke zajednice, što je moralo biti neutralizovano snažnom centralizacijom vlasti i srpskom uzurpacijom centra vlasti. Kompromis postignut na tako nesrazmjernim političkim pozicijama nije dao stabilnost prvoj jugoslovenskoj državi i cijelo je njeno postojanje obilježeno političkom borbom, prije svih hrvatske nacionalne političke elite, s ciljem redefinicije takvog kompromisa. Ona će moći biti postignuta tek u ozračju novog odnosa snaga u Evropi, u kojem će i politički potencijal jugoslovenskih nacionalnih programa biti mjeren na novi način, a njen kratkotrajni i polovični rezultat zvat će se Banovina Hrvatska iz 1939. godine. Kako je dinamika promjene odnosa snaga, mjerena brzinom napredovanja njemačkih trupa preko versajskih granica, brzo dovela do okupacije i komadanja jugoslovenske teritorije, izraz dokidanja nužnosti kompromisa o kojem govorimo bilo je stvaranje Nezavisne države Hrvatske i njeno postojanje pod skutima Trećeg rajha. Pred kraj postojanja Druge Jugoslavije jedan će povjesničar zato konstatovati da NDH nije bila samo kvislinška tvorevina i fašistički zločin, već i izraz povijesnih težnji hrvatskog naroda.[15]

13 Ivan Cankar u članku „Slovenci i Jugosloveni“ objavljenom 1917. godine. E. B. Vahtel, nav. dj., str. 106.

14 Dušan Bilandžić u raspravi na okruglom stolu, u: ***Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995*** (uredili Branka Magaš i Ivo Žanić), Zagreb – Sarajevo, 1999, str. 146-148.

15 Franjo Tuđman na saboru HDZ-a 24. 2. 1990. godine. Janko Velimirović i dr.,

Izrasla iz antifašističke borbe 1941−1945. godine, snaga narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije, predvođenog komunistima, bila je zasnovana na novim idejama ravnopravnosti jugoslovenskih naroda i preuređenja Jugoslavije na principima federalizma, koji su trebali predstavljati načelan i trajan kompromis suprotstavljenih nacionalnih težnji.[16] Distribucija interesnih sfera među silama saveznicama davala je povoljne uslove na međunarodnom planu. Na unutrašnjem planu, glavne snage građanskih nacionalnih političkih elita bile su kompromitovane i politički diskvalifikovane različitim vidovima podrške i saradnje s okupatorima i kvislinškim režimima i pokretima tokom rata. Njihovi nekompromitovani ostaci, kojima je Josip Broz, kao ustupak saveznicima, dozvolio kratkotrajno i veoma ograničeno političko djelovanje nakon rata, nisu mogli uticati na ostvarenje odlukama AVNOJ-a deklarisanih ciljeva u pogledu državnog uređenja.

Federalni kompromis je Hrvatima davao federalnu jedinicu kao državu, doduše ne kao samostalnu, ali zato oslobođenu ogromne ratne hipoteke NDH. Slovenci su dobili ono što bi dobili u svakoj varijanti jugoslovenske decentralizacije, ali sada sa značajnim historijskim i političkim kapitalom da su to što im pripada sami izborili svojom antifašističkom borbom. Ostali narodi, izuzev Srba, novouspostavljenim državno-pravnim odnosima dobili su vjerovatno više nego što bi se njihove elite na predratnoj jugoslovenskoj građanskoj političkoj sceni usudile i zatražiti. Pitanje zadovoljenja srpskih nacionalnih težnji u ovakvom federalnom nacionalno-političkom kompromisu riješeno je, slično počecima Prve Jugoslavije, snažnom centralizacijom države, doduše, u uslovima komunističke diktature, ali i u uslovima predominacije srpskih kadrova u redovima komunističke partije, vojske, policije i svih poluga državne vlasti.

Hronologija 1990-1995, Banja Luka, 2002, str. 9.

16 Iz ove definicije namjerno su izostavljeni ideološki momenti i retroaktivno utkivane ideje svjetske komunističke revolucije, vlasti radničke klase, izgradnje pravednog društva i slične ideje i parole. Za ratne uspjehe pokreta, na kojima je počivala politička snaga njegovog rukovodstva nakon rata, i pored činjenice komunističkog vodstva u njemu, oni su ipak bili od sporednog značaja.

Ovakva supozicija, pod autoritarnim režimom zaokupljenim pretpostavkama vlastitog održanja, najprije u uslovima početka hladnog rata, zatim najteže kušnje - sukoba sa svojim ideološkim mentorima iz Moskve, te sigurnosne orijentacije u geopolitičkom međublokovskom vakuumu u kojem se našao, mijenjala se postepeno daljim jačanjem centralizacije države. Ustavnim zakonom iz 1953. godine ukinuto je Vijeće naroda kao samostalno vijeće u dvodomnom skupštinskom sistemu Jugoslavije i umjesto kolektivnog šefa države – Prezidijuma Narodne skupštine, uvedena institucija predsjednika republike.[17] I pored stalne promocije samoupravljanja kao opće forme decentralizacije svih vidova upravljanja, osim trajno snažne centralne partijske kadrovske kontrole, i sva akumulacija kapitala i njena raspodjela na republike i pokrajine kroz investicije bila je i dalje koncentrisana u rukama saveznih organa u Beogradu. To dovodi do prvih manifestacija problema u međunacionalnim odnosima, čim je grč samoodržanja režima u međublokovskoj presi počeo popuštati. Na političkom nivou unutarnje komunističke diskusije takav trend je negativno vrednovan.[18] Na kulturnom polju takve tendencije i dalje jačaju i svoj vrhunac doživljavaju na sedmom kongresu SKJ 1958. godine.[19] Na tom polju će se 1961. godine, prvi put u Drugoj Jugoslaviji, nacionalno pitanje naći na javnoj

17 Branko Petranović, ***Istorija Jugoslavije 1918-1978***, Beograd, 1981, str. 525-526.

18 U smislu smetnji uspostavi sistema radničkog samoupravljanja, Edvard Kardelj, vodeći komunistički ideolog Druge Jugoslavije, upozoravao je još 1957. da birokratsko-centralističke tendencije potkopavaju odnose među narodima Jugoslavije, koji mogu biti trajni i čvrsti samo ako se osnivaju na ravnopravnosti i na uskoj međusobnoj saradnji, u interesu slobodnog nacionalnog razvitka svakog od njih; u protivnom tendencije velikodržavnog hegemonizma, koje se pojavljuju u „jugoslovenskom“ obliku, mogle bi dovesti do „birokratskog despotizma“. Janko Pleterski i dr., ***Povijest Saveza komunista Jugoslavije***, Beograd, 1985, str. 412.

19 Ovu ocjenu daje Vahtel. Zalaganje komunista na ovom kongresu za ideju „jugoslovenske kulture“ on prepoznaje kao neizrečenu intenciju stvaranja homogene jugoslovenske nacije asimilacijom postojećih složenih etničkih grupa, što ocjenjuje kao vrhunac centralističkih tendencija na tom polju. E. B. Vahtel, nav. dj., str. 163. Potvrdu takvoj ocjeni mogli bismo naći i u činjenici da je na narednom popisu stanovništva 1961. godine uvedena kategorija „Jugoslaven“ kao mogućnost nacionalnog izjašnjavanja. V. Pešić, nav. dj., str. 44.

sceni u formi jedne srpsko-slovenačke kulturno-književne polemike.[20] Ovi prvi signali da je krhka ravnoteža kompromisa nacionalnih težnji jugoslovenskih naroda ozbiljno poremećena, pojačani ekonomskim teškoćama nastalim nakon perioda privrednog rasta u drugoj polovini pedesetih, u svoj ozbiljnosti iskazali su se u martu 1962. na samom vrhu jugoslovenske državne i partijske nomenklature, te je u tom kontekstu spominjana i mogućnost raspada države.[21] Nakon ovog, uskim krugom rukovodilaca ograničenog otvaranja, nacionalno pitanje u Drugoj Jugoslaviji prvi put je javno otvoreno na najvišem zvaničnom nivou komunističke politike 1964. godine, na osmom kongresu SKJ, na kojem su kritikovane „pritajene birokratsko-centralističke snage u SKJ" i pojave unitarizma.[22]

Tako se politička realnost Druge Jugoslavije u suštini unutrašnjih političkih odnosa, za nepune dvije decenije historijskog razvoja, ponovo svela na nužnost novog kompromisa nacionalnih težnji njenih naroda, dijeleći istovremeno komunističku elitu na republičke, odnosno nacionalne komunističke elite i svodeći ih na pozicije nacionalnih građanskih elita Prve Jugoslavije.[23] Novi kompromis, građen privrednim, društvenim i ustavnim reformama od 1963. do 1974. godine, zasnovan je na jednostavnom principu slabljenja moći centra u odnosu na suverenitet republika i pokrajina i izgradnji efikasnih mehanizama trajne zaštite tih suvereniteta. Kako je i formalna republička suverenost pedesetih

20 Polemika između Dobrice Ćosića, koji se u jednom svom članku obrušio na „vampirski nacionalizam" kao smetnju međunacionalnom miješanju unutar Jugoslavije „dokle god postoje republike", i slovenačkog kritičara Dušana Pirjavca, koji je u svom odgovoru optužio Ćosića da primjećuje separatistički nacionalizam, a ne vidi pokušaje nametanja unitarizma, koji nužno ima srpski hegemonistički prizvuk. Težinu ovom javnom ispoljavanju nacionalnih pitanja daje činjenica da su iza polemičara stajali najuticajniji srpski i slovenački rukovodioci tog vremena. E. B. Vahtel, nav. dj., str. 218.

21 Radi se o proširenoj sjednici IK CKSKJ. ***Povijest Saveza komunista Jugoslavije***, str. 416. Detaljnije kod: Dušan Bilandžić, ***„Raskol u državno-partijskome vrhu 60-tih godina 20. stoljeća – početak raspada Jugoslavije"***, http://www.cpi.hr/download/links/7272.pdf.

22 B. Petranović, ***Istorija Jugoslavije 1918-1978,*** str. 546.

23 Laslo Sekelj, „Uzroci raspada Jugoslavije", ***Filozofija i društvo***, VI/1994, http://www.instifdt.bg.ac.yu/ifdt/ izdanja/casopisi/ifdt/VI/index_s.

godina već bila meta napada srpskog nacionalizma, tako je razumljivo da su njegovi nosioci pružali otpor i reformskim procesima šezdesetih. U tim okvirima prepoznato je i opiranje reformama i odbrana centralne moći od strane srpske zvanične politike.[24] S ovom „unitarističko-centralističkom" jezgrom u rukovodstvu SKJ, čija je personifikacija bio Aleksandar Ranković – drugi čovjek partije i prvi čovjek moćne državne tajne policije, Tito se obračunao na čuvenom brijunskom plenumu CK-SKJ u julu 1966. godine.[25] Iako je Rankovićev pad u Srbiji, manje ili više otvoreno, doživljen kao srpski nacionalni poraz, jednako kako je u Hrvatskoj doživljavan kao nacionalna pobjeda, u samoj Srbiji nije došlo do otvorene političke reakcije nacionalista, ali se ona, kao pritajena i podzemna, ipak dogodila.[26]

Novo srpsko rukovodstvo, uspostavljeno 1968. godine i od kasnijeg Titovog obračuna s njima do danas uobičajeno nazivano *srpski liberali*, zauzelo je potpuno suprotan stav u odnosu na svoje prethodnike i dosljedno podržalo kurs započetih reformi.[27] Po nacionalno-političkoj mehanici Jugoslavije, koja je djelovala slično klatnu, ovo pražnjenje političke arene od srpskih unitarističkih pretenzija lansiralo je hrvatske nacionalne težnje[28] daleko preko granica koje je državno jedinstvo moglo podnijeti. Nacionalni pokret, nazvan *hrvatskim proljećem*, kao politička linija hrvatskih komunista jedno vrijeme tolerisan od Tita, eskalirao je u novembru 1971. godine generalnim štrajkom zagrebačkih

24 V. Pešić, nav. dj., str. 47.

25 ***Povijest Saveza komunista Jugoslavije***, str. 431-432.

26 V. Pešić, nav. dj., str. 47. Vesna Pešić na ovom mjestu svog rada navodi jedno mišljenje po kojem se ta reakcija iskazala u stvaranju jednog nepovezanog saveza „rankovićevaca", bivših staljinista, informbirovaca, nekih studenata i intelektualaca „nove levice", pa čak i četnika.

27 I prije dolaska liberalnog rukovodstva na njihovo čelo, odmah nakon brionskog plenuma, srpski komunisti su osudili „nacionalističke otpore" i izrazili odlučnost za svoju akciju na njihovom suzbijanju. B. Petranović, ***Istorija Jugoslavije 1918-1978***, str. 572.

28 Po već izrečenom kriteriju, mi se u ovom kratkom presjeku dinamike nacionalnog pitanja u Jugoslaviji držimo njegove glavne osi. To, naravno, ne znači da je eskalacija nacionalnih težnji u historijskom periodu o kojem govorimo bila karakteristična samo za Hrvatsku, na pojavnoj ravni prethodila joj je poznata „cestna afera" slovenačkog rukovodstva.

studenata i pokušajima da se u štrajk uvuku zagrebački radnici, čime je prešao liniju mrtve straže političke moći Josipa Broza. Egzekucija je bila brza: iznuđene su ostavke hrvatskog rukovodstva, a unaprijed spremljenim jakim policijskim snagama (u pripravnosti je bila i JNA) u začetku su rasturene demonstracije povodom ostavki. Matica hrvatska, označena kao gnijezdo nacionalističke zavjere, raspuštena je, a u čistkama koje su uslijedile novo rukovodstvo se obračunalo s velikim brojem protivnika.[29] Ovim je hrvatski nacionalni pokret u Jugoslaviji[30] zamro i neće se probuditi do samog kraja komunističkog režima u njoj.

Da li predupređujući zamah nacionalističkog klatna sa srpske strane, da li iz drugih političkih razloga,[31] Tito se naredne 1972. godine obračunao i s liberalnim srpskim rukovodstvom. Time je novi kompromis bio učvršćen, a politička scena pacifizirana. Posljednji jugoslovenski ustav usvojen je u miru i uz opću saglasnost[32] nacionalnih političkih elita. Njime je državni suverenitet šest jugoslovenskih republika postao neupitan, a položaj dvije pokrajine u sastavu Srbije gotovo izjednačen, osim u formalnom smislu, sa statusom republika u federaciji. Kao krajnju mjeru zaštite takve konstitucije ustav je određivao da se njegove odredbe mogu mijenjati samo saglasnošću svih konstitutivnih elemena-

29 Iz SK Hrvatske je isključeno (ili ga je napustilo) preko 50.000 članova, preko 5.000 funkcionera na raznim nivoima vlasti u Hrvatskoj je smijenjeno, a do 1973. godine je u političkim procesima suđeno i osuđeno oko 2.000 ljudi. Srećko Džaja, ***Politička realnost jugoslovenstva (1918-1991)***, Sarajevo-Zagreb, 2004, str. 161-164.

30 Heterogena i izrazito aktivna djelatnost hrvatske emigracije nije od značaja za kontekst našeg kazivanja.

31 Postoji mišljenje da je srpsko rukovodstvo, odričući se srpskog centralističkog paternalizma, pristajući na trend decentralizacije države i orijentišući se na razvoj vlastite republike i razvijanje horizontalnih veza s drugim ravnopravnim republikama, ustvari razgolitilo preostale ali stvarne snage nekontrolisane moći – Tita i JNA, te da u tome leži stvarni razlog njegove smjene. V. Pešić, nav. dj., str. 50.

32 Bez obzira na političke parole srpskog nacionalizma iz osamdesetih o Ustavu iz 1974. kao nametnutom rješenju i o počinjenoj nacionalnoj izdaji rukovodstva koje je na njega pristalo, prihvatilo ga je tadašnje rukovodstvo Srbije iz političkog uvjerenja u ispravnost takvih ustavnih rješenja i zato što su ona konvenirala političkim interesima koje su zastupali. D. Jović, nav. dj., str. 157-205. U osnovi, svim republičkim rukovodstvima su tada odgovarala rješenja zaštite republičkih suvereniteta koja su onemogućavala pojavu novog Tita nakon biološkog kraja Josipa Broza. Ibid., str. 75.

ta federacije. Od integrativnih faktora, koji bi mogli uticati na usaglašavanje interesa i usmjeravati sistem mimo mogućnosti blokada koje su u njemu bile ugrađene, na sceni su, kako se to danas obično navodi, ostale tri institucije: Tito, SKJ i JNA. U suštini, samo je Tito imao stvarni integrativni potencijal i neupitnu legitimaciju političkog arbitra, a partija i vojska bile su poluge koje su vrlo efikasno obezbjeđivale tu legitimaciju. Nakon Tita, njihova integrativna pozicija brzo je derogirana, što znači da se i zasnivala na Titovoj poziciji a ne na svom vlastitom potencijalu.

Ni godinu dana nakon smrti Josipa Broza eksplozija albanskog nacionalizma tokom demonstracija u martu 1981. godine aktivirala je najpouzdaniji upaljač srpskog nacionalizma – Kosovo. Najprije partijski vrh Kosova, a zatim i savezni, pokušali su preduprijediti nacionalnu reakciju snažno naglašavajući ideološki moment i karakterišući kosovske događaje kontrarevolucijom, ali se na nivou srpske komunističke elite jasno govorilo o ugroženosti srpske nacije i neravnopravnom položaju Srbije u Jugoslaviji. Ovaj narativ, zbog kojeg su deceniju ranije politički likvidirane cijele rukovodne garniture Srbije i Hrvatske, ostao je bez odgovora i reakcije jugoslovenskog komunističkog vrha.[33] Ekonomska kriza, visoka inflacija i prvi put priznata enormna spoljna zaduženost zemlje upotpunjavali su kontekst u kojem se srpski nacionalizam probijao na javnu scenu. Jedan slučaj suđenja zbog verbalnog delikta piscu loše literature postao je dobra prilika da se srpska nacionalistička inteligencija svrsta iza njega i otpočne svoj javni opozicioni angažman u institucionalnoj formi,[34] što je bila pojava bez presedana. Sahrana Aleksandra Rankovića, tog simbola srpske unitarističke politike u Drugoj Jugoslaviji, u augustu 1983. godine, pretvorila se u nacionalističku manifestaciju.[35] Istovremeno je vojni vrh, izašavši ispod

33 R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 85-91.

34 Sučaj Gojka Đoga i njegove knjige „Vunena vremena" katalizirao je jednu formu opozicionog djelovanja srpske nacionalističke inteligencije kroz Udruženje književnika Srbije i kroz odbore formirane pri ovom udruženju. Drinka Gojković, „Trauma bez katarze", ***Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju, deo 1***, Beograd, 2002, str. 402.

35 V. Pešić, nav. dj., str. 61. D. Jović, nav. dj., str. 337-338.

Titovog šinjela, počeo planirati političku budućnost zemlje i određivati samostalno svoj odnos prema njoj.[36] Doduše, s integralno jugoslovenskih pozicija, ali u situaciji kada se u supoziciju nacionalnih odnosa ulazi s pozicije nepostojeće nacije, to nužno vodi priklanjanju poziciji jedine postojeće nacije koja je podržavala integrizam, samo kao okvir ostvarenja drugačijih interesa od zajedničkih jugoslovenskih.

Zato je pojava *Memoranduma* značila prividni povratak nacionalnog pitanja na javnu političku scenu Jugoslavije. Ono u suštini nikada i nije bilo odsutno s nje. Bivajući previše duboko u korijenu svakog stanja jugoslovenske države, u korijenu njene permanentne krize, ono se može dovesti, i dovodi se, u generičku vezu sa svakim od ostalih faktora te krize, bez obzira na to da li mu se u konkretnim historijskim periodima pripisuje karakter posljedičnosti i stihijnosti ili mu se pripisuje karakter uzročnosti i pokušava iz njegove fenomenologije iščitati dublji plan zbivanja. Njegova pojava samo je objavila već nizom razloga stvorenu nužnost novog kompromisa suprotstavljenih nacionalnih težnji, nije ih stvorila. U tom kontekstu mora se gledati i na dolazak Slobodana Miloševića na čelo SK Srbije početkom 1986. godine. Srpski nacionalizam nije s njim odnekud došao, niti je s njim nekud otišao. Teško bi bilo osporiti da ga je, ni po čemu izdvojivog iz garniture kadrovskih oslonaca njegovog mentora Ivana Stambolića, koja je nosila sve odlike idejnog i kadrovskog, čak i kadrovsko-porodičnog, kontinuiteta s prethodnom garniturom srpskog rukovodstva, iznijela plima srpskog nacionalizma. Ali on je nije stvorio, samo je procijenio da njome može upravljati ako je dalje ubrzava i podstiče. Njegov mentor pogrešno je procijenio da će mehanizam upravljanja zadržati ako uspije usporiti i oslabiti nacionalističku plimu, i upravljanje je preuzeo Milošević.

U februaru 1987. godine Memorandum je dobio prvi ozbiljan javni odgovor. Publikovan je slovenački nacionalni program[37] koji je ustvrdio da bi Sloveniji bilo bolje izvan Jugoslavije. Prividni paradoks te po-

36 B. Mamula, nav. dj., str. 76.

37 Materijal je nosio naslov „Prilozi za slovenački nacionalni program" i objavljen je u 57. broju časopisa ***Nova Revija***. L. Silber, A. Little, nav. dj., str. 37. Dobar uporedni pregled stavova *Memoranduma* i slovenačkih *Priloga* u već citiranom radu Olivere Milosavljević „Jugoslavija kao zabluda", str. 89-102.

jave ogledao se u činjenici da su prve sablje isukala dva nacionalizma koja su imala najmanje tačaka mogućeg međusobnog sporenja. Ustvari, na nivou izvornih legitimacija srpskih i slovenačkih nacionalnih težnji, nisu ih uopće imali. Jedino polje mogućeg sukoba bilo je uređenje i odnosi u zajedničkoj državi. Van njega su sve suprotnosti njihovih nacionalnih težnji, izražene u spomenutim nacionalnim programima, prividne i funkcionalno komplementarne. Ključna saglasnost da Jugoslavija ili treba biti nanovo utemeljena na potpuno novim nacionalnim principima ili ne treba ni postojati,[38] prirodno je prevladavala njihove brojne protivrječnosti. Bez nužde kompromisa zvanog Jugoslavija ova dva nacionalizma nisu ni po čemu bila neprijateljska.

Kako je 1987. bila godina u kojoj je otvorena javna rasprava o ustavnim promjenama u Jugoslaviji,[39] značaj pojave ova dva nacionalna programa treba razmatrati prvenstveno u svjetlu te činjenice. U određivanju polaznih osnova traženja novog kompromisa nacionalnih težnji oni su odigrali prvorazrednu ulogu.

Krajem aprila 1987. došlo je do čuvenog sastanka Slobodana Miloševića sa Srbima u Kosovu Polju i njegovog istupa u njihovu zaštitu u sukobu s milicijom koji su sami pripremili i izazvali. Srpski nacionalistički pokret na Kosovu već se bio profilirao u organizovanu strukturu, s jasnim stavovima i zapaljivom retorikom, pod uticajem beogradskih nacionalističkih krugova oko Dobrice Ćosića.[40] Miloševićev istup bio je simbolički čin inicijacije vožda,[41] obznana šefa srpskih komunista jasnog otklona od višedecenijskog postulata titoizma da se komunisti bore prvenstveno protiv „vlastitih" nacionalista i preuzimanje nacionalnog bajraka iz ruku opozicije. Unaprijed planiran ili slučajan, svejedno,

38 O. Milosavljević, „Jugoslavija kao zabluda", str. 90.

39 Razgovori o toj temi na nivou političkih elita trajali su još od 1985. godine i nisu za rezultat imali postizanje saglasnosti za bilo kakve radikalne promjene, osim za neke pretpostavke koje su mogle omogućiti privrednu reformu i korigovanje nekoliko marginalnih rješenja. R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 191.

40 Dobrica Ćosić, „Piščevi zapisi (1981-1991)", feljton 5. deo, ***Večernje novosti*** 15. 4. 2002, http:// www. novosti.co.yu , 26. 1. 2005.

41 U smislu kojeg pojam vožda ima u srpskoj nacionalnoj tradiciji i mitologiji, ali i u doslovnom.

ovaj čin preuzimanja inicijative i vodstva iz ruku srpske nacionalističke kvaziopozicije nije kod ove izazvao otpor i proteste, naprotiv. Već u prvomajskom broju lista Udruženja književnika Srbije na prvoj strani se pojavila prva himna novom vođi.[42] Već od maja ovo udruženje, ne izražavajući izravnu podršku Miloševiću, puše u jedra novom komunističkom kursu koji ovaj predstavlja, započinjući dugu seriju protestnih književnih večeri pod nazivom „O Kosovu – za Kosovo", na kojima se pitanje ugroženosti Srba na Kosovu formuliše kao pitanje ugroženosti srpskog naroda uopće.[43] Ovo javno potvrđivanje stavova *Memoranduma* i otvaranje srpskog nacionalnog pitanja ovaj put proizvodi pozitivnu idejno-političku reakciju srpske partije. Na njenu je inicijativu 16. juna sazvana sjednica Centralnog komiteta SKJ koja je razmatrala teško stanje na Kosovu. Kao podrška svome rukovodstvu, s Kosova u park preko puta zgrade Skupštine Jugoslavije stiglo je oko 3.000 srpskih demonstranata,[44] uspostavljajući obrazac po kojem će se odvijati manifestacije *antibirokratske revolucije* kada za njih dođe vrijeme. Prije toga trebalo je raščistiti račune u Srbiji.

Srbija jeste klicala novom pretendentu, ali je stari kralj – Ivan Stambolić – još uvijek bio na vlasti. Takvo stanje nije moglo potrajati. Milošević se odlučio obračunati na terenu na kojem je već imao iza sebe ujedinjene srbijanske mase i partijsku većinu, na pitanju Kosova. Čekao je priliku. Ona je došla nakon što je vojnik Albanac ubio četvericu vojnika u paraćinskoj kasarni,[45] kada je Srbija, potaknuta politikantskom

42 Pjesma Radoslava Zlatanovića „Himna na ledini", objavljena u ***Književnim novinama*** od 1. maja 1987. godine:

„Ali pristiže lep mladi govornik
Sunce koje zalazi pali mu nakostrešenu kosu
Razgovaraću sa svojim narodom i na ledini, kaže,
u školskom dvorištu, i na njivi..."

Citirano prema D. Gojković, „Trauma bez katarze", str. 409.

43 D. Goković, „Trauma bez katarze", str. 409.

44 L. Silber, A. Little, nav. dj., str. 25-27.

45 Vojnik Aziz Keljmendi je u noći 3. septembra 1987. godine, pucajući iz automatske puške nasumice po spavaonici kasarne u Paraćinu, ubio četvericu a ranio sedam svojih kolega. Iako su među ubijenima bila dva Bošnjaka, jedan Hrvat i jedan etnički Jugoslaven iz Beograda, a ni među ranjenima nije bilo nijednog iz Srbije, antialbanska histerija zahvatila je samo Srbiju, pri čemu su razbijane albanske radnje, pohapše-

manipulacijom medija, pala u nacionalističku antialbansku histeriju prijetećih razmjera.[46] Nakon sahrane ubijenog mladića iz Beograda, koja se pretvorila u masovnu političku demonstraciju, 20.000 ljudi posjetilo je grob Aleksandra Rankovića i na njemu otpjevalo jugoslovensku himnu.[47] Ne želeći da situacija izmakne izvan mogućnosti njegove kontrole, Ivan Stambolić je zadužio predsjednika Gradskog komiteta Beograda,[48] pod čijom partijskom kontrolom su trebali biti beogradski mediji, da održi sastanak s njihovim rukovodiocima i spusti tenzije. Izvršavajući zadatak, ovaj je na tom sastanku kritikovao „olako obećanu brzinu" rješavanja problema na Kosovu.[49] To je bila strijela ispaljena na Miloševića, ali i prilika kakvu je ovaj mogao samo priželjkivati: obračun na njegovom terenu. Već sutradan, kada su uslijedili napadi na Dragišu Pavlovića i njegov prethodni istup, postalo je jasno ko kontroliše ključne medije u Srbiji. Kako se znalo i ko je stvarna meta napada, obračun je morao biti brz. U munjevitoj seriji sastanaka najviših gradskih i republičkih partijskih foruma, okončanoj Osmom sjednicom CKSK Srbije 24. i 25. septembra, koja je bila savršeno režirani partijski puč,[50] Miloševićeva politika je u potpunosti trijumfovala. Ivan Stambolić je u nekoliko narednih mjeseci, tokom kojih je trajala bjesomučna partijska diferencijacija, odnosno čistka svih kadrova vjernih prethodnom gazdi, ali i svih koji nisu bez rezerve podržali Miloševića, ostao u bezvazdušnom prostoru kakav je u komunističkoj Jugoslaviji predstavljala državna funkcija bez partijske podrške, a zatim odstupio i nepovratno nestao iz politike.[51] Bila je to prva velika pobjeda srpskog

na cijela porodica Keljmendi, ubicina sestra izbačena iz škole, njegovi školski učitelji izbacivani iz partije, itd. D. Jović, nav. dj., str. 389.

46 V. Pešić, nav. dj., str. 62.

47 D. Jović, nav. dj., str. 390.

48 Stambolićev mlađi pulen Dragiša Pavlović. Prije njega na toj dužnosti bio je Slobodan Milošević.

49 L. Silber, A. Little, nav. dj., str. 30.

50 Nijaz Duraković, „Milošević je bio rigidni boljševik operiran od nacionalizma", (autor intervjua: Sabina Čabaravdić), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

51 Milošević se nikada nije oslobodio straha od svog prvobitnog političkog pokrovitelja. Pred izbore u Srbiji i Crnoj Gori 2000. godine (koje će izgubiti) naredio je

nacionalizma u Drugoj Jugoslaviji.

Na površini jugoslovenskih političkih zbivanja Osma sjednica nije u vrijeme svog održavanja i neposredno nakon njega tretirana značajem koji će dobiti naknadno, kada se Miloševićeva politička linija iskaže snagom koju je na njoj zadobila. To ne znači da ostale nacionalne komunističke elite nisu s krajnjom pažnjom pratile i procjenjivale srbijanske političke tokove, naprotiv. Njihova šutnja bila je jednim dijelom izraz opreza pred novim fenomenom uvođenja javnosti[52] u unutarpartijske sukobe, koji sami po sebi nisu bili novina, a drugim dijelom rezultat procjene da je od dvije nacionalističke frakcije među srpskim komunistima opasnija ona koju je predvodio Stambolić, tada najistaknutiji zagovornik promjena ustavnih rješenja iz 1974. godine. Vodeći hrvatski komunistički ideolog Stipe Šuvar uoči Osme sjednice zastupao je stav da svim sredstvima treba pomoći Miloševića u obračunu sa Stambolićem.[53] Komunističke organizacije obiju pokrajina tokom sukoba su podržale Miloševića, jednim dijelom zbog Stambolićeve eksponiranosti u pogledu ustavnih promjena, a drugim dijelom jer ih je general Nikola Ljubičić[54] izlobirao obećanjima da će Milošević biti mnogo odlučniji

njegovu fizičku likvidaciju koju je izvršila specijalna jedinica Državne bezbednosti Srbije. Tijelo ovog političara tragične sudbine, i lične i političke, pronađeno je tek 2003. godine, kada je uz najviše državne počasti sahranjen u Beogradu. http://hr.wikipedia.org /wiki/ Ivan Stamboli%C4%87 .

52 Osma sjednica CKSK Srbije je prvi radni forum komunista u Jugoslaviji takve vrste kojeg su prenosile televizijske kamere. Prenos je realizovala TV Beograd. S početka sjednice prijenos je išao uživo, a nakon toga odloženo, sa selekcioniranjem promiloševićevskih govornika. L. Silber, A. Little, nav. dj., str. 32.

53 Nijaz Duraković, „Milošević je bio rigidni boljševik operiran od nacionalizma“, (autor intervjua: Sabina Čabaravdić), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004. U još intimnijem krugu, u svom kabinetu u Zagrebu, Šuvar je dao i razloge za ovu podršku, zaključujući da su i jedni i drugi nacionalisti, s tim što je Milošević bolji jer njegova politika vodi u građanski rat na Kosovu odmah, a Stambolićeva dugoročno. Šuvar je tvrdio da je u svakoj zemlji opasnije ako se duže nešto sprema, pa je Milošević bolji. D. Jović, nav. dj., str. 390.

54 Jugoslovenski ministar odbrane u periodu od 1967. do 1982. godine. Čovjek iz Titovog najužeg kruga, ali i optuživan da je jedan od glavnih manipulatora Brozove biološke i političke starosti. Nakon odlaska iz JNA, postao je predsjednik Predsjedništva SR Srbije, a od 1984. do 1989. član Predsjedništva SFRJ iz Srbije. Procjenjuje se da je, što dugogodišnjim komandovanjem vojskom što smišljenim pospreman-

prema srpskom nacionalizmu.[55] Makedonsko i crnogorsko rukovodstvo, suočeno s mogućim problemima sa znatnom albanskom manjinom u svojim republikama, držalo je oportunim povlađivati Miloševićevom odlučnijem pristupu kosovskom problemu, sve dok se ta odlučnost nije počela iskazivati i izvan granica Srbije.[56]

Istovremeno sa završnicom srbijanskog obračuna, bosansko komunističko rukovodstvo – u pogledu dosljednosti Titovim političkim principima najrigidnije među jugoslovenskim oligarhijama, pretrpit će udarac od kojeg se nikada neće oporaviti. Objavljivanjem u beogradskim novinama teksta o izdavanju mjenica bez pokrića na enormne sume[57] velikokladuškog kombinata Agrokomerc,[58] otvorena je afera koja je potpuno uzdrmala bosanskohercegovačku partiju i primorala je da se bavi sama sobom u vrijeme početka presudnih političkih borbi na jugoslovenskom planu. Nakon nje otvarane su i druge korupcijske afere u Bosni i Hercegovini, koje su ovu republiku potresale sve do kraja pokušaja recentralizacije jugoslovenske partije i države, poznatog kao antibirokratska revolucija. Političke posljedice, gledane kroz smjenu nekoliko hiljada rukovodećih kadrova u različitim oblastima i na različitim nivoima vlasti,[59] bile su ekvivalentne posljedicama obračuna s hrvatskim komunistima nakon hrvatskog proljeća. Bosanska partija

jem kadrova prije odlaska, zadržao znatan uticaj u JNA, što mu je omogućilo da odigra jednu od ključnih uloga u Miloševićevoj pobjedi na Osmoj sjednici. Ocjena o njegovoj ključnoj ulozi u pobjedi Miloševića i kod B. Mamula, nav. dj., str. 112.

55 Nandor Major, „Ne treba preterivati oko značaja Osme sednice", (autor intervjua: Dimitrije Boarov), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

56 Ibid.

57 Agrokomerc je izdao mjenice na ukupno oko 900 miliona dolara, veći dio bio je nepokriven. S. Džaja, nav. dj., str. 86.

58 Bosanske afere nisu bile izmišljotine, u svojoj suštini bile su stvarne posljedice korumpiranosti i ideološkog licemjerja komunističke elite. No, kako se u tome bosanski komunisti nisu razlikovali od drugova iz ostalih federalnih jedinica, te po načinu i izvoru otvaranja afera, po medijskoj i političkoj kampanji koja ih je pratila i imala izvanbosansko težište, nema nikakve sumnje da su to bili instrumenti smišljenog politički subverzivnog djelovanja prema Bosni i Hercegovini. Što se tiče afere Agrokomerc, postoje jasne indicije da njene režisere treba tražiti u vrhovima JNA. M. Špegelj, nav. dj., str. 97.

59 Šaćir Filandra, ***Bošnjačka politika u XX stoljeću***, Sarajevo, 1998, str. 359.

je obezglavljena i lišena jedinstva i autoriteta kojim bi mogla uticati na jugoslovenske procese.[60]

Slovenci su suštinu svog stava očitovali krajem godine, kada su blokirali usvajanje saveznog budžeta za 1988. godinu, uslovljavajući svoju saglasnost izmjenama u deviznom sistemu kojima bi republike raspolagale s više deviza. Bio je to još jedan jugoslovenski presedan te godine: prvi put je ultimatumom jednog parcijalnog interesa blokiran jedan dogovor neophodan za funkcionisanje cjeline.[61] Slovenija je zauzela samozaštitni kurs koji će u narednim godinama, s daljim jačanjem srpskih nacionalnih pretenzija, postati stalan i ogledat će se u politici potpunog fokusiranja na zaštitu vlastitog interesa i ignorisanje zajedničkih interesa u odnosu na slovenačke. Kako je nužnošću njene saglasnosti gotovo ista mogućnost kontrole postojala i u forumima SKJ, u Sloveniji se već od 1986. godine izravni napadi fokusiraju na JNA, jedinu instituciju preko koje je mogao biti ostvaren unitaristički pritisak, a čija joj ustavna pozicija nije omogućavala neposrednu kontrolu.[62]

Prva polovina 1988. godine obilježena je novim valom radničkih štrajkova koji su zapljusnuli Beograd. Potaknuti teškom ekonomskom situacijom, poskupljenjima i obezvrijeđivanjem prihoda visokom inflacijom, štrajkovi i demonstracije su sve više poprimali, osim socijalnih, i političke zahtjeve, u smislu jugoslovenskog jedinstva, novog ustava, promjena rukovodstava, Kosova i sličnih,[63] koji će se, tada očito uvježbavani, posve razgovjetno zaoriti ulicama nekoliko mjeseci kasnije kao zvučna kulisa posljednjeg pokušaja centralizacije jugoslov-

60 V. Žarković, nav. dj., str. 32.

61 R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 185-186.

62 Osim niza tekstova u štampi, prvenstveno u listu slovenačke omladine ***Mladina***, koji se osamdesetih ubrzano profilira kao medij političke alternative, koji su se na kritički način bavili JNA, počela su se pojavljivati i druga izdanja institucija koje su bile legitimni elementi političkog sistema, kakva je brošura Saveza socijalističke omladine Slovenije „Uputa za regrute“ u kojoj se osporava pravo JNA da vrši moralno-političko vaspitanje vojnika na osnovama politike SKJ, a nešto kasnije i brošura u izdanju Republičke konferencije SSRN Slovenije, u kojoj se traži zabrana političkog organizovanja u JNA i njena potpuna neutralnost u političkom životu zemlje. D. Jović, nav. dj., str. 431; M. Špegelj, nav. dj., str. 100.

63 R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 187.

enske države i redefinicije nacionalnih odnosa unutar nje na platformi Memoranduma SANU.

Prva etapa tog pokušaja završena je do kraja 1987. godine, političkim obračunom nakon Osme sjednice i kadrovskom selekcijom unutar srpske komunističke partije na njenoj čvrstoj nacionalističkoj liniji. U drugoj etapi trebalo je riješiti onaj aspekt isticane neravnopravnosti položaja Srbije u odnosu na druge republike koji se odnosio na status pokrajina. To je trebalo riješiti centralizacijom Srbije kao države drastičnim redukovanjem ustavne autonomije pokrajina. Promjene republičkih ustava mogle su otpočeti nakon usvajanja amandmana na savezni ustav, koje se očekivalo do kraja godine. Pošto je u redovnoj ustavnoj proceduri za svaku izmjenu, kako saveznog tako i ustava Srbije, bila neophodna saglasnost pokrajinskih skupština, a ona se od političkih elita ovih konstitutivnih jedinica federacije nije mogla očekivati, pokrenuta je ulica. U pripremi i mobilizaciji nacije doprinos su dali svi već spomenuti eksponirani subjekti srpskog nacionalnog pokreta osamdesetih, kroz neviđenu propagandnu kampanju vođenu cjelokupnom teškom artiljerijom memorandumskih argumenata,[64] s težištem na pitanju Kosova.[65] Što se tiče ostalih aspekata navodne neravnopravnosti Srba u Jugoslaviji, a od kojih su posebno isticani ekonomsko zaostajanje i eksploatiranost Srbije,[66] te pitanje srpskog naroda u drugim republikama, oni su trebali biti otklonjeni u trećoj i četvrtoj etapi realizacije, ponavljanjem scenarija iz prethodne dvije, samo na saveznom nivou.

Na konferenciji SKJ, održanoj u maju 1988. godine, kojoj je još prethodni partijski kongres namijenio donošenje hitno neophodne platforme za izlazak iz krize, ova je nakon dvije godine i usvojena kao

64 U ovoj ofanzivnoj srpskoj medijskoj kampanji slike nasilja, stvarnog i izmišljenog, koje su u Drugoj Jugoslaviji bile nezamislive u medijima, prepravile su ekrane i stranice štampe. Direktni cilj kampanje bilo je isključivo nacionalno ostrašćenje konzumenata takve propagande, što je, imajući u vidu režimski monopol nad medijima, bilo jednako naciji. Garde, nav. dj., str. 249.

65 Marina Blagojević, „Iseljavanje Srba sa Kosova: trauma i/ili katarza", ***Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju, deo 1***, Beograd, 2002, str. 297-298.

66 O ovom aspektu: Ljubomir Madžar, „Ko koga eksploatiše", ***Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju, deo 1***, Beograd, 2002, str. 203-222.

politička platforma za Program tri reforme: reformu ekonomskog sistema, reformu političkog sistema i reformu SKJ. Program je predviđao napuštanje nekih do tada neprikosnovenih ideoloških dogmi i orijentaciju na tržišnu privredu, svojinski i politički pluralizam.[67] No, kako smo već rekli, stvarna saglasnost postojala je samo u odnosu na uvođenje pretpostavki tržišne ekonomije. Vrijednost programa druge dvije reforme, koje je usvojila konferencija na koju su jedni (grupa delegata iz Beograda) došli s odlučnim zahtjevom da se vrati naziv Komunistička partija Jugoslavije, njen ustroj i princip rada koji su važili pod tim nazivom, drugi sa zahtjevom da se ukine demokratski centralizam, monopolska pozicija SKJ i uvede parlamentarni sistem,[68] a ostali učesnici u svojim stavovima bili disperzirani na tom širokom spektru, kako po republičko-pokrajinskim delegacijama tako i pojedinačno i grupno unutar njih,[69] bila je još jedna ideološka iluzija.

U maju je došlo i do krajnjeg zaoštravanja odnosa Slovenije sa JNA, a početak jula označio je kraj uvježbavanja antibirokratske revolucije i njen stvarni početak. Putujući srpski demonstranti, čiju je jezgru činio poseban odbor iz Kosova Polja, uličnim su demonstracijama u Novom Sadu pokušali iznuditi ostavke rukovodstva Vojvodine, optužujući ga da svojim otporom ustavnim promjenama u Srbiji pomaže albanski separatistički nacionalizam na Kosovu. Vojvođani su ovaj put uspjeli zadržati kontrolu nad situacijom i odbili su odstupiti.

Činjenice da rukovodstvo jedne republike organizuje i podržava[70]

67 V. Žarković, nav. dj., str. 28

68 Nandor Major, „Ne treba preterivati oko značaja Osme sednice", (autor intervjua: Dimitrije Boarov), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

69 Vladimir Goati, „Političke elite, građanski rat i raspad SFRJ", ***Republika*** br. 147/1996, http:// www. yurope.com/zines/republika/arhiva/96/147/147-17.html.

70 Predsjednik Predsjedništva SFRJ je u ljeto 1988. iz savezne državne bezbjednosti dobio informaciju i snimljene telefonske razgovore jednog člana najvišeg foruma srbijanskih komunista. Ovaj je prenosio Miroslavu Šoleviću, kolovođi kosovskog odbora za demonstracije, poruke Miloševića s uputama šta treba činiti. R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 202. To je i inače bila općepoznata činjenica za čije rasvjetljavanje nije bio neophodan operativni rad državne bezbjednosti. Dragoslav Marković, „Diskontinuitet", (autor intervjua: Branka Mihajlović), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

uvezene demonstracije u glavnom gradu jedne od svojih pokrajina, koja je konstitutivni element federacije, s ciljem da se sruši rukovodstvo te pokrajine na paroli *ubićemo Vlasija*,[71] prvog čovjeka druge njene pokrajine, koja je također konstitutivni element federacije, da su događaji u Sloveniji došli u fazu u kojoj ulične demonstracije Slovenaca počinju ličiti na one u Srbiji, sve u atmosferi u kojoj medijska haranga poprima dimenzije sukoba rukovodstava na općejugoslovenskom planu, aktivirale su zvona na uzbunu u institucijama koje su predstavljale savezno rukovodstvo, ali stvarne akcije nije bilo.

Najprije je o političkoj situaciji vijećalo Predsjedništvo SFRJ u sastavu proširenom rukovodstvima republika i pokrajina, a nakon novosadskih demonstracija istim povodom se sastalo i Predsjedništvo CKSKJ. U toj raspravi koja je, nivoom učesnika i temom, mogla predstavljati neku vrstu oživljavanja aspiracija saveznog vrha da političke tokove u zemlji ponovo stavi pod svoju kontrolu, Slobodan Milošević je, iako se predstavljao kao beskompromisan borac za više Jugoslavije i više njenih ovlasti, bio neuobičajeno otvoren i direktan u odbijanju takve mogućnosti: čitavu je raspravu odmah ocijenio kao pokušaj da se legitimna nastojanja Srbije da bude ravnopravna republika proglase za zločin, pa ako je tako, izjavio je da će srpskom rukovodstvu biti čast da odgovara za takav zločin. Bio je i još izričitiji: nikakva savezna arbitraža ne dolazi u obzir i niko ne može odobriti ili ne odobriti promjene u Srbiji, to je samo stvar Srbije. Umirujuće za rukovodstva drugih republika je valjda trebala djelovati dvosmislena izjava da Srbija nema pretenzija na teritorije drugih republika i da ona ima pretenzije samo prema svojim teritorijama.[72] Nije zabilježeno da je srpski lider izgovarajući posljednju rečenicu, kao u dječijoj igri, držao fige iza leđa, ali se svakako ovaj put nije izjasnio koje to teritorije Srbija smatra svojim, a koje priznaje drugim republikama, što je cijelo vrijeme bilo ključno pitanje za njega i njegove političke istomišljenike i saveznike. Stoga je to moralo biti, i bilo je, od ključnog značaja i za ostale republike, osim

71 Azem Vlasi, istaknuti albanski političar s Kosova mlađe generacije, u to vrijeme predsjednik Pokrajinskog komiteta SK Kosova.

72 R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 194-197.

Slovenije,[73] te ostaje i dalje bez odgovora pitanje zbog čega su događaji koje je pokrenulo srpsko rukovodstvo i novi politički odnosi koje je uspostavljalo u Jugoslaviji ostali bez njihove adekvatne reakcije. Tim prije što je već tada bilo jasno i potvrđeno da ambicije zahuktalog srpskog nacionalističkog pokreta nemaju samo kratkoročne ciljeve i ograničen domet.[74] Pokrajinska rukovodstva prepuštena su stihiji. To je možda bila posljedica racionalne procjene trenutnog odnosa snaga, ali se uličnа bujica srpskog nacionalizma već usmjeravala i izvan granica Srbije prema drugim republičkim rukovodstvima.[75] Sve što je učinilo savezno rukovodstvo bio je pokušaj da se očuva privid njegovog jedinstva.

Tako je početkom oktobra, u ponovljenim i još agresivnijim demon-

73 Slovenija je ubrzano išla zaoštravanju s JNA. Vojni vrh joj je, krajnje nemudro za zaklete političke Jugoslavene, išao ususret. Eskaliralo je suđenjem grupi oko Janeza Janše i njegovim posljedicama. Usred rasprava koje su se činile sudbonosnim pred naletom agresivnog srpskog nacionalizma, Milan Kučan je na sjednici Predsjedništva CKSKJ 26. jula 1988. godine, pročitavši svoj govor na slovenačkom jeziku iznio tvrdnje o neravnopravnosti slovenačkog jezika i ugroženosti suverenosti slovenačkog naroda. R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 255. Onaj ko bi htio doprinijeti zaustavljanju Miloševićevog pokreta, ne bi slabio poziciju saveznog vrha otvaranjem dodatnog fronta iza njegovih leđa. O sukobima Slovenije i JNA detaljnije na narednim stranicama.

74 Tokom prethodno spominjane rasprave, Nandor Major je ponudio u ime Vojvodine da se prihvate ustavne promjene (u okvirima datim na početku javne rasprave) ako se daju garancije da će se Srbija na tome zaustaviti. Milošević je to odbio tvrdnjom da niko ne može unaprijed znati rezultate javne rasprave. Ovom demagoškom frazom jasno je dao do znanja da će i dalje razbuktavati krizu. Nandor Major, ***Ne treba preterivati oko značaja Osme sednice***, (autor intervjua: Dimitrije Boarov), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

75 Jedan pokušaj zabilježen je sredinom ljeta u Bosni i Hercegovini. Kosovski odbor za organizovanje mitinga zakazao je u Jajcu, rodnom mjestu Druge Jugoslavije, miting solidarnosti sa Srbima i Crnogorcima na Kosovu. Miting je trebalo da organizuje SUBNOR Jajca. Akcija je simbolički ciljala na Jugoslaviju, po mjestu izvođenja, a stvarno i neposredno na BiH, jer su organi bezbjednosti kasnije utvrdili da je postojala namjera (utvrđeno je i ko je namjeravao i ko je to trebao izvesti) da se među učesnike mitinga baci ručna bomba, što bi u tom trenutku sigurno zapalilo Bosnu. Miting je spriječilo rukovodstvo Bosne i Hercegovine. R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 210. U avgustu su se dogodili prvi ulični nasrtaji na rukovodstvo Crne Gore. Milo Đukanović, „Podcijenio sam opasnost od manipulacije narodom", (autor intervjua: Dragan Štavljanin), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

stracijama, rukovodstvo Vojvodine primorano da podnese ostavke i bilo zamijenjeno Miloševićevim poslušnicima i nacionalističkim jurišnicima.[76] U isto vrijeme došlo je do pokušaja rušenja crnogorskog rukovodstva. Njihovom odlučnošću, uz upotrebu milicije i makar formalnu podršku saveznog rukovodstva, ono se ovaj put održalo.

Nakon toga, očekivalo se od 17. sjednice CKSKJ, zakazane za 17. oktobar 1988. godine, da donese prekretnicu i zaustavi negativne tokove. Postojala je i svijest o stvarnom značaju i posljedicama aktuelnih političkih tokova, o čemu govore zahtjevi jednog broja članova jugoslovenskog partijskog predsjedništva da se na toj sjednici, otvoreno pred licem jugoslovenske javnosti, a bez uobičajenih iskaza u aluzijama i ideološkim floskulama, kaže ko ruši jedinstvo SKJ i Jugoslavije, odnosno tražen je otvoreni sukob sa srpskim rukovodstvom, što je u komunističkoj praksi podrazumijevalo i posljedičnu kadrovsku diferencijaciju usmjerenu protiv Miloševića, što nije prihvaćeno. U ime očuvanja privida jedinstva, partijsko predsjedništvo nije odobrilo ni javni istup crnogorskog rukovodstva kojim je ono namjeravalo upoznati javnost s činjenicom da su svi konci pokušaja puča u Titogradu vučeni iz centra u Beogradu, koji je imao organizovane punktove u Crnoj Gori, te da taj centar namjerava obnoviti svoje pučističke pokušaje smjene crnogorskog rukovodstva.[77] Pučističke mase srpskih nacionalista i dalje su bile na ulicama i trgovima, u medijima je trajala polemika između Stipe Šuvara, predsjednika Predsjedništva CKSKJ, i Miloševića o napadima na Tita u Srbiji, kao da je to najvažniji politički problem trenutka, a Sloveniju je u cijeloj toj situaciji mučila jedino bojazan da dramatične najave kolektivnog šefa države o značaju 17. sjednice ne znače, ustvari, najavu uvođenja vanrednog stanja. Milošević i posljedice njegovog djelovanja ih nisu brinuli; vanredno stanje u kojem bi ostali bez mo-

76 Ono što je Milošević uradio, prije svega u Srbiji, Pol Gard naziva kulturnom revolucijom po kineskom modelu, obrazlažući to ovako: „Stoga mi se čini prikladnim izraz kulturna revolucija da bi se označila pojava s pomoću koje jedan komunistički upravljač postiže promjene koje želi, a ponajprije uklanjanje svojih protivnika i učvršćenje svoje moći, pobuđujući oduševljenje jednog važnog segmenta stanovništva koji će te iste mjere nametnuti, prividno, odozdo.“ P. Garde, nav. dj., str. 247.

77 V. Žarković, nav. dj., str. 34.

gućnosti da uskraćivanjem svoje saglasnosti kontrolišu mjere saveznog rukovodstva, očito jeste. Zato se i dogodilo da ta sjednica, kojoj je pridavan izvanredan značaj, završi u jednoj vašarskoj atmosferi u kojoj je do kraja ogoljena stvarna nemoć jugoslovenskog rukovodstva. Naime, u tajnom glasanju o povjerenju članovima Predsjedništva CKSKJ, koje je isforsirao njegov predsjednik Šuvar, potreban broj glasova nije dobio jedino predstavnik Srbije[78] u ovom tijelu. Kada je ovaj podnio ostavku, Milošević je to odbio dok se o ostavci ne izjasni njegova baza - CKSK Srbije, pokazajući nedvosmisleno koliko smatra obavezujućim statut SKJ, a time i odluke njegovih tijela.[79]

To što je izrekao, svjestan da mu se niko neće suprotstaviti, nastavio je dokazivati i praktično. U novembru je raspušteno rukovodstvo Kosova, što je popraćeno masovnim demonstracijama Albanaca.[80] U januaru 1989. godine ponovljen je scenario puča u glavnom gradu Crne Gore. Kao i u slučaju Vojvodine nekoliko mjeseci ranije, crnogorsko rukovodstvo, prepušteno samo sebi, podnijelo je ostavku i na vlast su došli novi ljudi. Bilo je jasno da je „drugo oko“[81] progledalo Miloševićevom političkom vizijom.

I iz ovako kratke forme razmatranja ovih događaja jasno je da, ako već ne u potpunosti šira jugoslovenska javnost, jugoslovenske političke elite nisu mogle imati dilema u pogledu njihove prave prirode i posljedica koje će imati. Zato držimo u historiografiji još uvijek otvorenim pitanje ponašanja i djelovanja elita u takvoj situaciji i njihovih stvarnih motiva. Ono što je već utvrđeno u pogledu odnosa prema Miloševićevoj politici – da su Makedonija i Crna Gora podržavale njegovu politiku prema Kosovu zbog pitanja vlastitih albanskih manjina, da je Slovenija tolerisala, ili podsticala, sve što nije zadiralo neposredno u

78 Bio je to Dušan Čkrebić.

79 R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 230.

80 Raspravljajući o ovim demonstracijama i njima izazvanom stanju na Kosovu, Skupština Srbije je rezolutno zahtijevala da predsjednik Predsjedništva dođe na ovu skupštinu i referiše o mjerama koje je u nastaloj situaciji poduzelo državno Predsjedništvo. Ibid., str. 350.

81 Tada popularna Miloševićeva metafora o Srbiji i Crnoj Gori kao „dva oka u glavi“.

njen interes i u definisani nacionalni program, kojem je u krajnjem slučaju i odgovaralo rušenje Jugoslavije, da je Bosna i Hercegovina bila zaokupljena sama sobom, a da Hrvatska, u pogledu nacionalizma još uvijek pod hipotekom maspoka, nije ni mogla ništa osim šutjeti i puštati Sloveniju da se preko njene glave raspravlja s Beogradom – ne daje dovoljno objašnjenja zašto Jugoslavija nije pokušala zaustaviti Miloševića i Srbiju.[82] Naš stav da se radi o dubljim motivima, čije kalkulacije počivaju na izvornim legitimacijama nacionalnih težnji i interesa, potvrđuje teza jednog od učesnika i neposrednih svjedoka događaja, makedonskog političara Vasila Tupurkovskog,[83] da se i u periodu 1988−1989. radilo, barem što se tiče rukovodstava Srbije, Hrvatske i Slovenije, o projekcijama unaprijed, u situaciju koju smo mi označili kao prestanak nužnosti nacionalnog kompromisa, te da se već tada radilo o određivanju vlastitih pozicija u budućem ratnom sukobu. To bi potvrdilo i ocjenu značaja svih drugih faktora krize, osim nacionalnog faktora i konstelacije međunarodnih odnosa kao njegove bitne determinante, kao drugorazrednih u odnosu na suštinu problema. U tome vidimo, ako već ne i odgovor na naše pitanje, onda sigurno pravac u kojem treba ići u njegovom traženju.

U novembru 1988. godine Skupština Jugoslavije odbila je izglasati predloženi budžet. Branko Mikulić, posljednji klasični komunistički premijer Jugoslavije, podnio je ostavku kao prvi u njenoj historiji koji je to učinio. Jugoslavija se već nekoliko godina izjašnjavala za reforme, u novembru je usvojila i ustavne amandmane koji su reforme činili mogućim, a u decembru je dobila i reformatora: Ante Marković je u Skupštini predstavio svoj politički program i ambiciozan privredni plan.[84] Bit će najbliže istini da je posljednji jugoslovenski premijer podršku i dobio na malim izgledima ostvarivosti svog programa. Jedini resor za koji se Srbija interesovala i čijim dobivanjem je uslovljavala

82 Već smo se izjasnili u pogledu svog mišljenja o tezi Dejana Jovića da je uzrok tome u činjenici da je Jugoslavija već bila odumrla kao država.

83 Vasil Tupurkovski, „Raspad je bio neminovan – ali ne i rat“, (autor intervjua: Omer Karabeg), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

84 P. Garde, nav. dj., str. 259.

ulazak svojih kadrova u vladu bio je resor unutrašnjih poslova.[85] Do kraja mandata ove vlade postat će jasni i njeni razlozi.

Inače je i u januaru 1989. godine jugoslovensko državno i partijsko Predsjedništvo demonstriralo svoju politiku odlučnog uzmicanja pred naletima Miloševićeve politike. Nakon što je oboreno crnogorsko rukovodstvo i nakon što je srpski nacionalizam bez zastoja otpočeo treću etapu pohoda na Jugoslaviju – etapu preuzimanja savezne partije, na način da je zahtjev novog vojvođanskog rukovodstva za ostavkom Stipe Šuvara, predsjednika Predsjedništva CKSKJ, dostavljen beogradskoj ulici na izvršenje, najavljene su odlučne mjere ovih organa. Čak je državno Predsjedništvo, nakon što je ulica srušila rukovodstvo jedne republike, naredilo mjere pripravnosti vojske, kako bi u Beogradu imali mir tokom odlučne rasprave,[86] koja je na kraju završena kao i prethodne, bez ikakvih valjanih mjera. Čak i da su donesene, Milošević je ponovio svoj već poznati stav o uvažavanju odluka svog nominalnog partijskog rukovodstva, poopćavajući ga i na krajnje konsekvence raspleta jugoslovenske krize, tvrdnjom da će Jugoslavija biti samo onakva kakva većina njenog naroda odluči da bude.[87] Nije potrebno navoditi rezultate jugoslovenskih popisa stanovništva da bi se dokučilo na koju većinu je mislio.

Nakon novembarske smjene kosovskog rukovodstva, pripreme za dovođenje nove, Miloševiću prihvatljive garniture bile su povezane s proširenjem zahtjeva Srbije u pogledu ustavnih promjena daleko izvan okvira dogovorenih prije početka procesa ustavnih promjena na saveznom nivou. Sredinom februara krenuo je talas albanskih protesta

85 R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 324.

86 Ibid., str. 303-312.

87 „Rešenje će doneti politika za koju se opredelila većina naroda ove zemlje, institucionalno i vaninstitucionalno, statutarno i nestatutarno, na ulici i unutra, populistički i elitistički, argumentovano i neargumentovano, ali u svakom slučaju tako da je jasno da se radi o politici za Jugoslaviju, u kojoj će se živeti jedinstveno, ravnopravno, bogatije i kulturnije." Dokumentacioni centar „Ratovi 1991-1999.": ***Arhiva govora Slobodana Miloševića***, www.dcr.org.yu, Izvor: ***Politika***, 31. 1. 1989, „Nametanjem rešenja preko odnosa snaga i koalicija ne može se iz krize", str. 7 i 8. Vidi i: ***Borba***, 31. 1. 1989, „Kampanja protiv naroda", str. 7.

nakon inauguracije novog vođe pokrajinskih komunista.[88] Cijela smjena od 1350 rudara rudnika Trepča započela je štrajk, prijeteći kolektivnim samouništenjem u rudarskoj jami i tražeći ostavke novog kosovskog rukovodstva i suspenziju ustavnih promjena u Srbiji koje su zadirale u autonomiju Kosova.[89] Nakon što su, uz učešće saveznog vrha, obmanuti da će se ostavke dogoditi, sedmodnevni štrajk je prekinut. Predsjedništvo je 27. februara proglasilo vanredno stanje na Kosovu. Istu večer je u Ljubljani održan miting podrške rudarima Trepče.[90] Bio je to prvi otvoreni istup jednog republičkog rukovodstva protiv politike Srbije, ali i udarac zadan u vrijeme kada je Milošević od njega mogao samo ojačati. Sutradan[91] je održan masovni srpski kontramiting u Beogradu na kojem je Milošević obećao hapšenja odgovornih za prethodne događaje na Kosovu. Sljedećeg dana, svi koji su označeni odgovornim, na čelu sa Azemom Vlasijem, bili su pohapšeni.[92] Milošević je pokazao da je on taj koji ispunjava svoja obećanja, i to brzo, za razliku od obećanja i garancija koje je državno Predsjedništvo dalo rudarima Trepče. U roku od mjesec dana ekspresno je provedena procedura, usvojene i svečano proglašene izmjene Ustava Srbije. Očekivane demonstracije Albanaca pod mjerama vanrednog stanja na Kosovu pretvorile su se krajem marta u krvoproliće.[93]

Tokom februarskih i martovskih događaja na Kosovu umro je i posljednji živi dio smisla jugoslovenske države i kompromisa nacionalnih težnji njenih naroda kakav je postignut političkim principima AVNOJ-a iz 1943. i njenim ustavnim rješenjima od 1946. do 1974. godine. Dok su se kolone srpskih demonstranata, tražeći nasilno rušenje Ustava, mi-

88 Rahman Morina.

89 D. Jović, nav. dj., str. 458.

90 Milan Kučan, „Otpor Srboslaviji", (autor intervjua: Omer Karabeg), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

91 Ovi dani s kraja februara 1989. i stvarno i simbolično su označili početak kraja. Istog dana s mitingom u Beogradu, u Zagrebu je održan prvi javni skup Hrvatske demokratske zajednice. L. Silber, A. Little, nav. dj., str.73. Istoga dana i u Kninu je održan miting na kojem se čula parola *Ovo je Srbija*.

92 R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 380.

93 Poginula su 22 albanska demonstranta i 2 policajca. Tačan broj ranjenih i povrijeđenih nije utvrđen. L. Silber, A. Little, nav. dj., str. 57.

moilazile s kolonama albanskih demonstranata koje su demonstrirale braneći taj Ustav, Jugoslavija je, pucajući u ove druge za račun zahtjeva prvih, pucala u smisao svog postojanja.[94]

Nakon mitinga u Cankarjevu domu, u srpskim medijima pokrenuta je ekstremna antislovenačka kampanja. Srpski pisci prekinuli su sve veze sa slovenačkim, da bi u martu Srbija uvela ekonomske sankcije prema Sloveniji, kao da se radi o neprijateljskoj stranoj državi, sve dok se Slovenci ne izvinu zbog tog mitinga. Kada je nakon toga slovenačka Skupština pozvala ostale republičke parlamente na međusobni dijalog u cilju razrješenja krize, srpsko rukovodstvo je odbilo razgovore izvan postojećih saveznih institucija,[95] čiju je bilo kakvu arbitražu u političkim sukobima odbilo već prije pola godine, jer su sada bili mišljenja da se ipak radi o jednoj državi. U maju su međusobni odnosi zaoštravani razmjenom otvorenih pisama srpskog i slovenačkog rukovodstva, da bi u junu otpočeo sukcesivni kolaps jugoslovenskih institucija: predstavnici Slovenije i Hrvatske u predsjedništvu jugoslovenske omladinske organizacije su podnijeli ostavke, a istog dana je slovenačka organizacija pisaca uskratila pravo jugoslovenskom Savezu književnika da njene pisce zastupa u inostranstvu.[96]

Na Gazimestanu, na proslavi 600. godišnjice historijske bitke pretvorene u nacionalni mit, 28. juna 1989. godine, pred do tada najvećim auditorijem, srpski lider objavio je definitivan kraj važećeg jugoslovenskog nacionalnog kompromisa. Optuživši sva srpska rukovodstva Druge Jugoslavije da su taj kompromis činili na štetu svog naroda, on je poručio da stvari više ne stoje tako.[97] S obzirom na tvrdu činjenicu da nema nikakvog kompromisa koji nije u određenoj mjeri na štetu svih koji ga postižu, poruka je imala značenje ne samo u odnosu na već bivši kompromis Druge Jugoslavije već i u odnosu na mogućnost ne-

94 Ovakvu sliku, jednu od najlucidnijih na koje smo naišli u brojnim analizama raspada Jugoslavije, posudili smo od Nandora Majora. Nandor Major, „Raspad Druge Jugoslavije", ***Ratovi u Jugoslaviji 1991-1999***, Beograd, 2002, str. 43-44.

95 D. Jović, nav. dj., str. 459.

96 Ibid.

97 ***Dokumentacioni centar „Ratovi 1991-1999.": Arhiva govora Slobodana Miloševića***, www.dcr.org.yu, Izvor: ***Borba***, 29. juna 1989, „Sloga je zalog svih uspeha", str. 1.

kog novog nacionalnog kompromisa jugoslovenskih naroda, na samu mogućnost dalje državne egzistencije Jugoslavije. Nasuprot vazalskog mentaliteta komunističkih rukovodilaca Srbije prije njega, Milošević je istakao kroz cijelu historiju očuvanu oslobodilačku crtu nacionalnog i historijskog bića Srba, koji su opet u bitkama i pred bitkama, od kojih ni one oružane nisu isključene.[98]

Nakon antialbanske i antislovenačke, postepeno se podizao i tonus antihrvatske medijske i političke kampanje u Srbiji. Na obilježavanju kosovske godišnjice, koju je hrvatsko rukovodstvo organizovalo u okolini Knina i na kojem se željela odaslati drugačija poruka od Miloševićeve, došlo je do incidenta u kojem su program proslave prekinuli srpski nacionalisti[99] govorom s gazimestanskom porukom da Srbi moraju napustiti mit o Jugoslaviji i posvetiti se jačanju srpskog političkog i duhovnog identiteta.[100] U isto vrijeme u novinama su se pojavile izjave lidera novoosnovane Srpske demokratske stranke da se Srbi u Hrvatskoj osjećaju asimiliranima i da je krivac za to hrvatska politika.[101] Nakon hapšenja nekoliko ekstremista u Hrvatskoj, u beogradskim medijima je krenula nova bujica protesta. Tada su hrvatski komunisti dali pristanak na legalizaciju partijskog pluralizma, što je imalo za posljedicu legalizaciju hrvatskog nacionalističkog odgovora na izazove iz Beograda.

Prema Bosni i Hercegovini se, osim što je nizom korupcijskih afera njeno komunističko rukovodstvo bilo prinuđeno da se bavi samo sobom, stalno pojačavao dodatni pritisak kroz beogradsku antimuslimansku kampanju. Iz kruga beogradskih orijentalista,[102] s lažnom legitimacijom nauke, širene su rasističke konstrucije o islamu kao vjeri

98 Ibid.

99 Vinovnik incidenta bio je Jovan Opačić, jedan od lidera novog srpskog nacionalističkog pokreta. Saradnik psihijatra Jovana Raškovića, bliskog prijatelja i političkog klona Dobrice Ćosića, iz čijeg duhovnog ozračja je osmišljen i iniciran nastanak i angažman Srpske demokratske stranke. Dobrica Ćosić, „Piščevi zapisi (1981-1991) – 4. deo", ***Večernje novosti,*** 14. 4. 2002, http://www.novosti.co.yu , download 26. 1. 2005.

100 L. Silber, A. Little, nav. dj., str. 86.

101 D. Jović, nav. dj., str. 460.

102 Nezaobilazan obol dali su i kvaziintelektualci općeg smjera, poput Dragoša Kalajića, Milića od Mačve i sličnih. Njihove rasističke ideje i iracionalne špekulacije dobivale su ogroman publicitet.

suprotstavljenoj bilo kakvom pravom odnosu, toleranciji, dijalogu ili koegzistenciji, o Bošnjacima i drugim balkanskim muslimanima kao isturenom ešalonu *međunarodnih islamskih organizacija koje, zahvaljujući velikim finansijskim izvorima, teže osvajanju svijeta*, zbog kojih je islam *najznačajnija prijetnja Jugoslaviji, čak mnogo značajnija... od srpsko-hrvatskih odnosa*, i koji su čak i kada su deklarirani komunisti, još uvijek u *komunističkom islamu* i *sekularni islamski fundamentalisti.*[103] Ovoj antiislamskoj kampanji koja je, osim što je služila kao opravdanje represiji primijenjenoj na Kosovu, bila usmjerena i prema Bosni i Hercegovini, pridružili su se i određeni krugovi u Srpskoj pravoslavnoj crkvi.[104] Kampanja je imala programsku prirodu, i nije bila ograničena na medijske bukače, orijentaliste i crkvene krugove. U nju je bila uključena država Srbija, čija je *Služba državne bezbednosti*, tajna policija, 1989. godine ilegalno istraživala stanje međunacionalnih odnosa u Gornjem Podrinju, području koje graniči sa Srbijom i koje je bilo naseljeno većinskim bošnjačkim stanovništvom. Dokument sačinjen na osnovu tog tajnog i nelegalnog istraživanja sadržavao je niz optužbi o bošnjačkim pritiscima na Srbe s ciljem njihovog iseljavanja u Srbiju s područja Srebrenice, Vlasenice i Bratunca, o nasilnoj islamizaciji Bosne, o porastu muslimanskog nacionalizma i slične konstrukcije[105] koje su se mogle naći i u srpskoj medijskoj kampanji, čiji se kontinuitet, mada u različitim periodima različitog intenziteta u odnosu na druge mete napada, jasno uočava.[106]

103 Kvalifikacije istaknute kurzivom potječu iz tekstova Miroljuba Jeftića objavljenih u toku 1989. godine. Navedeno prema: Norman Cigar, ***Genocid u Bosni – politika etničkog čišćenja***, Sarajevo, 1998, str. 38-40.

104 O tome, ali i uopće o ulozi SPC u posljednjoj jugoslovenskoj krizi: N. Cigar, nav. dj., str. 40-43; Milorad Tomanić, ***Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj***, Beograd, 2001; Radmila Radić, „Crkva i 'srpsko pitanje'„, ***Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju, deo 1***, Beograd, 2002, str. 301-339.

105 Od ove aktivnosti aferu je u oktobru 1989. stvorio sekretar Predsjedništva CKSK-BiH Ivan Cvitković, ocijenivši je kao *atak na suverenitet BiH*. To je objelodanilo već prisutno nejedinstvo u bosanskom partijskom i državnom rukovodstvu. Prevagu je odnijela srpska i unitaristička struja, koja je opet u ime jedinstva Jugoslavije (šta je to bilo nakon Gazimestana?) aferu zataškala. Cvitković je završio svoju političku karijeru. Š. Filandra, nav. dj., str. 357.

106 Čini nam se da poredeći intenzitete antialbanske, antislovenačke i antihrvatske

September 1989. godine bio je obilježen tenzijama oko usvajanja amandmana na Ustav Slovenije,[107] koji su još snažnije naglašavali suverenitet ove republike, proglašavajući prioritet republičkog zakonodavstva nad saveznim.[108] Preko nizom pučeva instaliranih filijala Srbije u rukovodstvima Crne Gore i obiju pokrajina, a zadržavajući ustavne kompetencije preuzetih federalnih jedinica, konsolidovani srpski blok u saveznim institucijama nastupio je agresivno i prijeteći. Vojni vrh je ovom prilikom otvoreno istupio kao samostalan politički faktor. Zaprijetili su intervencijom u pogledu zaštite ustavnog poretka, a zatim, na osnovu vlastitog pravnog tumačenja problema, odustali od intervencije.[109]

Za 1. decembar, dan proglašenja ujedinjenja Prve Jugoslavije, putujući srpski odbor zakazao je „miting istine“ u Ljubljani. Bilo bi naravno naivno misliti da su se ovim mitingaškim karavanom namjeravali postići efekti puča, kao i da neka promiloševićka struja preuzme republičko rukovodstvo Slovenije. Takvo nešto nije bilo ni teorijski moguće. Ono što se moglo, što su inicijatori i organizatori ovog pokušaja mitinga u Ljubljani vjerovatno i planirali, jeste da se iznudi reakcija

kampanje, s antimuslimanskom u različitim periodima, Olivera Milosavljević dolazi do pogrešnog zaključka da antimuslimanska kampanja nije posebno ni pripremana, te na osnovu toga pretpostavlja da se nije očekivalo suprotstavljanje Bošnjaka „trećoj Jugoslaviji“. O. Milosavljević, „Jugoslavija kao zabluda“, str. 110. Ova greška potječe od nekalkulisanja sa specifičnom multinacionalnom strukturom bosanskog rukovodstva, zbog koje direktni napad na cijelom političkom frontu ne bi bio produktivan, te zbog činjenice da iz Bosne i Hercegovine, do same agresije na nju, nije bilo ni nacionalističkog odgovora primjerenog kampanji, kao što se dešavalo u ostalim sredinama. Kampanja nije izostala, prilagođenost njenog intenziteta i formi samo može svjedočiti da je provođena smišljeno i da je dobro planirana i vođena.

107 Amandmani na slovenački ustav usvojeni su 27. septembra 1989. godine. Uoči skupštinske sjednice na kojoj su trebali biti usvojeni, pritisak srpskog bloka u saveznim institucijama pojačan je zasjedanjem CKSKJ, koji je svojim zaključcima osudio sadržinu amandmana i tražio od Slovenije da ih uskladi s Ustavom SFRJ. Slovenački predstavnici kasnije su izjavljivali da su strahovali od represivnih mjera i hapšenja u Beogradu. Ipak, slobodno su se vratili kući i amandmani su usvojeni. Milan Kučan, ***Otpor Srboslaviji***, (autor intervjua: Omer Karabeg), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

108 D. Jović, nav. dj., str. 461.

109 Borislav Jović, ***Posljednji dani SFRJ***, Beograd, 1996, str. 46-64.

slovenačkog rukovodstva, koja je i uslijedila u obliku zabrane mitinga, a zatim do pucanja zaoštre srpsko-slovenački odnosi i Slovenija pogura u naredne korake ka izlasku iz Jugoslavije. To se i dogodilo. Odmah nakon zabrane mitinga, uslijedila je medijska haranga i zvaničan poziv Predsjedništva Socijalističkog saveza Srbije svim radnim organizacijama i svim institucijama Srbije da prekinu sve veze sa Slovenijom.[110] Na zasjedanju Skupštine Srbije, na kojem je Slobodan Milošević izabran za predsjednika Predsjedništva Srbije, ovaj prekid odnosa sa Slovenijom potvrđen je kao zvanična politika Srbije.[111]

Zaoštravanje nacionalnih odnosa i stvaranje atmosfere konflikta u svim segmentima društva bili su bez sumnje posljedica zaoštravanja odnosa republičkih rukovodstava, te zastoja i blokada u institucijama sistema koje su proizvodila ova rukovodstva, prije svih rukovodstva Srbije i Slovenije, tokom realizacije nacionalnih programa za koje su se opredijelila. Pri tome je, kao što smo vidjeli na primjeru sukoba Milošević-Stambolić, temeljna moć bila u republičkim organizacjama Saveza komunista, pa pod upotrijebljenim pojmom republičkih rukovodstava prvenstveno treba podrazumijevati partijska rukovodstva. Zbog toga se, na određeni način, jugoslovenski konflikt, bez obzira na širinu i burne pojavne karakteristike, može razumijevati kao unutarpartijski sve dok je postojao Savez komunista Jugoslavije. Sve do tada konflikt je imao stari krov, mjesto na kojem je potencijalno mogao biti i riješen. Raspadom SKJ, do kojeg je došlo prekidom rada njegovog 14. kongresa,[112] konflikt se *razlio* u društvene sfere i institucije u kojima

110 O. Milosavljević, „Jugoslavija kao zabluda", str. 110.

111 ***Dokumentacioni centar „Ratovi 1991-1999.": Arhiva govora Slobodana Miloševića***, www.dcr.org.yu, Izvor: ***Politika,*** 6. decembra 1989**,** „Miloše**v**i**ć** predsednik / Re**č** Slobodana Miloševi**ć**a", str. 1 i 5. Vidi i: ***Borba***, 6. decembra 1989, „Slovenačke vlasti silom prekinule veze sa Srbijom", str. 3.

112 Posljednji skup jugoslovenskih komunista održan je 20-22. januara 1990. godine u Beogradu. Njegov rad do prekida protekao je u netolerantnoj atmosferi i u potpunoj odsutnosti spremnosti na dijalog i kompromis. Sprska delegatska većina bila je odlučna odbiti usvajanje bilo kakvog političkog stava osim vlastitog. Slovenačka delegacija je napustila kongres. Nakon neuspjelog pokušaja Miloševića da kongres nastavi rad s novim kvorumom, bez Slovenaca, data je pauza u kojoj su preostale delegacije obavile konsultacije. U toku noći kongres su napustile delegacije SK Hrvatske i SK

nije mogao biti riješen, čime se potpuno oteo kontroli.[113]

Kako je vojni vrh, zauzimanjem autonomnog političkog stava, već odranije izveo JNA iz pozicije poluge saveznog rukovodstva, u kojoj je ona imala određenu integrativnu moć, i doveo je u poziciju partnera tog istog rukovodstva i samostalnog političkog faktora u raspletu krize, u koji je opet savezno rukovodstvo ušlo potpuno blokirano stvaranjem kompaktnog velikosrpskog bloka unutar sebe, tako je raspad SKJ (bez obzira na moguću špekulaciju da bi, s obzirom na promjene koje su se prethodne godine dogodile u Istočnoj Evropi, propast i onako bila njegova skora sudbina) označio nestanak posljednje institucije koja je imala potencijal da makar određuje suštinu i okvir krize kao jugoslovenski. Nakon raspada partije kriza se ispoljavala isključivo kao međunacionalna u svojoj suštini, kao međurepublička po formi i ubrzano je dobivala međunarodni okvir.

Bosne i Hercegovine. Delegacija SKBiH donijela je jedinstvenu odluku o napuštanju kongresa i pored činjenice da je u njenom sastavu bio znatan broj izrazitih srpskih nacionalista i ortodoksnih boljševičkih unitarista. L. Silber, A. Little, nav. dj., str. 70. Nijaz Duraković, „Milošević je bio rigidni boljševik operiran od nacionalizma", (autor intervjua: Sabina Čabaravdić), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

113 Vladimir Goati, „Političke elite, građanski rat i raspad SFRJ", ***Republika,*** br. 147/1996, http:// www. yurope. com/zines/republika/arhiva/96/147/147-17.html.

Faza međurepubličke krize: 1990–1992. Raspad države

Raspadom SKJ, početkom 1990. godine, Jugoslavija je ušla u tešku fazu raspada zemlje. Sve nužne pretpostavke nacionalnog kompromisa na kojima je počivao smisao i mogućnost njenog postojanja već su bile obesnažene. Svi mehanizmi i institucije koji su omogućavali njeno funkcionisanje bili su u blokadi. Ukupni politički procesi u zemlji, i na planu međurepubličkih odnosa i na planu unutarnjih odnosa u pojedinim republikama, bili su orijentisani na pozicije i stanja koja će nastupiti u momentu koji će značiti formalni kraj postojanja Jugoslavije. U toj funkciji na životu su održavane i preostale savezne institucije. Izuzetak je donekle predstavljala savezna vlada premijera Ante Markovića, koja je svoj politički subjektivitet održavala na fonu početnih ekonomskih uspjeha svojih reformskih mjera i relativno snažne međunarodne podrške na početku internacionalizacije krize. I jedan i drugi oslonac brzo će potonuti u živom blatu raspada države, a pokušaj naknadnog legitimiziranja kroz formiranje vlastite političke partije na programu vlade završit će neslavno na republičkim višestranačkim izborima, dok do saveznih izbora nikad neće ni doći.

Januar mjesec 1990, osim krahom SK, bio je obilježen i novim valom albanskih demonstracija na Kosovu u čije se rasturanje ponovo uključila vojska, što je početkom februara dovelo do novog krvoprolića. Nakon toga pripadnici združenog odreda milicije iz Slovenije napuštaju Kosovo, čime se Slovenija potpuno distancirala od jugoslovenske politike u južnoj pokrajini. Polovinom februara u saveznoj skupštini prihvaćena je inicijativa Predsjedništva SFRJ da se pristupi donošenju novog ustava. Nagovještaji glasnih iskaza političkih ideja, kojima se afirmiše vlastita državnost i suverenitet, počeli su se javljati i u Bosni i Hercegovini,[1] ali je centralna republika beznadno kasnila za

1 Predsjedništvo Udruženja književnika BiH predložilo je Skupštini da razmotri mogućnost izmjene dijela grba SRBiH , tako da se iz grba izostave dva snopa žita i dva dimnjaka, a umjesto njih odabere za središnji dio grba jedan od srednjovjekovnih

političkim procesima u svom okruženju. Srbija je već planirala svoje naredne poteze ne računajući s njenim postojanjem. Krajem marta srpsko rukovodstvo u svom širem sastavu predviđalo je raspad države na taj način što će republike donijeti nove ustave, koji će biti u suprotnosti s važećim Ustavom SFRJ, a kako se novi neće moći donijeti, jedino moguće rješenje za zajednicu bilo bi ono na koje Srbi nisu htjeli pristati – konfederalna zajednica republika. Spor se svodi na teritorijalna pitanja, koja se ne mogu rješavati bez rata, u kojem po njihovom mišljenju Bosna i Hercegovina nije mogla opstati. U tom smislu je srpsko rukovodstvo kao svoj cilj postavilo uspostavljanje granica unutar kojih se neće ratovati, a van kojih je rat neizbježan.[2]

Slovenija i Hrvatska su forsirano išle na prve višestranačke izbore. Kada su izbori u aprilu održani, parlamentarnu većinu u oba slučaja osvojila je opozicija. U drugom krugu predsjedničkih izbora u Sloveniji pobijedio je Milan Kučan, a za predsjednika Predsjedništva Hrvatske u Saboru je izabran Franjo Tuđman. Političke snage koje su došle na vlast u zapadnim republikama bile su izrazito antijugoslovenske. To i nije predstavljalo posve novu vrijednost u nacionalističkoj nejednačini koja se bližila svome rješenju. Srpska politika bila je duboko antijugoslovenska od kada se prihvatila ostvarenja memorandumskog nacionalnog programa. Na toj krajnjoj tački srpskog programa dostizana je saglasnost s ciljevima slovenačkog nacionalnog programa, tako da su, sukobljavajući se na prethodnim stepenicima realizacije, jedan drugom čistili prostor i stvarali pretpostavke za obostrano ostvarenje. Uvjerljivom pobjedom HDZ-a u Hrvatskoj stekli su se i uslovi za prestanak *hrvatske šutnje*[3] i realizaciju hrvatskih nacionalnih težnji. U nedostatku novijeg programskog dokumenta, kao u prethodna dva slučaja, sinteza nacionalno-političkih ideja hrvatskog proljeća i hrvatske političke emigracije u političkoj platformi pobjedničke stranke i političkoj viziji njenog vođe predstavljali su funkcionalan nadomjestak.

grbova bosanske državnosti. ***Hronologija,*** str. 9-10.

2 B. Jović, nav. dj., str. 131.

3 Sintagma kojom je obično karakterisan pasivan stav rukovodstva Hrvatske na jugoslovenskoj političkoj sceni nakon događaja iz 1971. godine.

U toj situaciji, nakon što su se dva susjedna velikodržavna nacionalizma već u cijelosti ešalonirali jedan naspram drugog, Predsjedništvo SRBiH našlo je uputnim, na sjednici održanoj 9. maja 1990. godine, konstatovati da se radi o nastavku nasrtaja na integritet, suverenost i cjelovitost teritorije SRBiH i istaklo da republičke granice u okviru Jugoslavije smatra riješenim pitanjem, te da će u tom smislu SRBiH upotrijebiti sva sredstva pravne države u zaštiti integriteta republike, njenog položaja i ravnopravne uloge u federaciji.[4]

Iz poznatog materijala nije moguće izvući zaključak da je jugoslovenski vojni vrh, uz znanje i saglasnost srpskog bloka u vrhu federacije, koji naravno nije ni disao bez odobrenja rukovodstva Srbije, imao u vidu najavu Predsjedništva SRBiH da će upotrijebiti sredstva pravne države, ali vlastiti interes i ciljeve u odnosu na predstojeće događaje svakako jeste, kada je 14. maja naredio i izvršio oduzimanje naoružanja Teritorijalne odbrane i njegov smještaj u kasarne JNA.[5] Odluka je tempirana sa preuzimanjem funkcije predsjednika Predsjedništva SFRJ od strane predstavnika Srbije Borisava Jovića 15. maja, i nije tek koincidencija stav izražen u njegovom nastupnom govoru da, ko god želi, može napustiti Jugoslaviju, ali samo na ustavan način i mirnim putem.[6]

4 Osim navedenih stavova, Predsjedništvo SRBiH u svom saopćenju ponavlja stavove da je „SRBiH zajednica svih naroda koji u njoj žive i u njoj ni jedan narod nema ni veća, ali ni manja prava. To je istorijska tekovina naroda Bosne i Hercegovine plaćena brojnim žrtvama i odricanjima i to niko ne smije dovoditi u pitanje". Težinu saopćenju i u njemu iznesenim stavovima davala je i činjenica da je u radu sjednice Predsjedništva koja se bavila razmatranjem aktuelnih pitanja političko-bezbjednosne situacije u Republici, osim članova Predsjedništva SRBiH, učestvovao i predsjednik Skupštine SRBiH, zatim predsjednik i jedan broj članova Izvršnog vijeća SRBiH (republičke vlade, nap. aut.), dakle gotovo svi članovi najviših organa republičke državne vlasti. „Narušena zakonitost", ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 10. 5. 1990, str. 3.

5 „Informacija o merama koje je SSNO preduzeo radi sigurnijeg obezbeđenja naoružanja teritorijalne odbrane na prostoru cele Jugoslavije", ***Zbornik dokumenata iz oblasti bezbednosti i odbrane Jugoslavije*** (dalje ***Zbornik dokumenata***), Beograd, 2002, str. 77-79.

6 Predmet Milošević (IT-02-54), „Izjava na osnovu Pravila 89 (F) Borislav Jović", http://www.un.org/ icty/ bhs/cases/milosevic/documents/docpros/witness. Ovakav stav naoko je demokratičan, razuman i miroljubiv. Problem će se pokazati u pravom svjetlu kada bude jasno srpsko tumačenje ustavnog načina izlaska iz Jugoslavije, koje je priznavalo pravo na samoopredjeljenje isključivo narodima, ne republikama.

Predsjedništvo SFRJ je 29. maja prihvatilo informaciju vojnog vrha o preduzetim mjerama oduzimanja naoružanja i konstatovalo da se radi o mjerama iz nadležnosti Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu i odbacilo optužbe o političkoj pozadini provedenog razoružanja.[7] Osim što ni jedno ni drugo nije bilo tačno,[8] usvojena generalska informacija sadržavala je već i u svom naslovu temeljnu laž da se radi o mjerama provedenim na *prostoru cele Jugoslavije*.[9] Razoružanje zaista nije do kraja provedeno u Sloveniji, usljed otpora koje je republičko rukovodstvo pružilo ovoj nelegalnoj akciji, no prešućeno je da nije provedeno ni u Srbiji, ni u Vojvodini,[10] a da je u Crnoj Gori provedeno samo u sredinama s muslimanskom većinom.[11]

Razoružanje TO nije bila jedina mjera kojom je vojni vrh unaprijed pripremao odnos snaga u budućem sukobu. Već prethodne godine su gotovo potpuno ukinuli mogućnost služenja vojnog roka regruta u matičnoj republici, da bi početkom 1990. izvršili minimalne korekcije izlazeći ususret snažnom pritisku iz republika, nastojeći ipak držati pod punom kontrolom i tu mogućnost stvaranja kritične mase potencijalnih nacionalnih oružanih snaga.[12]

Nakon toga, Slovenija ničim ometana polahko i sistematično stvara političke i ustavno-pravne pretpostavke vlastitog osamostaljenja. Hrvatska je slijedi korak iza, ali pritisnuta teškim kamenom u političku

To, naravno, u svakom slučaju otvara pitanje granica, koje nužno vodi u rat. Predlagači ovog „miroljubivog" principa razdruživanja bili su toga duboko svjesni.

7 „Predsedništvima SR i SAP", ***Zbornik dokumenata,*** str. 80-81.

8 O ustavnoj i zakonskoj kompetenciji načelnika generalštaba da naredi oduzimanje naoružanja i uopće o njegovim kompetencijama u rukovođenju i komandovanju teritorijalnom odbranom, jako dobra analiza i zaključak u knjizi generala Martina Špegelja. M. Špegelj, nav. dj., str. 72.

9 U informaciji se tvrdi da mjere nisu provedene samo kada je u pitanju naoružanje 12 općinskih štabova i dva bataljona TO Slovenije. „Informacija o merama...", ***Zbornik dokumenata,*** str. 78.

10 Ivan Veselinović,"JNA u minulom ratu", ***JNA beznađe zla*** (intervjui F. Ademovića), Sarajevo, 1997, str. 233.

11 Smail Čekić, ***Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu - planiranje, priprema, izvođenje*** - knjiga I, Sarajevo, 2004, str. 126.

12 „Informacija o služenju vojnog roka regruta na teritoriji svoje republike i pokrajine", ***Zbornik dokumenata,*** str. 44-47.

falangu organizovane srpske manjine u njoj, i pod posebnom paskom i djelovanjem srpskih i saveznih službi bezbjednosti i JNA.[13]

Iste pripreme obavljane su u Srbiji, s tim da je Milošević odlučio obrnuti redoslijed poteza: najprije provesti ustavne promjene u Srbiji, koje bi pokrajinama ostavile samo formalnu autonomiju čiji pravni i teritorijalni okvir definiše Srbija, a zatim raspisati višestranačke izbore. Motiv za ovu odluku bio je da se preduprijedi pobjeda albanskih partija na Kosovu pri ustavnom stanju koje je i dalje davalo dovoljne atribute suverenosti pokrajinama. Ova odluka pokrenula je novi talas demonstracija u pokrajini, koji će do jeseni prerasti u štrajk 200.000 Albanaca.[14]

Dok se bosanska vlast povremeno javljala saopćenjima – kakvo je bilo junsko oglašavanje Predsjedništva CKSKBiH da je dovođenje u pitanje republičkih granica igranje sa sudbinom Jugoslavije[15]– i bila nemoćna da spriječi preskakanje plamenova kninskih vatri na svoju teritoriju,[16] dotle se sami vrh vlasti te Jugoslavije, za čiju su se sudbinu

13 Iako su Slovenci uvijek išli korak naprijed, pa su i u ilegalnom uvozu naoružanja išli ispred Hrvata, to nije budilo pažnju JNA, niti je ova poduzela slične mjere kakve će poduzeti prema Hrvatskoj u poznatoj aferi obilježenoj špijunskim filmom s Martinom Špegeljom.

14 Tokom ovog perioda protesta doći će do pokušaja usvajanja deklaracije o nezavisnosti Kosova od Srbije i kasnije do tajnog usvajanja Ustava Kosova od grupe poslanika raspuštene pokrajinske skupštine. Represalije srbijanske vlasti skrenut će pažnju svijeta na nepoštivanje ljudskih prava na Kosovu, pa će krajem avgusta doći i do posjete grupe američkih senatora. P. Garde, nav. dj., str. 280.

15 U saopćenju Predsjedništva CKSKBiH kaže se da izjave predstavnika organa vlasti SR Hrvatske i SR Srbije unose nemir među građane BiH, o čijoj se sudbini želi odlučivati mimo njihove volje. U saopćenju se dalje navodi uvjerenje da je federativno uređenje demokratske Jugoslavije optimalno rješenje za sve njene narode i republike, ali i sigurnost u činjenicu da bi promjena granica BiH, ma čime bila motivisana, vodila u dramatične međunacionalne sukobe, pa i otvoren građanski rat. „Saopštenje CK SKBiH: Trgovanje sudbinom naroda", ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 27. 6. 1990, str. 3.

16 Iako je bio zabranjen, 4. jula je u Drvaru održan osnivački skup ogranka Srpske demokratske stranke (Raškovićeve), a psihijatar-predsjednik je u Drvaru održao i govor u kojem je ustvrdio da „srpskom narodu nigdje i nikada nije bilo dobro i nikada nije bio slobodan". ***Hronologija,*** str. 13. U ovo vrijeme u BiH je bila osnovana samo SDA 26. maja 1990. godine. SDSBiH bit će osnovan 12. jula. HDZBiH bit će osnovan 18. avgusta.

brinuli, dogovarao kako da obezbijedi da se, prije istjerivanja Slovenaca i Hrvata iz Jugoslavije, donese odluka o referendumu kojom bi se legalizirala promjena granica i otimanje dijela teritorije Hrvatske, za šta im je još bila potrebna saglasnost predstavnika Bosne i Hercegovine u Predsjedništvu SFRJ. Za takav dogovor imali su saglasnost Slobodana Miloševića.[17]

Prvog dana jula 1990. godine Srbija je referendumom podržala nacrt novog Ustava Republike. Narednog dana slovenački parlament usvojio je Deklaraciju o punoj suverenosti države Republike Slovenije.[18] Deklaraciju je pratio čitav niz dokumenata kojima su utvrđene i najavljene mjere za ostvarivanje slovenačke suverenosti,[19] te tako nije bilo nikakve neizvjesnosti u pogledu buduće slovenačke politike. Hrvatski Sabor je 25. jula usvojio ustavne amandmane kojima je republika prestala biti socijalistička i u državne simbole vraćen povijesni hrvatski grb s crveno-bijelim poljima. Istog dana je u Srbu održan sabor Srba na kojem je usvojena Deklaracija o suverenosti i autonomiji srpskog naroda i osnovano Srpsko nacionalno vijeće, kao organ Srba u Hrvatskoj.[20]

Mada je u stvorenoj političkoj klimi djelovalo potpuno nemoćno, bosansko rukovodstvo je u vrijeme donošenja navedenih ustavnih promjena i deklaracija, koje su odredile sudbinu jugoslovenske države,

17 Predstavnik BiH, republike čiji se ostanak u smanjenoj Jugoslaviji pod srpskom dominacijom očito podrazumijevao, u Predsjedništvu SFRJ bio je Bogić Bogićević. Dogovor o kojem je riječ pravili su savezni sekretar za narodnu odbranu Veljko Kadijević i Borisav Jović u Predsjedništvu SFRJ dana 27. juna 1990. godine. Predmet Milošević (IT-02-54), „Izjava na osnovu Pravila 89 (F) Borislav Jović", http:// www.un.org / icty/ bhs/ cases/milosevic/ documents/.

18 Minimalni zahtjevi i elementi slovenačkog suvereniteta prema programskim dokumentima njene vlade bili su: samostalan i nezavistan pravni sistem s prednošću vlastitih pravnih akata u odnosu na akte drugih država, vlastita cjelovita državna uprava, vlastiti sistem javnih finansija, cjelokupna nadležnost u odbrani i vlastite oružane snage, nezavisna spoljna politika, briga za manjine u Sloveniji i za Slovence u svijetu, vlastiti nezavisni sistem javnog informisanja. „Informacija o razradi mera za ostvarenje deklaracije o suverenosti države Republike Slovenije", ***Zbornik dokumenata,*** str. 82.

19 ***Fond za humanitarno pravo***/Haški tribunal/Suđenje Miloševiću/Transkripti/Sreda, 21. maja 2003. - Svedok Milan Kučan, http://www.hlc.org.yu/srpski/Haski_tribunal/ Sudjenje_Milosevicu/Transkripti.php?file = 944.html.

20 P. Garde, nav. dj., 274-276, ***Hronologija,*** str. 13-14.

i samo uspjelo donijeti amandmane na republički Ustav, koji su prošli gotovo nezapaženo, a koji su odigrali ogromnu ulogu u dokazivanju vlastitog suvereniteta i prava na državnu samostalnost. Najznačajnije amandmanske izmjene odnose se na eksplicitnu definiciju Bosne i Hercegovine kao „demokratske suverene države ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive", te na definiciju jedinstvenosti i nedjeljivosti teritorije Bosne i Hercegovine, čije se granice mogu mijenjati samo odlukom Skupštine na osnovu prethodno izražene volje građana na referendumu, ako se za izmjenu granica odluči najmanje dvije trećine ukupnog broja birača.[21]

Od polovine augusta pojavljuju se prve barikade na cestama i počinju prvi sukobi oko kontrole policijskog naoružanja u općinama sa srpskom većinom u Hrvatskoj, koji će se od tada razvijati u pravcu srpske oružane pobune iza koje će stati Srbija sa svojom Službom državne bezbednosti i JNA.[22]

Do jeseni 1990. godine Jugoslavija je ličila na kompoziciju republičkih vagona bez lokomotive, koja je iskočila iz šina (posljednja stanica za koju bi se moglo reći da je voz još bio na kolosijeku bio je 14. kongres SKJ) i, još uvijek bez otkačenih i smrskanih vagona, jurila niz strminu u sigurnu katastrofu. Slovenija se rezolutno zalagala za konfederalnu redefiniciju državne zajednice, za koju je pouzdano znala da je Srbija neće prihvatiti ni po koju cijenu. Državna nezavisnost kao cilj njene politike nije ni imala stvarnu alternativu. Srbiji je bilo svejedno šta će Slovenija nakon kraja Jugoslavije, ali je imala ozbiljne *pretenzije prema svojim teritorijama*[23] koje su se, stjecajem historijskih okolnosti, nalazile u granicama Crne Gore, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, tako

21 Sakib Softić, ***Pravna priroda rata u Bosni i Hercegovini***, Sarajevo, 2000, str. 158-159.

22 Miloš Vasić, Filip Švarm, „Zadah zločina, paravojne formacije u Srba: 1990-2000", ***Helsinške sveske***, br. 9, str. 42-56, http://www.helsinki.org.yu. M. Špegelj, nav. dj., str. 127.

23 Aluzija na stav iz govora S. Miloševića na 17. sjednici CKSKJ, ***Dokumentacioni centar „Ratovi 1991-1999.": Arhiva govora Slobodana Miloševića***, www.dcr.org.yu, Izvor: ***Politika*****,** 18. oktobra 1988, „Srbija nema pretenzija na teritorije drugih republika, ali ima pretenzija na teritoriju svoje republike", str. 9 i 10. Vidi i: ***Borba***, 18. oktobra 1988, „Noć duga šest godina", str. 6.

da ni konfederaciju, ni kraj Jugoslavije nije prihvatala bez otvaranja pitanja međurepubličkih granica. Hrvatska je slijedila i Sloveniju i Srbiju. Sloveniju u redoslijedu i dinamici koraka ka izdvajanju iz Jugoslavije, a Srbiju u ranoj odlučnosti da, ako ova otvori pitanje granica, i Hrvatska zatraži nešto teritorijalnog bonusa.[24] Polovinom septembra, na predizbornom skupu u Velikoj Kladuši, najmasovnijem ikad održanom u Bosni i Hercegovini, predsjednik Stranke demokratske akcije Alija Izetbegović izjavio je da ova republika, u slučaju izdvajanja Slovenije i Hrvatske, neće ostati s onim što od Jugoslavije ostane.[25] Makedonija će se u ovom pogledu nedvosmisleno izjasniti tek naredne godine,[26] dok će crnogorsko rukovodstvo, s izuzetkom incidentnog samostalnog nastupa Momira Bulatovića na haškoj Konferenciji o Jugoslaviji u oktobru 1991. godine,[27] cijelo vrijeme poslušno slijediti Srbiju.

Od usvajanja slovenačke deklaracije vojni vrh se uporno i detaljno bavio programskim dijelovima usvojenim nakon njenog donošenja koji se tiču nadležnosti u poslovima odbrane, pokazujući i spremnost za protivustavnu primjenu sile u cilju sprečavanja njihove realizacije.[28] Uporno su informisali savezne organe i predlagali mjere,[29] naročito uoči i nakon usvajanja amandmana na Ustav Slovenije 27. i 28. septem-

24 U američkoj ambasadi u Beogradu je 26. februara 1990. godine održan sastanak Lorensa Iglbergera, pomoćnika američkog državnog sekretara, s predstavnicima tadašnje jugoslovenske opozicije. Tom prilikom je Vladimir Šeks, kao predstavnik stranke koja će na skorim izborima u Hrvatskoj odnijeti uvjerljivu pobjedu, izjavio kako je HDZ spreman priznati republičke granice, ali ako se bilo koje granice u Jugoslaviji budu mijenjale „Hrvati ne bi smjeli ostati izvan uticaja svoje republike". Na Iglbergerovo pitanje da li bi isto pravo priznao Srbima u Hrvatskoj, hladno je odgovorio sa ne. Warren Zimmermann, ***Izvori jedne katastrofe***, Zagreb, 1997, str. 81.

25 „Predizborni skup Stranke demokratske akcije u Velikoj Kladuši: Abdić pristupio SDA", ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 16. 9. 1990, str. 3.

26 ***Hronologija***, str. 27.

27 B. Jović, nav. dj., str. 400.

28 Kadijević je tražio odluku Predsjedništva SFRJ za djelovanje JNA u Sloveniji na sprečavanju aktivnosti protivnih Ustavu SFRJ. Ako Predsjedništvo ne bi moglo donijeti odluku glasovima većine članova, JNA je bila spremna prihvatiti i odluku (srpske) grupe članova. B. Jović, nav. dj., str. 162. Miloševiću nikada nije odgovaralo discipliniranje Slovenije, tako da nije došlo ni do odluke „grupe članova".

29 ***Zbornik dokumenata,*** prilozi: 11, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, str. 83-57.

bra 1990. godine i Ustavnog zakona za njihovo provođenje, kojim se Slovenija definitivno isključila iz ustavnog i zakonskog sistema Jugoslavije, osim u elementima koji su joj od interesa, i u potpunosti preuzela poslove odbrane i komandovanje svojom Teritorijalnom odbranom. Istoga dana, 28. septembra, svečano je proglašen novi Ustav Srbije, koji je Srbiju doveo u potpuno istu poziciju prema federaciji kao Sloveniju njeni amandmani, u svemu, pa i u oblasti odbrane,[30] ali se vojni vrh ni u jednom svom javnom istupu, niti u poznatim dokumentima nije osvrnuo na ovaj primjer protivustavnog djelovanja, niti je predložio kakve mjere nasilnog vraćanja nadležnosti federacije. Ne znamo da li i iz tog razloga, osim prijedloga za pokretanje ocjene ustavnosti, nisu nervoznije reagovali kada je Hrvatska 8. novembra, prateći Sloveniju i Srbiju, donijela izmjene i dopune svog zakona o odbrani.[31] Sigurno je da su, što se Hrvatske tiče, čekali povoljniju priliku za odlučan nastup koju je obećavao tajni, i sa stanovišta saveznih propisa nelegalan, uvoz naoružanja koji su Slovenija i Hrvatska[32] otpočele u oktobru i koji je JNA pratila.[33]

Glavni nacionalistički autoriteti u Srbiji također su proglasili da nema više razloga za postojanje Jugoslavije i prihvatili se realizacije svog plana teritorijalnog i nacionalnog razgraničenja s Hrvatskom i Hrvatima, koji je podrazumijevao komadanje Bosne i Hercegovine. U centru akcije ponovo je bio Dobrica Ćosić, koji se prihvatio i koordinacije planova i aktivnosti malih nacionalnih lidera na terenu s velikim liderima u srpskom dijelu saveznog rukovodstva i u vlastima Srbije.[34]

30 U oblasti odbrane ovaj Ustav Srbije čak potpuno ukida teritorijalnu odbranu, s obzirom na to da je i ne spominje, a u nadležnost predsjednika Srbije stavlja komandovanje oružanim snagama. Detaljniju pravnu analizu i dokazivanje tvrdnje da je ovaj ustav u svari proglasio nezavisnost Srbije i izdvojio je iz Jugoslavije, kod: Srđa Popović, „Kako smo branili Jugoslaviju", ***Milošević vs Jugoslavija***, Beograd, 2004, str. 11-40.

31 „Informacija o izmenama i dopunama Zakona o opštenarodnoj odbrani SR Hrvatske", ***Zbornik dokumenata,*** str. 158-161.

32 M. Špegelj, str. 131.

33 ***Fond za humanitarno pravo***/Haški tribunal/Suđenje Miloševiću/Transkripti/Sreda, 21. 5. 2003.-Svedok Milan Kučan, http://www.hlc.org.yu/srpski/Haski_tribunal/Sudjenje_Milosevicu/Transkripti.php?file=944.html.

34 Na mjestu izvršenja poslove su vodili: Jovan Rašković u Hrvatskoj, Radovan

U cilju legitimiranja tako artikulisane srpske političke platforme, Srpsko nacionalno vijeće proglasilo je početkom oktobra srpsku teritorijalnu autonomiju u Hrvatskoj. Isti posao radila je Srpska demokratska stranka usvajajući početkom novembra Deklaraciju o položaju srpskog naroda u Bosni i Hercegovini,[35] u kojoj su u ovom mjesecu održani i višestranački izbori na kojima su uvjerljivu pobjedu odnijele tri nacionalne stranke.

Građani Slovenije su se, na plebiscitu održanom 23. decembra, velikom većinom izjasnili za državnu samostalnost. Proces razdruživanja s Jugoslavijom trebao je biti okončan za šest mjeseci.[36] Istoga dana u hrvatskom Saboru je usvojen novi Ustav Hrvatske, s praktično istim posljedicama[37] kakve je imao slovenački plebiscit i septembarski Ustav Srbije.[38] I Srbija je krajem decembra već uveliko koristila svoju novu ustavnu poziciju, donoseći u strogoj tajnosti propise koji su joj omogućili upad u platni sistem Jugoslavije i pljačku 2,5 milijarde njemačkih maraka iz Narodne banke Jugoslavije.[39]

Karadžić u BiH, Novak Kilibarda u Crnoj Gori. Predmet Milošević (IT-02-54), „Izjava na osnovu Pravila 89 (F) Borislav Jović", tačke 37 i 38, http://www.un.org/icty/bhs/cases/milosevic/documents/docpros/witness.

35 U ovom dokumentu izražena je neprihvatljivost državne samostalnosti BiH za Srbe, kao ni bilo koje forme državnog organizovanja kojim bi oni bili odvojeni od cjeline srpskog naroda. ***Hronologija,*** str. 16-17.

36 „Slavlje prije rezultata", ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 24. 12. 1990, str. 3.

37 U članu 140. rečeno je da Republika Hrvatska ostaje u okviru SFRJ do novog sporazuma jugoslovenskih republika ili dok Sabor Republike Hrvatske drugačije ne odluči. Za ovakvu odluku o istupanju iz Jugoslavije, po članu 135. ovog ustava, bila je potrebna dvotrećinska saborska većina, koja je morala biti potvrđena na referendumu građana, ali se u slučaju vanrednih prilika mogla provesti i samo na osnovu odluke dvotrećinske saborske većine. „Temelj suverenosti i samostalnosti", ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 23. 12. 1990, str. 2.

38 Popović donosi izvod iz stenograma jedne sjednice Predsjedništva SFRJ u kojem Mesić, na napade Jovića na nova ustavna rješenja u Hrvatskoj o pitanju statusa Srba, ovom odgovara da su oni taj dio ustava namjerno prepisali iz srpskog ustava, što ovima nimalo nije smetalo da ih zbog toga napadnu. S. Popović, nav. dj., str. 27.

39 Propisi su u strogoj tajnosti usvojeni u Skupštini Srbije 28. decembra, upad se desio 3. januara 1991. godine. S. Popović, nav. dj., str. 24. Predmet Milošević (IT-02-54), „Skraćeni sažetak svjedočenja Ante Markovića", http://www.un.org/icty/bhs/cases/milosevic/documents/docpros/witness/mil-wit-markovic.htm.

U januaru 1991. godine počela je serija razgovora republičkih rukovodstava o načinima rješavanja krize i budućnosti zemlje. Početkom februara i savezni premijer Ante Marković počeo je svoje razgovore s republikama, na kojima je pokušao dogovoriti minimum zajedničkih funkcija i politike koja bi mu omogućila nastavak reformi do konačnog dogovora o ustrojstvu države.[40] Ekonomsku osnovu njegovog projekta upravo je minirala Srbija upadom u platni sistem. Političku osnovu upokojili su birači u republikama u kojima je njegova stranka, Savez reformskih snaga Jugoslavije, izašla na izbore i postigla minorne rezultate. Ambiciozni projekt stvaranja jugoslovenske televizije Yutel, kao medijske podrške premijeru i njegovom programu reforme da prodru do građana u medijski potpuno zatvorene republičke prostore, sabotirala je JNA oglušujući se o naredbu premijera da ustupi opremu i mrežu predajnika na kojima je ova televizija trebala emitovati program.[41]

To je bio tek mali dio vojnog doprinosa. Početkom godine generali su odlučili preći politički Rubikon o kojem su počeli razmišljati odmah nakon smrti posljednjeg vrhovnog komandanta kojeg su priznavali, Rubikon preuzimanja vlasti u državi.[42] Planovi za takav poduhvat već su postojali, a za neposredan povod izabrano je naoružavanje Slovenije i Hrvatske, koje je JNA pratila i dokumentovala. Predsjedništvo SFRJ izdalo je 9. januara 1991. godine naredbu da se u roku od deset dana rasformiraju svi oružani sastavi koji nisu dio jedinstvenih oružanih snaga ili ministarstva za unutarnje poslove, a njihovo naoružanje preda

40 „Danas nova epizoda razgovora o budućnosti Jugoslavije: Svi, ipak, dolaze?“, ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 8. 2. 1991**,** str. 1.

41 Yutel je s programom ipak krenuo u oktobru 1990. godine. Emitovao je jednu dnevnu emisiju vijesti iz sarajevskog studija. U drugim republikama njegovo emitovanje zavisilo je od volje republičkih TV centara i njihovih političkih nalogodavaca. Nebojša Tomašević, ***Yutel***, http://montenegro.org.au/yutel.html . U smislu ambicije sa kojom je pokrenut ovaj projekat je predstavljao potpuni promašaj. Polazeći od stava da se cijela istina krije od građana pod ključem republičkih medija, on nije unosio više svjetla u taj mrak i samo je doprinosio održavanju iluzije o postojanju nekakve jugoslovenske opcije u vrijeme kada je već nigdje nije bilo.

42 B. Mamula, nav. dj., str. 76.

JNA.[43] Ni vojni vrh, koji je znao razmjere naoružavanja[44] snaga koje je smatrao paravojnim i koji je inicirao donošenje naredbe, ni Predsjedništvo, koje je naredbu donijelo, nisu naravno gajili iluzije o njenoj provodivosti. Svako je imao svoju računicu. Slovenija je svoje snage naoružavala u okviru teritorijalne odbrane, koja je po Ustavu bila dio jedinstvenih oružanih snaga. Hrvatska je naoružavala snage u sastavu policije. I jedni i drugi su znali da se naredba formalno-pravno i u legalnoj proceduri ne može primijeniti na njih.

To je znala i Armija, zato se odlučila za puč. Plan je bio da se, zaobilazeći i praktično smjenjujući Predsjedništvo SFRJ kao vrhovnu komandu, pohapse rukovodstva Hrvatske i Slovenije i za šefa države proglasi šef savezne vlade Ante Marković.[45] Neka vrsta očuvanja iluzije ustavnosti situacije nakon što bi puč bio izvršen, koja bi se temeljila na činjenici da vlast u državi preuzima savezna vlada kao legalna institucija sistema, a ne vojna hunta na čelu s Kadijevićem, nije jedini razlog koji je opredijelio planere puča da vlast ponude Markoviću. Premijer je još uvijek bio jedina osoba sa znatnijim političkim rejtingom na cijelom prostoru Jugoslavije i nosilac jedinog preostalog autentično jugoslovenskog političkog programa i koji je, kako se činilo, imao podršku bitnih međunarodnih faktora. I jedno i drugo zavjerenici nisu mogli pronaći na drugoj strani. Vojni udar u Jugoslaviji uvijek je bio vezivan za rusku podršku, bilo direktnu bilo indirektnu,[46] koja se devedesetih pokazala

43 „Naredba Predsedništva SFRJ", ***Zbornik dokumenata,*** str. 237-238.

44 Već 15. januara Hrvatska je imala dobro naoružanu policiju i vrlo jak odred policije za posebne namjene, ukupno oko 30.000 ljudi, te oko 15.000 ljudi organizovanih u samostalnim bojnama, satnijama i manjim grupama, koje su se mogle računati kao sastavi TO. Većina ih je bila savremeno naoružana. Dio efikasnog protivavionskog naoružanja sačuvan je u velikim kombinatima, a uvezli su 50 protivavionskih sistema S2-M i Stinger, 20-ak hiljada protivoklopnih mina, oko 40.000 kilograma eksploziva i drugog pribora. Oko 30.000 komada sportskog i lovačkog naoružanja bilo je u ličnom posjedu građana. Sve je to, s oružjem redovne policije, iznosilo oko 90.000 komada naoružanja, što je nekoliko puta premašivalo mogućnosti JNA u Hrvatskoj. M. Špegelj, nav. dj., str. 144. i 193.

45 Predmet Milošević (IT-02-54), „Skraćeni sažetak svjedočenja Ante Markovića", http://www.un.org/icty/bhs/ cases/milosevic/documents/docpros/witness/mil-wit-markovic.htm.

46 B. Mamula, nav. dj., str. 32.

kao uzaludno nadanje. Podrška vojnom udaru od neke druge strane sile nije se mogla očekivati. Jugoslovensku političku platformu JNA je najprije pokušala stvoriti samostalno, osnivanjem vlastite stranke Saveza komunista – Pokreta za Jugoslaviju, koji van naredbodavnog profesionalnog vojnog prostora nije nikada stekao podršku.[47] Zato je Marković bio jedini mogući izbor, ali je on ponudu odbio.[48]

Vojni vrh je ustuknuo, ali taj stvarni ili simulirani korak nije bio bez posljedica.

Na nivou ministara odbrane i unutrašnjih poslova, Slovenija i Hrvatska sklopile su neku vrstu odbrambenog saveza.[49] Osim međusobnog, obje su republike nastojale postići i sporazum s jedinom stranom s kojom se sporazum o izlasku iz Jugoslavije mogao sklopiti – sa Srbijom. Slovenija je u tome, iz razloga o kojima je već bilo riječi, uspjela otprve. Nakon sastanka održanog 24. januara, na kojem je Predsjedništvo SFRJ s predsjednicima republika još jednom raspravljalo o provođenju neprovodive odluke o razoružanju, sastali su se Milošević i Kučan. Mi-

47 Osnivački kongres SK-PJ održan je u decembru 1990. godine. U januaru 1991. bila je to još nejaka politička osnova da bi se ukalkulisala kao platforma za puč. Inače je ovaj retrogradni vojno-komunistički projekt uključivao i osnivanje Narodnog fronta, kao plagijata brozovskog načina utapanja građanskih politika u vlastitu ideologiju i oprobane baze za pobjedu u građanskom ratu. B. Mamula, nav. dj., str. 193.

48 Koliko je na Markovićev stav uticala američka politika i koliko je ona uticala na odluku vojske da se zaustavi u pokušaju puča i da u nastavku pokuša dobiti legalno pokriće od Predsjedništva za svoju akciju, zahtijevalo bi mnogo dublju i detaljniju analizu. Posljednji američki ambasador u Jugoslaviji u svojim memoarima tvrdi da je američko protivljenje odvratilo vojsku od izvođenja puča u januaru 1991. godine. W. Zimmermann, nav. dj., str. 123. Sigurno je da su svi akteri jugoslovenske politike vodili računa o stavovima američke administracije, no iz kasnijeg razvoja događaja postat će jasno da sve dok SAD nisu odlučile vojno djelovati, ti stavovi nisu odlučujuće opredjeljivali srpsku politiku.

49 Ministri odbrane potpisali su 20. januara 1991. Sporazum o odbrani u osam tačaka. U aprilu su im se pridružili ministri unutarnjih poslova. M. Špegelj, nav. dj., str. 148-149. Slovenci i Hrvati su se kasnije međusobno optuživali za odstupanje od sporazuma i njegovo neprovođenje. Tadašnji slovenački predsjednik Milan Kučan to relativizira minimizirajući značaj sporazuma tumačenjem da njegovo sklapanje nije bilo u nadležnosti ministara nego parlamenata. Milan Kučan, ***Otpor Srboslaviji***, (autor intervjua: Omer Karabeg), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

lošević se složio sa slovenačkim napuštanjem Jugoslavije pod uslovom da Slovenci priznaju Srbima pravo da žive u jednoj državi, što je Kučan prihvatio, pod uslovom da se time ne krše prava drugih naroda, što i nije bio nikakav uslov – jer je bio neostvariv.[50] Hrvati su na svoju priliku morali malo sačekati, iako je istog dana Stjepan Mesić Borisavu Joviću saopćio Tuđmanov prijedlog Miloševiću za sastanak učetvero i tajne srpsko-hrvatske pregovore.[51]

Smatramo neriješenim pitanje stvarne namjere planera januarskog puča: stvarni vojni udar u onoj formi i obimu u kojem je zamišljen još početkom osamdesetih godina i koji je podrazumijevao svrgavanje svih republičkih rukovodstava, s ciljem očuvanja Jugoslavije i socijalizma,[52] ili ograničeni udar koji bi bio usmjeren prema slovenačkom i hrvatskom rukovodstvu, koji je, s obzirom na utvrđeno postojanje realnih procjena njegovih posljedica,[53] morao imati i bitno drugačiji cilj. Postojanje jedne struje unutar generalske, i uopće oficirske strukture JNA, u aktivnom sastavu i među penzionisanim ali još uvijek uticajnim generalima i admiralima, dosljedno orijentisane na očuvanje Jugoslavije, doduše ne onakve kakva je definisana Ustavom iz 1974. godine, već snažno centralizovane, ali ipak Jugoslavije sa svim njenim narodima i republikama povezanim u federaciju, moguće je identifikovati i pratiti sve do kraja Jugoslavije.[54] Na uvjerenjima i realnom uticaju ove struje

50 L. Silber, A. Little, nav. dj., str. 104. Milan Kučan, ***Otpor Srboslaviji***, (autor intervjua: Omer Karabeg), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004. Kako je u datoj situaciji ostvarivanje takvog prava Srba bez kršenja prava drugih bilo nemoguće, i kako je toga Kučan bio u potpunosti svjestan, takva izjava (pod uslovom da je stvarno data, jer nam je Kučan jedini izvor za nju) tek je kvazidemokratski alibi za pakt s đavolom.

51 B. Jović, nav. dj., str. 258. Stjepan Mesić, „Ja sam dogovorio sastanak u Karađorđevu", (autor intervjua: Omer Karabeg), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

52 B. Mamula, nav. dj., str. 76, 150-156. i dr.

53 Realna procjena malih mogućnosti uspjeha takve varijante, sa predviđanjima teških komplikacija situacije, data je u razgovoru Veljka Kadijevića sa Borislavom Jovićem 15. januara 1991. godine. B. Jović, nav. dj., str. 247.

54 Branko Mamula je bio inicijator okupljanja generalskih struktura svih generacija i njihovog međusobnog povezivanja nakon Brozove smrti. B. Mamula, nav. dj., str. 51-52. Isti kroz cijelu knjigu svojih memoara ističe i daje primjere jugoslovenske orijentacije znatnog dijela rukovodećeg kadra JNA. Te tvrdnje ne treba u potpunosti

zasnovani su planovi JNA za vojni puč i preuzimanje vlasti u Jugoslaviji. Centralna ličnost takvog plana bio je admiral Branko Mamula, koji je za svog nasljednika izabrao generala Veljka Kadijevića upravo na liniji takvog opredjeljenja. Također je jasno da je u istim krugovima postojala i stalno jačala nacionalna i nacionalistička struja, dominantno srpska, a po principu reakcije i oficirske grupacije drugih nacija.[55] Tako naše pitanje ustvari glasi: koja je od ovih dviju struja stajala iza pokušaja januarskog puča, jugoslovenska ili velikosrpska? Prvom odgovoru mogla bi se dati prednost na osnovu poznatih stavova vojnog vrha iz perioda prije Kadijevića, kao i na osnovu činjenice da je Kadijević vlast nudio Anti Markoviću. Vojna akcija je morala biti, i bila je, zasnovana na racionalnoj vojnostručnoj analizi, koja je pokazivala da su izgledi za njen uspjeh na idejama ponuđenim Markoviću nikakvi. Na toj osnovi prednost dobiva drugi odgovor, jer je predviđena posljedica puča bila rana konfrontacija, čiji je rezultat mogla biti i brza obustava neprijateljstava na dostignutim pozicijama, koje bi se lahko mogle poklopiti s teritorijama za koje je Srbija evidentno bila zainteresovana. S obzirom na brze pregovaračke reakcije Slovenije i Hrvatske i za njih otvorena vrata u srpskom rukovodstvu, drugi odgovor bi bio potvrđen i u slučaju da je prijetnja bila ujedno i krajnji domet namjere. Iz toga je očigledan zaključak da bi vojni udar imao iste posljedice bez obzira na to koja bi od dviju navedenih struja stajala iza njegovog pokušaja. Mi smo u ovom radu već ustvrdili da je svako angažovanje vojske ili drugih subjekata u političkoj krizi s pozicija unitarnog jugoslavenstva, a bez postojanja jugoslovenske nacije, svodilo taj angažman na pozicije srpskog nacionalizma. U slučaju vojske tim prije što linije razlikovanja ovih dviju struja nije uvijek moguće jasno povući, ni u ideološkom ni u personalnom smislu. Zato odgovor na naše pitanje, ako se do njega ikada dođe, neće promijeniti ocjene o posljedicama koje je puč, koji se

odbacivati. Uz ovaj i radovi Ilije Radakovića, Fikreta Muslimovića, Konrada Kolšeka, Ibrahima Alibegovića i drugih.

55 Razlika je bila u tome što su Srbi nastojali staviti JNA u funkciju srpskog nacionalnog programa, a ostale grupe su napuštale vojsku i stavljale se na raspolaganje svojim nacionalnim rukovodstvima.

nije dogodio, imao kao mogućnost i kao prijetnja.

Ako je u januaru i bilo razloga koji drže otvorenim pitanje idejnog cilja puča i opredjeljenja pučista, onda o cilju i opredjeljenju vojnog vrha u martovskom pokušaju uvođenja vanrednog stanja u Jugoslaviji nema nikakvih dilema. Osnovna zamisao srpskog rukovodstva bila je da vojskom pokrije teritorije na koje je imalo pretenzije, a zatim da pusti druge da forsiraju rješenja u koja će Srbija ući s faktičkom kontrolom teritorija koje želi.[56] I ovog puta je akcija zamišljena u formi vojnog udara, za koji bi se najprije pokušala dobiti legalizacija kroz iznuđivanje proglašenja vanrednog stanja,[57] a ako to ne bi bilo moguće, onda klasični puč. Ovaj put planirani cilj pouzdano nije bilo očuvanje Druge Jugoslavije u njenim teritorijalnim i ustavnim okvirima, već zaposjedanje granica jedne nove Jugoslavije,[58] definisane političkim ciljevima rukovodstva Srbije i prečanskih srpskih nacionalističkih snaga, koja je bez obzira na formalno određenje njenih arhitekata predstavljala ono što nazivamo Velikom Srbijom. Forme vanrednog stanja i, alternativno, puča s valjanim i opravdanim razlozima, bile su potrebne da bi se novom teritorijalnom zaokruživanju dao privid nužne posljedice raspada zemlje, za koje su kriva rukovodstva Slovenije i Hrvatske, koja je trebalo pokušati pohapsiti, kao i druga koja bi se usprotivila navodnim mjerama spašavanja zemlje,[59] a ne njegov temeljni uzrok.

56 Milošević – Joviću. B. Jović, nav. dj., str. 262. S obzirom na kasniji razvoj događaja, na dokazane srpsko-hrvatske dogovore o teritorijalnom i nacionalnom razgraničenju, moguće je da je dio kalkulacije bilo i obezbjeđivanje najpovoljnije pregovaračke pozicije u toj trgovini tuđom zemljom.

57 U uslovima vanrednog stanja Predsjedništvo je moglo donositi uredbe sa zakonskom snagom, odnosno vršiti zakonodavnu funkciju bez Skupštine, a sve svoje odluke moglo je donositi glasovima onolikog broja članova koji mogu učestvovati u odlučivanju. Jasno je kakva bi bila njegova većina nakon provođenja vojnih planova o hapšenjima sepatarističkih rukovodstava.

58 V. Kadijević, nav. dj., str. 114.

59 Ovo je jedna od mjera koje je plan predviđao. Onakav kakvog je Kadijević iznio Joviću 25. februara, on daje jedinstvenu priliku da se odgonetne šta su, ustvari, sadržavali planovi koje je JNA radila već dugi niz godina za slučaj rušenja rukovodstava i preuzimanja vlasti (naravno prilagođeni novim ciljevima i novom gazdi). Između ostalog, trebalo je jačati Srpsku krajinu i tajno raditi na njenom otcjepljenju od Hrvatske; u Hrvatskoj organizovati masovne mitinge protiv HDZ-a (u prvobit-

Nakon što je JNA, planski i vanplanski, u prvoj polovini marta praktično uvježbavala svoja moguća djelovanja[60] u izvršavanju vojnog udara, sredinom mjeseca se prišlo realizaciji plana. Tok sjednica Predsjedništva SFRJ od 12. do 15. marta i primijenjeni mehanizmi pritiska, prije svega na predstavnika BiH Bogića Bogićevića, da bi se izdejstvovala odluka o uvođenju vanrednog stanja, kao i njegov principijelan stav protiv takve odluke, dobro su poznati.[61] Kako se stvari od početka nisu odvijale na način koji bi obećavao donošenje željene odluke, Kadijević je zatražio rusku podršku vojnom udaru.[62] Po povratku šefa iz Moskve, vojni vrh je srpskom rukovodstvu i njihovom bloku u Predsjedništvu SFRJ najavio da ide na vojni udar bez obzira na odluku tog tijela. Opravdanje puča trebalo je biti osigurano na taj način što bi se ostavkom članova srpskog bloka Predsjedništvo ostavilo bez kvoruma u kojem bi moglo odlučivati, te bi ta potpuna blokada bila opravdanje vojsci da zavede red u nastalom bezvlašću. Jović je ostavku podnio, slijedili su ga predstavnici Crne Gore i Vojvodine.[63] Milošević je odmah

nim planovima vjerovatno protiv nacionalista i maspokovaca); BiH dići na noge pod parolom „za Jugoslaviju"; u Makedoniji ići na koncept mitinga za rušenje „probugarskog rukovodstva"; ići na masovne mitinge podrške u Srbiji i Crnoj Gori; na Kosovu zabraniti okupljanja. Za Sloveniju ne planiraju ništa. B. Jović, nav. dj., str. 277.

60 JNA se u Pakracu 2. marta postavila kao nepotreban tampon pred intervencijom hrvatske policije u tom gradu. Tom prilikom došlo je do prve razmjene vatre vojske i hrvatske policije, nije bilo žrtava. „Izlaganje admirala Staneta Broveta zamenika saveznog sekretara za narodnu odbranu na sednici Odbora za narodnu odbranu Skupštine SFRJ", 5. 3. 1991.godine, ***Zbornik dokumenata,*** str. 239-240. Nakon toga, na zahtjev Srbije, tenkovi JNA su 9. marta branili Miloševićevu vlast od mase opozicionih demonstranata u Beogradu.

61 L. Silber, A. Little, nav. dj., str. 115-120. i memoari i brojni intervjui članova Predsjedništva.

62 Kadijević je noćnim letom 13. marta išao u Moskvu na konsultacije sa svojim ruskim kolegom maršalom Jazovim. Zna se da su postojale i slične ideje za spašavanje SSSR-a u njihovim vojnim krugovima, čiji je pokušaj uslijedio nakon nekoliko mjeseci i također nije uspio. B. Jović, nav. dj., str. 295.

63 Ibid., str. 297-306. Srpski blok na sjednici od 15. marta nije uspio obezbijediti čak ni pat poziciju po pitanju donošenja ciljane odluke, jer je i predstavnik Kosova Riza Sapundžiu glasao protiv. Svojom odlukom da ne slijedi srpski trojac u podnošenju ostavke, obezvrijedio je napor da se proizvede blokada Predsjedništva, jer je s njim broj članova predsjedništva bio pet od osam. To je omogućavalo rad i legalno od-

najavio da Srbija neće poštovati nijednu odluku takvog Predsjedništva i da on neće vršiti svoju ustavnu ulogu zamjenjivanja srpskog predstavnika u Predsjedništvu. Također je naredio mobilizaciju rezervnog sastava milicije u Srbiji i naložio da se razmotre mogućnosti i načini formiranja dodatnih snaga radi zaštite Srbije i srpskog naroda van Srbije od prijetnje onih snaga koje je Predsjedništvo SFRJ odbilo otkloniti ne dajući JNA potrebna ovlaštenja.[64] Nakon što je Predsjedništvo, i bez srpskog bloka, u potpuno pustim prostorijama i bez prisustva lokalnih službenika, održalo sjednicu, na kojoj je prisustvovao i savezni premijer, bilo je jasno da savezni organi vlasti funkcionišu, da vojska ima svoju vrhovnu komandu, makar i samo u formalnom smislu, te da bi svaka vojna akcija bila klasični puč bez ikakvog opravdanja.[65] Vojska je ustuknula. Srpski blok se, u izmijenjenom i dopunjenom sastavu, naknadno vratio u Predsjedništvo, ali to više nije bilo od primarnog značaja. Milošević je procijenio da je vrijeme za nagodbu s Hrvatima. Vojska, i da je htjela, a nije, više nije imala za kim osim za Miloševićem i za Srbijom. Put je vodio preko Karađorđeva.

---

lučivanje, što ga je učinilo stvarnim herojem martovske drame, mada je u fokusu opće pažnje uvijek bilo držanje bosanskog predstavnika Bogićevića, zbog njegove nacionalnosti i jedinstvenog za to vrijeme principijelnog političkog stava u odnosu na vlastitu nacionalnu pripadnost.

64 Bio je ovo šlagvort iz pripremljenog scenarija, na koji je JNA trebala reagovati akcijom. Osim najavljenog, Milošević je od Skupštine Srbije, koja je preuzela nadležnosti raspuštene Skupštine Kosova, zatražio da smijeni Rizu Sapundžiu. Na njegovo mjesto ubrzo je postavljen penzionisani zastavnik JNA Sejdo Bajramović. „Obraćanje građanima Srbije preko RTV Beograd, 16. 03. 1991.“, ***Dokumentacioni centar „Ratovi 1991-1999.“: Arhiva govora Slobodana Miloševića***, www.dcr.org.yu, Izvor: ***Politika***, 17. marta 1991, „Srbija je za Jugoslaviju“, str. 1. Vidi i: ***Borba***, 17. marta 1991, „Srbija ne priznaje ni jednu odluku Predsedništva SFRJ“, str. 1 i 6. Dodatne snage za zaštitu Srbije i srpskog naroda koje je Milošević tražio ubrzo je formirala Državna bezbednost Srbije i to su po zlu čuvene jedinice Crvenih beretki, Srpske dobrovoljačke garde, Škorpioni i slični. Filip Švarm, ***Jedinica***, dokumentarni TV serijal, Vreme film i B92, Beograd, 2006.

65 Vasil Tupurkovski, ***Raspad je bio neminovan – ali ne i rat***, (autor intervjua: Omer Karabeg), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004. O istom, na isti način govori i Stjepan Mesić. ***Fond za humanitarno pravo***/Haški tribunal/ Suđenje Miloševiću/Transkripti/ Utorak, 1. oktobra 2003. – Svedok Stjepan Mesić, http://www.hlc.org.yu/srpski/Haski_tribunal/Sudjenje_Milosevicu/Transkripti.

O stavovima srpskog i hrvatskog nacionalizma prema državnosti Bosne i Hercegovine, o njihovom polaganju prava na njenu teritoriju i stanovništvo, već je bilo riječi. Početkom devedesetih ti stavovi su bili u prioritetima državnih politika Srbije i Hrvatske, za šta smo potvrde u izvorima i literaturi, u obimu primjerenom temi ovog rada, već dali u ovom tekstu. Nakon što se srpsko-slovenački konflikt, u izvjesnosti prestanka nužnosti Jugoslavije kao nacionalnog kompromisa, iskazao kao nepotreban, u fokusu stvarnih političkih interesa našao se srpsko-hrvatski kao temeljni jugoslovenski odnos. To se, naravno, dogodilo ispod površine dnevnopolitičkih deklaracija i propagandne halabuke. Jugoslavija je kao nacionalno-politička nužnost to prestala biti s naglim slomom komunizma u Evropi tokom 1989. godine, s kojim je propala globalna bipolarna šema odnosa u svijetu. Sve dok je postojala, ona je bila dovoljno jak obruč koji je omogućavao da jugoslovensko bure baruta podnosi povećanje unutarnjeg političkog pritiska. U njemu se i najaktivnije i najagresivnije politike još uvijek nužno legitimiraju kao jugoslovenske.[66] Kada su obruči pukli, nacionalne politike su se iskazale svojom izvornom legitimacijom. Srpsko-hrvatsko pitanje, baš kao i srpsko-slovenačko, samo u nužnosti zajedničke države postavlja se kao pitanje dominacije ili ravnopravnosti, van nje srpsko-slovenačko više ne postoji, a srpsko-hrvatsko se svodi na pitanje nacionalnog i teritorijalnog razgraničenja, ne Srbije i Hrvatske, već Srba i Hrvata. Ono se u konkretnim historijskim odnosima s početka devedesetih godina 20. vijeka moglo ostvariti na dva načina: ratom ili dogovorenim ratom. Lideri Srbije i Hrvatske opredijelili su se za drugu varijantu, dogovor koji je rat unaprijed ograničio i po intenzitetu i po ciljevima.

66 Tako Slovenci u toku sukoba s armijom 1988. godine u raspravama sa saveznim vrhom svoje stavove brane tvrdnjom da su oni posljednja projugoslovenska politička garnitura s kojom se može razgovarati. Srbija je, kao što je poznato, preduzela čitavu kampanju, poznatu kao antibirokratska revolucija (čiji je obrazac jedan ovdje citirani autor identifikovao u kineskoj kulturnoj revoluciji), u pokušaju da nacionalne interese ostvari preuređenjem Jugoslavije u smjeru povratka na centralizam i unitarizam s početaka obje Jugoslavije. Nakon 1989. godine, srpska politika nije ni imala drugog programa osim starog srpskog nacionalnog programa ažuriranog *Memorandumom SANU*.

Polazna osnova dogovora ostvarena je na sastanku Miloševića i Tuđmana u Karađorđevu 26. marta 1991. godine.[67] Na ovom sastanku, kao i na sljedećem, održanom na hrvatskoj strani u Tikvešu 15. aprila, dva predsjednika razgovarala su u četiri oka, izgovorenom i dogovorenom nije bilo svjedoka. Rezultat dogovora nije bio dokument, ili se barem za sada za njega ne zna, već se on mora iščitavati iz izjava i interpretacija Tuđmana, Miloševića i njihovih najbližih saradnika, kao i iz konkretnih akcija aktera koje su uslijedile, te iz ukupnog razvoja događaja. Iz bilo kojeg materijala iščitavan i na bilo koji način, rezultat dogovora ima jednu istu nezaobilaznu stavku: podjelu Bosne i Hercegovine.[68] Akteri svjedoče da konkretizacija podjele na geografskim

67 Sastanak, koji je osim lidera trebao uključivati i Stjepana Mesića i Borisava Jovića kao članove Predsjedništva SFRJ iz ovih republika, inicirali su u januaru Hrvati kroz Mesićevu ponudu Joviću. No, do ponude je došlo nakon srpskog nagovještaja da je moguć dogovor, u formi Jovićeve izjave da Srbiju ne zanimaju Srbi iz Hrvatske i hrvatski teritorij naseljen njima. Predmet dogovora trebala je biti Bosna i Hercegovina, a srpski zahtjev je bio 66% njene teritorije. Fond za humanitarno pravo/Haški tribunal/Suđenje Miloševiću/Transkripti/ ***Utorak, 1. oktobar 2003. – Svedok Stjepan Mesić***, http://www.hlc.org.yu/srpski/ Haski _tribunal/Sudjenje_ Milosevicu/ Transkripti.

68 Ante Marković je, u izjavi koju je dao kao svjedok na suđenju Miloševiću u Haškom tribunalu, potvrdio da su mu dogovor o podjeli BiH potvrdila u neposrednom razgovoru oba predsjednika. Predmet Milošević (IT-02-54), „Skraćeni sažetak svjedočenja Ante Markovića", http://www.un.org/icty/bhs/cases/milosevic/documents/docpros/witness/mil-wit-markovic.htm. Neposrednu potvrdu dogovora o podjeli BiH svjedoči i Dušan Bilandžić, kojeg je Tuđman uvrstio i u uzak krug eksperata koji su trebali taj načelni dogovor operacionalizirati. Dušan Bilandžić, ***Povijest izbliza***, Zagreb, 2006, str. 372-376. Neposrednu izjavu o postojanju sporazuma od Tuđmana dobio je i američki ambasador, uz informacije da je sporazum o podjeli Bosne podržao i vrh JNA, te da je Milošević za takvo rješenje imao podršku Francuske i Grčke. W. Zimmermann, nav. dj., str. 213-215. Vrlo sistematičnu analizu potvrda dogovora o podjeli BiH u izjavama i napisima najbližih saradnika Miloševića i Tuđmana, kao i eksperata koje su ovi, uz Bilandžića, angažovali na konkretizaciji tog dogovora, daje Miloš Minić. Miloš Minić, ***Dogovori u Karađorđevu o podeli Bosne i Hercegovine***, Sarajevo, 1998, str. 19-104. U svojim memoarima, kao i u sučeljavanju s Miloševićem kao svjedok na suđenju, posrednu potvrdu postojanja i predmeta dogovora daje i Hrvoje Šarinić, Tuđmanov šef kabineta i ličnost zadužena za neposredne kontakte s Miloševićem. Fond za humanitarno pravo/ Haški tribunal/ Suđenje Miloševiću/ Transkripti/ Četvrtak, 22. januar 2004. - Svedok Hrvoje Šarinić, http://www.hlc.org.yu/ srpski/Haski_tribunal/Transkripti. Ličnost koja je najčešće svjedočila u javnim

kartama nije nikada do kraja utanačena. Tuđman je u izljevu početnog oduševljenja neposredno po povratku iz Karađorđeva izjavio da je dobio granice kakve je imala kratkotrajna i nikad do kraja teritorijalno definisana srpsko-hrvatska tvorevina, Banovina Hrvatska, plus Cazin, Kladušu i Bihać.[69] Najpreciznije određenje za koje znamo, eksplicitno iskazano u pogledu teritorijalnih zahtjeva Hrvatske, jeste ono koje je izrekao Tuđman na sastanku s vrhom HDZBiH u Zagrebu 27. decembra 1991. godine, koje obuhvata teritoriju Republike Hrvatske, teritorije netom formiranih hrvatskih zajednica Herceg-Bosna i Posavina, te Cazinsku krajinu.[70] Dosta neodređene bile su kasnije spominjane granice dolinama rijeka Bosne i Neretve, kao i čuvena skica s jelovnika londonske svečane večere iz maja 1995. godine.[71] Iz ove neodređenosti o usaglašenosti povlačenja linija granica na kartama ni u kojem slučaju ne proizlazi mogućnost sumnje u postojanje i funkcionisanje dogovora. Takve karte, sve i da su načinjene i međusobno ovjerene, iz mnogo različitih razloga ne bi mogle biti objavljene, niti bi dogovoreno u tom trenutku moglo biti provedeno.[72] Hrvatska, u vrijeme pravljenja dogovora u Karađorđevu, i sama međunarodno nepriznatih granica,

istupima o postojanju sporazuma svakako je Stjepan Mesić, tako da ih nije ni potrebno pojedinačno nabrajati. Da dogovor i nije bio nikakva tajna političkim liderima u Jugoslaviji svjedoči Vasil Tupurkovski. Vasil Tupurkovski, „Raspad je bio neminovan – ali ne i rat", (autor intervjua: Omer Karabeg), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

69 ***Fond za humanitarno pravo***/Haški tribunal/Suđenje Miloševiću/Transkripti/ Utorak, 1. oktobra 2003. – Svedok Stjepan Mesić, http://www.hlc.org.yu/srpski/Haski_tribunal/Sudjenje_Milosevicu/Transkripti .

70 Ciril Ribičič, ***Geneza jedne zablude*** (ustavnopravna analiza nastanka i djelovanja Hrvatske zajednice Herceg-Bosne), Zagreb-Sarajevo-Idrija, 2000, str. 132.

71 Izvor skice i svjedočenja Lord Pedi Ešdaun. ***Kako je Tuđman na jelovniku delio BiH***, http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2000/10/30/srpski/B00102905.shtm. Također u svjedočenju Hrvoja Šarinića pred Haškim tribunalom: Fond za humanitarno pravo/Haški tribunal/Suđenje Miloševiću/Transkripti/Četvrtak, ***22. januar 2004. - Svedok Hrvoje*** Šarinić, http://www.hlc.org.yu/srpski/Haski_tribunal/Transkripti.

72 Takvo razgraničenje, kao što kasnije nije moglo do kraja biti provedeno ratom, tada nije nikako moglo biti provedeno, a pogotovu ne odmah, kako je u poznatoj TV seriji tvrdio Milošević nastavljajući i post festum bacati svijetu prašinu u oči. L. Silber, A. Little, nav. dj., str. 124.

nije mogla javno osporavati princip republičkih suvereniteta i princip nepromjenjivosti republičkih granica u slučaju Bosne i Hercegovine. Na otvoren način neće to moći ni Srbija. Mada su oba predsjednika tvrdila da se podjela mogla izvesti - Tuđman u vrijeme prvih pregovora,[73] Milošević pet godina kasnije -[74] režimima susjednih država će za ostvarenje tog nauma trebati unutarnji raspad Bosne i Hercegovine i oni će se potruditi da ga proizvedu. Čak i na miran način provedeno povlačenje nacionalnih granica, kada bi bilo moguće, i njihovo pretvaranje u državne, posmatrano u teorijskom smislu, ostavilo bi i dalje nedirnutom etničku heterogenost s obje strane novopovučene granice, čime se ne bi trajno eliminisali uzroci srpsko-hrvatskog sukoba, što je bio cilj dogovora. Bošnjaci, čak i da im je velikodušno ponuđeno u kojoj od dvije države će živjeti, kako je prvobitno planirano,[75] zbog položaja u kojem bi se našli, ostali bi u obje trajni faktor nestabilnosti, barem za izvjesno vrijeme.[76] Za eliminisanje takvih nedostataka projekta dogovorenog u Karađorđevu bit će potrebno masovno pomjeranje stanovništva, egzodusi, etnička čišćenja i genocid, i oni će se potruditi da ih proizvedu. Sve to se, u vrijeme dogovora, nije ticalo samo političkih i državnih principa, već je bilo i konkretno pitanje unutarnje politike Srbije i Hrvatske i mogućnosti održanja aktera sporazuma na vlasti, ali i pitanje opstojnosti političke platforme s koje je sijana mržnja i strah koji je vodio eskalaciji sukoba u Hrvatskoj i otvaranju unutrašnjih frontova u BiH. Što je najbitnije, za mirnu realizaciju ovog sporazuma ne bi bilo dovoljne spoljnopolitičke podrške,[77] bez čega bi otvaranje pitanja

73 D. Bilandžić, ***Povijest izbliza,*** str. 376.

74 Već navedeno. L. Silber, A. Little, nav. dj., str. 124.

75 Garanciju ovog demokratskog prava Bošnjaka da mogu seliti u Srbiju ili Hrvatsku po vlastitom izboru, nudio je u razgovoru s američkim ambasadorom predsjednik jugoslovenskog Predsjedništva Borisav Jović. W. Zimmermann, nav. dj., str. 143.

76 Čak i na vampirskoj večeri, kakve su po duhu bile sesije srpsko-hrvatskih eksperata u cilju podjele BiH, ekstremnim se doimalo mišljenje srpskog akademika Koste Mihajlovića da Bošnjaci neće predstavljati trajan problem jer će, budući podijeljeni novom granicom, iseljavati u Tursku. D. Bilandžić, ***Povijest izbliza***, str. 376.

77 Tuđmanova računica da, bez obzira na američko protivljenje, u međunarodnoj zajednici ima dovoljno snaga koje će prihvatiti sporazum Srbije i Hrvatske, čime bi podjela Bosne bila legalizirana, očito nije bila potpuno tačna. D. Bilandžić, ***Povijest***

granica na Balkanu vodilo u posve neizvjesne aranžmane. Planeri su, nema sumnje, bili svjesni toga. Zato u Karađorđevu i nije dogovoreno ništa drugo osim temeljnog principa: da se svi međusobni sukobi imaju riješiti međusobnim teritorijalnim namirenjem na račun Bosne i Hercegovine. Međusobna ratna dejstva nisu trebala ometati provođenje sporazuma, kontrolisana i ograničavana mogla su mu samo doprinijeti.

Snage koje su trebale proizvesti unutarnji pritisak u BiH već su bile stavljene u pogon. Karadžić, šef SDSBiH, na velikom mitingu stranke u Banjoj Luci objavljuje da je za Srbe alternativa, ne samo Jugoslaviji, nego izričito federalnoj Jugoslaviji, Velika Srbija.[78] Kako je jedan od najpoznatijih intelektualaca s Durmitora bio potpuno upućen u činjenicu da je federativna Jugoslavija u to vrijeme već bila nemoguć projekt, jasno je da je ovo bila objava političkog cilja za koji će se zalagati i za koji će ratovati. Iz Zagreba i iz zapadne Hercegovine raste pritisak na vrh HDZBiH koji se još uvijek drži na probosanskoj političkoj platformi.[79]

U martu je započeo i niz razgovora predsjednika jugoslovenskih republika s ciljem iznalaženja rješenja za izlazak iz krize, kojima se htjela demonstrirati volja za iznalaženje kompromisa u pogledu budućeg državnog uređenja, uz istovremeno nepopustljivo držanje vlastitih

izbliza, str. 376. Tuđmanovo uzdanje vjerovatno se temeljilo na spoznaji određenog stepena islamofobije u međunarodnim krugovima na čiju podršku je računao. Milošević je već godinama, igrajući na istu kartu, poticao monstruoznu antiislamsku kampanju u srpskim medijima, o kojoj smo već govorili. Koliko su politike, čiji su ova dvojica trajni simboli, bile beskrupulozne govori i epizoda razgovora u Tikvešu, koju svjedoči Šarinić, a u kojoj su oni u svoju argumentaciju o islamskoj opasnosti koju nosi bosanska državnost, kao ključni dokaz, uveli tekst iz satiričnog sarajevskog srednjoškolskog časopisa Vox, o navodnom planu useljavanja četiri miliona Bošnjaka iz Turske u BiH. „Pankeri kao ratnici džihada", ***Dani*** (Sarajevo), br. 98, 29. marta 1999, http://www.bhdani.com/arhiva/98/tekst498.htm.

78 Miting je održan 3. marta uz učešće 50.000 ljudi. ***Hronologija***, str. 27.

79 Stjepan Kljuić, „Izetbegović je izdao Bosnu", (autor intervjua: Sabina Čabaravdić), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004. Tuđman je komandantu 5. vojne oblasti sredinom aprila saopćio da ima razgovore s grupom Srba i Hrvata o podjeli Bosne i Hercegovine. Konrad Kolšek, ***„Prvi pucnji u SFRJ – sećanje na početak oružanih sukoba u Sloveniji i Hrvatskoj"***, feljton 3. dio, **Danas** 21. 4. 2005, http://www.danas.co.yu/20050421/feljton1.html.

pozicija. Početkom aprila se u takve aktivnosti traženja rješenja krize uključila Evropska zajednica nizom misija svoje ministarske trojke.[80] Za razliku od tajnih razgovora, ovi javni nisu rezultirali nikakvim dogovorima. U Hrvatskoj su sukobi nastavljeni i išli linijom eskalacije od prvih žrtava na Plitvicama krajem marta do masakra hrvatskih policajaca u Borovu selu početkom maja, pri čemu je ovaj negativni tok ne samo potican već i neposredno proizvođen.[81] Hrvatski vrhovnik, nakon što se nagodio sa srpskim voždom, nastavio se nadmudrivati s vojnim vrhom i njegovim već fiktivnim vrhovnim komandantom. Proizvedeni incidenti praćeni su organizovanim demonstracijama pred visokim vojnim komandama. Vojska je planski nakon incidenata izlazila na zamišljene nove granice i postepeno podizala nivo svojih prijetnji.[82] Srpski blok je u Predsjedništvu SFRJ od tehničkog pitanja rotacije članova ovog tijela na funkciji predsjednika napravio političko pitanje blokirajući i osporavajući preuzimanje funkcije hrvatskog predstavnika Stjepana Mesića. Tako su stavili čitavo tijelo u blokadu i vještački proizveli stanje bezvlašća slično onom koje je planirano u vrijeme pokušaja martovskog puča. Srpsko-hrvatski odnosi se po istom obrascu postepeno počinju preslikavati i na terenu Bosne i Hercegovine. Napetosti se proizvode i sukobi uvježbavaju na terenu za koji planeri srpskog nacionalnog projekta ni u jednoj varijanti nisu bili zainteresovani, na terenu zapadne Hercegovine.[83]

Skupština Slovenije je 8. maja 1991. godine uputila Skupštini SFRJ

80 Predmet Milošević (IT-02-54), „Izjava na osnovu Pravila 89 (F) Borislav Jović", tačka 72, http://www.un.org /icty/bhs/cases/milosevic/documents/docpros/witness.

81 D. Bilandžić, ***Povijest izbliza***, str. 377.

82 Nakon demonstracija ispred Komande vojno-pomorske oblasti u Splitu, samostalno, bez naređenja svoje vrhovne komande, vojska je odlučila da će na svako ugrožavanje pripadnika, jedinica i objekata JNA odgovoriti „po pravilima borbene upotrebe, što znači i upotrebom vatre". „Podizanje borbene gotovosti", 7. 5. 1991, ***Zbornik dokumenata,*** str. 271.

83 Slučaj vojne kolone koja se 7. maja iz Mostara preko Širokog Brijega zaputila prema Kupresu. Barikadama građana zaustavljena je kod Širokog Brijega. Trodnevna javna predstava izvršila je značajnu dodatnu nacionalnu homogenizaciju Srba i Hrvata u BiH, i spustila prag međunacionalne tolerancije. Fikret Muslimović, ***Argumenti i sjećanja o ratu***, knjiga prva (1990–1993), Sarajevo, 2006, str. 86-87.

izjavu o razdruživanju od Jugoslavije koje se imalo obaviti najkasnije do 26. juna iste godine. Hrvatska je na referendumu održanom 19. maja izglasala svoju državnu samostalnost. Skupština srpske krajiške autonomije je već tri dana ranije proglasila prisajedinjenje svoje teritorije Srbiji.[84] I dok su se posljednji ostaci jugoslovenske iluzije mrvili u zahuktalom nacionalističkom mehanizmu, kojem su pogonsku snagu davali netom usklađeni srpski i hrvatski zupčanik, a slovenački vrtio svoj počasni obrtaj, oni koji su strepili da će i sami, s državama koje su predstavljali, biti smrvljeni skupa s tom iluzijom, pokrenuli su posljednju unutarjugoslovensku ideju za miran rasplet krize. Plan Izetbegović-Gligorov zasnivao se na asimetričnom modelu ustavnog uređenja, u kojem su svi trebali dobiti ono što su javno deklarisali kao svoje zahtjeve. Naravno da je to bilo nemoguće. I da je plan sam po sebi bio ostvarljiv i takva državna zajednica realno mogla funkcionisati, on nije zadovoljavao stvarne aspiracije aktera. Stvarne aspiracije nisu kalkulisale s učešćem BiH kao ravnopravne strane u traženju zajedničkog jugoslovenskog rješenja, već s njenom podjelom. Iz razloga koje smo već naveli, nijednoj zainteresovanoj strani nije bilo oportuno ići odmah i otvoreno na podjelu teritorije, već se nastojalo, čuvajući princip republičke suverenosti zbog vlastitog interesa, unutarnju strukturu BiH urediti na način koji će u nekoj od narednih faza omogućiti njenu podjelu koju će biti moguće legalizovati.[85] U tom duhu, a ne u cilju rasprave o mogućnosti realizacije plana Izetbegović-Gligorov zbog koje je sazvan, protekao je sastanak Tuđmana i Miloševića s Izetbegovićem 12. juna 1991. u Splitu. Prijedloge za raspravu o nacionalnoj kantonizaciji Bosne i Hercegovine predsjednik bosanskog Predsjedništva je odbio.[86]

Tri dana kasnije slovenačka i hrvatska državna delegacija na tajnom

84 „Potvrđena volja glasača", ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 17. 5. 1991.

85 Uoči sastanka u Splitu, u Beogradu je obavljen dogovor Miloševića sa Borisavom Jovićem, Dobricom Ćosićem i Radovanom Karadžićem. Zaključak je bio da se još uvijek ne ide sa otvorenim zahtjevom za podjelom, već da se istrajava sa kvaziprincipijelnim stavom i zahtjevom za očuvanje Jugoslavije i ultimativnim zahtjevom da srpski narod ostane u Jugoslaviji. Tako će, zaključuje Jović, Hrvatska i BiH same stvoriti Veliku Srbiju. B. Jović, nav. dj., str, 338.

86 L. Silber, A. Little, nav. dj., str. 140.

su sastanku usklađivale satove za trenutak proglašenja državne samostalnosti. Utvrđeni datum trebao je biti 25. juni. Tri dana prije tog datuma, u posljednjem pokušaju iznalaženja mirnog načina očuvanja Jugoslavije, u Beogradu je boravio američki državni sekretar Džejms Bejker. Noseći poruke svoje vlade i netom održane konferencije OSCE-a, od kojih je najznačajnija ona da će SAD, ako budu morale birati između demokratije i jedinstva Jugoslavije, izabrati demokratiju, šef američke diplomatije održao je u jednom danu sastanke s predsjednicima svih republika, s predstavnicima kosovskih Albanaca i dva sastanka s jugoslovenskim premijerom.[87] Bez rezultata.[88]

Slovenija je 25. juna proglasila svoju državnu samostalnost, preuzela bivšu jugoslovensku granicu i počela svoju granicu s Hrvatskom uređivati kao međudržavnu. Istog dana je i Sabor donio Deklaraciju o proglašenju samostalne i suverene Republike Hrvatske.[89]

U noći 25/26. juna, u kojoj je Slovenija slavila samostalnost, vlada Ante Markovića donijela je odluku da savezni Sekretarijat za unutrašnje poslove preuzme neposredno poslove kontrole prelaženja državne granice. U cilju izvršenja ove odluke i provođenja saveznih propisa na granici, podršku saveznim organima trebale su dati granične jedinice JNA. Odlukom je zabranjeno uspostavljanje graničnih prelaza unutar teritorije SFRJ, odnosno na slovenačko-hrvatskoj granici. Odluka je predviđala da će, u slučaju otpora, saveznim organima uprave u vršenju njihovih poslova pomoć pružiti savezni SUP. Angažovanje vojske naloženo je samo u smislu upotrebe graničnih jedinica u uspostavljanju kontrole prelaska granice. Način njihovog angažovanja odlukom je prepušten dogovoru ministara vojske i policije.[90] Vojska je iste noći pokrenula jedinice 5. vojne oblasti iz kasarni i uputila ih na slovenačke

87 W. Zimmermann, nav. dj., str. 161-166.

88 Među američkim diplomatima koji su prisustvovali sastancima stekao se utisak da su jugoslovenski akteri shvatali iz Bejkerove poruke samo ono što su htjeli čuti: vojska poruku o cjelovitosti Jugoslavije, Slovenija i Hrvatska o demokratiji. Vlado Azinović, „Bušova administracija i raspad Jugoslavije“, ***Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta***, Beograd, 2006, str. 711.

89 ***Zbornik dokumenata***, str. 205.

90 „Odluka Saveznog izvršnog veća“, 26. 6. 1991, ***Zbornik dokumenata***, str. 282.

granice. Počeo je operetski rat u Sloveniji.

Pokrenuti vojsku u Sloveniji, i prije proglašenja nezavisnosti, značilo je sigurno ući u sukob sa slovenačkim oružanim snagama.[91] Vojni vrh Jugoslavije to je pouzdano znao. Kada je pokrenuo jedinice u noći 25/26. juna, oružani sukob bio je neizbježan. I to je bilo poznato, pa ipak je učinjeno na način na koji to ne bi učinili vojnički potpuno neobrazovani ljudi. Ako su tako učinili generali s najvišim vojnim obrazovanjem, onda njihov cilj i nije bio ništa drugo do siguran i ponižavajući poraz njihovih snaga. Započeti operaciju bez obezbjeđenja povoljnog odnosa snaga, pokrenuti oklopne kolone kroz teritoriju u potpunosti zaposjednutu od protivničkih snaga, a bez izviđanja pravaca kretanja i bez uobičajenih mjera osiguranja kolona, sve to ne može voditi niti jednom drugom zaključku.[92] Nakon nekoliko dana sukoba, proteklih u punoj nadmoći slovenačkih snaga, sklopljeno je primirje.

Evropska zajednica, kojoj su SAD nakon neuspješnog Bejkerovog pokušaja u potpunosti prepustili staranje o teškom balkanskom problemu, ponovo je u Jugoslaviju poslala ministarsku trojku.[93] Radi zaustavljanja rata u Sloveniji, ministri su se najprije potrudili da deblokiraju Predsjedništvo SFRJ, za koje su kao vrhovnog komandanta pretpostavljali da može obuzdati JNA. Najveći pritisak usmjerili su na predsjednike Srbije i Slovenije i, u divnoj iluziji djelotvornosti evropskog političkog autoriteta, činilo se da djeluje. Postignuti aranžman podrazumijevao je izbor Stjepana Mesića za predsjednika jugoslovenskog Predsjedništva i deblokiranje rada te institucije, obustavu ratnih dejstava uz tromjesečno prolongiranje realizacije nezavisnosti Slovenije i Hrvatske. Mesić je na sjednici Predsjedništva, u prisustvu evropske

91 To je provjereno u praksi mjesec dana ranije kada je izbio sukob JNA sa TO Slovenije zbog slučaja centra za obuku regruta u mjestu Pakre. I tom prilikom Slovenija je presjekla komunikacije i snabdijevanje strujom i vodom armijskih garnizona. Konrad Kolšek, ***„Prvi pucnji u SFRJ – sećanje na početak oružanih sukoba u Sloveniji i Hrvatskoj“***, feljton, 12. dio, **Danas** 5. 5. 2005, http://www.danas.co.yu/20050505/feljton1.html.

92 B. Mamula, nav. dj., str. 209-210.

93 Trojka ministara vanjskih poslova zemalja predsjedavajućih zajednicom: prethodne, aktuelne i naredne predsjedavajuće zemlje. Funkcionisala je tako radi kontinuiteta politike zajednice.

trojke, 1. jula proglašen predsjednikom.[94] Na Brionima je 8. jula trojka postigla sporazum po kojem je primjena slovenačke i hrvatske nezavisnosti odložena na tri mjeseca, uz povlačenje vojske u kasarne i uspostavu režima na granici koji će provoditi slovenačka policija, doduše po saveznim propisima.[95] Ovim sporazumom Slovenija je definitivno puštena iz Jugoslavije, izbor Mesića u toj situaciji, zbog time stvorene srpske većine, više nije imao značaj. Zato je uspjeh evropske diplomatije bio iluzija, oni nisu postigli ništa što Milošević i Kučan nisu već ranije, u januaru 1991. godine izvjesno, bili dogovorili. Ako je u tom smislu i bilo dilema, moralo ih je nestati nakon što je deset dana kasnije Predsjedništvo SFRJ donijelo odluku o povlačenju JNA iz Slovenije, čiji je rok realizacije koincidirao s rokom odlaganja primjene slovenačke odluke o nezavisnosti.[96] Ovom odlukom prestala je i formalna vjerodostojnost svake jugoslovenske politike,[97] a jugoslovenski problem definitivno je postao problem uređenja odnosa država koje su upravo nastajale na ruševinama Jugoslavije i iz unutarnje potpuno prešao u sferu međunarodne politike.

Neobjavljeni rat u Hrvatskoj, započeo prvim sukobima još početkom marta u Pakracu, s prvim žrtvama u aprilu na Plitvicama, počeo je naglo eskalirati nakon slovenačke epizode. Jedno vrijeme zadržan je obrazac po kojem bi najprije izbijali sukobi lokalnih Srba s hrvatskim vlastima, a zatim bi se u sukobe uključivala JNA s izgovorom sprečavanja međunacionalnih sukoba i zaštite stanovništva, stavljajući postepeno pod svoju oružanu kontrolu hrvatske teritorije za koje se mislilo da trebaju ostati u granicama nove srpske države. Do jeseni su se sukobi toliko proširili da je održavanje privida postalo besmisleno. Mobilizacije rezervista u Srbiji, Crnoj Gori i nekim dijelovima Bosne i Hercegovine,

94 B. Jović, nav. dj., str. 349.

95 „Ministarska trojka Evropske zajednice na Brionima", 7. 7. 1991, ***Zbornik dokumenata***, str. 310.

96 „Sa sednice Predsedništva SFRJ u Beogradu", 18. 7. 1991, ***Zbornik dokumenata***, str. 328. Efektivi JNA koji su povučeni s teritorije Slovenije raspoređeni su u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

97 Vladimir Goati, „Političke elite, građanski rat i raspad SFRJ", ***Republika*** br. 147/1996, http:// www. yurope. com/zines/republika/arhiva/ 96/147/147-17.html.

mada nelegalne i provođene s mnogo poteškoća,[98] kao i regrutovanje dobrovoljaca u srpske paravojne formacije i njihovo upućivanje na hrvatsko ratište,[99] otkrivale su pravu prirodu ovog rata.[100] Djelomično iz Miloševićeve potrebe da stvori novu političku dimnu zavjesu u vrijeme pojačavanja diplomatskog pritiska na Srbiju, dijelom iz nemogućnosti provođenja daljnje popune jedinica JNA za nastavak rata u Hrvatskoj, srpski blok u Predsjedništvu je na neustavan način proglasilo stanje neposredne ratne opasnosti, u kojem je na sebe preuzeo i određene skupštinske ingerencije, te donio naredbu o djelomičnoj mobilizaciji.[101] Uz strašna razaranja, čiji će simboli ostati gradovi Vukovar i Dubrovnik, jedan po stvarnim razmjerama svog stradanja, a drugi po divljaštvu ispoljenom prema biseru svjetske kulturne baštine, velike ljudske žrtve i na strani agresora i na strani branilaca, rat u Hrvatskoj proizveo je i veliko stradanje civila i masovne egzoduse stanovništva u politici koja je nazvana etničko čišćenje teritorije. Do kraja novembra 1991. godine[102] srpska vojska, koja se i tada nazivala JNA, zajedno s pobunjeničkim snagama hrvatskih Srba i paravojnim formacijama iz Srbije i Crne Gore, bila je zauzela i etnički očistila kompaktan prostor na trećini hrvatske teritorije.

Diplomatski pokušaji traženja rješenja, nakon još jedne samostalne

98 O tome u: Bracković Ofelija, Vasić Miloš, Vasović Aleksandar, „Ko to rado ide u vojnike: mobilizacijska kriza – analitički pregled medijskog izvještavanja“, ***Republika***, br. 198, Beograd, 1998.

99 O tome u: Miloš Vasić, Filip Švarm, „Zadah zločina, paravojne formacije u Srba: 1990-2000“, ***Helsinške sveske***, br. 9, str. 42-56, http://www.helsinki.org.yu.

100 Bez obzira na vrlo čudan tok samog rata u Hrvatskoj, posebno u njegovim počecima. Bez obzira na sve dileme koje proistječu kako iz dogovora u Karađorđevu tako i iz niza drugih pregovora Tuđmana i Miloševića, za koje se vezuje i čudan epilog priče u operacijama hrvatske vojske 1995. godine, u kojima je srpska paradržava u Hrvatskoj srušena kao kula od karata, neosporna je činjenica da su, budući bez legitimiteta jugoslovenske države, Srbija i Crna Gora 1991. godine vodile agresivan rat protiv Hrvatske.

101 „Saopštenje Predsjedništva SFRJ za javnost: Sjetili se „Ratne opasnosti“„ ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 4. 10. 1991, str. 1. U daljem radu ovog tijela, nazivanog „krnje Predsjedništvo“, učestvovao je samo srpski blok. Sve njegove odluke, uključujući i proglašenje neposredne ratne opasnosti i mobilizacije, bile su nelegalne i nelegitimne.

102 Vukovar je pao 20. novembra 1991. godine.

epizode jugoslovenskih lidera tokom jula u Ohridu,[103] trajno su preselili na međunarodnu scenu. Početkom septembra u Hagu je otvorena Konferencija o Jugoslaviji, kojoj je predsjedavao lord Karington, s ciljem da se ostvari mir i nađu trajna pravedna rješenja za sve legitimne interese i težnje u Jugoslaviji. Dakle, da se nađe sveobuhvatno rješenje koje će urediti međusobne odnose republika i trajno pacifizirati region.[104] Ozbiljnost diplomatske inicijative podignuta je na najviši nivo kada je Savjet bezbjednosti UN 25. septembra jednoglasno usvojio rezoluciju kojom je dao punu podršku mirovnim naporima pod okriljem Evropske zajednice i odlučio da aktivno učestvuje u rješavanju jugoslovenskog problema sve dok se ne postigne miroljubivo rješenje. Najznačajnija i najdalekosežnija odluka donesena u okviru ove rezolucije bila je ona o uvođenju općeg potpunog embarga na isporuku svih vrsta oružja i vojne opreme Jugoslaviji.[105] Najprostije rečeno, ideja koju je pokušao realizovati lord Karington sastojala se u tome da se, suočene s jedinstvenim stavom svijeta i bez saveznika i izgleda za samostalnu inicijativu u drugom pravcu, jugoslovenske republike drže na okupu i da se iz smrtnog zagrljaja bivše braće ne pusti nijedna, dok se ne postigne rješenje za sve. Sam sporazum koji je ponudio Karington, a koji je tokom konferencije imao četiri verzije, donekle je bio na tragu plana Izetbegović-Gligorov u tome što je predviđao nezavisnost s međunarodnim subjektivitetom, za one republike koje to žele, kao i slobodne asocija-

103 „Sastanak Predsedništva SFRJ sa predsednicima republika, odnosno predsednicima predsedništava republika i najvišim funkcionerima federacije“, 22. 7. 1991, ***Zbornik dokumenata***, str. 331.

104 „Deklaracija doneta na otvaranju konferencije o Jugoslaviji“, Hag, 7. 9. 1991, ***Zbornik dokumenata***, str. 403. Osnovne principe na kojima se trebalo naći rješenje jugoslovenskog problema Evropska zajednica je ponovila i u svojoj deklaraciji od 19. septembra, nakon jednog od postignutih prekida vatre u Hrvatskoj, i oni su bili: neprihvatljivost upotrebe sile, neprihvatljivost mijenjanja granica silom i riješenost da se ono ne prizna, poštovanje prava svih koji žive u Jugoslaviji, uključujući i prava manjina, potreba da se uvažavaju svi legitimni interesi i težnje. „Deklaracija o Jugoslaviji“, Hag, 19. 9. 1991, ***Zbornik dokumenata***, str. 420.

105 „Rezolucija Saveta bezbednosti UN“, Ujedinjene nacije, 25. 9. 1991, ***Zbornik dokumenata***, str. 432. Poznato je da je uvođenje embarga na naoružanje u daljem razvoju događaja imao ozbiljne posljedice jedino po oružane snage Republike Bosne i Hercegovine.

cije republika s međunarodnim subjektivitetom. U pogledu teritorijalnih pitanja, definirao je nepovredivost granica, osim sporazumno. Osim visokog stepena svih poznatih vrsta zaštite prava manjina, nacrti sporazuma su za veće etničke skupine, koje na pojedinim teritorijama van matične republike čine većinu, predviđali posebni status i teritorijalnu autonomiju sa zakonodavnim tijelom.[106] Iako su Slovenija i Hrvatska, nakon isteka tromjesečnog moratorija utvrđenog brionskom deklaracijom, 8. oktobra proglasile samostalnost,[107] ovakav sporazum su, na zasjedanju konferencije u Hagu 18. oktobra, prihvatile sve republike osim Srbije. Srbija je mogla pristati na veoma široku autonomiju za Srbe u Hrvatskoj, ali ni po koju cijenu nije željela isto pravo omogućiti manjinama na svojoj teritoriji, što bi prihvatanjem sporazuma morala. Osim toga, Srbija je željela, pod firmom prava naroda na ostanak u jugoslovenskoj federaciji, prisvojiti veći dio teritorije Bosne i Hercegovine, za što joj je bio neophodan kontinuitet državne egzistencije jugoslovenske federacije, pa makar i dvočlane, što također u slučaju prihvatanja sporazuma ne bi bilo moguće. Zato se Milošević odmah izjasnio protiv, a do kraja oktobra *predomislila* se i Crna Gora, u ime koje je na konferenciji u Hagu sporazum prihvatio njen predsjednik Momir Bulatović.[108]

Nastojanja da se pregovori na bazi Karingtonovog plana tokom novembra pokrenu s mrtve tačke, i pored rastućeg pritiska međunarodne

106 „Sporazum za globalno rešenje jugoslovenske krize (predlog lorda Karingtona, predsednika Konferencije o Jugoslaviji)", 18. 10. 1991, ***Zbornik dokumenata***, str. 477.

107 Makedonija se na referendumu održanom u septembru odlučila za suverenost i nezavisnost u okviru slobodne asocijacije jugoslovenskih država. Skupština Bosne i Hercegovine je na dramatičnom zasjedanju održanom 14/15. oktobra 1991. godine usvojila Memorandum (pismo o namjerama) i Platformu o položaju BiH i budućem ustrojstvu jugoslovenske zajednice. Memorandum ističe da BiH neće prihvatiti nikakvo rješenje jugoslovenske zajednice u kojoj neće biti istovremeno i Srbija i Hrvatska i u kojoj s njima neće biti povezana na isti način. Ovo je zbog odluka donesenih u Hrvatskoj, ali i zbog sadržaja važećeg Ustava Srbije, značilo faktičko opredjeljenje za nezavisnost. Platforma se u svom prvom dijelu bavi budućim uređenjem BiH, a u drugom ističe prihvatljivost jugoslovenske zajednice, ali samo ako u njoj učestvuju i Srbija i Hrvatska. „Mišljenje Arbitražne komisije", 8. 12. 1991, ***Zbornik dokumenata***, str. 570. S. Softić, nav. dj., str. 166-167.

108 O strašnim pritiscima na Bulatovića i Crnu Goru da izmijene odluku kod: B. Jović, nav. dj., str. 400. O tome i sam Bulatović u: L. Silber, A. Little, nav. dj., str. 190.

zajednice na Srbiju, nisu davala rezultate. Rat u Hrvatskoj išao je prema vrhuncu brutalnosti. Krajem novembra diplomatski pritisak pojačan je imenovanjem bivšeg američkog državnog sekretara Sajrusa Vensa za mirovnog pregovarača UN. Novi pregovarač radio je paralelno s lordom Karingtonom, ali je fokus njegovih napora bio isključivo na zaustavljanju rata u Hrvatskoj na principu razdvajanja sukobljenih snaga i stvaranja sigurnih zona pod kontrolom mirovnih snaga UN. Uz ova dva diplomatska kolosijeka, početkom decembra upalili su se signali i na trećem: Njemačka je dala do znanja da će bez odlaganja priznati Sloveniju i Hrvatsku i time kočnicu cijelog procesa uzeti iz ruku Slobodana Miloševića.[109] To jeste ubrzalo realizaciju Vensove inicijative ali je po Karingtonov plan, zamišljen na bazi cjelovitog rješenja za sve, bilo kobno. Suočena sa situacijom u kojoj će se JNA, isforsiranim međunarodnim priznanjem Hrvatske, naći i formalno u poziciji agresora, Srbija je pristala na raspoređivanje plavih šljemova u područjima Hrvatske koje je oružanom silom zaposjela JNA i srpske paravojne formacije.

Njemačka je svojom odlučnošću povukla za sobom cijelu Evropsku zajednicu u pravcu priznanja Slovenije i Hrvatske. Kao satisfakciju za iznevjerene nade koje je budio Karingtonov plan, dvanaesterica su 17. decembra odlučili pozvati sve jugoslovenske republike, koje žele međunarodno priznanje, da podnesu zahtjev do 23. decembra. Prijave su, osim dokaza o ispunjavanju kriterija za priznavanje, morale sadržavati i izjave o prihvatanju određenih principa, te su trebale biti proslijeđene Arbitražnoj komisiji, koja je do 15. januara 1992. godine trebala podnijeti izvještaj.[110]

Zahtjeve za međunarodno priznanje nezavisnosti u traženom roku podnijele su Hrvatska, Slovenija, Makedonija i Bosna i Hercegovina. Arbitražna komisija preporučila je da se priznaju samo Slovenija i Makedonija. No, na priznavanje Makedonije veto je uložila Grčka, tvrdeći da samo ime nove države izražava pretenzije na njen teritorij. Uprkos preporuci komisije, na njemačko insistiranje, uz Sloveniju je

109 L. Silber, A. Little, nav. dj., str. 192.
110 „Kriterijumi za priznavanje novih država", 17. 12. 1991, ***Zbornik dokumenata***, str. 588.

priznata i Hrvatska. Bosna i Hercegovina je morala ispuniti dodatni uslov.[111]

Potpisivanje sporazuma o prekidu neprijateljstava u Hrvatskoj obavljeno je u Sarajevu 2. januara 1992. godine, a prekid vatre regulisan sporazumom stupio je na snagu sutradan.[112] Na simboličkoj ravni izgledalo je kao da je, pod pokroviteljstvom međunarodne zajednice, težište krize preneseno u Bosnu i Hercegovinu. Faktički, proizvodnja krize u BiH počela je mnogo ranije, o čemu smo govorili na stranicama ovog rada, a u otvorenoj formi i po velikosrpskom scenariju viđenom u Hrvatskoj, odmah nakon prvih višestranačkih izbora u novembru 1990. godine. Do januara 1992. godine u izvedbi bosanskohercegovačkog SDS-a primijenjen je cjelokupan repertoar hrvatskog SDS-a, od deklaracija o položaju srpskog naroda, formiranja Srpskog nacionalnog vijeća, udara na ustavni sistem republike formiranjem paralelnih organa vlasti u općinama, formiranja nelegalnih teritorijalnih autonomija, formiranja paralelnog skupštinskog sistema za srpski narod, paravojnog organizovanja. U januaru će doći i do samoproglašenja paradržave Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine.[113] Od oktobra 1991.

111 Badinterova komisija je, razmatrajući zahtjev Bosne i Hercegovine, razmotrila: Odgovor na upitnik koji je sama uputila zainteresovanim republikama; Izvod iz odredaba Ustava SRBiH iz 1974. godine, amandmane na taj Ustav usvojene 1990. godine, izvode iz Ustava SFRJ i nacrta pripremanog novog bosanskohercegovačkog ustava; „Memorandum“ i „Platformu“ Skupštine SRBiH od 14. oktobra 1991. godine; Pismo predsjednika Predsjedništva SRBiH lordu Karingtonu o konstituisanju „skupštine srpskog naroda u BiH“ od 27. decembra 1991. godine; Odluku predsjednika Vlade SRBiH kojom se vlada obavezuje na poštivanje međunarodnih prava; Odgovore od 8. januara na zahtjev Komisije od 3. januara koji se odnosi na dodatne informacije; Dva pisma koja je 22. decembra 1991. i 9. januara 1992. godine Komisiji uputio predsjednik „skupštine srpskog naroda u BiH“. Nakon što je razmotrila predočene činjenice i akte, kako one kojima se potkrepljuje zahtjev za priznanje tako i one kojima se taj zahtjev osporava, Arbitražna komisija je u svom ***Mišljenju broj 4***, izrazila stav da je jedino referendum građana Bosne i Hercegovine mjerodavan za izražavanje volje stanovništva BiH za nezavisnošću. Kao uslov da bi međunarodna zajednica prihvatila rezultate referenduma, bilo je neophodno da se održi pod međunarodnom kontrolom. S. Softić, nav. dj., str. 167-168.

112 „Prekid sukoba danas u 18 sati“, ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 3. 1. 1992, str. 1.

113 „Proglašena ‘Republika srpskog naroda’„, ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 10. 1. 1992, str. 3.

godine, nakon što je hrvatsko vrhovništvo postalo sigurno u međunarodno priznanje Hrvatske, kurs njegove politike prema BiH počeo se ravnati samo po svjetioniku iz Karađorđeva, mada se, prema strategiji koju je formulisao Franjo Tuđman, još uvijek javno deklarisao u prilog suvereniteta BiH. Tajna i stvarna politika bila je upravo suprotna i HDZ je u Bosni i Hercegovini prošao identičan niz radnji na nacionalnoj teritorijalizaciji kao pripremi za podjelu zemlje, kakve je prethodno proveo SDS.[114] U takvoj situaciji je Arbitražna komisija ocijenila da je jedino referendum građana BiH mjerodavan za izražavanje volje njenog stanovništva za nezavisnošću. Odluka o provođenju referenduma, zajedno s odlukom o povlačenju predstavnika BiH iz svih saveznih organa i institucija, donijeta je na skupštinskom zasjedanju 25. januara 1992. godine. Ovim je Bosna i Hercegovina praktično istupila iz Jugoslavije.

Nakon zaustavljanja rata u Hrvatskoj i međunarodnog priznanja dviju zapadnih jugoslovenskih republika, predmet evropske mirovne inicijative postala je Bosna i Hercegovina, čime je na jedan perverzan način nacionalistička šala o Bosni i Hercegovini kao Jugoslaviji u malom postala bolna politička stvarnost. U stvarnosti provedenog protivustavnog zaokruživanja nacionalnih teritorija od rukovodstva SDS i HDZ, s jasnim ciljem njihovog priključenja Srbiji i Hrvatskoj, na inicijativu Evropske zajednice i pod predsjedavanjem portugalskog diplomate Žoze Kutiljera u Sarajevu su 13. februara 1992. godine počeli pregovori lidera triju vladajućih nacionalnih stranaka o ustavnom uređenju Bosne i Hercegovine.[115] Ovi pregovori, koji će se osim u Sarajevu odvijati i u Lisabonu i Briselu i biti nastavljeni i nakon međunarodnog priznanja države i otpočinjanja agresije na nju, zasnivali su se na ideji nacionalne kantonizacije, koja je u najboljoj varijanti mogla rezultirati stvaranjem neke vrste trojedne države, a u najgoroj njenom podjelom. Predsjedništvu i Vladi Bosne i Hercegovine pregovori na ovoj osnovi, u situaciji kada je već upućen zahtjev za međunarodnim priznanjem i zakazan referendum građana u cilju ispunjenja dodatnog zahtjeva koji je u tom

114 S. Softić, nav. dj., str. 178.

115 Ivan Markešić, ***Kako smo sačuvali Bosnu i Hercegovinu***, Sarajevo – Zagreb, 2004, str. 60. „Razgovori o Bosni i Hercegovini", ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 13. 2. 1992, str. 1.

pogledu postavila Evropska zajednica, bili su nužan manevar kupovine vremena do referenduma. Eventualna prijevremena eskalacija sukoba, uz prisustvo ogromnih efektiva posrbljene JNA na njenoj teritoriji i iskazanim sklonostima Hrvatske i dominantnog dijela rukovodstva HDZ-BiH, mogla je učiniti nemogućim provođenje referenduma i krajnje neizvjesnim međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine.[116]

Na referendumu održanom 29. februara i 1.marta za nezavisnost Bosne i Hercegovine izjasnilo se 63,95% od ukupnog broja birača, čime je ispunjen uslov koji je postavila Evropska zajednica. Evropska zajednica je Bosnu i Hercegovinu međunarodno priznala 6. aprila, a 7. aprila priznale su je SAD. U članstvo UN Bosna i Hercegovina je primljena 22. maja 1992. godine.[117]

Time je i za Bosnu i Hercegovinu jugoslovenska priča bila završena. Njen završetak, zaslugom sinhronizovanog djelovanja susjednih država, značio je početak četverogodišnjeg ratnog košmara. Njen epilog, nova nacionalna ravnoteža na Balkanu, još nije dobio svoje posljednje rečenice.

116 Alija Izetbegović, „Dvije strane Rubikona“, (autor intervjua: Nenad Pejić), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

117 S. Softić, nav. dj., str. 168-170.

Odnos bitnih međunarodnih faktora prema jugoslovenskoj krizi

"Dvadeseti vek započeo je u Sarajevu,
izbijanjem Prvog svetskog rata.
Završio se ne samo padom Berlinskog zida,
nego i povratkom rata u Sarajevo".[1]

Na prethodnim stranicama pokušali smo dati jedan historiografski pregled suštine i razvoja jugoslovenske krize sužavajući izlaganje na, po našem mišljenju, primarni uzrok te krize – nacionalno pitanje. Skretanje pažnje s ostalih uzroka, čemu smo pribjegli, nije samo posljedica generalnog prenaglašavanja primarnog uzroka u relativnim odnosima s ostalim, već i činjenice da je on u odnosu na užu temu rada – teritorijalnu odbranu kao komponentu oružanih snaga – u svakom pristupu apsolutno od najvećeg značaja. Upravo u tom kontekstu nije moguće izbjeći osvrt na uticaj bitnih međunarodnih faktora, kako zbog njihovog uticaja na razvoj nacionalnog pitanja tako i zbog neposrednog uticaja na razvoj jugoslovenskog sistema odbrane.

Rusija, kao jedan od polova po kojem su određivane silnice političkih interesa i raspodjele moći u svijetu nakon II svjetskog rata, cijelim je tokom historije Druge Jugoslavije bila država od presudnog spoljnjeg uticaja, kako na njenu međunarodnu poziciju tako i na unutarnje političke procese u njoj. Jugoslavija se nakon 1945. godine počela razvijati kao odljevak u sovjetskom kalupu. Sukob s Informbiroom i njegove posljedice po razvoj političkog sistema u Jugoslaviji, koji je tekao kao neprekinuti niz eksperimenata sve do 1974. godine, kao i posljedice po artikulaciju njene spoljne politike, poznati su i u ovom radu u dovoljnoj mjeri elaborirani. Također smo povezali neke od najdramatičnijih trenutaka historije rusko-jugoslovenskih odnosa nakon II svjetskog rata s prelomnicama u razvoju odbrambenog sistema, s posebnim značajem za profiliranje teritorijalne odbrane. Osim na nivou stvarnih odnosa i stvarnih prijetnji, ruski faktor je dugo korišten na nivou političke taktike

1 Žak Rupnik, „Evropa u balkanskom ogledalu", ***Republika***, broj 196/1998, http://www.yurope.com /zines/ republika/arhiva/98/196/196_15.HTM.

kao kohezioni faktor kojim su relaksirane međunacionalne i međurepubličke napetosti.[2] S promjenama u odnosima supersila, od detanta do očitovanih slabosti komunističkih režima u Evropi, naročito nakon dolaska na čelo sovjetske imperije Mihaila Gorbačova i njegove nove evropske politike, najavljene tokom posjete Čehoslovačkoj 1987. godine tezom o Evropi kao „zajedničkom domu", jugoslovenska politička elita gubi ovaj faktor održavanja unutarnje kohezije.[3] Izmicanje ruskog faktora kao unutarnjopolitičkog argumenta podudara se s općim promjenama geopolitičkog položaja Jugoslavije i derogiranja njenog strateškog značaja u odnosima supersila, i kao takvo starije je i od perestrojke, i od eskalacije jugoslovenske krize polovinom osamdesetih godina, i od propasti komunizma u Evropi 1989. godine.[4]

Osim prestankom njenog djelovanja na unutarnjem planu, ova promjena ruske pozicije je na spoljašnjem planu za rezultat imala i prestanak posebnog interesa za Jugoslaviju jedine preostale supersile i njeno prepuštanje jugoslovenskog problema Evropskoj zajednici, što će se pokazati bitnim faktorom u određivanju toka njene disolucije.

Američki odnos prema jugoslovenskoj krizi, predviđanja njenog mogućeg toka i njenih posljedica, bez obzira na njeno brisanje sa spiska zona američkog strateškog interesa, nikada nije bilo rezultat nepoznavanja situacije, pozicija aktera i njihovih odnosa. State Department, obavještajna zajednica i američka vojska godinama su proučavali mogućnosti raspada Jugoslavije u odnosu na rusko djelovanje u tom pravcu. Analize su uvijek pokazivale da će do raspada doći i da će biti bolan, a razmatrane su samo različite okolnosti koje bi ga mogle uzrokovati.[5]

2 Kao u slučaju Titovog obračuna s maspokom u Hrvatskoj 1971. godine. D. Bilandžić, nav. dj., str. 297.

3 Jelica Kurjak, „Rusija na Balkanu", ***Helsinške sveske*** (Beograd), br. 3, str. 7. http://www.helsinki.org.yu/ files.php?lang=sr&pgno=2.

4 O promjenama značaja položaja Jugoslavije bilo je riječi tokom sastanka šefova američke i sovjetske diplomatije u Beču, februara 1980. godine, dakle još u toku Titove bolesti. Ovom prilikom sagovornici su se složili da Jugoslaviji predstoji budućnost periferijske balkanske države. Branko Petranović, „Unutrašnje i međunarodne pretpostavke raspada dve Jugoslavije", ***Filozofija i društvo***, Beograd, broj VI/1994, http://www. instifdt.bg.ac.yu/ifdt/izdanja/casopisi/ifdt/VI/index_s.

5 Vlado Azinović, „Bushova administracija i raspad Jugoslavije", ***Bosna i Hercegovina***

Kada je raspad zaista počeo, jedino što američka politika nije imala bio je konkretan interes za uplitanje u jugoslovenski problem. Inercijom stavova građenih tokom decenija hladnog rata, preferirajući stabilnost regiona kao načelni ineteres globalne sile, SAD su davale podršku jedinstvu i demokratizaciji zemlje i na toj osnovi mlako podržavale politiku jugoslovenskog premijera Ante Markovića.[6] U toku 1990. godine američka politika prema Jugoslaviji ostala je na proklamovanim stavovima, s tim što je, u svjetlu slabljenja pozicije savezne vlade i porasta međurepubličkih napetosti, krajem godine dodan stav da će se SAD snažno usprotiviti svakoj upotrebi sile kojom bi se blokirale demokratske promjene ili izvršilo uspostavljanje nedemokratskog jedinstva u Jugoslaviji.[7] Isti stav neposredno je saopćen srpskom predstavniku u Predsjedništvu SFRJ početkom 1991. godine, u vrijeme kada je JNA bila pred odlukom za izvođenje državnog udara.[8] Nekoliko dana prije početka oružanih sukoba u Sloveniji, američki šef diplomatije posjetio je Beograd u posljednjem bezuspješnom pokušaju iznalaženja mirnog rješenja jugoslovenske krize, o čemu je već bilo riječi na prethodnim stranicama, kao i o posljedicama tog neuspjeha: američkom povlačenju i prepuštanju problema Evropi. To je nakon početka rada haške Konferencije o Jugoslaviji saopćeno jugoslovenskom ambasadoru kao zvaničan stav SAD, uz obrazloženje da SAD u Jugoslaviji više nemaju partnera za ozbiljan razgovor.[9] Američko protivljenje evropskom priznavanju nezavisnosti Slovenije i Hrvatske prije iznalaženja cjelovitog rješenja za Jugoslaviju, što je isforsirala Njemačka, bilo je mlako koliko i prethodna podrška jedinstvu i demokratiji u Jugoslaviji. Kada

– ***jezgro velikosrpskog projekta***, Beograd, 2006, str. 709.

6 Uz snažno lobiranje američkog ambasadora u Jugoslaviji, kao i zamjenika državnog sekretara Lorensa Iglbergera, također bivšeg ambasadora u Jugoslaviji, američki predsjednik Džordž Buš stariji primio je jugoslovenskog premijera u oktobru 1989. godine. Umjesto očekivane podrške, polusatni sastanak protekao je u razgovoru o situaciji u Sovjetskom savezu. Zoran Podobnik, „Politika SAD-a spram raspada SFRJ 1989-1991“**,** ***Međunarodne studije***, god. V, br. 2, 2005, str. 64.

7 Živorad Kovačević, ***Srbija i svet: između arogancije i poniznosti***, Beograd, 2004, str. 160.

8 W. Zimmermann, nav. dj., str. 125.

9 Ž. Kovačević, nav. dj., str. 162-163.

je do njega već došlo, vršilac dužnosti državnog sekretara je predstavniku Srbije u krnjem Predsjedništvu SFRJ krajem januara 1992. najavio da će SAD, mada nevoljko, slijediti svoje evropske saveznike. Kako je pitanje cjelovitosti Jugoslavije bilo nepovratno skinuto s dnevnog reda, šef američke diplomatije je ovom prilikom izrazio jasan stav o tome da je za SAD podjela Bosne i Hercegovine apsolutno i totalno neprihvatljiva.[10] Ista poruka prenesena je Tuđmanu.[11] Osim upozorenja protagonistima dogovora o podjeli, američka diplomatija lobirala je kod evropskih saveznika u cilju međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine, kao pokušaju njene zaštite od iskazanih apetita prema njenoj teritoriji. Kada je postalo jasno da ni to neće spriječiti Srbiju u agresivnim namjerama prema BiH, početkom marta i početkom aprila, američki ambasador je protivljenje podjeli prenio neposredno Miloševiću, uz obrazloženje da SAD smatraju njega i rukovodstvo Srbije odgovornim za potpunu destabilizaciju prilika u toj republici.[12] Ova upozorenja, baš kao i sva prethodna, nisu naravno predstavljala najavu da će njima suprotno postupanje predstavljati povredu vitalnih američkih interesa i tome konsekventnu američku akciju, kakva je uslijedila u slučaju iračke agresije na Kuvajt, pa se Milošević nije mnogo obazirao.

Mada je Evropska zajednica i u vrijeme eskalacije jugoslovenske krize bila nizom sporazuma uređena stvarna zajednica dvanaest država, što je ona i danas s većim brojem država i na jednom višem organizacijskom stepenu, i tada kao i danas, kada se govori o evropskoj politici i evropskom odnosu prema nekom pitanju, nužno je zadržati određenu rezervu i uočiti partikularne stavove ključnih evropskih država: Fran-

10 Ibid., str. 164.

11 W. Zimmermann, str. 214. Mjesec dana ranije, kako svjedoče dokumenti koje je u svojoj knjizi objavio Ciril Ribičič, Tuđman je američku politiku procjenjivao bitno drugačijom. Smatrao je da će SAD podržati pretenzije Srbije prema BiH s obzirom na to da je želе ostaviti dovoljno snažnom za ulogu žandara u odnosu na balkanske muslimane. C. Ribičič, nav. dj., str. 129. Ovakvo tumačenje ostat će dosljedan segment opravdanja njegove odluke da istakne kandidaturu Hrvatske za rolu antimuslimanskog žandara na „predziđu Evrope". O tome na više mjesta svjedoče objavljeni stenogrami s različitih sastanaka kojima je predsjedavao hrvatski predsjednik. ***Stenogrami o podjeli Bosne*, *knjiga I i II***, (priredio Predrag Lucić), Split-Sarajevo, 2005.

12 W. Zimmermann, nav. dj., str. 225-227.

cuske, Velike Britanije i Njemačke. Tim prije što je period koji ovdje razmatramo pred evropske države postavio nekoliko za njih neuporedivo važnijih problema od jugoslovenskog. Tu su prije svega bila pitanja ujedinjenja Njemačke i njemačkih granica na istoku, izmijenjenih nakon II svjetskog rata. To je zahtijevalo višestruku suptilnost po pitanju principa stabilnosti granica, kako u pogledu unutarevropskih odnosa tako i u pogledu podrške stabilnosti Sovjetskog saveza, bez čega bi neka nova politika bila puka avantura. S druge strane, međusobni odnosi evropskih sila bili su u završnoj fazi usaglašavanja zajedničke spoljne i bezbjednosne politike, do čega će doći u Mastrihtu u decembru 1991. godine. U širokom spektru međusobnih ustupaka i kompromisa nastalo je i ono što bi se, uz iskazanu rezervu, moglo nazvati politikom Evropske zajednice u odnosu na jugoslovensku krizu. U tu sumu ušli su, naravno, interesi i stavovi i ostalih članica Evropske zajednice, kako onih koje su imale neposredne interese u Jugoslaviji ili nekom od njenih dijelova tako i onih čiji su interesi doticani posredno preko jugoslovenske krize. I kao takva, ona je predstavljala najmanji zajednički imenitelj njenih triju vodećih sila.[13]

Već smo govorili o francuskoj politici kao jednom od najvažnijih izvora za teoriju o pradavnoj etničkoj mržnji kao uzroku krize i raspada Jugoslavije. Ova je teorija zgodno nadopunjavala druge dvije odrednice francuskog stava prema krizi: jakobinsko centralističko poimanje države i nacije, u kojem nije bilo sluha za probleme višenacionalne zajednice i iz kojeg je proistjecala podrška jedinstvu zemlje sve dok je o njemu moglo biti govora, te historijsko iskustvo savezništva sa Srbijom.[14] Takav stav bio bi dovoljno pokriće za jednu pasivnu politiku u cilju lokalizacije krize. Prividni paradoks je u tome što je Francuska cijelim tokom krize i ratova na Balkanu vodila najaktivniju politiku, čiji je konstantni rezultat bio izostanak efikasnih i djelotvornih mjera na zaustavljanju agresivne politike Srbije. Vrhunac takvog aktivizma predstavljao je iznenadni posjet francuskog predsjednika Fransoa Mitera-

13 Žak Rupnik, „Evropa u balkanskom ogledalu", ***Republika***, broj 196/1998, http://www.yurope.com/ zines/ republika/arhiva/98/196/196_15.HTM.

14 P. Garde, nav. dj., 372-376.

na Sarajevu 25. juna 1992. godine, koji je isključio na međunarodnom planu zagovaranu, i u Bosni i Hercegovini očekivanu, akciju zračnih udara na položaje snaga koje su Sarajevo držale u opsadi.[15] Motivi za ovaj aspekt francuske politike nalaze se u spoznaji da kraj Jalte u Evropi označava istovremeno i kraj Versaja[16] i njime dizajniranih mehanizama zaustavljanja prodiranja njemačkog uticaja u centralnoj Evropi i na Balkanu. U tom pogledu, profiliranje francuske politike poticala je i britanska diplomatija.[17] Ustupci učinjeni za međunarodno priznanje bivših jugoslovenskih država, na čemu je insistirala Njemačka, rezultat su kompromisa u odnosu na utvrđivanje zajedničke evropske politike i uspostavljanja institucija zajednice, koje je nakon njemačkog ujedinjenja postalo prvorazredni francuski interes. Nakon upućivanja mirovnih snaga UN u Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, Njemačka, čije trupe nisu bile u njihovom sastavu, u potpunosti je političku inicijativu prepustila Francuskoj i Velikoj Britaniji, čije su trupe bile okosnica tih snaga.

Britanska politika prema jugoslovenskoj krizi bila je veoma bliska francuskoj politici. U pogledu objašnjenja uzroka krize i raspada države, kojim je objašnjavana vlastita politika, Britanija je također bila veliki zagovornik teorije o drevnoj etničkoj mržnji. Zajednička s Francuskom bila je i njihova tradicijska orijentisanost na Srbiju i njeno favorizovanje u slaganju silnica lokalne balkanske moći. Suzdržanija u odnosu na francusku diplomatiju, Britanija je zato preko svojih predstavnika konstantno davala odlučujući ton pokušajima mirovnog posredovanja u svim kombinacijama od jeseni 1991. do proljeća 1995. godine, kada

15 Tom prilikom je izjavio: „Došao sam da otvorim vrata Sarajeva za dolazak humanitarne pomoći i verujem da ta vrata nikad više neće biti zatvorena (...) U Sarajevo nisam došao kao pregovarač na bazi odluka bilo koje međunarodne organizacije, već kao predstavnik Francuske...". „Hronologija. 1992." (izvor: ***Borba***, 29. juna 1992. godine), ***Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta***, Beograd, 2006, str. 41. Francuski stav neće biti suštinski izmjenjen sve dok na njenom čelu bude Miteran. Nakon njegovog odlaska, ali i nakon što su njihovi historijski saveznici 1995. upisali jednu od najsramnijih epizoda u historiju francuske vojske, vezujući njene oficire i vojnike za bandere oko Pala, taj stav će biti promijenjen.

16 Žak Rupnik, „Evropa u balkanskom ogledalu", ***Republika***, broj 196/1998, http:// www.yurope.com/ zines/ republika/arhiva/98/196/196_15.HTM.

17 C. Hodge, nav. dj., str. 41.

su stvari u svoje ruke definitivno preuzeli Amerikanci, a tokom rata najdosljednije se protivila upotrebi sile u zaustavljanju agresije i genocida.[18] Takvo se djelovanje, u godinama demonstrirane „upornosti do cinizma" koja mu je davala stvarnu konzistentnost, iskazivalo u transformaciji svog efektivnog značenja od podrške miru zaraćenih strana na Balkanu, do podrške miru između velikih sila i agresorske sile na Balkanu. U praktičnom odnosu to je vodilo rješenju temeljenom na dva principa: diobi Bosne i učešću mirovnih snaga u ograničavanju razmjera zločina genocida i etničkog čišćenja.[19]

U onoj mjeri u kojoj neki autori, ne bez razloga, pridaju značaj tradicionalnoj prosrpskoj orijentaciji Francuske i Velike Britanije za njihov odnos prema jugoslovenskoj krizi, u istoj mjeri se, i sa ne manje razloga, tradicionalnoj antisrpskoj orijentaciji pridaje značaj kojim se tumači politika Njemačke prema krizi i njena snažna inicijativa za priznavanje nezavisnosti jugoslovenskih republika. U svakom slučaju može se braniti teza da je njemačko javno mnijenje, a u tom segmentu se pridaje značaj historijskom iskustvu i njime stvorenim stereotipima, snažno podržavalo politiku njemačke vlade, dajući joj tako puno pokriće za odlučnost koju je pokazivala u njenom sprovođenju.[20] Drugi su, koristeći isti sklop stereotipa, stvorili teoriju kojima se njemačka politika tumačila reminiscencijama na iskustva svjetskih ratova i onovremene interese njemačkog imperijalizma.[21] O eventualnim postimperijalnim interesima njemačkog krupnog kapitala na Balkanu svakako bi se mogla otvoriti diskusija, ali je van svake diskusije činjenica da je Njemačka bila jedina država zapadne Evrope direktno umiješana u propast komunizma u istočnoj Evropi. Realizacija njene legitimne težnje za ujedinjenjem dviju njemačkih država, kojima su promijenjene međunarodne granice na principu prava naroda na samoopredjeljenje, opredjeljivala ju je, shodno njenom značaju kao države, na snažno i aktivno zalaganje za poštivanje istog principa kada su u pitanju sudbine drugih država na

18 Ibid.

19 Paul Williams, „Politički odgovor međunarodne zajednice na krizu u bivšoj Jugoslaviji", ***Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991 – 1995***, Zagreb – Sarajevo, 1999, str. 293.

20 P. Garde, nav. dj., str. 381-383.

21 V. Kadijević, nav. dj., 24-26.

ruševinama evropskog komunizma. Legitimiziranje tog prava zavisilo je od dinamike delegitimiziranja rata, odnosno od promptnog priznavanja nezavisnosti koje je moguće prisvajanje teritorije u građanskom ratu pretvaralo u agresiju po međunarodnom pravu, sa svim konsekvencama koje iz toga proizlaze, što je moglo odvratiti gospodare rata od njihovih agresivnih namjera. To su dva realna faktora njemačke politike prema jugoslovenskoj krizi.[22]

Kada je jugoslovenska kriza dovela do raspada države i do toga da Srbija i Crna Gora otpočnu rat s ciljem podjele Bosne i Hercegovine i prisvajanja dijelova njene teritorije, kao bitan zainteresovani međunarodni faktor pojavile su se i muslimanske države. U tom vremenu njihova neposredna materijalna i finansijska podrška bosanskoj vladi bit će od velikog značaja, baš kao i uticaj koji su neke od ovih zemalja imale na američku administraciju, a koji je naravno rezultat vitalnih interesa SAD u bliskoistočnom regionu. U većem dijelu perioda na koji smo ograničili ovaj rad, stav prema Jugoslaviji većine muslimanskih zemalja bio je isključivo rezultat njihove pripadnosti pokretu nesvrstanosti, čiji je Jugoslavija bila osnivač i snažan simbol. Osim toga, u ključnoj etapi raspada jugoslovenske države 1990−1991. godine, arapski svijet je bio preokupiran prečim brigama izazvanim iračkom avanturom u Kuvajtu i odgovorom SAD i njenih saveznika u operaciji Pustinjska oluja. Jedina tada stvarno zainteresovana muslimanska država za rasplet situacije u Jugoslaviji bila je Turska. Kao regionalna sila, ona nikada nije bila bez interesa za odnose snaga na Balkanu. Raspadom komunizma Turska se oslobodila prijetnji vlastitoj sigurnosti na granicama sa sovjetskom imperijom, ali i bremena obaveza koje je u tom smislu imala kao važna članica NATO-a. To je otvaralo mogućnosti za početke njene nove spoljne politike i širenja uticaja, u čemu je važno mjesto mogla imati nova balkanska politika. Osim geopolitičkih interesa, koje je kao balkanska država i regionalna sila imala u načelu, za takvo šta je imala i dodatne motive u vezama koje je sa zemljama i narodima Balkana baštinila kao osmansko nasljeđe. Poseban motiv za aktivno angažovanje kada je u

22 Žak Rupnik, „Evropa u balkanskom ogledalu“, ***Republika***, broj 196/1998, http://www.yurope.com/ zines/ republika/arhiva/98/196/196_15.HTM.

pitanju bila Bosna i Hercegovina, osim muslimanske solidarnosti i vjekovnih kulturnih veza s Bosnom, neki vide i u snažnom uticaju bošnjačke dijaspore u Istanbulu.[23] Faktora koji su Turskoj nalagali oprezniju spoljnu politiku na Balkanu bilo je više i svi su imali realnu težinu. Tu je u prvom redu bila njena potreba da u problemu koji je u suštini bio regionalnog karaktera, ali je svojim tokom stalno širio krug zainteresovanih zemalja i poprimao globalni karakter, slijedi svoje zapadne saveznike, tim prije što se, uz jugoslovensku i permanentnu bliskoistočnu krizu, raspadom SSSR-a otvarala kriza i na Kavkazu i u Centralnoj Aziji, u kojima je Turska također morala obezbjeđivati svoje interese.[24] U tom traženju ravnoteže, Turska će ipak cijelim tokom krize pružati političku podršku Bosni i Hercegovini i Makedoniji.

23 Žak Rupnik, „Evropa u balkanskom ogledalu", ***Republika***, broj 196/1998, http:// www.yurope.com/ zines/ republika/arhiva/98/196/196_15.HTM.
24 Ibid.

TERITORIJALNA ODBRANA BOSNE I HERCEGOVINE OD 1986. DO 1992. GODINE

TOBiH u fazi jugoslovenske krize od 1986. do 1989. godine

Nekoliko značajnih događaja koji su obilježili 1986. godinu i učinili je na izvjestan način vremenskim menjikom odlučujuće faze jugoslovenske krize, a koje smo naznačili u prethodnom poglavlju, nisu imali neposrednog uticaja na stanje i razvoj Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine u toj godini. Aktivnosti u TOBiH tokom godine predstavljale su u cjelini kontinuitet s aktivnostima koje je Predsjedništvo SFRJ započelo nakon donošenja smjernica za dalji razvoj TO u januaru 1982. i Zakona o odbrani usvojenog u aprilu 1982. godine, te na osnovu njih donesenih odluka nadležnih državnih organa Bosne i Hercegovine kojima su ukinute jedinice i štabovi ONO i DSZ, izvršena njihova transformacija u jedinice prostorne strukture TOSRBiH i preduzete mjere za organizacijsko-formacijsko učvršćenje njene ukupne strukture.[1]

Ratni sastav ove brojne i dobro organizovane oružane sile Bosne i Hercegovine sastojao se krajem 1986. godine od Republičkog štaba TO (s prištapskim jedinicama 980 ljudi), devet okružnih i jednog gradskog štaba (s njihovim prištapskim jedinicama ukupno 2972 čovjeka), 109 općinskih štabova (s njihovim prištapskim jedinicama ukupno 8.195 ljudi), 371 rejonskog štaba, 69 štabova mjesnih zajednica i 25 štabova organizacija udruženog rada (5.398 ljudi). Ukupno u štabovima TOBiH svih nivoa bilo je angažovano 17.545 vojnih obveznika. U 26 partizanskih brigada TO bilo je angažovano 42.186 ljudi. Na nivou republike, okruga i općina formirano je 399 ratnih jedinica (108 odreda TO, formiranih u svim općinama izuzev Ilidže, 110 diverzantsko-izviđačkih jedinica, 28 artiljerijsko-raketnih jedinica protivzračne odbrane, osam inženjerijskih jedinica, 10 riječnih teritorijalnih jedinica u općinama koje gravitiraju rijeci Savi, dva protivdesantna odreda, devet avijacijskih jedinica, 120 jedinica veze DPZ, jedna RBH četa) s brojnim

1 AARBiH, RŠTO 38/1-3 (RIV SRBiH, „Analiza faktora, uslova i mogućnosti razvoja ONO i DSZ u periodu od 1986. do 2000. godine“, Sarajevo, 20. septembra 1984. godine).

stanjem 65.126 vojnih obveznika. Na nivou MZ i OUR-a formirano je 3.796 ratnih jedinica različite strukture, od odjeljenja do čete, i brojnog stanja 7-115 ljudi. U mjesnim zajednicama bilo je 1.911 jedinica (959 četa, 864 voda i 88 odjeljenja) sa 108.405 vojnih obveznika. U OUR-ima je bilo 1.885 jedinica (462 čete, 694 voda i 729 odjeljenja) sa 67.217 vojnih obveznika. Na teritoriji BiH bilo je formirano 319 ustanova TO (109 općinskih pozadinskih baza, 10 automobilskih vodova pri okružnim štabovima, 132 nastavne jedinice za obuku, 44 organa za prijem materijalnih sredstava i nekretnina JNA, 24 vojna suda i tužilaštva) sa 10.051 vojnim obveznikom. U TOSRBiH bilo je formacijski predviđeno angažovanje 310.530, a stvarnom popunom bilo je angažovano ukupno 313.990 pripadnika TO, što je bilo 7,61% u odnosu na ukupan broj stanovnika republike, a 30.25% od ukupnog broja vojnih obveznika uvedenih u evidencije općinskih sekretarijata za narodnu odbranu.[2]

Događaji na javnoj političkoj i društvenoj sceni Jugoslavije u toku 1986. godine, kao i u vojnom vrhu JNA te godine pripremljene mjere koje će označiti radikalan zaokret u pravcima i uslovima daljeg razvoja teritorijalne odbrane, nisu ostavile nikakvog traga ni u istovremeno izrađenim planovima razvoja TOSRBiH za period 1986–1990. godine. Po ovim dokumentima, razvoj TOSRBiH trebalo je usmjeriti prvenstveno na dalju dogradnju i učvršćivanje tadašnje organizacije, poboljšanje obuke i popunu nedostajućim naoružanjem i opremom, pri čemu je težište trebalo biti na tehničkoj modernizaciji manevarskih i jedinica specijalne namjene, kao i na povećanju pokretljivosti manevarskih jedinica i uvođenju kombinovanog transporta, a kod prostornih jedinica trebalo je prioritetno rješavati dogradnju i učvršćivanje organizacijsko-formacijske strukture i formiranje jedinica posebne namjene. Dostignutu veličinu i strukturu snaga TO trebalo je zadržati na

2 Podaci na dan 1. septembra 1986. godine. AARBiH, RŠTO 8/1-123 (RŠTO SRBiH, „Ocjena organizacijsko-formacijskog razvoja i mobilizacijske gotovosti štabova, jedinica (manevarskih i prostornih) i ustanova Teritorijalne odbrane“, septembar 1986). Procent angažovanosti u odnosu na broj stanovnika po okruzima je bio različit: Banja Luka 6,53%, Bihać 6,98%, Doboj 6,05%, Goražde 9,30%, Livno 8,87%, Mostar 7,34%, Sarajevo 8,90%, Tuzla 7,50%, Zenica 8,17%. U okviru pojedinih općina procent angažovanosti bio je i preko 15%.

tom nivou, te ih, uz organizaciono učvršćivanje, kvalitetnije popuniti i tako postići veću konzistentnost naročito prostornih jedinica.[3] Takav razvoj i opremanje Teritorijalne odbrane SRBiH trebalo je finansirati izdvajanjem 60% sredstava od 0,5% ocijenjenog nacionalnog dohotka republike, što je bio najveći procent izdvajanja među jugoslovenskim republikama i pokrajinama.[4]

Dokument iz kojeg smo naveli prethodni podatak i koji potječe iz SSNO dokazuje da je plan na osnovu kojeg će u narednom periodu biti izvršen radikalan udar na strukturu teritorijalne odbrane i na sam jugoslovenski koncept odbrane, mada je 1986. godine bio u potpunosti dovršen, bio još uvijek poznat samo užem dijelu vojnog vrha. Ovakav zaključak izvodimo iz činjenice da se kao zamjerka, koju je, između ostalog, naveo SSNO u ocjeni plana razvoja TOSRBiH, navodi da u planu nije predviđeno brojno povećanje TOSRBiH, osim neznatnog porasta.[5]

U prvom poglavlju ovog rada istakli smo činjenicu da je postojao snažan otpor procesu decentralizacije u sferi odbrambenog sistema od njegovih početaka. Nikad formaliziranu i jasno izdiferenciranu opoziciju konceptu odbrane zasnovanom na dvokomponentnosti oružanih snaga njen posljednji predvodnik nazvao je jednostavno „linijom“ i sam time naglašavajući njen kontinuitet.[6] Jugoslovenska narodna armija kao ideološka vojska od svog nastanka imala je politički značaj i poziciju. Za života Josipa Broza to je bila pasivna pozicija garanta provodivosti njegove političke volje, što je poseban značaj dobilo sedamdesetih

3 AARBiH, RŠTO 23/1-1 (RŠTO SRBiH, „Srednjoročni plan razvoja za 1986. – 1990. godinu i godišnji plan opremanja i razvoja za 1986. godinu“, DT broj 06/852-2, 17. 7. 1985. godine).

4 Izdvajanja za istu svrhu u planovima za isti period bila su u Crnoj Gori 50% od 0,4%, u Hrvatskoj 50% od 0,4 %, Makedoniji 55% od 0,3 % ocijenjenog nacionanog dohotka. Do podataka za druge pokrajine i republike nismo došli, osim potvrde da su bila manja. AARBiH, RŠTO 23/1-1 (RŠTO SRBiH, „Primjedbe na Plan razvoja TO SRBiH u periodu od 1986. – 1990. godine a koje proističu iz „Ocjene usklađenosti zadataka iz nacrta SP razvoja TO republika i pokrajina u periodu od 1986. – 1990. godine“ - SSNO“).

5 AARBiH, RŠTO 23/1-1 (RŠTO SRBiH, „Primjedbe na Plan razvoja TO SRBiH u periodu od 1986. – 1990. godine a koje proističu iz „Ocjene usklađenosti zadataka iz nacrta SP razvoja TO republika i pokrajina u periodu od 1986. – 1990. godine“ - SSNO“).

6 V. Kadijević, nav. dj., str. 71.

godina dvadesetog vijeka, nakon temeljito provedene decentralizacije države i partije i jačanja autonomnosti republika i njihovih partijskih organizacija. Decentralizacija države i unutar nje odbrambenog sistema imala je u dominantnom dijelu vojnog vrha[7] svoje zagrižene protivnike, ali je njihovo djelovanje bilo oprezno i do Titove smrti ograničeno na kritička razmatranja efikasnosti modela dvokomponentnih oružanih snaga i tajno planiranje načina za prelazak iz pasivne u aktivnu političku poziciju. Prve korake u tom smjeru generali će preduzeti već u vrijeme Titove agonije,[8] da bi sve odlučnijim koracima postepeno izlazili na javnu scenu kao politički subjekt. Platforma s koje je vojni vrh nastupio bila je, kako smo rekli, kritika koncepta decentralizacije odbrane. Od početka osamdesetih godina, kroz brojne seminare, okrugle stolove, savjetovanja, komandno-štabne vježbe i slično, dokazivana je njegova pogubnost. Kako je koncept odbrane direktno proizlazio iz koncepta države, ovakav nastup imao je od početka stvarni politički sadržaj i prepoznatljivu ambiciju, a kao takav je bio i razumijevan.[9] Os-

7 JNA je u političkom smislu bila dominantno centralistička, kao što je u nacionalnom smislu, po svom sastavu, bila dominantno srpska. Obje tendencije od početka sedamdesetih godina stalno jačaju s fokusom u njenom upravljačkom vrhu. M. Špegelj, nav. dj., str. 58.

8 O mjerama povišene borbene gotovosti oružanih snaga, koje su uključivale i djelomičnu mobilizaciju, već smo govorili u prvom poglavlju. Ove dugotrajne i skupe mjere opreza čak su, zbog ukupnih troškova, poremetile realizaciju godišnjeg plana opremanja TOSRBiH za 1980. godinu. Martin Špegelj tvrdi da iza granica SFRJ nije bilo nikakvih znakova koji bi nalagali takve mjere. Motiv za njih on vidi u analizama vojnog vrha nakon njihovog okončanja, u kojima je, također bez stvarnih povoda, usvojen zaključak da se „u jednoj operativnoj zoni ne mogu pojavljivati dva ravnopravna komandanta". Čitavu uzbunu on vidi kao svojevrsnu manipulaciju kojom se želio stvoriti primjer iz prakse kao argument za planirano djelovanje prema poziciji teritorijalne odbrane. M. Špegelj, nav. dj., str. 61.

9 U maju 1982. na seminaru na kojem je razmatrana formulacija novog jugoslovenskog strategijskog težišta, u svjetlu izmjena u odnosima među vojno-političkim blokovima i promjena u njihovim strategijskim orijentacijama, značajna generalska struja potencirala je štetnost decentralizacije odbrane zahtijevajući promjene koncepta ONO. Učestvujući na seminaru, Miloš Minić – istaknuti srpski političar i čovjek od najvećeg Titovog povjerenja, koji će postati jednom od prvih žrtava narastajućeg nacionalizma u srpskoj komunističkoj partiji nakon Tita, neugodno je iznenadio vojni vrh, zastupajući tezu da su republike, njihova prava i obaveze,

novu sve izraženijoj političkoj inicijativi vojnog vrha imalo je pojačati i sve snažnije forsiranje vojnoindustrijskog kompleksa, čemu je bilo usmjereno uporno isticanje njegove ekonomske uspješnosti u vremenu ozbiljne ekonomske krize u zemlji, kao primjera nadmoći centralizovanog sistema nad anarhičnim i propadajućim samoupravnim okruženjem.[10] Vođeni idejom da postoji „politički Rubikon" razvoja zemlje u pogrešnom pravcu, nakon kojeg će vojska morati preuzeti stvari u svoje ruke,[11] oni su se u početku, postavljajući se protiv državnog koncepta, postavili načelno protiv svih republičkih i pokrajinskih rukovodstava, što će ih, s daljim zaoštravanjem borbe, a što su kao ljudi s visokim vojnim školama morali znati iz osnova strategije, voditi u saveze s jednima protiv drugih republika. To naravno nije bila pozicija iz koje se moglo doprinositi očuvanju jedinstva jugoslovenske države i u daljem razvoju događaja takvi stavovi vojnog vrha će jedne poticati da traže dodatne garancije sistemske zaštite od djelovanja ovog *integrativnog faktora*, a druge će ohrabrivati da ignorišu takve potrebe i istrajavaju na suprotnim težnjama, što je u dobroj mjeri ubrzavalo krizu.[12]

Mogućnosti vlastitog aktivnog djelovanja u situaciji opće krize zemlje, kao i potrebne mjere u tom smislu, u prvom redu mjere koje se odnose na izmjene koncepta odbrane i organizacije oružanih snaga neophodne za realizaciju širih društvenih ambicija vojske, planirane su već u vrijeme posljednje bolesti Josipa Broza, i kako smo to već naveli, u zametku instalirane kroz izmjene u Zakonu o odbrani 1982. godine i

neupitni, te da ne postoji nikakva Jugoslavija iznad i izvan republika, te da svaka redukcija tih prava i odgovornosti republika vodi u svekoliku nestabilnost Jugoslavije i čak prijeti njenom opstanku. M. Špegelj, nav. dj., str. 69-70. U ovom radu već je spominjan slučaj komandno-štabne vježbe „Sloboda-83", koja je u scenariju imala odbranu od radikalne agresije spoljnjeg faktora u uslovima izbijanja nacionalističke pobune na određenim dijelovima teritorije, što je tada izazvalo oštre reakcije republičkih rukovodstava. B. Mamula, nav. dj., str. 60.

10 M. Špegelj, nav. dj., str. 67.

11 B. Mamula, nav. dj., str. 76.

12 Sekelj primjećuje da je ovakva „integrativna" pozicija imala cilj zaštitu vlastitog kastinskog interesa vojske i odbranu vlastitih privilegija. U odnosu na jedinstvo zemlje, ovo „generalsko jugoslavenstvo" na kraju je krucijalno pomoglo razaranju države. Laslo Sekelj, „Uzroci raspada Jugoslavije", ***Filozofija i društvo***, VI/1994, Beograd, 1994, http://www.instifdt.bg.ac.yu/ifdt/izdanja/casopisi/ifdt/VI/index_s.

u strateškim dokumentima usvojenim naredne, 1983. godine. Ove varijante su u uskom krugu upravljačkog vrha JNA intenzivno razmatrane tokom 1984. i 1985. godine.[13] S gotovim planovima i pripremljenim mjerama kao podlogom odlučnosti, vojni vrh će na 13. kongresu SKJ u junu 1986. istupiti s jasnim zahtjevom vladajućoj partiji da će, ako ona nije u stanju riješiti krizu, na scenu izaći JNA i pokušati da je riješi.[14] Takve najave su, naravno, izazvale žestoku raspravu.[15] O rezultatima rada ovog kongresa u odnosu na rješenje jugoslovenske krize, već smo prethodno dali neophodne ocjene. U tom smislu generalska inicijativa nije bila produktivna. U pokušajima da se obezbijedi pristanak saveznih i republičkih faktora na promjene u strukturi i organizaciji oružanih snaga, koje su izvorno obrazlagane promjenama u strategijskom položaju zemlje u odnosu na šire okruženje, a ne njenim unutrašnjim političkim razvojem, takav stav vojnog vrha svakako je igrao bitnu ulogu. Tokom 1986. godine vojni vrh je dobio pristanak za reorganizaciju oružanih snaga, koja je trebala obuhvatiti vojno-teritorijalnu podjelu i organizaciju rukovođenja i komandovanja. Zvanično, odluke su donesene početkom 1987. godine, da bi sve do kraja postojanja jugoslovenske države provođene po planu poznatom pod nazivom „Jedinstvo".

Šta je bilo u osnovi ove reorganizacije?

Dotadašnji armijski sistem vojno-teritorijalnog i vojno-operativnog organizovanja JNA nastao je odmah nakon Drugog svjetskog rata. Bio je koncepcijski orijentisan prije svega na odgovor na argesiju sa sjevera i istoka, s teritorije zemalja Varšavskog ugovora. Tokom četrdeset godina bilo je različitih promjena u organizaciji JNA, ali se armijski sistem u

13 B. Mamula, nav. dj., 76.

14 Da je JNA imala vrlo ozbiljne namjere, govori i činjenica da su tokom 1986. godine počeli s formiranjem takozvanih gotovih bataljona, jedinica spremnih da momentalno uđu u borbu. Do 1988. godine formirano ih je ukupno 12. Uz njih su brojno ojačani, bolje naoružani i opremljeni bataljoni vojne policije JNA, njih ukupno 19. Od pitomaca vojnih škola i akademija organizovani su i obučavani četni i bataljonski sastavi za dejstva u protivdesantnoj odbrani i kriznim situacijama. B. Mamula, nav. dj., str. 61.

15 ***Fond za humanitarno pravo***/Haški tribunal/Suđenje Miloševiću/Transkripti/ Sreda, 21.05.2003. - Svedok Milan Kučan, http://www.hlc.org.yu/srpski/Haski_tribunal/Sudjenje_Milosevicu/Transkripti.php?file= 944. html.

osnovi nije mijenjao. Osim u činjenici da je procijenjena najvjerovatnija prijetnja konstantno dolazila iz istog pravca cijelim tim nizom godina, politički motiv njegovog uspostavljanja - koji je ležao u činjenici da je ukidanjem glavnih štabova Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u republikama, kao satisfakcija, u svakoj od njih uspostavljena komanda jedne armije, osim u Crnoj Gori na čijoj je teritoriji zbog fizičkih pretpostavki formiran samostalni korpus - bio je jedan od razloga trajnosti ovog rješenja.[16] Na karti koju dajemo u Prilogu (**Karta 1**) vidljivo je da se granice vojnih oblasti i 2. korpusa u Titogradu uglavnom poklapaju s republičkim granicama, osim što je granica 5. armije znatnije prelazila granicu BiH u sjeverozapadnoj Bosni do rijeke Une, i što je sarajevska 7. armija prelazila republičku granicu i svojom zonom obuhvatala Istočnu Slavoniju na teritoriji Hrvatske. Na teritoriji Srbije postojale su dvije vojne oblasti sa sjedištima u Beogradu i Nišu, unutar kojih su se sa teritorijama autonomnih pokrajina poklapale zone korpusa u sastavu 1. i 2. armije, sa sjedištima u Novom Sadu i Prištini. Analognost vojno-teritorijalne podjele zemlje sa njenim federalnim ustrojstvom, bila je jedan od razloga zbog kojih je vojni vrh insistirao na reorganizaciji.[17] Umjesto dotadašnjih šest armija divizijsko-pukovske strukture, formirana su tri vojišta s korpusno-brigadnom strukturom na kopnu i Vojno-pomorsko vojište. Ovakvom vojno-teritorijalnom podjelom (**Karta 2**) smišljeno su se i do krajnjih mogućnosti ignorisale granice republika i pokrajina.[18] Teritorija Bosne i Hercegovine našla se u zonama triju vojišta, pri čemu je najveći dio teritorije pripao Sjevernom vojištu – 1. vojnoj oblasti, čija je komanda bila u Beogradu, sjeverozapadni rub teritorije preko rijeke Une našao se u zoni Sjeverozapadnog vojišta – 5. vojne oblasti, čija je komanda bila u Zagrebu, i naravno dijelom svog priobalja u zoni Vojno-pomorskog vojišta, čija je komanda bila u Splitu.

Iako je u obrazloženjima principa nove vojno-teritorijalne podjele bilo valjanih vojno-stručnih argumenata, način na koji je provedena nedvosmisleno upućuje na zaključak da joj primarni nisu bili ti, već

16 M. Špegelj, nav. dj., str. 87.
17 V. Kadijević, nav. dj., str. 75.
18 Ibid., str. 77.

politički argumenti. Sjeverno vojište (**Karta 2**) bilo je nesrazmjerno veće u odnosu na druga vojišta i nedefinisane operativne dubine u kojoj je teritorija Bosne i Hercegovine, iz svog prirodnog i logičkog centralnog položaja cijelog ratišta, kakav je imala u prethodnoj armijskoj vojno-teritorijalnoj organizaciji (**Karta 1**), pretvorena u rub samo jednog, Sjevernog vojišta. U tome nije bilo nikakvog vojnog rezona.[19] Od teritorija Srbije i BiH se po svaku cijenu htio stvoriti jedinstven prostor u vojnom pogledu. Takvo rješenje imalo je samo politički razlog. Zbog toga je i komanda ovako određenog Sjevernog vojišta smještena u Beogradu, i pored ogromne koncentracije vojnih institucija u ovom gradu, i mimo svih parametara strategijske procjene po kojoj je Sarajevo bilo daleko povoljnija lokacija.[20]

Jasno je da se ovim htjela, u planiranom sukobu s republikama, izbjeći mogućnost uticaja republičkih rukovodstava na komande armija u republičkim središtima. Međutim, taj se cilj u trenutku odluke, u hijerarhijskoj organizaciji kakva je bila JNA, mogao postići i blagovremenim kadrovskim i drugim mjerama, i to nije bila glavna meta ovog zakamufliranog napada. Krajnji cilj bio je sam koncept države, iz kojeg je proizašao koncept općenarodne odbrane i unutar njega - Teritorijalna odbrana kao ravnopravna komponenta Oružanih snaga SFRJ. Unitaristi, prvenstveno oni iz redova rukovodećeg vrha JNA, u Teritorijalnoj odbrani su uspjeli prepoznati ono što je ona, kao ideja, izvorno i neskriveno i bila: republička oružana sila, republička vojska.[21] Dio jedinstvenih jugoslovenskih oružanih snaga teritorijalne odbrane su bile

19 M. Špegelj, nav. dj., str.88.

20 Ibrahim Alibegović, ***U potrazi za istinom o ratu u Bosni***, Sarajevo, 2004, str. 115.

21 Kadijević tako vizionarskim pogledom unazad otkriva ono što je ležalo u osnovi reorganizacije oružanih snaga o kojoj govorimo: „Teritorijalna odbrana onakva kakva je stvorena krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, objektivno je velika podvala. Zagovornici takve TO pravdali su svoja zalaganja potrebom da se organizacija oružanih snaga prilagodi zahtjevima političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Sada, kad je taj sistem faktički napušten, oni i dalje insistiraju na dosadašnjem konceptu. Time se nedvosmisleno potvrđuje da je TO od samog početka izgrađivana ne kao izraz socijalističkog samoupravljanja, već kao baza i okosnica republičkih armija“. „Intervju saveznog sekretara za narodnu odbranu generala armije Veljka Kadijevića vojno-političkom komentatoru ‘Danas’ Miroslavu Lazanskom, 27. 11. 1990.“, ***Zbornik dokumenata***, str. 175.

onoliko koliko su njihove republike bile dio jedinstvene jugoslovenske države. To je bio koncept, a ne nekakva skrivena konstrukciona greška koncepta koju su generali prepoznali i odlučili je popraviti. To je bio koncept države, jugoslovenski nacionalni kompromis izražen ustavnim rješenjima iz 1974. godine. Udar na koncept države, od JNA, mogao je ići samo s unitarističkih pozicija i u pravcu recentralizacije zemlje, a na uštrb državnog suvereniteta republika. Teritorijalne odbrane jesu bile garanti tog suvereniteta. Zato je, osim smišljenog ignorisanja teritorija republika kao parametra u planiranju organizacije, kao skriveni glavni cilj reorganizacije oružanih snaga istaknuto stavljanje pod neposrednu komandu JNA snaga teritorijalne odbrane i potpuno isključenje republičkih rukovodstava iz sistema rukovođenja i komandovanja teritorijalnom odbranom.

Teritorijalizacija vojišta, kojom su ignorisane granice republika i pokrajina, bila je jedna od mjera proklamovane nove strategije kojom je trebalo postići četiri načela: jedinstvo ratišta, jedinstvo oružanih snaga, jedinstvo oružane borbe i jedinstvo komandovanja.[22] Snažan naglasak na jedinstvu ovog plana, po čemu je i dobio svoje ime, u kojem su i same teritorije republika i pokrajina tretirane kao prepreka ostvarenju tog načela, izraz je političke svijesti i ambicije o kojoj smo govorili. Njegovim daljim provođenjem trebalo je pod ono što se nazivalo jedinstvenom komandom, a ne samo pod Vrhovnu komandu, staviti sve sastave na svim nivoima, što je praktično značilo potčiniti teritorijalne odbrane republika i pokrajina punoj komandi i kontroli upravljačkog vrha JNA. Ustavno, zakonski i koncepcijski, svi dijelovi oružanih snaga već su bili pod jedinstvenom komandom Vrhovne komande OSSFRJ – Predsjedništva SFRJ. Problem je bio u tome što vojni vrh nije stvarno priznavao takvog Vrhovnog komandanta[23] i nije računao na njegovu značajniju ulogu nakon prelaska vlastitog političkog Rubikona, za koji se pripremao. Reorganizacijom oružanih snaga i sistema rukovođenja i komandovanja njima, vojni vrh nastojao se pozicionirati u lancu ko-

22 B. Mamula, nav. dj., str. 61.
23 Ibid., str. 14.

mandovanja između Vrhovne komande i njoj neposredno potčinjenih teritorijalnih odbrana republika i pokrajina, kojima su opet na osnovu ustava i zakona rukovodili organi njihovih republika i pokrajina, čime bi se stekla mogućnost kontrole i jednih i drugih u kriznim situacijama koje bi podrazumijevale angažovanje oružanih snaga. To je bio cilj reorganizacije i formiranja vojišta.

Formirana vojišta predstavljala su strategijske vojne grupacije. Njihove komande bile su komande strategijskog nivoa. Po postojećim strategijskim dokumentima kojima su bile definirane nadležnosti u rukovođenju i komandovanju, one su pod svojom komandom objedinjavale sve dijelove oružanih snaga na teritoriji na kojoj se uspostavljaju. Doduše, u dokumentima iz 1983. godine formiranje takvih strategijskih grupacija definisano je samo kao mogućnost koju bi nalagala potreba vođenja oružane borbe.[24] Sada se one formiraju kao stalni sastavi, s nadležnostima kojima objedinjuju rukovođenje i komandovanje cjelokupnim oružanim snagama na vojištu preko komandi strategijsko-operativnih jedinica i sastava i odgovarajućih štabova TO.[25] U principu, ovaj je rezultat značio ukidanje dvokomponentnosti oružanih snaga zaobilaznim putem i izmjenu koncepcije odbrane zemlje u njenoj temeljnoj ideji. Na ovaj se način teritorijalna odbrana dovodila u poziciju proširenja JNA, kojoj njen rukovodeći vrh propisuje veličinu, strukturu, standarde i komanduje njome, a republike i pokrajine imaju isključivo obavezu da je opreme naoružanjem i opremom koju kupuju od JNA, po uslovima i cijenama koje određuje JNA, da popune ljudstvom njene sastave, koje brojno i vojno-specijalistički određuje JNA, i da finansiraju potrebe njenog profesionalnog mirnodopskog dijela, koji opet za svoj rad odgovara isključivo nadređenim strukturama JNA. Polazeći od ovakvog načela, uz primjenu metoda rada upravljačkog vrha JNA, o kojem je već bilo riječi, a po kojem je u praktičnim rješenjima onemogućavano sve ono što je u duhu važećeg koncepta odbrane, a nije

24 ***Strategija oružane borbe***, str. 130.

25 ***Strategija opštenarodne odbrane i društvene samozaštite SFRJ*** (dalje ***Strategija ONO i DSZ***), Beograd, 1987, str. 82.

eksplicitno navedeno u ustavnim i zakonskim rješenjima,[26] u operacionalizaciji nove organizacije mogla se očekivati potpuna generalska samovolja i uzurpacija legitimnih ustavnih prava republika i pokrajina da na svojoj teritoriji organiziraju njenu odbranu i njome rukovode. Do nje će u daljem razvoju događaja i doći, bit će provođena uporno i stalnim povećanjem pritiska i smanjenjem obzira prema koncepcijskom okviru, koji nije mijenjan, i pravu republika, kojeg se one nisu odricale.

Takvo djelovanje, neustavno, nelegalno i provođeno od nelegitimne društvene strukture, u početku će izazvati otvoreno protivljenje samo slovenačkog rukovodstva. U završnoj fazi jugoslovenske krize na različite načine će mu otpor pružiti i rukovodstva republika koje su zastupale rješenja drugačija od koncepta iza kojeg je stala JNA. Uz druge razloge, i to je doprinijelo da nastojanja u ostvarivanju potpune kontrole nad teritorijalnom odbranom i njenom izmještanju iz pozicije legalnog garanta republičkog suvereniteta ne ispune svoj krajnji cilj, što će biti od značaja u konačnom raspletu jugoslovenske krize. Na narednim stranicama vratit ćemo se odnosu bosanske političke elite prema provođenju reorganizacije oružanih snaga i njegovim posljedicama na razvoj TOSRBiH. Prije nego što se vratimo osnovnoj liniji našeg izlaganja, držimo bitnim naglasiti još jedan aspekt strategije usvojene 1987. godine, koji nedvosmisleno ukazuje na politički motiv vojne reorganizacije i formi u kojima se ona odvijala.

U „Strategiji oružane borbe“, usvojenoj 1983. godine, prvi put u Drugoj Jugoslaviji su vanredne prilike tretirane kao realna prijetnja sistemu za koju se, u okviru ukupnih odbrambenih priprema, društvo treba pripremati. Nakon pokretanja reorganizacije oružanih snaga, u maju 1987. godine, usvojen je novi glavni strateški dokument[27] koji se težišno, i u većoj mjeri nego oružanom borbom u uslovima spoljne agresije, bavio pitanjima zaštite države i sistema upravo od te vrste prijetnje. Vidljivo je to i u izmjeni naziva dokumenta, koji se sada zvao „Strategija opštenarodne odbrane i društvene samozaštite SFRJ“. Sama

26 V. Kadijević, nav. dj., str. 77.

27 Dokument je usvojen na sjednici Predsjedništva SFRJ, odlukom broj 231/7-3 od 20. maja 1987. godine.

definicija pojma vanrednih prilika[28] data u ovom dokumentu je bila takva da je, s obzirom na stanje opće društvene krize u Jugoslaviji kakva je vladala u trenutku njegovog donošenja, omogućavala praktično istovremeno proglašenje vanrednih prilika u njoj. Još potpuniju sliku imamo kada se pogleda spisak unutarnjih neprijatelja čijom djelatnošću mogu nastati vanredne prilike.[29] Kada se on pročita i uzme u obzir stanje i akteri na javnoj sceni, stanje u kojem se nalazio Savez komunista, kao i vokabular korišten u sve češćim raspravama među vladajućim komunistima, može se zaključiti da je u svakom trenutku u Jugoslaviji bilo moguće identifikovati pojedince i grupe čija se djelatnost, s obzirom na stanje permanentne krize, mogla proglasiti razlogom za proglašenje nastanka vanrednih prilika. Da je to zaista tako, i da ne bi u tom pogledu došlo do kakvih nedoumica, govori i stav iz dokumenta da vanredne prilike mogu nastati i kada se neprijatelj uspije infiltrirati u institucije sistema.[30] Ovaj stav postajat će sve problematičniji kako se bude povećavao stepen neslaganja unutar SKJ i kako se budu otvarali sukobi između republičkih komunističkih elita. Kopnjenje moći saveznog partijskog vrha ostavljalo je praznim mjesto arbitriranja stepena neprijateljske infiltracije u institucije sistema. Ovakvim postavkama bilo je moguće stvoriti vrlo široku osnovu za odlučujući iskorak vojnog vrha u bilo kom trenutku. Kada bi do njega došlo, naravno u vanrednim prilikama, i ako bi bilo procijenjeno da druge snage društvene samozaštite, dakle policija i službe državne bezbjednosti, ne bi bile dovoljne, upo-

28 „...društveno stanje koje karakteriše veći stepen narušavanja normalnih tokova političkog, ekonomskog i drugih oblika društvenog života, neposredna ugroženost u širim razmerama institucija društveno-političkog sistema, bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti SFRJ, života, zdavlja i lične sigurnosti radnih ljudi i građana, društvene i lične imovine i drugih dobara." ***Strategija ONO i DSZ***, str. 133.

29 „Pre svega, to su ostaci snaga kontrarevolucije iz rata; iredentističke, separatističke, unitarističke i druge nacionalističke snage; dogmatsko-birokratske, liberalističke, klerikalističke i druge reakcionarne grupe i pojedinci. U savremenim uslovima, sve više i sve agresivnije se ispoljava delovanje građanske restauracije." Ibid., str. 133.

30 „Vanredne prilike mogu nastupiti i kada neprijatelj uspe da se u većoj meri infiltrira u institucije našeg društveno-političkog i ekonomskog sistema ili uspe da se uključi u neku od unutrašnjih složenih situacija sa namerom da se nametne kao činilac koji njome upravlja da bi ostvario određene ciljeve." Ibid., str. 137.

trijebile bi se Oružane snage. Prvenstveno je trebala biti upotrebljavana teritorijalna odbrana, koja bi u takvoj vrsti angažovanja na uspostavi javnog reda i mira imala ovlaštenja koja imaju organi unutrašnjih poslova. Tek ako upotreba snaga TO ne bi bila dovoljna za eliminisanje vanrednih prilika, dokument je predviđao upotrebu jedinica JNA.[31] I iz ovih razloga za vojni vrh je od izuzetnog značaja bilo staviti pod punu kontrolu teritorijalne odbrane republika i pokrajina.

U tom cilju usmjereno je i preimenovanje Generalšaba JNA u Generalštab Oružanih snaga SFRJ i njegovo pozicioniranje u sastav Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu, koje je izvršeno naredbom predsjednika Predsjedništva SFRJ Lazara Mojsova 1. oktobra 1987. godine.[32] Kao kompenzacija za ovu neskrivenu tendenciju centralizacije oružanih snaga s fokusom moći u SSNO, pred kraj 1987. godine donijeta je odluka o ukidanju vojnih okruga i odsjeka, kao vojno-teritorijalnih organa u sastavu JNA, i prenos mobilizacijskih poslova na civilne vlasti društveno-političkih zajednica.[33] Bio je to ustupak koji je na izvjestan način odnose vratio na status dvostrukog ključa i zbog kojeg će se vrh JNA, kada započne prekrajanje Jugoslavije agresivnom oružanom silom, gorko pokajati i pokušati ga povući.

Sve posljedice reorganizacije oružanih snaga, koje smo prethodno naznačili analizirajući njenu osnovu, nisu bile odmah vidljive. Vojni vrh nije odmah povukao sve konsekvence koje proizlaze iz novog ustrojstva. Mjere su provođene postupno, planovi su objavljivani po fazama. U promjenama velikih razmjera od vrha do dna organizacije istovremeno, i uz stalno javno deklarativno zaklinjanje u koncepciju općenarodne odbrane, najtananije niti plana nisu se mogle ni primijetiti. Na taj način reorganizacija je provođena i unutar TOSRBiH.

Promjene unutar Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine u okviru reorganizacije Oružanih snaga SFRJ razmatrane su na sjednici Predsjedništva SRBiH održanoj 16. oktobra 1987. godine. Kao polazna osnova uzeti su stavovi Predsjedništva SFRJ, na preporuku SSNO-a, o

31 Ibid., str. 150.

32 Službeni vojni list br. 27/ 13. oktobra 1987, str. 853.

33 B. Mamula, nav. dj., str. 68.

svođenju brojnog stanja angažovanih pripadnika TOSRBiH na 5% od ukupnog broja stanovnika Republike, što je bilo približno jugoslovenskom prosjeku bez Bosne i Hercegovine.[34] Ovo smanjenje broja angažovanih ljudi imalo se sprovesti kroz izmjene u formacijskim tipovima štabova i jedinica TO, pri čemu bi se postigla unifikacija brojnog stanja ratnih jedinica u sljedećem: odjeljenje sedam, vod 23, četa 93, bataljon 396, odred 93 – 465 ljudi, pri čemu bi se na svakom nivou smanjio broj angažovanih pripadnika. Ukupno planirano smanjenje ratnog sastava TOSRBiH procijenjeno je na 89.406 pripadnika, od čega se 95% odnosilo na smanjenje broja pripadnika jedinica prostorne strukture, prvenstveno štabova i jedinica mjesnih zajednica i OUR-a, a 5% na manevarsku strukturu u koju su se računale partizanske brigade TO.[35]

Ovaj obzir prema manevarskoj strukturi Teritorijalne odbrane, osim principijelno istog i uobičajeno posebnog odnosa prema takvoj vrsti jedinica u svim oružanim snagama na svijetu, kako je ova vrsta jedinica i do tada tretirana u okviru TOSRBiH, imao je u ovom slučaju i posebne dimenzije, koje će doći do izražaja cijelim tokom realizacije plana reorganizacije oružanih snaga, a koje proistječu iz političke prirode krajnjih namjera vojnog vrha koje su stajale iza tog plana. Riječ je o izmjeni u organizaciji rukovođenja i komandovanja po kojoj partizanske brigade TO, u slučaju rata ili neposredne ratne opasnosti, ulaze u sastave korpusa ili samostalnih divizija JNA, a samo izuzetno, u zavisnosti od situacije koju procjenjuje nadležna komanda JNA, mogu ostati pod komandom Republičkog, odnosno nekog od okružnih štabova TO. Ovo će tokom transformacije partizanskim brigadama konstantno davati poseban tretman. Tako je krajem 1986. godine odobreno otvaranje 26 novih profesionalnih radnih mjesta u TOSRBiH za aktivna vojna lica na dužnostima komandanata partizanskih brigada u komandama za

34 Procent angažovanih pripadnika TO u odnosu na broj stanovnika po federalnim jedinicama iznosio je: Kosovo 3,18%, Slovenija 3,60%, Hrvatska 4,60%, Srbija 5,46%, Crna Gora 5,70%, Vojvodina 5,90%, Makedonija 5,98%. AARBiH RŠTO 8/1-128 (RŠTO: „Diskusija komandanta TO SRBiH na Predsjedništvu SRBiH“, 16. 10. 1987. godine). Prosjek angažovanosti u TO u odnosu na broj stanovnika ostalih federalnih jedinica, bez BiH (u kojoj je ovaj procent iznosio 7,61%), po ovome je iznosio 4,92%.

35 Ibid.

razvoj ovih brigada koje je, kao mirnodopsku profesionalnu jezgru koja omogućava efikasniju obuku, pripreme i mobilizacijski razvoj brigada, trebalo formirati u narednom periodu. U cilju popune ovih komandi za razvoj, planirano je dodatno otvaranje radnih mjesta za još 156 aktivnih vojnih i 78 građanskih lica. Ovi planovi razmatrani su istovremeno s prijedlozima da se postojeća mirnodopska struktura TOSRBiH smanji za broj od ukupno 663 radna mjesta.[36]

Na gore iznesenim principima zasnovana, reorganizacija TOSRBiH imala se provesti u tri etape. U prvoj fazi, od 1.11.1987. do 31.3.1988. godine, trebalo je izraditi lične i materijalne formacije i druga normativna dokumenta vezana za reorganizaciju. U drugoj fazi, od 1.4. do 31.12.1988. godine, radilo bi se na preformiranju partizanskih brigada, republičkog, okružnih i općinskih štabova i diverzantsko-izviđačkih odreda. U trećoj fazi, od 1.1. do 10.7.1989. godine, trebalo je pristupiti reorganizaciji prostorne strukture u MZ i OUR-ima.[37] Ovaj plan reorganizacije TOSRBiH prvobitno je nosio kodni naziv „Duga-87".[38] U kasnijim fazama, posebni naziv plana izgubio se i sve aktivnosti vođene su pod jedinstvenim nazivom plana „Jedinstvo". Razlika nije bila samo u nazivu, jer će se reorganizacija provoditi znatno bržim tempom nego što je prvobitno bilo predviđeno planom donesenim na nivou organa Bosne i Hercegovine.

Kao što se vidi iz sadržaja pojedinih faza realizacije plana, po njemu u toku 1987. godine i nije predviđeno smanjenje TOBiH. Do ovog je u izvjesnoj mjeri došlo, ali je to bila posljedica dovršenja aktivnosti restrukturiranja jedinica prostorne strukture, započete nakon ukidanja jedinica i štabova ONO i DSZ. Kraj 1987. godine TO Bosne i Hercegovine dočekala je s ukupno 4.221 ratnom jedinicom u kojima je bilo predviđeno 293.603 formacijska mjesta, stvarno popunjenih sa 292.024 čovjeka. Do promjena brojnog stanja u odnosu na prethodnu godinu došlo je po osnovu promjena u prostornoj strukturi jedinica i štabova

36 Ibid.

37 Ibid.

38 AARBiH RŠTO 26/1-6 (RŠTO: „Analiza plana razvoja Teritorijalne odbrane SR Bosne i Hercegovine za 1988. godinu", str. pov. br. 02/491-18, Sarajevo, 28. 2. 1989. godine).

TO, čiji se ukupan broj u mjesnim zajednicama od 1.911 jedinica sa 108.405 pripadnika, smanjio na 1.769 jedinica sa 97.740 pripadnika. U OUR-ima, ovaj broj je od 1.885 jedinica sa 67.217 pripadnika smanjen na 1.140 jedinica sa 53.687 pripadnika.[39]

Zaokružujući realizaciju prve faze plana reorganizacije TOSRBiH, Predsjedništvo Republike je početkom 1988. godine donijelo odluku o novoj organizaciji okružnih štabova Teritorijalne odbrane. Okružni štabovi definisani su kao organi koji se obrazuju na području više općina za organizovanje, pripremanje, rukovođenje i komandovanje teritorijalnom odbranom u miru i ratu. Formirani su za područja sljedećih općina: **Okružni štab Banja Luka** (Banja Luka, Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Bosanski Novi, Čelinac, Jajce, Ključ, Kotor-Varoš, Laktaši, Mrkonjić-Grad, Prijedor, Prnjavor, Sanski Most, Skender-Vakuf, Srbac i Šipovo), **Okružni štab Bihać** (Bihać, Bosansko Grahovo, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Cazin, Titov Drvar i Velika Kladuša), **Okružni štab Doboj** (Bosanski Brod, Bosanski Šamac, Derventa, Doboj, Maglaj, Modriča, Odžak, Teslić i Tešanj), **Okružni štab Goražde** (Čajniče, Foča, Goražde, Kalinovik, Rudo i Višegrad), **Okružni štab Livno** (Duvno, Glamoč, Kupres i Livno), **Okružni štab Mostar** (Bileća, Čapljina, Čitluk, Gacko, Grude, Jablanica, Konjic, Lištica, Ljubinje, Ljubuški, Mostar, Neum, Nevesinje, Posušje, Prozor, Stolac i Trebinje), **Okružni štab Sarajevo** (Breza, Centar Sarajevo, Fojnica, Hadžići, Han-Pijesak, Ilidža, Ilijaš, Kiseljak, Kreševo, Novi Grad Sarajevo, Novo Sarajevo, Olovo, Pale, Rogatica, Sokolac, Stari Grad Sarajevo, Trnovo, Vareš, Visoko i Vogošća), **Okružni štab Tuzla** (Banovići, Bijeljina, Bratunac, Brčko, Gračanica, Gradačac, Kalesija, Kladanj, Lopare, Lukavac, Orašje, Srebrenica, Srebrenik, Šekovići, Tuzla, Ugljevik, Vlasenica, Zvornik i Živinice), **Okružni štab Zenica** (Bugojno, Busovača, Donji Vakuf, Gornji Vakuf, Kakanj, Pucarevo, Travnik, Vitez, Zavidovići, Zenica i Žepče). Zone koje su pokrivali okružni štabovi prikazane su na našoj karti (Karta 3). U odnosu na prethodno rješenje iz 1984. godine, kada je pripadao OkŠTO Sarajevo,

39 AARBiH RŠTO 6/1-130 (RŠTO: „Pregled ratne popune TO SRBiH sa stanjem na dan 1. 12. 1987. godine“).

Općinski štab TO Kalinovik je pripao OkŠTO Goražde. Na području 10 općina udruženih u Grad Sarajevo već je postojao Gradski štab TO. Ovaj štab, koji je u ratu trebao biti pod komandom OkŠTO Sarajevo, po odluci se u miru izuzima ispod njegove komande i neposredno potčinjava RŠTO, a trajanje takvog rješenja predviđeno je do formiranja Komande odbrane grada Sarajeva, do koje nikada neće doći.[40] Istovremeno je komandant RŠTO donio odluku o određivanju varijanti okružnih štabova (u dvije varijante, umjesto dotadašnje tri) i općinskih štabova (u tri varijante, umjesto dotadašnjih četiri).[41]

U nastavku rada na transformaciji TO Bosne i Hercegovine tokom 1988. godine poduzete su zaista opsežne promjene. Formirano je 340 novih ratnih jedinica: Odred TO Ilidža, koja je bila jedina općina u republici u kojoj nije bio formiran ovakav tip jedinice, 119 protivdiverzantskih jedinica (6 četa i 113 vodova), 19 riječnih jedinica (16 vodova i 3 odjeljenja), 10 planinskih jedinica (2 voda i 8 odjeljenja), 27 smučarskih jedinica (7 vodova i 20 odjeljenja), 15 jedinica plovnih sredstava (2 voda i 13 odjeljenja), 60 vodova MZ i 89 odjeljenja MZ i OUR. Preformirano je (reorganizovano po novim formacijama) 2.455 ratnih jedinica: 108 odreda TO, 308 rejonskih štabova, štabova mjesnih zajednica i OUR-a, 549 četa, 1.281 vod i 209 odjeljenja TO u MZ i OUR-a. Rasformirana je 1.121 ratna jedinica TO: 110 diverzantsko-izviđačkih odreda, 140 rejonskih štabova i ŠTO MZ i OUR, 524 četa TO MZ, 301 četa TO OUR-a i 46 vodova OUR-a.[42] Ovim je ukupno brojno stanje TO Bosne i Hercegovine smanjeno sa 293.603 na 201.129 formacijskih mjesta, a stvarna popuna sa 292.024 na 202.693 čovjeka.[43] To je predstavljalo smanjenje za 92.474 formacijska mjesta, ili za 31,5%, te za

40 AARBiH RŠTO 8/1-129 (Predsjedništvo SRBiH: „Odluka o obrazovanju okružnih štabova teritorijalne odbrane“, broj: 01-9/88, 18. 1. 1988. godine).

41 AARBiH RŠTO 8/1-132 (RŠTO: „Odluka o određivanju varijanti okružnih, gradskog i opštinskih štabova teritorijalne odbrane u miru i ratu“, str. pov. broj 05/254-1, 18. 1. 1988. godine).

42 AARBiH RŠTO 21/1-6 (RŠTO: „Analiza realizacije Plana razvoja TO SRBiH za 1988. godinu“, str. pov. br. 02/491-18, 27. 2. 1989. godine).

43 AARBiH RŠTO 6/1-131 (RŠTO: „Pregled popune ljudstvom TO SRBiH sa stanjem na dan 31. 12. 1988. godine).

ukupno 781 ratnu jedinicu, ili za 18,5%.[44]

Od 99 formacijskih mjesta predviđenih za aktivna vojna lica u Teritorijalnoj odbrani Bosne i Hercegovine tokom 1988. godine bilo je popunjeno 91 mjesto. Od njih je 10 oficira imalo završenu Školu narodne odbrane JNA, 42 Komandno-štabnu akademiju kopnene vojske, a 39 vojnu akademiju. U Teritorijalnoj odbrani bilo je stalno zaposlenih 1.597 građanskih lica.[45]

Osim što je tokom nje praktično započela ova posljednja reorganizacija TOBiH u okvirima jugoslovenske države, u pogledu ukupnog razvoja 1988. godina predstavlja u još jednom smislu godinu prekretnice, godinu početka *informatičke revolucije* u historiji oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Te godine je RŠTO nabavio tri personalna računara marke „IRIS 16“, naručen je i instaliran softver za obračun plaća i obučeni operateri za rad na ovim računarima.[46]

Iz ovog sumarnog uvida u obim izvršenih promjena i dinamiku kojom su izvršene, budući da su do kraja 1988. realizovane sve aktivnosti prvobitno planirane do 1. jula 1989. godine, jasno je da su one same po sebi izazvale velike probleme u funkcionisanju ukupne organizacije Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine, naročito njenog sistema rukovođenja i komandovanja, zbog velikih promjena u kadrovskoj strukturi koje su morale slijediti preformiranje jedinica. U tom smislu potrebno je uzeti u obzir i kontekst u kojem je reorganizacija provođena. Unutar BiH najveći uticaj imale su posljedice afere Agrokomerc, o čijoj ćemo povezanosti s vrhom JNA i reorganizacijom oružanih snaga provođenom u BiH kasnije reći još nekoliko rečenica. Sve izraženija ekonomska kriza, u kojoj je stopa inflacije do kraja godine dostigla 300%, osim što je onemogućavala planove razvoja teritorijalne odbrane, prvim talasom radničkih štrajkova dinamizirala je dugo kontrolisanu društvenu scenu na način koji nije doprinosio povoljnom ambijentu za tako složen proces kakva je velika reorganizacija strukture TO. Jugoslovenska politič-

44 AARBiH RŠTO 21/1-6 (RŠTO: „Analiza realizacije Plana razvoja TO SRBiH za 1988. godinu“, str. pov. br. 02/491-18, 27. 2. 1989. godine).

45 AARBiH RŠTO 8/1-133 (RŠTO: „Organizacijsko-formacijske promjene u TO SRBiH“, str. pov. 02/1629-2, 8. 9. 1988. godine).

46 Ibid.

ka scena uzavrela je početkom antibirokratske revolucije u Srbiji i jeka prekodrinskih nacionalističkih truba pomno se osluškivala u BiH. Kako je inicijativa u reorganizaciji oružanih snaga bila od početka i stalno u rukama upravljačkog vrha JNA, direktno se transmisionirajući u vrhove republičkih TO koje su zauzimala aktivna vojna lica, koja se u većini unaprijed počinju pozicionirati nasuprot rukovodstvima republika, što ćemo vidjeti nešto kasnije, jasno je da je aktuelni sukob vojnog vrha sa Slovenijom, koji je počeo još od 1986, a eskalirao u ljeto 1988. godine, suđenjem Janšinoj grupi na vojnom sudu u Ljubljani i sporom oko ustavnih amandmana koji se tiču načina finansiranja JNA,[47] uticao da je vojni vrh nastupao nervoznije i s više pritiska, ubrzavajući proces, što je stvaralo dodatne teškoće. Iz svega toga da se izvući zaključak da su poduzete mjere uveliko umanjile sposobnost TOSRBiH da odgovori svojim osnovnim ustavnim zadacima i obavezama. U dokumentima tada nastalim unutar njenog Republičkog štaba ne mogu se naći takve ocjene. Po modelu mišljenja o reorganizaciji koji je nametao SSNO tvrdilo se da je ukupna efektivna sposobnost Teritorijalne odbrane da odgovori svojim zadacima čak povećana.[48]

Sukobu vrha JNA sa Slovenijom moramo posvetiti još nešto pažnje, iz razloga što je tok tog sukoba u dobroj mjeri određivao redoslijed poteza i modelirao odnos vojnog vrha i prema drugim jugoslovenskim republikama, ako ne svim, onda prema Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini sigurno, a to je predmet našeg istraživanja. Od početka nastojanja vojnog vrha ka recentralizaciji države, započetih recentralizacijom oružanih snaga, otvoren otpor tome jedino je pružilo rukovodstvo Slovenije. Kako su ova nastojanja rasla, rastao je i otpor koji je dolazio iz Slovenije. Vremenom je takav stav Slovenije dobivao i određenu, mada ne javnu podršku.[49] Slovenačke reakcije išle su od kritika vezanih

47 O tom aspektu spora: V. Kadijević, nav. dj., str. 104.

48 AARBiH RŠTO 21/1-6 (RŠTO: „Analiza realizacije Plana razvoja TO SRBiH za 1988. godinu", str. pov. br. 02/491-18, 27. 2. 1989. godine).

49 U vojnom vrhu ovu su prikrivenu podršku prepoznali u raspravama tokom 1988. godine oko ustavnog amandmana koji se ticao finansiranja JNA, te su je precizno nacionalno klasificirali kao podršku Hrvata i nekih Muslimana i Makedonaca. V. Kadijević, nav. dj., str. 104.

za ličnost i rad saveznog sekretara za narodnu odbranu Branka Mamule, preko objektivnih kritika jezičke politike unutar JNA, do zahtjeva za njenom depolitizacijom, civilnim služenjem vojnog roka i sličnim idejama iz omladinske štampe i krugova koji su predstavljali zametke slovenačke građanske inicijative i političke alternative. Slovenačka politička elita javno je izrazila svoj protest povodom ukidanja 9. armije sa sjedištem u Ljubljani i tolerisala aktivnosti krugova u Sloveniji koji su kritički istupali prema JNA, ali je nastojala i relaksirati reakcije koje je to istupanje imalo u vrhu JNA i saveznim organima. Ulazeći ubrzano u proces zamašne reorganizacije od početka 1988. godine, u društvenom kontekstu prethodno apostrofiranom i opširnije elaboriranom ranije u ovom radu, vojni vrh nastojao je pojačati svaki mogući pritisak na elemente sistema u kojima je očekivao otpor ili opstrukciju započetih aktivnosti. To se u prvom redu odnosilo na Sloveniju. U martu 1988. godine na dva foruma, najprije na Vojnom savjetu, a zatim na Predsjedništvu CKSKJ, razmatran je prijedlog odluke kojom se osuđuju kritike i napadi na JNA u Sloveniji. Vojni vrh insistirao je na tome da se te pojave ocijene kao kontrarevolucionarne.[50] Uzimajući u obzir činjenice da je Jugoslavija tada još uvijek bila ideološka država, s revolucionarnom partijom na vlasti, da je njena vojska bila ideološka, s vlastitom revolucionarnom partijskom organizacijom, te da su, kada je posljednji put razvoj u nekoj federalnoj jedinici ocijenjen kontrarevolucionarnim, na Kosovu 1981. godine, tenkovi JNA nadglasali nacionalne zahtjeve, rukovodstvo Slovenije je ovo shvatilo veoma ozbiljno. Nisu reagovali otvoreno, već preko već eksponiranih kritičara JNA. Kombinujući materijale sa sjednica spomenutih foruma, te plan za djelovanje u vanrednim prilikama još uvijek postojeće 9. armije, koji i nije bio ekskluzivan materijal, jer su takve planove bili obavezni imati i međusobno usaglašavati svi zakonski subjekti ONO i DSZ, ali je nosio oznaku vojne tajne, ljubljanski omladinski list „Mladina“ je u maju 1988. objavio tekst o pripremama za navodnu vojnu intervenciju u Sloveniji.[51] Tekst je uzburkao slovenačku javnost. Vojni vrh, prethodno iznudivši saglasnost

50 R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 236

51 Tekst je nosio naslov „Noć dugih noževa“. L. Silber, A. Little, str.41.

saveznih partijskih i državnih organa, na ovu aferu reagovao je na način koji ima samo dva prihvatljiva objašnjenja: jedan je potpuna politička budalaština, a drugi je podudarnost njegove političke strategije sa strategijom srpskog nacionalizma u usponu, po kojoj će se jugoslovenski problem lakše riješiti bez Slovenije u Jugoslaviji. Pohapsili su autore teksta i njihove saradnike i, usred Ljubljane, na vojnom sudu im organizovali suđenje na srpsko-hrvatskom jeziku. Takav postupak homogenizirao je Slovence na podršci grupi suđenika, a protiv JNA, i trajno legitimizirao antijugoslovenski kurs slovenačke politike. Ojačano tako homogeniziranim javnim mnijenjem, slovenačko rukovodstvo će, mudro ga sačekavši, sada istupiti vrlo otvoreno. Kučan, slovenački komunistički lider, na sjednici Predsjedništva SFRJ u julu mjesecu pročitat će svoj govor na maternjem jeziku, što je predstavljalo presedan u radu bilo kog saveznog državnog tijela Druge Jugoslavije, protestujući protiv suđenja i jezičke politike u JNA, te otvoreno postavljajući pitanje ugroženosti slovenačke nacionalne suverenosti u Jugoslaviji.[52] Ponovo je postavljeno pitanje političkog značenja ukidanja ljubljanske 9. armije,[53] što je imalo težinu osporavanja cijelog započetog procesa reorganizacije.

Buran razvoj jugoslovenske krize u kojem su slijedile ustavne promjene u Srbiji, s kojima je neumitno dogorijevao kratki fitilj na kosovskom buretu baruta i koje je pratila euforija s kojom je sve bliži bio trenutak u kojem će se srpski narod „početi događati“ i u nesrpskim gradovima, opredjeljivali su vojni vrh da što prije dovrši započetu reorganizaciju. S druge strane, pojačan otpor i neugodna iskustva iz sukoba sa Slovenijom, koja su mu slabila poziciju i u odnosu na rukovodstva drugih republika, opredijelila su njegov rukovodeći dio da potraži dodatnu legitimaciju. Prvi korak u tome preduzet će u martu 1989. godine informacijom[54] kojom su u krajnje dramatičnom tonu svi otvoreni politički napadi na armiju, njenu politiku i rukovodeću struk-

52 R. Dizdarević, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, str. 255.

53 Ibid., str. 237.

54 Informacija je nosila naslov „Suština, uzroci i ocene napada na koncepciju ONO“ i bila datirana sa 7. martom 1989. godine. M. Špegelj, nav. dj., str. 100-101.

turu, ali i legitimni kritički osvrti, prikazani kao napadi na koncepciju općenarodne odbrane. Materijal je dostavljen svim državnim organima i tijelima kao osnova za raspravu. Od njih su se, nakon toga, očekivale ocjene pojava koje je materijal tretirao i stavovi o daljim mjerama, što je bila uobičajena praksa. U narednom koraku, vojni vrh je, ne čekajući zaključke najrelevantnijih organa, Predsjedništva i Skupštine SFRJ, i namjeravajući dodatno uticati na njihov sadržaj, otvorio nekoliko vojno-stručnih rasprava o istoj temi. Kulminaciju je trebala predstavljati sjednica Savjeta za narodnu odbranu SFRJ održana 21-22. aprila, na kojoj je, mada je sazvana o pitanjima iznijetim u prethodno spomenutoj informaciji, kao osnova za raspravu dat materijal pod nazivom „Dostignuća i pravci daljeg razvoja Koncepcije općenarodne odbrane SFRJ".[55] Cilj ovako usmjerene rasprave bio je upravo dobivanje podrške ovog tijela mjerama daljnje centralizacije oružanih snaga. No, na samoj sjednici mogla su se čuti i posve suprotna mišljenja, poput takvog da je upravo centralizacija JNA i TO pod kapom SSNO u miru i ratu potpuna negacija same koncepcije odbrane, i drugog da je centralizacija nemoguća bez promjene saveznog i republičkih ustava,[56] što je čitavu zamisao kvalifikovalo kao protivustavnu djelatnost, što je ona u suštini i bila. Do priželjkivane podrške radikalnim promjenama u koncepciji odbrane nije došlo, što je bilo vidljivo u saopćenju koje je Predsjedništvo SFRJ izdalo istog dana. Jedini konkretan postignuti rezultat bila je odluka o ukidanju Komiteta za ONO i DSZ.[57]

Mada bez konkretnog rezultata u traženju legitimacije za narednu fazu reorganizacije oružanih snaga, vrh JNA je ipak postigao nešto ovim forsiranim političkim manevrom i samom činjenicom postav-

55 Ibid., str. 102.

56 Prvo mišljenje iznio je general Todor Atanasoski iz Makedonije. Drugi stav iznio je general Mujo Mujkić, za koga Špegelj netačno navodi da je komandant TO Bosne i Hercegovine. M. Špegelj, str. 103. Mujkić to zaista jeste bio u periodu od 1984. do 1986. godine. U vrijeme kada se održavala spomenuta sjednica, na kojoj je Mujkić iznio gore navedeno mišljenje kao penzionisani general, komandant TOSRBiH bio je general Miloš Bajčetić. Imena svih komandanata TOBiH s periodima u kojima su obavljali ovu dužnost data su u našoj **Tabeli 6**.

57 M. Špegelj, nav. dj., str. 105.

ljanja ovog pitanja na saveznim političkim forumima. Nakon puča u Crnoj Gori u januaru 1989. godine i stvaranja čvrstog srpskog bloka u saveznim institucijama, moglo se računati na podršku jedne njihove polovine svakoj mogućoj centralističkoj i unitarističkoj inicijativi. Nakon februarskih događaja na Kosovu, mitinga u Cankarjevu domu u Ljubljani i kontramitinga u Beogradu, došlo je do otvorenog sukoba slovenačkog i srpskog rukovodstva. Medijska kampanja prema Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, kao i tajno ali sve vidljivije subverzivno političko djelovanje iz Srbije, vodilo je sukobima s ovim republikama i, mnogo kraćim putem, sukobima u njima. Tokom 1989. godine kriza jugoslovenske države dostigla je takav stepen da njene savezne institucije više neće biti u stanju u legalnoj proceduri donijeti niti jednu strateški važnu odluku. Stvoreni odnosi, čija je slika bila odnos snaga u Vrhovnoj komandi – Predsjedništvu SFRJ, neće omogućiti dobivanje podrške aktivnostima vojnog vrha, ali neće omogućiti ni njihovu kontrolu i zaustavljanje aktivnosti kojima su ovi izlazili izvan ustavnih i zakonskih okvira. U tako uspostavljenoj nemoći saveznih institucija, vojni vrh je i neusvojenom inicijativom stekao neku vrstu alibija za provođenje svojih planova. Dešavanja na komunističkom Istoku, koja će do kraja godine dovesti do raspada Varšavskog ugovora, kao i slabljenje globalne pozicije Rusije, što je opet imalo direktne posljedice po poziciju i značaj Jugoslavije, davali su dodatni razlog za ubrzano djelovanje. Zato je krajem jula, nakon proslave na Gazimestanu i njenih odjeka, kada je postalo definitivno jasno da je jugoslovenski konsenzus o bitnim strateškim pitanjima nemoguć, donijeta odluka da se krene u narednu fazu reorganizacije oružanih snaga.

Plan je nosio kodni naziv „Jedinstvo-2“.[58] Njegov osnovni okvir predstavljao je zahtjev da se snage TO u miru i ratu smanje za 20% u periodu od 1990. do 1995. godine, što bi njihove sastave svelo na 3-4% angažovanog ljudstva u odnosu na broj stanovnika. Unutrašnji okvir predstavljao je zahtjev da se republički i pokrajinski štabovi TO znat-

58 AARBiH RŠTO 26/1-2 (SSNO/GŠ OSSFRJ/ Zamenik načelnika GŠ za TO: „Dokumenta Plana „Jedinstvo-2“ (u sadržaju: Naređenje za dogradnju organizacije TO i Metodologija i kriterijumi za dogradnju organizacije TO)“, DT br. 629-1, 7. 8. 1989. godine).

nije vežu za komande vojnih oblasti u rješavanju zadataka izgradnje Oružanih snaga. Smanjenje TO imalo se provesti na svim nivoima preformiranjem i rasformiranjem štabova i jedinica. Partizanske brigade trebalo je manjim dijelom rasformirati,[59] a u preostalom dijelu preformirati. Osim preformiranja štabova i jedinica TO prostorne strukture na svim nivoima, smanjenje TO trebalo se najvećim dijelom ostvariti rasformiranjem jedinica i štabova u mjesnim zajednicama i radnim organizacijama. Planirana dinamika predviđala je rasformiranje i preformiranje partizanskih brigada tokom 1990. godine, a prostornih jedinica u periodu 1991–1993. godine. Do kraja planskog perioda trebalo je dovršiti preformiranje štabova i njihovih pristapskih jedinica od nivoa općine do republike. Kao što se vidi, ova faza plana nije donosila ništa novo, ako izuzmemo vojno-stručne retoričke „dimne zavjese", osim novog kruga u kojem su istim redoslijedom ponavljane iste mjere, sa dva osnovna zahtjeva: još manja TO i još čvršće pod komandom JNA.

Kako su elementi plana „Jedinstvo-1" u TOBiH realizovani prije roka, a u 1989. godini radilo se samo na planiranju naredne faze, to u ovoj godini nije došlo do bitnog smanjenja, osim neznatnog smanjenja brojnog stanja proizašlog dovršenjem procesa preformiranja republičkog, okružnih i općinskih štabova po novim formacijama, kao i partizanskih brigada po jedinstvenim formacijama.[60] Brojno stanje TOSRBiH na kraju godine bilo je 198.368 pripadnika.[61]

Političko i državno rukovodstvo Bosne i Hercegovine u vrijeme priprema reorganizacije oružanih snaga po planu „Jedinstvo", u provođenju njegove prve faze i pripremi druge, imalo je potpuno pasivan odnos i poslušno je provodilo sve zahtjeve i sugestije koje su u

59 Na nivou Jugoslavije trebalo je rasformirati partizanske brigade TO: u TOBiH 4 (Tuzla 1, Zenica 1, Sarajevo 2), U TO C. Gore 1 (Bijelo Polje), U TO Hrvatske 4 (KOG Zagreb, Komanda odbrane Grada Zagreba), u TO Makedonije 1 (KOG Skoplje), u TO Slovenije 1 (Maribor), u TO Srbije 2 (KOG Beograd 1, Šabac 1), u TO Vojvodine 1 (Novi Sad). Ibid.

60 AARBiH RŠTO 29/1-1 (RŠTO: „Izvještaj o b/g TO SRBiH za 1989, godinu", DT. br. 02/2081-2, 22. 2. 1990. godine).

61 AARBiH RŠTO 6/1-146 (RŠTO: „Pregled ratne popune ljudstvom TO SRBiH sa stanjem na dan 31. 12. 1989. godine").

tom smislu dolazile iz upravljačkog vrha JNA. Za sada nije moguće naći u arhivskom materijalu ili svjedočenjima aktera da je u nekim od dijelova strukture ove elite procjenjivana zamisao i posljedice reorganizacije u pogledu zaštite vlastitog suvereniteta i ustavnih nadležnosti. Ovdje, razumije se, treba ponoviti ocjenu koju smo već prethodno naznačili, da se, s izuzetkom rukovodstva Slovenije i, u aspektu rasporeda komandi novoformiranih vojišta jednog dijela rukovodstva Srbije, bosansko rukovodstvo nije ponašalo drugačije od rukovodstava ostalih republika. Treba imati u vidu i činjenicu da su u vrijeme koje tretira tema ovog rada najuticajniji političari iz Bosne i Hercegovine bili na saveznim dužnostima u Beogradu. Od 1986. godine na dužnosti premijera jugoslovenske vlade bio je Branko Mikulić. Njega je u Predsjedništvu SFRJ, kao predstavnik BiH, zamijenio Hamdija Pozderac. Jugoslovenski ministar vanjskih poslova bio je Raif Dizdarević. Nije bilo realno očekivati reakciju iz Republike na mjere koje se iniciraju i provode sa saveznog nivoa u vrijeme kada vrh republičke političke elite obavlja najodgovornije dužnosti u organima federacije. Spomenuti drugovi ipak su zadržali čvrstu političku kontrolu u svojoj bazi. S druge strane, još uvijek je otvoreno pitanje kako je bilo moguće da se u vrijeme kada su na tako visokim pozicijama u saveznoj vlasti bili kadrovi iz Bosne i Hercegovine - garnitura kojoj se s puno argumenata pripisuju velike zasluge za afirmaciju Bosne i Hercegovine kao ravnopravne države i konstitutivnog faktora Druge Jugoslavije, za artikulaciju autentične i samosvojne bosanskohercegovačke politike u Jugoslaviji, i još uz to predvodnici političke garniture najodanije Titovoj političkoj liniji - pripreme i usvoje mjere koje će kroz reorganizaciju oružanih snaga najdirektnije udariti na koncept općenarodne odbrane i ustavni koncept Druge Jugoslavije, u kojem i jeste bila kapitalizirana afirmacija Bosne i Hercegovine. U materijalima do kojih smo došli i na osnovu kojih je pisan ovaj rad, nismo našli čvrstu osnovu za odgovor iza kojeg bismo bezrezervno stali. Kako unutarnja logika teme ipak zahtijeva neki odgovor na to pitanje, ponudit ćemo nekoliko mogućih uzroka stava najuticajnijih bosanskih političara o kojem govorimo.

Jedan od njih je nekompetentnost i nezainteresovanost za pitanja

odbrambene koncepcije i sistema, koja je moguća posljedica njihove ortodoksne titoističke ideološke orijentacije i višedecenijske inercije u stavu da je JNA odana Titu i čvrsta na njegovoj političkoj i ideološkoj liniji. Ono što je dolazilo kao inicijativa iz redova JNA, po toj navici nije izazivalo podozrenje, naprotiv. Dokaza za to ima. Veoma široke pripreme koje su vodile novoj politici Srbije u raspletu jugoslovenske krize i direktno bile u funkciji priprema za rat, provođene su u svim sredinama i na svim razinama na kojima se mogla obezbijediti masovna podrška stanovništva,[62] pa i u armiji. Sasvim je sigurno i nepotrebno dokazivati da je bosansko rukovodstvo detektovalo ova kretanja u svim sredinama i na svim nivoima, te se u svojoj političkoj praksi ravnalo prema njihovim značenjima, osim u armiji. Ni činjenica da JNA od sredine osamdesetih više nije bila zatvoren ideološki sistem imun na kretanja u svom okruženju, što je za rezultat imalo međusobno otvaranje instituta, visokoškolskih ustanova i redakcija stručnih časopisa koji su djelovali u okviru JNA s onima iz njihovog beogradskog okruženja,[63] nije budila nikakvo podozrenje bosanskih lidera da je možda u pitanju i ideološko razumijevanje vojske s intelektualnim centrima srpskog nacionalizma. Na najosjetljivijoj temi bosanskohercegovačke politike, na pitanju nacionalnih odnosa i ravnopravnosti koja se na unutarrepubličkom planu mjerila apotekarskom vagom, njena politička elita potpuno je zanemarila isti princip kada su u pitanju kadrovi iz BiH i njihov tretman u JNA. Bili su potpuno slijepi na tendenciju nacionalne diskriminacije svojih kadrova u armiji, koja je bila naročito izražena u posttitovskom periodu. Od 40 pukovnika, koji su rođeni u BiH ili vodili porijeklo iz nje, pa su se računali kao bosanskohercegovački kadrovi, i koji su unaprijeđeni u čin generala JNA u periodu od 1983. do 1991. godine, bilo je 4 Hrvata, 5 Bošnjaka i 31 Srbin.[64] Niko nije reagovao na ovakvu tendenciju promocije najviših vojnih kadrova. Već smo rekli da politička elita BiH nije uopće postavila pitanje ukidanja 7. armije u

62 Sonja Biserko, „Od Jugoslovenske narodne armije do srpske vojske“, ***Ratovi u Jugoslaviji 1991-1999***, Beograd, 2002, str. 223

63 I. Alibegović, nav. dj., str. 27.

64 I. Alibegović, nav. dj., str. 54

Sarajevu i smještanja Komande Sjevernog vojišta u Beograd, grad sa već postojećom enormnom koncentracijom najviših vojnih institucija. Razumljivo bi bilo postavljanje tog pitanja makar s aspekta načelne ravnopravnosti, kao što ga je postavila Slovenija o ljubljanskoj armiji.[65]

Ako već nije bilo u pitanju potpuno nerazumijevanje mogućih dometa vojne inicijative i početno pritajenih političkih ambicija vojnog vrha, druga mogućnost je da su svjesno i s nekim ciljem dali saglasnost za početak reorganizacije. I ova mogućnost bi odgovarala političkom profilu onovremene bosanske političke elite, koja je osim naprijed navedenih atributa, svakako, u Jugoslaviji bila prepoznatljiva i po tome što je bila sklona vladati nešto čvršćom rukom. Po tome su mogli biti skloni nalaženju zajedničkog jezika s generalima, ako znamo da je javno iskazivani predmet generalske brige bilo državno jedinstvo Jugoslavije i ideološko jedinstvo na liniji Titovog političkog naslijeđa. Recentralizacijom oružanih snaga ojačati JNA, kao jugoslovenski integrativni faktor, nije bila ideja kojoj bosanski rukovodioci nisu mogli biti skloni. U decembru 1985. godine, kao ministri odbrane i spoljnih poslova u istoj jugoslovenskoj vladi, Branko Mamula i Raif Dizdarević, kako se to diplomatski kaže, razmijenili su mišljenja o pitanjima međunarodnog položaja i unutrašnjih odnosa u zemlji. Obostrano su zaključili da će u očekivanim dezintegracionim procesima u središtu napada spoljnjeg i unutrašnjeg neprijatelja biti JNA i njena moguća pozicija u rješenju krize.[66] Postavši naredne godine jugoslovenskim premijerom, Branko Mikulić je imao i previše problema u pokušajima zavođenja reda u državi i njenoj posrnuloj ekonomiji da bi se bavio koncepcijskim pitanjima odbrane, kojima se u Jugoslaviji savezna vlada nikada i nije mnogo bavila. Ni Hamdija Pozderac, član Predsjedništva SFRJ iz Bosne i Hercegovine, kao član Vrhovne komande nije imao zamjerki na plan reorganizacije oružanih snaga kojim bi se ojačala pozicija JNA pred nasrtajima spoljnjeg i unutrašnjeg neprijatelja. Oni u inicijativi vo-

65 Samo su Sarajevo i Ljubljana od glavnih gradova republika u novoj vojno-teritorijalnoj podjeli ostali bez komandi strategijskog nivoa. Beograd, Zagreb i Skoplje su ih zadržali. Podgorica je nije ni imala, a u novoj podjeli u njoj je ostala postojeća komanda korpusa.

66 B. Mamula, nav. dj., str. 83.

jnog vrha kao da nisu prepoznali ništa što bi bilo suprotno osnovama njihovog vlastitog političkog promišljanja. Problem je bio u tome što je vojni vrh svojom aktivnošću, ustvari, pripremao pretpostavke za prelazak na jedan drugačiji koncept, na kojem će, kada s njim otvoreno istupi, naći saveznike u unitarističkim i velikosrpskim snagama, za šta ni u kom slučaju nisu mogli dobiti podršku bosanskog rukovodstva, barem ne jedinstvenu i odlučujuću. Vojni vrh i strukture moći koje su, što zajednički što paralelno s njim, planirale ostvariti jednu viziju političke budućnosti Jugoslavije bitno drugačiju od vizija ortodoksnih bosanskih titoista, podrazumijevao je, između ostalih, i njih pod unutrašnjim neprijateljima zbog kojih je i od njih samih tražio podršku jačanju svoje društvene i političke pozicije. Kao takve u odnosu na uvjerenja vojne vrhuške kvalifikovalo ih je, ne njihovo lično djelovanje i prakticiranje političke moći koju su imali, već isključivo izvor te i takve moći, koji je ležao u ustavnoj poziciji Bosne i Hercegovine. Čim je obezbijeđena potrebna podrška početku reorganizacije, nestalo je iluzije o međusobnoj političkoj bliskosti. Ako je uopće tačno da su je bosanski politički autoriteti i imali, udar na njih kojim je iluzija raspršena srušio ih je brže nego što su postali svjesni toga.

Udar, zapravo serija uzastopnih udara, izvršen je otvaranjem afera čije su posljedice bile masovne smjene rukovodstava u svim strukturama društva i uspostavljanje trajne nestabilnosti i pasivnosti vlasti bosanskohercegovačkih komunista. Najteže posljedice imala je afera Agrokomerc, čija je prva personalna meta bio najuticajniji bošnjački političar Hamdija Pozderac i koja će ga brzo odnijeti s političke i životne scene. Prije njenog izbijanja, u aprilu 1987. godine, u radnoj posjeti BiH boravio je kompletan vojni vrh na čelu sa saveznim sekretarom za narodnu odbranu.[67] Nakon što je afera postigla svoje rušilačke efekte za političku stabilnost BiH, JNA koja je i prije afere bila jedan od najvećih poslovnih partnera Agrokomerca, pristupila je spašavanju kombinata, neposredno obezbjeđujući povoljne kredite i sklapajući velike ugovore

67 AARBiH RŠTO 8/1-129 (RŠTO: „Savjetu za narodnu odbranu Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine“, str. pov. 05/2558-1, 16. 12. 1987. godine).

za trajan plasman njegovih proizvoda.[68] U aferama koje su slijedile[69] također je lahko uočiti tragove spoljnjeg uticaja i obavještajne kreativnosti, kako u načinu njihovog otvaranja tako i u načinu na koji su se pokušavale usmjeravati reakcije stanovništva na njih.[70] Vlasti u Bosni i Hercegovini trajno su i potpuno bile zaokupljene saniranjem posljedica afera, zapravo, stalno su se bavile sobom. Tako je došlo do pasivnosti u kojoj se nije na adekvatan način moglo odgovoriti izazovima koji su postajali sve veći sa zaoštravanjem krize i jasnim profiliranjem političkih koncepata i faktora koji su određivali njen tok. U ljeto 1988. godine, to rukovodstvo je još imalo snage spriječiti miting srpske solidarnosti s Kosovom zakazan u Jajcu s namjerom da se izazovu neredi i destabilizuje BiH. U septembru 1989. godine, kada su objelodanjeni rezultati protivzakonitog djelovanja Službe državne bezbednosti Srbije na teritoriji BiH, bosanska vlast se umjesto odgovarajućih mjera zaštite

68 M. Špegelj, nav. dj., str. 97.

69 O ukupnim posljedicama ovog niza afera već je bilo riječi u ovom radu. Konstatovali smo da su u pogledu kadrovskih smjena te posljedice bile teže nego što su u Hrvatskoj bile posljedice obračuna s Hrvatskim proljećem. Ocijenili smo da ne bi bilo od većeg značaja za temu baviti se svim ovim aferama pojedinačno („Neum", „Zeleni plan", „Kecmanović", „Moševac" i dr.).

70 Štrajkovi, protesti stanovništva, alternativne studentske tribine. Samo nabrajanje ovih vrsta manifestacija nezadovoljstva vlašću opterećenom bosanskim aferama, bez ikakvog bavljenja njihovom realnom historijskom podlogom, posmatrača bi moglo navesti na apsurdno pogrešan zaključak da se radilo o prvim manifestacijama civilnog društva u Bosni i Hercegovini. Neven Anđelić, ***Bosna i Hercegovina između Tita i rata***, Beograd, 2005, str. 108-122. U idealnom slučaju bilo bi još, kao opravdanje za takav pristup, potrebno i porijeklo s neke druge planete. Kako bi se inače u najeklatantnijem primjeru duge manipulacije jednom grupom ljudi, kakva je nesretna sudbina stanovništva sjeverozapadne Bosne egzistencijalno vezanog za Agrokomerc, moglo prepoznati rađanje civilnog društva. Ako bi to bilo tako, onda su srpski nacionalistički centri, KOS JNA i Državna bezbjednost Srbije, pionirske demokratske institucije zaslužne za razvoj civilnog društva u Velikoj Kladuši i njegovog sazrijevanja do državotvornosti oličenoj u zločinačkoj paradržavi AP Zapadna Bosna. Ili je možda neko od entuzijasta bosanske demokratizacije i glasnosti došao do špijunskog dosijea Nenada Kecmanovića. Ili su se možda na ulicama Maglaja zajedno našli moševački demokrati Dževada Galijaševića i četnici Dobrice Ćosića po demokratskom afinitetu koji su dijelili, a ne po šemi djelovanja srpskih obavještajno-bezbjednosnih centara koju su i jedni i drugi slijedili.

suvereniteta svoje republike, opet bavila sama sobom.[71] Krajem 1989. godine razotkrivena je zavjerenička grupa visokih srpskih oficira u Komandi 4. korpusa JNA u Sarajevu. Cilj njihove zavjere bile su pripreme za preuzimanje komande nad korpusom u momentu kada se JNA neposredno bude uključila u rasplet krize ili kada otpočnu širi međunacionalni sukobi, što se očito pripremalo, iz ruku nacionalno nepouzdanih ljudi, komandanta korpusa Slovenca i načelnika štaba Hrvata. Čitav slučaj potpuno su kriminalistički obradili i dokumentovali organi bezbjednosti 4. korpusa, na čijem je čelu bio Bošnjak. Vojni vrh reagovao je tako što je, umjesto krivičnih, vinovnike kaznio posve neodgovarajućim disciplinskim mjerama.[72] Politička elita Bosne i Hercegovine nije reagovala nikako. Najviši republički organi počet će se oglašavati saopćenjima u povodu sve otvorenijih udara na državni suverenitet Bosne i Hercegovine i pretenzija na njen teritorijalni integritet. Sredinom 1990. godine Skupština SRBiH će, gotovo nezapaženo, usvojiti i veoma bitne amandmane na republički Ustav kojima se te dvije vrijednosti dodatno utvrđuju u državnom pravu Bosne i Hercegovine. Za otvoreno suprotstavljanje mjerama koje je vojni vrh provodio u Teritorijalnoj odbrani BiH, njenom rukovodstvu neće preteći potrebne političke moći.

71 Š. Filandra, nav. dj., str. 357.
72 F. Muslimović, nav. dj., str. 77-80.

TOBiH u fazi međurepubličke krize od 1990. do 1992. godine

Nakon propasti 14. kongresa SKJ u januaru 1990. godine, koji je označio kraj ove političke organizacije i početak završne faze raspada jugoslovenske države, stvarni predmet sukoba republičkih i nacionalnih rukovodstava prestala je biti budućnost Jugoslavije, a na otvorenoj sceni našle su se njihove sukobljene postjugoslovenske državne i političke projekcije. Takav razvoj događaja je od svih jugoslovenskih republika donosio najveća iskušenja upravo Bosni i Hercegovini, a njeno novo i posljedicama bosanskih afera oslabljeno rukovodstvo dovelo u krajnje težak položaj. U takvoj situaciji nije bilo nikakvih naznaka odlučnijeg protivljenja provođenju naredne faze reorganizacije njene Teritorijalne odbrane. Republički štab Teritorijalne odbrane, na čijem čelu se nalazio aktivni general Miloš Bajčetić, poslušno je realizovao planove i naređenja vojnog vrha koja su se odnosila na reorganizaciju. U tome se, uostalom, nije razlikovao od štabova teritorijalne odbrane ostalih republika.[1] U slučaju Bosne i Hercegovine, takav uticaj je početkom 1990. godine bio toliko jak da su se, kroz institucije sistema, planovi vojnog vrha proturali kao autentični stavovi najvišeg rukovodstva republike. Samo četiri dana nakon prekida rada posljednjeg partijskog kongresa, Savjet za opštenarodnu odbranu Predsjedništva SRBiH je razmatrao prijedlog koji je Republički štab TO sačinio po planu druge faze reorganizacije nazvanom „Jedinstvo-2".[2] Osim prijedloga da se razmatrani dokument RŠTO prihvati, ovo tijelo dostavilo je Predsjedništvu i dodatne, pomalo iznenađujuće sugestije za dalji razvoj TO. U pogledu brojnog smanjenja predloženo je da se traži saglasnost za smanjenje ispod nivoa 3-4% od broja stanovnika, koji je zahtijevao SSNO. U pogledu roka realizacije,

1 Isti odnos imao je i komandant TO Slovenije, Slovenac general Hočevar. Zbog toga će brzo ostati bez podrške republičkog rukovodstva i do kraja godine biti smijenjen. Milan Kučan, ***Otpor Srboslaviji***, (autor intervjua: Omer Karabeg), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

2 Razmatrani dokument nosio je naziv „Prijedlog za organizacijsku dogradnju i smanjenje brojne veličine teritorijalne odbrane SRBiH u periodu 1991-1995. godine", AARBiH RŠTO 8/1-148 (Predsjedništvo SRBiH, broj 05/2-011-152/90, 14. 3. 1990. godine).

predloženo je da se traži njegovo skraćivanje i sve aktivnosti okončaju do kraja 1992, umjesto 1995. godine kao postavljenog krajnjeg roka. Da bi se omogućilo ovako radikalno smanjenje, a zadržali koncepcijski zahtjevi da se cijela teritorija pokrije jedinicama TO, predloženo je da se koncept tumači na način da se smatra dovoljnim da teritoriju kontroliše alternativno jedinica TO ili stanica ratne milicije. Ovim bi se omogućilo potpuno ukidanje teritorijalne odbrane na pojedinim dijelovima teritorije republike. Još radikalnije u ovom dokumentu zvuči prijedlog da se izvrši usklađivanje zona odgovornosti okružnih štabova i njihovog ukupnog broja s administrativno-upravnom, političkom i vojno-teritorijalnom podjelom (u izvorniku stoji doslovno „kako je izvršila JNA“).[3] Zloslutnost takvog zahtjeva prepoznajemo u činjenici da u administrativno-upravnom pogledu u BiH nije postojao nikakav srednji nivo vlasti između republike i općina, pa se u suštini nije imalo šta ni usklađivati. U pogledu ostvarivanja različitih zajedničkih interesa, 1978. godine obrazovane su 22 međuopćinske regionalne zajednice, koje nisu imale status društveno-političkih zajednica. Kao takve nisu imale nikakvih nadležnosti ili zadataka u oblasti općenarodne odbrane i društvene samozaštite. Bilo je predviđeno da se kao srednji nivo vlasti u ratu formira devet okruga, koji bi u tom slučaju funkcionisali kao društveno-političke zajednice i imale svoja administrativno-upravna tijela i organe vlasti. Kao takvi, okruzi bi imali i nadležnosti u oblasti odbrane, pa su iz tih razloga u miru postojali okružni štabovi TO, koji su svojim zonama odgovornosti pokrivali teritorije ratnih okruga.[4] Zahtjev da se administrativna i politička podjela republike uskladi s vojno-teritorijalnom podjelom kakvu je nametnula JNA 1987. godine, kako zbog principa i reda vrijednosti u međusobnim odnosima tako i zbog načina i rezona po kojem je podjela izvršena, predstavljao je veoma opasan bezobrazluk. Predsjedništvo SRBiH ipak nije prihvatilo takvu podvalu,

3 AARBiH RŠTO 8/1-148 (Savjet za ONO Predsjedništva SRBiH: „Mišljenje o organizacijskoj dogradnji i smanjenju brojne veličine teritorijalne odbrane SRBiH u periodu 1991-1995. godine“, str. pov. broj: 07-3/90, 26. 1. 1990. godine).

4 AARBiH RŠTO 38/1-1 (Predsjedništvo SRBiH: „Društveno-političke zajednice u ostvarivanju koncepcije Opštenarodne odbrane i društvene samozaštite“, Sarajevo, januara 1984).

mada je, na sjednici održanoj 22. februara, usvojilo prijedlog reorganizacije kakav je dostavio RŠTO. U okviru toga, usvojilo je i sugestije Savjeta za ONO za smanjenjem do 3% od broja stanovnika i moguće skraćivanje roka realizacije plana, te prihvatilo princip pokrivanja teritorije alternativno s jedinicama ratne milicije. Ipak, u pogledu usklađivanja administrativne i političke podjele s vojno-teritorijalnom, Predsjedništvo je usvojilo zaključak po kojem se pri reorganizaciji okružnih štabova TO trebalo nastojati da se („koliko je to objektivno moguće") njihov broj uskladi s brojem ratnih okruga.[5] Kako se devet postojećih okružnih štabova u potpunosti podudaralo, brojem i zonom odgovornosti, s brojem i teritorijom ratnih okruga, ovaj zaključak je, ustvari, značio odbijanje mogućnosti bilo kakvog usklađivanja u smislu predloženih principa. Ipak, usvajanje plana i većine predloženih sugestija bili su jasan pokazatelj slabosti pozicije republičkog vrha i nepostojanja volje i mogućnosti da se suprotstavi mjerama vojnog vrha koje su objektivno imale tendenciju ugrožavanja suvereniteta republike.

Republički štab je tako dobio saglasnost da pristupi narednoj fazi reorganizacije TOSRBiH prema naređenjima SSNO iz jula prethodne godine. No, prije toga je trebalo pospremiti rezultate prethodne faze.

Već smo istakli činjenicu da teritorijalna odbrana nije bila stajaća oružana sila i da je njen mirnodopski sastav brojao oko 1.500 ljudi, manjim dijelom aktivnih oficira, većim dijelom rezervnih oficira i profesionalno angažovanih građanskih lica. Kao takva, ona je predstavljala tek potencijalnu vojnu silu, kojoj je bilo potrebno određeno vrijeme da se mobiliše i dovede svoje snage u borbenu gotovost. Upravljački vrh JNA je ovu komponentu tretirao kao potencijalnu republičku vojsku i preduzimao reorganizacijske zahvate koji su imali za cilj eliminisati teritorijalnu odbranu kao faktor u eventualnom sukobu JNA s republičkim rukovodstvima, koji je predviđan kao mogućnost i posljedica vojnog udara u Jugoslaviji. Smanjenja ratnih sastava TO samo su dijelom umanjivala ukupne ratne potencijale republika, koje su relativno brzo mogle ostvariti narastanje do nivoa prije smanjenja, ako bi u svom

5 AARBiH RŠTO 8/1-148 (Predsjedništvo SRBiH: „Izvod iz zapisnika 110. sjednice Predsjedništva SRBiH, održane 22. februara 1990. godine").

posjedu zadržale naoružanje i vojnu opremu koju su posjedovale. Zato je ključna tačka čitave vojne zamisli bila u razoružavanju republika u čija rukovodstva vojska nije imala povjerenja i ono je pratilo proces reorganizacije i smanjenja TO. Tako je TOSRBiH u toku 1988. i 1989. godine trajno predala u posjed JNA oko 33.000 cijevi pješadijskog naoružanja raznih starijih modela s pripadajućom municijom, koje se pojavilo kao višak po osnovi smanjenja brojnog stanja.[6] Do kraja aprila 1990. godine trebalo je, po istoj osnovi, u pozadinske baze JNA predati još oko 48.500 cijevi pješadijskog naoružanja i oko 200 komada različih artiljerijskih oruđa iz posjeda TOSRBiH.[7] Isti postupak mogao se očekivati i nakon realizacije naredne faze smanjenja TO, čiji je plan početkom 1990. godine odobrilo Predsjedništvo SRBiH. Tako bi se do kraja reorganizacije provelo i postepeno razoružanje Bosne i Hercegovine,[8] kao i ostalih jugoslovenskih republika. Početak 1990. godine donio je naglo ubrzanje procesa jugoslovenske krize. Upravljački vrh JNA, sa svojim prirodnim saveznikom - političkom strukturom koja je nosila srpski nacionalni koncept redefinicije jugoslovenske države, procijenio je da će postepeno razoružavanje teritorijalnih odbrana, po fazama reorganizacije, u takvom razvoju događaja biti presporo rješenje.[9] Zato su, nakon višestranačkih parlamentarnih izbora održanih u aprilu u Sloveniji i Hrvatskoj, odlučili skratiti postupak i teritorijalnu odbranu potpuno i odjednom razoružati.

Naređenje za provođenje ove mjere izdao je načelnik Generalštaba OS SFRJ general Blagoje Adžić 14. maja 1990. godine, na dan stupanja na dužnost nove slovenačke vlade izabrane na višestranačkim izborima

6 AARBiH RŠTO 33/1-1 (RŠTO: „Povlačenje viškova NVO“, pov.br. 06/2-51-45, 5.1.1990. godine)

7 AARBiH RŠTO 33/1-2 (SSNO: „Povlačenje viškova naoružanja iz TO“, pov.br. 831- 15/89, 1. 2. 1990. godine).

8 Naoružanje koje se oduzimalo bilo je u vlasništvu Bosne i Hercegovine. Prethodno smo u ovom radu dali izvore sredstava iz kojih je finansirana njegova nabavka, među kojima su bila i lična sredstva građana BiH izdvajana kroz samodoprinose.

9 Borisav Jović, član Predsjedništva SFRJ iz Srbije, o tome tada piše: „Preduzimamo mere da se u Sloveniji i Hrvatskoj oduzme oružje iz civilnih magacina TO i da se prenese u vojne magacine. Nećemo dozvoliti da oružje Teritorijalne odbrane zloupotrebe u eventualnim sukobima ili za nasilno odcepljenje“. B. Jović, nav. dj., str. 146.

i dan prije stupanja srpskog predstavnika Borisava Jovića na dužnost predsjednika Predsjedništva SFRJ. Da je ovo naređenje kojim se razoružava jedna od ravnopravnih komponenti oružanih snaga i njeno naoružanje predaje drugoj komponenti, s obzirom na odnos snaga, bilo moguće usvojiti i donijeti na Predsjedništvu SFRJ kao Vrhovnoj komandi, ono bi bilo višestruko upitno s aspekta legalnosti. Činjenica da ga je izdao načelnik Generalštaba, koji nije imao nikakve nadležnosti komandovanja, čini ovo naređenje bez sumnje nelegalnim i nelegitimnim, a oduzimanje naoružanja teritorijalne odbrane od stane JNA provedeno na osnovu njega, nezakonitim i protivustavnim činom.[10] Predsjedništvo SFRJ, kao Vrhovna komanda, u ovom slučaju samo je prihvatilo takav čin kroz informaciju[11] SSNO o preduzetim mjerama oduzimanja naoružanja. Sama informacija bila je lažna u tvrdnji da je oduzimanje naoružanja teritorijalne odbrane provedeno na teritoriji cijele Jugoslavije i da nije provedeno samo u 12 slovenačkih općina, gdje ga je spriječilo slovenačko rukovodstvo. Mjera oduzimanja naoružanja, kao što smo već naveli u ovom radu, nikada nije provedena na teritoriji Srbije i Vojvodine,[12] a u Crnoj Gori je provedena u općinama s bošnjačkom većinom.[13] U vrijeme kada je Predsjedništvo usvajalo spomenutu informaciju vojnog vrha, razoružanje teritorijalne odbrane nije bilo do kraja provedeno ni u Bosni i Hercegovini.

Naređenje s pratećim uputstvima za predaju naoružanja u objekte JNA, komandant RŠTO SRBiH primio je 16. maja 1990. godine. Istoga dana održao je sastanke s komandantima korpusa JNA čije su zone pokrivale BiH, kao i s komandantima okružnih štabova TO, na kojima su koordinirani koraci njegovog izvršenja. Tog dana je s naređenjem upoznat predsjednik Predsjedništva SRBiH Obrad Piljak, dok su komandanti okružnih štabova dobili instrukciju da, prenoseći naređenje

10 General Špegelj daje preciznu analizu opće pozicije načelnika štaba u bilo kakvoj vojnoj organizaciji i posebne pozicije načelnika štaba u OSSFRJ. M. Špegelj, nav. dj., str. 72.

11 „Informacija o merama koje je SSNO preduzeo radi sigurnijeg obezbeđenja naoružanja teritorijalne odbrane na prostoru cele Jugoslavije“, ***Zbornik dokumenata,*** str. 77-79.

12 Ivan Veselinović,“JNA u minulom ratu“, ***JNA beznađe zla*** (intervjui F. Ademovića), Sarajevo, 1997, str. 233.

13 S. Čekić, nav. dj., str. 126.

komandantima općinskih štabova, o njemu ne informišu općinske strukture vlasti.[14] Komandant RŠTO, general Miloš Bajčetić, potčinjenima je, za slučaj da bude trebalo nekome nešto objašnjavati prilikom oduzimanja naoružanja, dao instrukcije da svoj postupak tumače mjerama sigurnosti čuvanja naoružanja i mogućnostima obezbjeđenja skladišnog prostora nastalog smanjenjem JNA i manjim potrebama smanjene TOSRBiH.[15] Oduzimanje naoružanja TOSRBiH provedeno je u sedam okružnih i Gradskom štabu TO Sarajevo od 18. do 23. maja. U okružnim štabovima Bihać i Banja Luka razoružanje je završeno 13. juna 1990. godine. U ovoj fazi akcija nije obuhvatila naoružanje i municiju ratnih jedinica TO u radnim organizacijama.[16] Količine naoružanja i municije oduzete od TOSRBiH, koje će dvije godine kasnije najvećim dijelom biti upotrebljene u agresivnom ratu koji je JNA povela protiv Bosne i Hercegovine, date su u **Tabeli 1.**[17] Od prikazanih količina naoružanja i municije značajan dio se i prije preduzimanja akcije razoružanja čuvao u magacinima JNA. Tamo se čuvala sva municija i minsko-eksplozivna sredstva kalibara preko 15 mm. Ostalo naoružanje, municija i oprema skladišteno je na 764 mjesta, od kojih je ponovo 105 bilo u vlasništvu JNA, 156 je bilo vlasništvo TOSRBiH, a ostalih 503 skladišta bilo je u vlasništvu SUP-a SRBiH, radnih organizacija, Republike i općina.[18]

14 O ustavnim nadležnostima Predsjedništva SRBiH u pogledu rukovođenja teritorijalnom odbranom već je bilo dovoljno riječi. Samo upoznati njegovog predsjednika, koji u ime Predsjedništva rukovodi sa TO republike, o činjenici da se pristupa njenom razoružavanju je razbojnička drskost koju apsurdnom čini to da ovaj nije uopće reagovao na takav postupak.

15 AARBiH RŠTO 32/1-106 (RŠTO: „GŠ OS SFRJ – I uprava – Operativni centar – Beograd“, str. pov. 02/11-91, 19. 5. 1990. godine).

16 AARBiH KVAH 1/1-7 (RŠTO: „Informacija o akciji sigurnijeg obezbjeđenja naoružanja i municije TO SRBiH“, DT 06/1-39, 13. 9. 1990. godine).

17 U **Tabeli 1** su dati podaci za većinu oduzetog naoružanja, municije i minsko-eksplozivnih sredstava (izostavljeni su podaci za rjeđe primjerke protivavionskog artiljerijskog naoružanja, pripadajuće im municije i dijela minsko-eksplozivnih sredstava radi preglednosti tabele. Izostavljeni podaci ne utječu na sliku razmjera pljačke Bosne i Hercegovine provedene razoružanjem njene TO). AARBiH GŠA 29/1-78 (RŠTO: „Prijedlog osnova za razgovore sa predstavnicima bivše JNA i bivšeg Predsjedništva SFRJ“, prilog 1, pov.broj 02/333-131, 12. 5. 1992. godine).

18 SRBiH RŠTO: „Plan mobilizacije Teritorijalne odbrane SR Bosne i Hercegovine,

Bitna razlika u odnosu na prethodno stanje, u kojem se značajan dio naoružanja i municije TOSRBiH skladištio u magacinima JNA, koja akciji JNA daje karakter prisilnog razoružavanja TO i faktičke pljačke Bosne i Hercegovine, ogledala se u tome da su sada, za razliku od prethodnog stanja, komandanti vojnih oblasti imali ovlasti da regulišu čuvanje i izdavanje naoružanja i municije.[19]

Oštrije reakcije i protesti zbog ove nelegalne akcije koju je poduzela JNA zabilježeni su samo u općinama zapadne Hercegovine s izrazitom većinom stanovništva hrvatske nacionalnosti.[20] Najviši državni organi republike nisu pokazali nikakav izraz protivljenja razoružanju, uključujući i Predsjedništvo SRBiH, koje se samo nekoliko dana ranije oglasilo saopćenjem za javnost u kojem je u općem političkom kretanju u jugoslovenskom društvu prepoznalo niz nasrtaja na suverenitet i teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine i najavilo da će iste vrijednosti braniti svim sredstvima pravne države.[21]

obrazloženje, decembar 1989. godine". Kopija u posjedu autora.

19 „Informacija o merama koje je SSNO preduzeo radi sigurnijeg obezbeđenja naoružanja teritorijalne odbrane na prostoru cele Jugoslavije", ***Zbornik dokumenata,*** str. 77-79.

20 Istog dana kada je otpočelo oduzimanje naoružanja, protestovali su Savjeti za NO općina Ličtica i Grude. U telegramu Skupštine općine Ličtica (str. pov. br. 79/90 od 18. maja 1990. godine), pored izraza zaprepaštenja i ogorčenja takvim postupkom, podsjećaju se Predsjedništvo SRBiH, Predsjedništvo Skupštine SRBiH i komandant TO na događaje iz 1972. i likvidaciju ustaške terorističke grupe, prilikom kojeg je TO Ličtice dokazala da zna „kada, kako i protiv koga upotrebljavati oružje". Na kraju se energično zahtijeva „ako se ova nepopularna mjera mora sprovesti, da se dosljedno sprovede na cijeloj teritoriji SFRJ", što je ustvari bilo osnovno pitanje i reakcija kakva se trebala očekivati od Predsjedništva SRBiH, a do koje nije došlo. AARBiH RŠTO 32/1-106 (RŠTO: „GŠ OS SFRJ – I uprava – Operativni centar – Beograd", str. pov. 02/11-91, 19. 5. 1990. godine). Četiri dana kasnije RŠTO se pripremao za protestne mitinge za koje je imao informacije da se pripremaju u Posušju i još nekim općinama zapadne Hercegovine. AARBiH RŠTO 32/1-112 (RŠTO: „GŠ OS SFRJ – I uprava – Operativni centar – Beograd", str. pov. 02/11-10, 22. 5. 1990. godine).

21 „Narušena zakonitost", ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 10. 5. 1990, str.3. Pod izrazima protivljenja podrazumijevamo, naravno, javne ili službene političke mjere i istupe, a ne individualne pristupe o kakvima svjedoči onovremeni lider bosanskih komunista Nijaz Duraković, koji je u vrijeme oduzimanja naoružanja zatajio ključ od podzemnih partijskih skladišta u kojima je ostalo preko 700 cijevi pješadijskog naoružanja i druge opreme, koje je uspio sačuvati i predati braniocima Sarajeva u prvim danima odbrane od agresije na Bosnu i Hercegovinu. Nijaz Duraković, ***Milošević je bio rig-***

U skladu s općim nastojanjima vojnog vrha da postepeno i praksom ponište ustavnu dvokomponentnu strukturu oružanih snaga i Teritorijalnu odbranu utope u JNA, u povodu kosovske krize početkom godine i odraza tog stanja u republici,[22] u RŠTO SRBiH je uvedena praksa dnevnog izvještavanja Generalštaba u Beogradu o stanju na teritoriji Bosne i Hercegovine. Ta praksa kojom se, preko Republičkog štaba TO kao državnog organa SRBiH, njegovom uzurpacijom od JNA, ostvaruje paralelni uvid i stvara paralelna ocjena političkih događaja u republici, koji nisu imali nikakvu specifično vojnu dimenziju, s obzirom na konstituciju jugoslovenske federacije i poziciju BiH unutar nje, bila je još jedan pokazatelj da upravljački vrh JNA potpuno ignoriše suverenitet republike i dokaz cilja njegove političke ambicije i svrhe reorganizacije oružanih snaga koju je preduzeo, i u okviru koje je nametana praksa o kojoj je riječ. U ovim dnevnim izvještajima iz RŠTO SRBiH uredno su bilježeni mitinzi srpske solidarnosti s Kosovom,[23] sve

idni boljševik operiran od nacionalizma, (autor intervjua: Sabina Čabaravdić), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004. (Izvor podataka o naoružanju iz arsenala CKSKBiH, njegovoj količini i predaji braniocima Sarajeva, isključivo nam je citirani intervju Nijaza Durakovića. Drugih podataka o ovim činjenicama nismo pronašli u dostupnoj arhivskoj građi).

22 AARBiH RŠTO 31/1-2 (RŠTO: „GŠ OS SFRJ- I Uprava – Operativni centar – Beograd", str. pov. 02/11-1, 1. 2. 1990. godine).

23 Ova vrsta zborovanja praćena je detaljno u dnevnim izvještajima koje je RŠTO dostavljao Operativnom centru Generalštaba. Svi su bilježeni po istoj šemi: navede se mjesto i vrijeme mitinga, broj učesnika, zatim se navedu parole s transparenata učesnika, i na kraju da je sa skupa upućen telegram podrške mjerama Predsjedništva SFRJ za sređivanje stanja na Kosovu. Po tome nisu ni morali biti izvještaji s terena, već su mogli biti doslovce prepisivani iz tipskih izvještaja koje je s takvih skupova donosila beogradska „Politika". Čitajući te dokumente, može se naići i na takav kuriozitet kakav je parola „NIŠTA PRLJAVIJE OD ETNIČKI ČISTIH", s mitinga solidarnosti održanog na Palama, malom mjestu pokraj Sarajeva koje će dvije godine kasnije postati politički centar upravo takve politike protiv koje je istaknuta spomenuta parola. AARBiH RŠTO 31/1-14 (RŠTO: „GŠ OS SFRJ- I Uprava – Operativni centar – Beograd", str. pov. 02/11-12, 12. 2. 1990. godine). Inače se izvještaji ne bave političkom pozadinom mitinga, niti licima koja su nosioci njihove organizacije, dok tome, naprimjer, posvećuju pažnju kada izvještavaju o zakazanoj skupštini, kako doslovce navodi „TZV: „UJDI"„ (Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu), u Bijeljini. AARBiH RŠTO 31/1-13 (RŠTO: „GŠ OS SFRJ- I Uprava – Operativni centar – Beograd", str. pov. 02/11-7, 7. 2. 1990. godine).

češći radnički štrajkovi, studentski protesti zbog loše hrane u menzama, formiranje prvih političkih organizacija i stranaka, šumski požari, razne vrste incidenata i prvih pojava zaoštravanja međunacionalnih odnosa.[24] Do kraja godine, nakon održanih višestranačkih izbora i uspostavljanja nove vlasti, praksa praćenja stanja na teritoriji kroz štapske organe TO jednostavno će prestati.

Tako je do kraja ljeta 1990. godine JNA pratila stanje u Bosni i Hercegovini, a ono je pratilo stanje u ostatku Jugoslavije, s tim da je u svakoj fazi kasnilo za nekoliko koraka. Ipak je tokom jula, nakon referenduma za novi Ustav Srbije, deklaracije o slovenačkoj suverenosti i amandmana na Ustav Hrvatske, posljednja jednostranačka komunistička Skupština SRBiH usvojila ustavne amandmane koji su bitno ojačali i osigurali suverenost republike. Tokom augusta pojavile su se prve barikade na hrvatskim cestama, a u septembru je lider SDA Alija Izetbegović na velikom predizbornom skupu stranke u Velikoj Kladuši izjavio da BiH, u slučaju izlaska Hrvatske i Slovenije, neće ostati u ostatku Jugoslavije. Nakon toga, a pošto je prethodno završila njeno razoružavanje, JNA je inicirala narednu fazu reorganizacije i smanjenja TOSRBiH. Ona se u naređenju i ostalim dokumentima po kojima je provođena označava kodnim nazivom „Jedinstvo-3“, mada je njen sadržaj i dinamički plan Predsjedništvo SRBiH razmatralo i odobrilo pod nazivom „Jedinstvo-2“. Nakon tako radikalnog poteza kakav je bio oduzimanje naoružanja, vojni vrh je prestao iskazivati ozbiljnu potrebu da osmisli alibi za mjere koje je poduzimao. Više se nije imalo koga varati i svaka od strana je nastavila činiti ono što joj je bilo u interesu tamo gdje je i u mjeri u kojoj je to mogla. Nastavak takozvane reorganizacije oružanih snaga svodio se upravo na takvu šemu. Slovenija je nanovo i ubrzano preuzimala kontrolu nad svojom teritorijalnom odbranom. Hrvatska je to činila na način da je, s jedne strane stvarne ingerencije u odbrani izmještala iz republičkog štaba TO u republičko ministarstvo za odbranu, a s druge strane enormno jačala policijske snage. Obje republike će od jeseni početi s manje-više tajnim uvozom naoružanja i obnavljanjem

24 AARBiH RŠTO registrator 31(„Izvještaji o stanju na teritoriji“).

svojih odbrambenih potencijala. Od naciljanih meta, za vojni vrh je u ovom periodu ostala lahko dostupna samo Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine i nastavili su s njenom ubrzanom devastacijom.

U poduzetoj etapi reorganizacije naređeno je smanjenje brojnog sastava TOSRBiH sa 4,8% na oko 3% od broja stanovnika kroz organizacijsko-formacijske promjene koje je trebalo otpočeti 1. oktobra 1990. i završiti 1. jula 1994. godine. Republički prosjek od 3% angažovanog stanovništva u TO trebalo je postići na način da se popuna po općinama kreće od 2,4% do 3,5% od broja stanovnika. Manevarsku strukturu trebalo je smanjiti za 34% rasformiranjem devet partizanskih brigada. Pri ovome je trebalo omogućiti da, u slučaju rata ili po drugoj osnovi ako se tako naredi, manevarska struktura može narasti za 25% na način da preostale partizanske brigade narastaju za po jedan bataljon u odnosu na svoju formaciju. Prostorne jedinice formirane na nivou općinskih štabova trebalo je temeljito preformirati u jedinice nižih tipova od postojećih i njihovo predviđeno narastanje za 25% u ratu ostvario bi se automatskim prerastanjem u viši tip jedinice. Za jedinice prostorne strukture formirane u mjesnim zajednicama i radnim organizacijama nije bilo predviđeno narastanje za četvrtinu sastava u ratu i planirani nivo njihovog smanjenja od 55% trebalo je ostvariti komplikovanom šemom preformiranja koja ovaj put nije bila limitirana koncepcijskim zahtjevima da se cijela teritorija pokrije jedinicama, već je sugerirano njihovo ukrupnjavanje.[25]

Iz načina na koji je bilo regulisano narastanje sastava TO u ratu za 25% jasno je da je njegovo tretiranje u reorganizacijskim dokumentima bilo tek puki ustupak određenim, ako ne otporima, a ono barem rezervama koje je, nakon što je dozvolilo razoružavanje, rukovodstvo republike u novonastalim prilikama pokazalo prema ubrzanom i drastičnom smanjenju brojnog sastava svoje teritorijalne odbrane, bez obzira na činjenicu da je početkom godine dalo svoju saglasnost na sličan plan pod nešto drugačijim kodnim nazivom. Sam ustupak je bio praktično bez značaja. Oružje za jedinice planirane ratnim narastanjem svakako

25 AARBiH RŠTO 8/1-154 (RŠTO: „Pripreme za reorganizaciju i reorganizacija TO SRBiH po planu „Jedinstvo-3“, Naređenje.“, str. pov. broj 05/5-5, 28. 9. 1990. godine).

je bilo u rukama JNA. Te jedinice nisu se smjele voditi u mobilizacijskom razvoju TOSRBiH, evidencija ljudstva za njihovu popunu trebala se voditi odvojeno i ne prikazivati u stanju popunjenosti. S ovim jedinicama nije se smjela planirati ni obuka.[26] Sve je to značilo da nikakve jedinice za narastanje TO u slučaju rata nisu stvarno ni postojale i da je JNA učinila posve imaginaran ustupak.

Odmah iza generalnog naređenja išlo je naređenje za smanjenje manevarske strukture, kojim je naređeno da se rasformira devet partizanskih brigada.[27] Pregled preostalih partizanskih brigada po okružnim štabovima i općinama iz kojih se popunjavaju i mobilizacijskim zborištima dat je u našoj **Tabeli 2.**[28] Krajem oktobra uslijedilo je i naređenje kojim je regulisano smanjenje jedinica prostorne strukture koje su se formirale na nivou općina.[29] Tako je TOSRBiH do kraja 1990. godine pretrpjela smanjenja po sljedećem: ukupan broj ratnih jedinica smanjen je sa 3.453, koje su dočekale kraj 1989. godine, na 2.050. Broj štabova do općinskog nivoa ostao je isti, kao i broj odreda TO formiranih na nivou općina. Broj rejonskih štabova TO smanjen je sa 293 na 164, dok su potpuno ukinuti preostali štabovi u mjesnim zajednicama i radnim organizacijama. Broj jedinica u mjesnim zajednicama (četa, vod, odjeljenje) smanjen je sa 1.428 na 756, a broj jedinica TO u radnim organizacijama sa 813 na 237. Ljudstvo u jedinicama mjesnih zajednica smanjeno je sa 57.230 na 32.906 pripadnika. U jedinicama radnih organizacija smanjenje je ostvareno sa 28.673 na 6.977 ljudi. Ukupno smanjenje brojnog stanja u TOSRBiH u odnosu na kraj 1989.

26 Ibid.

27 Rasformirane su sljedeće partizanske brigade TO: 7. krajiška (Banja Luka), 15. krajiška (Banja Luka), 1. tuzlanska (Tuzla), 2. tuzlanska (Tuzla), 25. istočnobosanska (Lukavac), 13. srednjobosanska (Bugojno), 4. sarajevska (Ilidža), 5. sarajevska (Novo Sarajevo) i 6. sarajevska (Vogošća). AARBiH RŠTO 8/1-156 (RŠTO: „Rasformiranje 9 (devet) partbr TO i organizacijske promjene u ostalim partbr TO, Naređenje.“, 05/5-6, 1. 10. 1990. godine).

28 Izvor podataka AARBiH: RŠTO 6/1-171 (RŠTO: „Pregled partizanskih brigada TO SRBiH“).

29 AARBiH RŠTO 8/1-157 (RŠTO: „Rasformiranje i preformiranje OdTO po planu „Jedinstvo-3“, Naređenje.“, str. pov. broj 05/5-7, 23. 10. 1990. godine).

godine izvršeno je sa 198.368 na 138.031 pripadnika.[30] Vidimo da se u ukupnom smanjenju od 60.337 pripadnika teritorijalne odbrane 46.020 odnosilo na jedinice u mjesnim zajednicama i radnim organizacijama, a 14.317 na ostale štabove i jedinice prostorne strukture i cijelu manevarsku strukturu.

Iz samih brojeva i njihovog poređenja sa zadatim kriterijima smanjenja, osim općeg kursa slabljenja Teritorijalne odbrane BiH, krije se i još ponešto. Prethodno smo naveli da se akcija oduzimanja naoružanja i municije teritorijalne odbrane, provedena u BiH od 16. maja do 13. juna, nije odnosila na štabove i jedinice u radnim organizacijama. Njihovo naoružanje i municija ostali su u magacinima unutar fabričkih krugova. Ove jedinice, s obzirom na to da su ih formirali i opremali privredni subjekti, bile su ponajbolje naoružan i opremljen dio TOSRBiH. U ovoj fazi smanjenja naređeno je da općinski štabovi povuku u svoje magacine oružje, municiju i druga sredstva jedinica radnih organizacija koje se ukidaju.[31] Budući da su od juna mjeseca magacini općinskih štabova bili magacini JNA, to je značilo da se dodatnih najmanje 21.696 cijevi savremenog pješadijskog naoružanja, za koliko ljudi je smanjeno brojno stanje jedinica u društvenim preduzećima, oduzima od TOSRBiH i predaje u posjed JNA.

Na kraju 1990. godine, mada je nacionalni sastav pripadnika TOSRBiH uvijek prikazivan u pregledima popune, zajedno sa starosnom i spolnom strukturom pripadnika, primjetno je da se, u skladu s općom političkom klimom nastalom nakon prvih višestranačkih izbora, ovom pitanju pridaje dodatni značaj, pa je ta struktura istaknuta u posebnoj tabeli koju ovdje dajemo u Prilogu kao našu **Tabelu 3.**[32] Podaci iz **Tabele 3** daju sliku uravnotežene strukture ratnog sastava TOSRBiH u skladu s nacionalnom strukturom stanovništva Republike. Ona je iz ove perspektive tačna, samo što nije relevantna. Prava slika strukture sastava

30 AARBiH RŠTO 6/1-147 (RŠTO: „Pregled ratne popune ljudstvom TO SRBiH sa stanjem na dan 31. 12. 1990. godine“).

31 AARBiH RŠTO 8/1-160 (RŠTO: „Postupak sa NVO i drugim MS RJ TO kod organizacijsko-formacijskih promjena“, str. pov. br. 06/1-79-123, 24. 10. 1990. godine).

32 AARBiH RŠTO 6/1-147 (RŠTO: „Pregled ratne popune ljudstvom TO SRBiH sa stanjem na dan 31. 12. 1990. godine“).

TOSRBiH, kao i svake druge vojske na svijetu, morala se graditi na slici strukture njenog oficirskog kadra, prvenstveno onog u štabovima TO, koju RŠTO, na čelu s Milošem Bajčetićem, nije posebno istakao u svom godišnjem izvještaju o popuni. Kao takva, ona je prilično daleko od procenata zastupljenosti naroda u ukupnom stanovništvu Republike, s izraženom srpskom predominacijom. Mi smo je ovdje sačinili i prikazali u **Tabeli 4**, uz dodatnu napomenu da ona obuhvata cjelokupan oficirski kadar štabova, s aktivnim i rezervnim oficirima.

Osim dodatne pažnje u pogledu nacionalne izbalansiranosti strukture TO, koja se pod novom vlašću u Bosni i Hercegovini isticala kao gotovo jedino političko načelo, vrh JNA i njemu lojalna garnitura u TOSRBiH postepeno će se početi suočavati i s drugim aspektima novog političkog stanja u Republici. Reorganizacija provedena u drugoj polovini 1990. godine bila je posljednja etapa devastacije TOBiH koju su uspjeli ostvariti onako kako su planirali, bez ozbiljnog otpora i uz punu saradnju s organima vlasti. Tokom naredne godine, u pokušaju realizacije posljednje faze reorganizacije TO po planu „Jedinstvo“, događaji će poprimiti nešto drugačiji tok.

Početkom 1991. godine otvorena je kriza koja je trebala biti uvertira da vojni vrh preuzme vlast u Jugoslaviji. Nakon nelegalnog razoružanja njihovih teritorijalnih odbrana, Slovenija i Hrvatska su započele uvoz naoružanja kojim je trebalo osnažiti odbrambene mogućnosti republika. Organi JNA su ove aktivnosti pratili od samog početka, ali njen upravljački vrh nije poduzimao ništa do trenutka u kojem je procijenio da je stvoreno stanje dovoljan razlog da se opravda vojni udar. Početni korak trebala je predstavljati naredba Predsjedništva SFRJ od 9. januara 1991. godine po kojoj je trebalo u roku od deset dana rasformirati i razoružati sve oružane sastave koji nisu u sklopu jedinstvenih oružanih snaga SFRJ ili organa unutrašnjih poslova.[33] U dijelu ovog rada, u kojem se detaljnije bavimo političkom dimenzijom jugoslovenske krize, već smo u dovoljnoj mjeri obradili zaplet koji je nastao donošenjem jedne ovakve naredbe i njegove najvažnije konsekvence, od kojih kao najbitnije ponovo naglašavamo tajne sporazume rukovodstava Srbi-

33 „Naredba Predsedništva SFRJ“, ***Zbornik dokumenata,*** str. 237.

je i Slovenije o izlasku Slovenije iz Jugoslavije, i Srbije i Hrvatske o međusobnom poravnanju interesa na račun teritorije Bosne i Hercegovine. Uz ova dva tajna sporazuma, kao još jednu bitnu posljedicu, treba ponovo naglasiti činjenicu da je do kraja marta 1991. godine vojni vrh JNA definitivno izgubio poziciju iz koje bi mogao preduzeti samostalnu akciju u pogledu rješavanja jugoslovenske krize i očuvanja integriteta jugoslovenske države, te da je njegov upravljački vrh, nakon što je po vlastitom uvjerenju 1974. godine izgubio svoju državu, istu napokon pronašao u državnom projektu Slobodana Miloševića. Cijenimo da nije neophodno da se na ovom mjestu šire vraćamo već izloženim detaljima krize iz razdoblja januar-mart 1991. godine, osim što ćemo podsjetiti kako se tom prilikom ispoljio u stvarnoj mjeri svog značaja ustavni i zakonski položaj teritorijalnih odbrana republika kao garanta njihove državnosti i suverenosti, čak i u situaciji u kojoj su prethodno ove bile dezorganizirane radikalnom reorganizacijom i razoružane od JNA.

Naravno, značaj teritorijalne odbrane ispoljavao se u mjeri u kojoj su rukovodstva republika bila zainteresovana i u kojoj su realno mogla teritorijalnu odbranu koristiti u cilju odbrane tog suvereniteta.

Nakon što su u drugoj polovini prethodne godine redom: Srbija, Slovenija i Hrvatska republičkim ustavima snažno naglasile vlastiti državni suverenitet pred predstojeći raspad zajedničke države i stvorile institucionalne pretpostavke vlastite državne samostalnosti, krajem januara 1991. godine u Skupštini BiH se pojavio prijedlog deklaracije o državnom suverenitetu i nedjeljivosti Bosne i Hercegovine.[34] Prijedlog deklaracije, koja je predstavljala tek iskorak i najavu onoga što su nabrojane jugoslovenske republike u tom trenutku već bile ostvarile, imat će za posljedicu snažno protivljenje Srpske demokratske stranke i neophodnu podršku Hrvatske demokratske zajednice. Nakon srpsko-hrvatske nagodbe u Karađorđevu i Tikvešu, srpska politika u BiH će otvoreno krenuti putem već trasiranim u Hrvatskoj, putem protivustavne nacionalne teritorijalizacije i instaliranja paradržavne tvore-

34 Deklaraciju je predložila Stranka demokratske akcije na zasjedanju Skupštine održanom 30. januara 1991. godine. „Deklaracija o suverenosti", ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 30. 1. 1991, str. 2.

vine na teritoriji Bosne i Hercegovine, kroz koju će otpočeti politička i praktična negacija državne suverenosti BiH. U prvoj fazi ona će se ogledati u formiranju zajednica općina po isključivom kriteriju srpskog teritorijalnog apetita, jer u mnogim od općina uključenim u ove zajednice Srbi nisu predstavljali apsolutnu većinu stanovništva, u nekima čak niti relativnu većinu. U drugoj fazi ove će zajednice općina biti proglašene srpskim autonomnim oblastima, tzv. SAO, čije će skupštine redom proglašavati ove oblasti neodvojivim dijelom jugoslovenske federacije.[35] U krajnjem stadiju ove će paradržavne oblasti biti objedinjene u srpsku paradržavu Srpsku republiku Bosnu i Hercegovinu, koja će biti proglašena 9. januara 1992. godine kao federalna jedinica Jugoslavije.[36] U drugoj polovini 1991. godine i hrvatska politika u BiH će, slijedeći generalno karađorđevsko-tikveško nagodbeno opredjeljenje politike Hrvatske prema njihovoj republici, započeti teritorijalizaciju hrvatskih apetita prema Bosni i Hercegovini,[37] što će u novembru dobiti formu Hrvatske zajednice Bosanska Posavina i Hrvatske zajednice Herceg-Bosna.[38]

Ovakav generalni politički razvoj u BiH imao je svoju sliku i u sferi stvaranja odgovarajućih odbrambenih pretpostavki. Kao i na političkom planu, tako i u odbrambenoj sferi, autentična bosanska politika, politika koja se temeljila na zahtjevu za ravnopravnim statusom BiH u postjugoslovenskom državno-pravnom razvoju, u najmanju ruku sa Srbijom i Hrvatskom, bila je predugo, tokom cijele prve polovine 1991. godine, uglavnom pasivna. Posve je izvjesno da je jedan od važnih razloga ove pasivnosti promjena vlasti u Bosni i Hercegovini nakon izbora u novembru prethodne godine, koja nije značila samo masovne

35 Ove srpske paradržavne strukture stvarane su i tokom ljeta i jeseni 1991. godine. Odluku o „verifikaciji" ovih paradržavnih tvorevina donijela je samoproglašena skupština srpskog naroda 21. 11. 1991. godine. S. Čekić, nav. dj., str. 501.

36 „Hronologija događaja 1966-2006", ***Kovanje antijugoslovenske zavere***, knjiga 1, Beograd, 2006, str. 271.

37 U drugoj glavi ovog rada, koja se bavi političkom dimenzijom jugoslovenske krize, detaljnije smo se bavili i ovdje vidljivom dvoznačnošću hrvatske politike prema BiH. Tom prilikom smo u potrebnoj mjeri ušli u motive te dvoznačnosti.

38 Prva je proglašena 12. novembra 1991. godine u Bosanskom Brodu, druga 18. novembra iste godine u Grudama. I. Markešić, nav. dj., str. 43.

personalne promjene u strukturama vlasti na svim nivoima, već i istovremene promjene društvenog sistema. S druge strane, i upravljački vrh JNA bio je preokupiran dešavanjima koja su na javnoj sceni bila dramatična, a iza kulisa odlučujuća za dalji tok jugoslovenske krize, i previše zauzet iščitavanjem novih političkih silnica prema kojima će se ravnati, tako da je proces devastacije TO Bosne i Hercegovine kroz njenu takozvanu reorganizaciju u prvoj polovini 1991. godine bio u nekoj vrsti mirovanja.

Niz događaja koji će promijeniti ovakvu situaciju desio se izvan BiH, na prostoru Slovenije i Hrvatske, gdje su od početka marta učestali oružani incidenti. Početkom maja desilo se krvoproliće u Borovu Selu, Slovenija je uputila Skupštini SFRJ izjavu o razdruživanju od Jugoslavije, a Hrvatska je na referendumu održanom 19. maja odlučila o svojoj državnoj nezavisnosti. U takvom razvoju vrh JNA je samovlasno podigao borbenu gotovost i izvršio djelomičnu mobilizaciju, a nakon toga o onome što je preduzeo izvijestio svoju Vrhovnu komandu.[39] U BiH se ova aktivnost JNA iskazala u pokretu oklopno-mehanizovane kolone iz pravca Mostara prema Kupresu 7. maja, tokom koje ju je stanovništvo Širokog Brijega zaustavilo i držalo u dvodnevnoj blokadi. Nalazeći vjerovatno nedovoljnim svoje mogućnosti da u datom odnosu snaga realizuje svoje ciljeve, vojni vrh odlučio se na stvaranje pretpostavki za još povoljniji odnos snaga u vlastitu korist. Potrebne mjere razmatrane su i na sjednici Vojnog savjeta SSNO održanoj 16. aprila 1991. godine. Tom prilikom je, između ostalih zadataka, naloženo dalje smanjenje TO po planu „Jedinstvo-3“, tako da se do kraja godine izvrše sve promjene planirane do kraja 1995. godine i brojna veličina TO

39 Kao ciljeve koje je ovim mjerama trebalo postići, načelnik Generalštaba Blagoje Adžić komandantima vojnih oblasti je na sastanku održanom 7. maja naveo sljedeće: obezbijediti kontrolu granica i onemogućiti strano uplitanje, biti spreman i dovoljno jak da se spriječe nacionalni sukobi i građanski rat, i ponovno reminiscencija na staru ambiciju da vojska, ako to politički organi ne budu u stanju, sama riješi krizu. Konrad Kolšek, ***„Prvi pucnji u SFRJ – sećanje na početak oružanih sukoba u Sloveniji i Hrvatskoj“***, feljton 7. dio, **Danas** 26. 4. 2005, http://www.danas.co.yu/20050426/feljton1.html.

smanji na 3% broja stanovništva,[40] te da se obezbijede uslovi za sigurno izvršenje mobilizacije ratnih jedinica JNA i u najtežim uslovima.[41]

Tako je - u sjenci burnih majskih događaja, potpuno zakriljen proizvedenim skandalom oko neizbora hrvatskog predstavnika Stjepana Mesića za predsjednika Predsjedništva SFRJ, i neustavno, jer je usvojen bez prisustva delegata iz Slovenije i Hrvatske - 15. maja u Skupštini SFRJ usvojen Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o opštenarodnoj odbrani.[42] U odnosu na prethodno izdvojene zadatke, koje je postavio vojni vrh, od značaja je izmjena kojom mjesne zajednice i društvena preduzeća (radne organizacije) prestaju biti subjekti općenarodne odbrane, odnosno gube pravo da organizuju štabove i jedinice teritorijalne odbrane i da posjeduju naoružanje i vojnu opremu za njih. Što se tiče ratne popune ljudstvom JNA, poslovi regrutne i mobilizacijske obaveze ovim su izmjenama zakona vraćeni u nadležnost JNA.

Odmah su na ovoj osnovi planirane dalje aktivnosti na reorganizaciji Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine po planu „Jedinstvo-3“. Komandant TOSRBiH je svojim naređenjem od 19. juna naredio rasformiranje štabova i jedinica TO u MZ i OUR, što je trebalo predstavljati smanjenje od 57% u odnosu na ukupan broj štabova, jedinica i ustanova TOSRBiH, a naređenjem od 9. jula rasformiranje tri i organizacijske promjene u ostalim partizanskim brigadama TO, što je predstavljalo smanjenje broja manevarskih jedinica za 18% u odnosu na prethodno stanje.[43]

Kroz plan „Jedinstvo-3“ nije se samo, u cilju stvaranja povoljnijeg odnosa, s jednog tasa oduzimalo, već se i na drugi dodavalo. Do početka 1991. godine 4. korpus JNA sa sjedištem u Sarajevu znatno je ojačan.

40 Brojno stanje TOSRBiH je već krajem 1990. bilo svedeno na ovaj nivo. To, naravno, neće uticati na odluku vojnog vrha da se ide u dalje smanjenje, jer ta odluka i nije bila zasnovana na nekim realnim parametrima, već je imala jasan cilj da TO svede na nivo na kojem će se njen smisao potpuno pretopiti u dio rezervnih snaga JNA.

41 AARBiH JNA 6/1-6 (SSNO – GŠ OSSFRJ: „Zaključci i zadaci sa sednice Vojnog saveta SSNO“, str. pov. br. 930-1, 23. 5. 1991. godine).

42 „Pregled značajnih događaja iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije u 1991. godini“, ***Zbornik dokumenata***, str. 203.

43 AARBiH RŠTO 8/1-173 (RŠTO: „Informacija o stanju i nekim problemima u TO SRBiH“, 9. 12. 1991. godine).

Njegov mirnodopski sastav povećan je sa 9,5% na 18% u odnosu na ratnu formaciju, što je iznosilo oko 4.700 ljudi stalnog sastava. I ratna formacija povećana je za oko 21% i brojala oko 24.000 ljudi. Znatno su povećane i ukupne vatrene mogućnosti korpusa i njegove manevarske sposobnosti.[44]

Probleme mobilizacije i popune ljudstvom ratnih jedinica JNA vojni vrh je analizirao na sastanku komandanata vojnih oblasti i kolegija saveznog sekretara 18. maja, na kojem je Veljko Kadijević izdao zadatak da se analiziraju rezultati dotadašnje mobilizacije, tokom koje su najbolji rezultati ostvareni u 1. vojnoj oblasti u kojoj je mobilisano 20.000 rezervista.[45] Rezultati analize očito nisu bili zadovoljavajući, jer je Generalštab 29. maja izdao naređenje da se pristupi hitnom formiranju vojno-teritorijalnih organa: vojnih okruga i vojnih odsjeka, te preuzimanja poslova vojne obaveze od organa civilne vlasti – republičkih ministarstava odbrane i njihovih općinskih sekretarijata za narodnu odbranu. Krajnji rok za formiranje novih organa i preuzimanje poslova regrutacije i mobilizacije, 30. juni 1991. godine, pokazuje stepen hitnosti s kojim je vojni vrh tretirao mehanizme obezbjeđenja ljudstva za predstojeća ratna djelovanja JNA.[46] U **Tabeli 5** data je vojno-teritorijalna podjela po vojnim okruzima i odsjecima na teritoriji Bosne i Hercegovine kakva je uspostavljena do početka 1992. godine.[47] Kao što se iz tabele može vidjeti, pod nadležnost vojno-teritorijalnih organa JNA formiranih na teritoriji BiH ušle su i dvije općine susjedne Republike Hrvatske: Dubrovnik i Metković. Sam poduhvat neće se pokazati naročito uspješnim. U 63 od 109 bosanskohercegovačkih općina, koje su u **Tabeli 5** ispisane verzalom, JNA nikada neće uspjeti preuzeti poslove vojne obaveze i evidencije vojnih obveznika od općinskih or-

44 AARBiH JNA 8/1-7 (Komanda 4. korpusa: „Izlaganje komandanta 4. K slušaocima 3. klase škole ONO, dana 05. 02. 1991. godine", Vojna tajna, strogo povjerljivo).

45 Konrad Kolšek, ***„Prvi pucnji u SFRJ – sećanje na početak oružanih sukoba u Sloveniji i Hrvatskoj"***, feljton 10. dio, **Danas** 29. 4. 2005, http://www.danas.co.yu/20050429/feljton1.html.

46 AARBiH JNA 2/2-2 (Komanda 1. VO: „Pripreme za preuzimanje poslova v/o na teritoriji 1. vojne oblasti", str. pov. br.: 12/79-27, 7. 6. 1991. godine).

47 Podaci za **Tabelu 5** iz izvora: AARBiH JNA 5/1-28 (Komanda 2. VO: „Pregled podele vojnoteritorijalnih organa", pov.br. 12-125-30, 25. 1. 1992. godine).

gana, zbog odbijanja vlasti da im te evidencije ustupe, no tom problemu vratit ćemo se nešto kasnije.

U vrijeme kada je vojni vrh pripremao i započeo s provođenjem navedenih mjera, bosanskohercegovačka vlast nije imala jedinstven stav prema njima. Nije ga mogla ni imati. Nakon što su u januaru postigli dogovor o međusobnom odbrambenom savezu sa Slovenijom, koji se neće pokazati djelotvornim, hrvatska vlast u pripremama za već izvjestan sukob s JNA, preko svog ministarstva odbrane, ulagala je napore da u sličan savez obuhvati i Bosnu i Hercegovinu. Puna saradnja u tom pogledu s predstavnicima HDZBiH bila je nešto što se podrazumijevalo i ostvarivalo, pa su nastojanja bila usmjerena prema bošnjačkim predstavnicima. Krajem februara general Berislav Badurina, nekadašnji šef kabineta Josipa Broza, gledajući iz beogradske perspektive, u Zagrebu je hrvatskom ministru odbrane iznosio procjenu da će takav odbrambeni savez s BiH biti nemoguće postići jer Izetbegović, predsjednik bosanskog Predsjedništva, i krug ljudi oko njega nastoje postići sporazum s Beogradom koji će Bošnjacima omogućiti da žive u malo popravljenoj Jugoslaviji.[48] Istinitost takve interpretacije svojih tadašnjih političkih nastojanja da se očuva jedna rekonstruisana i popravljena Jugoslavija, u interesu bošnjačkog naroda, potvrdit će i sam Izetbegović.[49] Interes za takvu vrstu opredjeljenja bošnjačkog političkog vođstva pokazivao je i vrh SDSBiH, i smatrao da treba činiti dalje korake na njegovom pridobivanju na toj platformi, za šta je podršku tražio i dobio u Beogradu.[50] Problem je bio u tome što Hrvatska više nije željela nikakvu Jugoslaviju, Izetbegović i političko rukovodstvo Bošnjaka nisu željeli i smatrali mogućom Jugoslaviju bez Hrvatske, a srpski nacionalni koncept nudio je Jugoslaviju koja je bila daleko od priželjkivanih popravki i bila vrlo blizu ideji velikosrpske unitarističke protetike Prve i početaka Druge

48 M. Špegelj, nav. dj., str. 183.

49 Alija Izetbegović, ***Dvije strane Rubikona***, (autor intervjua: Nenad Pejić), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

50 Ovakav stav usaglašen je tokom razgovora Karadžića i Jovića u Beogradu 20. februara 1991. godine, do kojeg je došlo inicijativom Dobrice Ćosića. Predmet Milošević (IT-02-54), „Izjava na osnovu Pravila 89 (F) Borislav Jović", http://www.un.org/icty/bhs/ cases/milosevic/documents/docpros/witness.

Jugoslavije. Odnos hrvatske vladajuće elite prema tako procijenjenoj supoziciji u BiH i njenim mogućim konsekvencama, promptno je razriješila hrvatska strana iniciranim susretom Tuđmana i Miloševića u Karađorđevu, na kojem su dogovoreni principi razrješenja srpsko-hrvatskih sporova na račun međusobne podjele Bosne i Hercegovine. Njihova praktična realizacija, iako je dogovor postignut na potpunom prenebregavanju političke volje, nacionalnih, građanskih, historijskih i državnih prava Bošnjaka i značajnog broja bosanski i patriotski opredijeljenih građana drugih nacionalnosti, u velikoj je mjeri zavisila od ponašanja ove većine građana Bosne i Hercegovine i djelovanja njihovih političkih predstavnika. Pristanak Bošnjaka[51] na Veliku Srbiju značio bi njeno praktično automatsko stvaranje, pri kojem bi se srpsko-hrvatski spor razriješio ili ratom, s nesravnjivo težom ratnom pozicijom Hrvatske, ili revizijom dogovora iz Karađorđeva, s nesravnjivo gorom pregovaračkom pozicijom Franje Tuđmana. Obje opcije nisu isključivale konačno namirivanje na račun teritorija BiH, po principima iz Karađorđeva. Savez s Hrvatskom, u vremenu o kojem govorimo, osim što je bio krajnje upitne pouzdanosti, kako će pokazati iskustvo Slovenije, neupitno je znatno ranije vodio u oružani sukob u Bosni i Hercegovini, s perspektivom pretvaranja ovog prostora u glavno vojište srpsko-hrvatskog rata, u kojem bi hrvatska vojska i JNA, kao srpska vojska, dominirale, i u kojem Armija BiH ne bi ni imala priliku biti stvorena. To bi neizbježnim internacionalnim posredovanjem, a prije utvrđivanja principa konferencije pod predsjedavanjem lorda Karingtona, pitanje BiH svelo na problem srpsko-hrvatskog razgraničenja na dostignutim linijama duž njene teritorije i sasvim izvjesnim pretakan-

51 Ovdje ne samo da ističemo da je Karađorđevo 1991. godine negiralo volju i prava značajnog dijela Srba, Hrvata i drugih građana Bosne i Hercegovine već i činjenicu da su ti isti bosanskohercegovački patrioti pružili ogroman doprinos političkoj i vojnoj borbi za onemogućavanje njegove realizacije tokom agresije na BiH 1992-1995. Ipak, kako je u problemu koji razmatramo po srijedi bila nacionalna kušnja i kako su u neformalnoj patriotskoj većini, većinu i realno najveću snagu ipak činili glasači grupisani iza SDA po nacionalnoj bošnjačkoj artikulaciji, mi smo moguće historijske alternative koje je takva kušnja nudila ovdje izložili s nacionalnim fokusom na Bošnjake i SDA, želeći pojednostaviti izlaganje, a ne falsificirati strukturu patriotskih snaga BiH.

jem dogovora iz Karađorđeva, sa ili bez modifikacija, u validan međunarodni ugovor.

Hrvatskoj je Bosna trebala dobrovoljno, da bi Srbiji mogla ponuditi ono za šta realno još nije imala snage i da bi težište rata prenijela van svoje teritorije. Srbiji je trebao razlog i pokriće da u BiH i Hrvatskoj uzme ono za šta je pretpostavljala da posjeduje realnu snagu, ali nije imala međunarodnu podršku. Dobila bi ih i ostankom BiH u Jugoslaviji i preuranjenim savezom BiH s Hrvatskom.[52] Bosni i Hercegovini je trebala snaga i vrijeme da formuliše vlastitu poziciju između ponuđenog zla i goreg. U takvoj situaciji od najvećeg je značaja bio redoslijed poteza političkih rukovodstava na javnoj sceni i njihov tajming[53] i u tom pogledu vrhovi nacionalnih političkih elita u BiH, pogotovu bošnjačka elita na čelu s Alijom Izetbegovićem, tokom prve polovine 1991. godine postupali su krajnje obazrivo.

Takva odmjerenost i uzdržanost, kojima su se nastojale obezbijediti strateške prednosti različitih političkih pozicija, dugo je blokirala mogućnosti legalnih organa vlasti BiH da poduzmu bilo kakve efektivne

52 Ova kratka analiza u funkciji je glavne teme našeg rada. Uz to držimo da nije izlišno primijetiti da u bosanskoj javnosti povremeno nekompetentni analitičari ili neupućeni laici, aktualiziraju špekulacije da bi ishod posljednjeg rata bio daleko povoljniji po BiH da je njeno rukovodstvo ušlo u sukob sa JNA i paravojnim formacijama SDS-a istovremeno i u savezu s Hrvatskom. Ovdje pokazujemo da nije potrebno mnogo prostora da se dokaže kako bi to bila odluka s kobnim ishodom za državu Bosnu i Hercegovinu.

53 Usaglašena taktika nacionalnog i političkog rukovodstva Srba na čelu sa Slobodanom Miloševićem, pod čijim rukovodstvom je neosporno bilo i rukovodstvo SDSBiH, kritičnog ljeta 1991. godine upravo se zasnivala na svijesti da u konkretnoj situaciji svaka javna politička ili vojna akcija slabi poziciju njenog pokretača. Takav stav svjedoči Borislav Jović, prenoseći zaključak s dogovora o taktici, na kojem su uz njega učestvovali Slobodan Milošević, Dobrica Ćosić i Radovan Karadžić, a koji glasi: da će BiH i Hrvatska, svojim koracima prema nezavisnosti, čime ruše Jugoslaviju, same stvoriti Veliku Srbiju. Dogovor je održan 11. juna, uoči splitskog sastanka Tuđman-Milošević-Izetbegović. Predmet Milošević (IT-02-54), „Izjava na osnovu Pravila 89 (F) Borislav Jović“, http://www.un.org/icty/bhs/ cases/milosevic/documents/docpros/ witness. O istom pristupu kao generalnom taktičkom opredjeljenju SDS-a: Robert Donia, „Kreiranje Republike Srpske 1990-1992“ (izjava vještaka objelodanjena Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju shodno pravilu 94bis, podneseno 30. jula 2002) , ***Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta***, Beograd, 2006, str. 181.

mjere u oblasti organizacije Teritorijalne odbrane Republike. Na sastanku Predsjedništva SRBiH sa saveznim sekretarom za narodnu odbranu generalom Veljkom Kadijevićem i njegovim saradnicima, održanom 21. juna 1991. godine u Sarajevu, Alija Izetbegović je pokušao definisati jasnu platformu saradnje sa JNA za garancije teritorijalnog integriteta BiH, zaštite njene teritorije od upada paravojnih formacija s teritorija susjednih republika i zaštite komunikacija od mogućih blokada. U tom pravcu potencirao je nužnost balansiranja nacionalne strukture komandnog kadra jedinica JNA u Bosni i Hercegovini, dok pitanja vezana za TO na ovom sastanku nisu uopće otvarana.[54] Predsjedništvo SRBiH je na svojoj 18. sjednici održanoj 24. i 26. juna, na dan uoči proglašenja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske i na dan u kojem je JNA pokrenula svoje oklopno-mehanizovane kolone u Sloveniji i ušla u prvi u nizu postjugoslovenskih ratova, na dnevnom redu, kao prvu, imalo i tako „neophodnu" tačku kakva su bila aktuelna pitanja organizovanosti i djelovanja organizacije Saveza rezervnih vojnih starješina.[55] Naravno,

54 Uz ova pitanja, na sastanku su razmatrani i problemi funkcionisanja ogromnih kapaciteta namjenske industrije u BiH. Kadijević je dao veoma uopćenu izjavu da je ustavna obaveza JNA da štiti spoljnje i unutrašnje granice Jugoslavije. Ovu povezanost dodatno je naglasio Nikola Koljević, što se bez sumnje moglo tumačiti priznanjem granica BiH samo u situaciji nepromjenjivosti svih granica Jugoslavije. O pitanju zaštite od upada paravojnih formacija između članova Predsjedništva nije bilo saglasnosti ni u pogledu formulacije osude takvih događaja. Kadijević je samo izrazio žaljenje što na sastanku nema Bogića Bogićevića kako bi likovao pokazujući mu do čega je dovelo to što je odbio saglasnost za uvođenje vanrednih prilika u martu mjesecu. Po pitanju apela za nacionalnim balansiranjem komandne strukture JNA u BiH, Kadijević se potpuno oglušio dajući nesuvislo objašnjenje u odnosu na ukupnu strukturu JNA, do koje je došlo zbog smanjenog interesovanja pojedinih naroda, posebno Muslimana, za vojni poziv kroz duži vremenski period. Utješna je trebala biti činjenica koju je iznio, da je znatno povećan broj muslimanskih pitomaca u vojnim školama. Po tome je Izetbegović trebao biti zadovoljan nadom da bi kroz dvadesetak godina neki od tih pitomaca mogao postati general i zauzeti neko od komandnih mjesta u BiH. „*Magnetofonski snimak sjednice Predsjedništva SRBiH sa generalom Veljkom Kadijevićem, održane u Sarajevu 21. juna 1991. godine*", Tomo Šimić, ***Dokumenti Predsjedništva BiH 1991. – 1994***, National security and the future 3(7), Zagreb, 2006, str. 7-29.

55 AARBiH RŠTO 8/1-179 (Predsjedništvo SRBiH: „Zapisnik 18. sjednice Predsjedništva SRBiH, održane 24. i 26. juna 1991. godine", broj 02-011-567/91, 26. 6. 1991. godine). Sjednici su prisustvovali članovi Predsjedništva, s izuzetkom Fikreta Abdića i Ejupa Ganića, kao i ministri unutrašnjih poslova, narodne odbrane i komandant TOBiH.

ironičan prizvuk koji ima današnje navođenje ovako formulisane prve tačke dnevnog reda jedne sjednice održane u tako značajne dane samo je posljedica nužne pasivnosti u kojoj se nalazilo Predsjedništvo SR-BiH u pitanjima sistema odbrane u vremenu o kojem govorimo.

I nije samo ova tačka vezana za sferu odbrane bila predmet rasprave 18. sjednice i svjedočila o tome. Predsjedništvo je razmatralo i izvještaj o radu RŠTO za 1990. godinu i njegove težišne zadatke za 1991. godinu. Predsjedništvo je ocijenilo da je RŠTO uspješno izvršio zadatke planirane u 1990. godini i da je TOSRBiH postigla stepen borbene gotovosti koji omogućava izvršenje zadataka koji bi se pred nju mogli postaviti.[56] Ovo je naravno bilo daleko od istine, ali je i onima koji su izvještaj podnosili i onima koji su ga usvajali bilo u interesu da se ne otvara rasprava o toj obmani. Predsjedništvo je usvojilo i težišne zadatke RŠTO za 1991. godinu, među kojima su bile i ovdje već prezentirane mjere daljeg smanjenja i reorganizacije Teritorijalne odbrane. Jedini zahtjev Predsjedništva bio je da se pri realizaciji smanjenja nastoji postepeno izbalansirati nacionalna struktura mirnodopskih i ratnih štabova sa strukturom stanovništva na teritoriji s koje se vrši popuna.[57]

Pozitivne ocjene koje je dobio godišnji izvještaj RŠTO i plan rada za narednu godinu bile su, kako smo već ustvrdili, samo način da se odlože rasprave o mjerama koje je u ovoj oblasti bilo neophodno preduzeti ako se htjelo obezbijediti da TO odgovori svojoj ustavnoj ulozi zaštite suvereniteta i teritorijalnog integriteta Republike, za šta je nedostajalo saglasnosti u državnim organima, a ne svijesti o njihovoj neophodnosti.

To je vidljivo i iz sljedećih zaključaka, koji pokazuju da predstavnici različitih političkih i nacionalnih grupa u organima vlasti Bosne i Hercegovine imaju potpuno različita shvatanja karaktera takvih mjera. Tako je Predsjedništvo zaključilo da je neophodno da se, u svjetlu izmjena i dopuna Zakona o odbrani, o kojima smo prethodno govorili, izuči i razmotri trajanje mandata komandanata općinskih štabova TO i nadležnost za njihovo postavljenje, te da se, s obzirom na prisutne

56 Ibid.
57 Ibid.

dileme, iznađu i predlože optimalna rješenja, pri čemu bi RŠTO sačinio prijedlog kriterija za izbor, imenovanje i razrješenje komandanata OpŠTO i dostavio ga na usvajanje Predsjedništvu SRBiH. Zatim, da se obezbijedi potpuna i kvalitetnija saradnja između organa RŠTO i komandi JNA na redovnom međusobnom informisanju i koordinaciji aktivnosti. To je - između drugih manje bitnih pitanja kakva su nastavak finansiranja TO, korištenje resursa JNA, MUP-a i TO za obuku sve tri strukture, upoznavanja novih općinskih vlasti s njihovim pravima i obavezama iz oblasti odbrane i sličnih - ušlo u zaključke Predsjedništva. Osim toga, bilo je više rasprave o tome kako JNA i TO nisu dovoljno osposobljene da se angažuju i zaštite integritet Republike u slučaju unutrašnjih sukoba. U vezi s tim iznesena su i mišljenja da na račun TO treba jačati snage MUP-a i osposobljavati ih za izvršavanje ovih zadataka. No, kako su o ovome, jedinom prijedlogu koji je vodio u stvarnu aktivnost, iznesena potpuno različita mišljenja, Presjedništvo je odlučilo da se ne određuje o ovim pitanjima, nego da to učini kada, nekad, na red dođe razmatranje ukupnih promjena u organizovanju i pripremanju za odbranu.[58]

Iz navedenih zaključaka Predsjedništva SRBiH jasno se čitaju različite pozicije u odnosu na pitanja odbrane Republike predstavnika različitih stranaka novouspostavljene vlasti u BiH. Središnja intencija sastojala se u postepenom involviranju novih stranačkih kadrova u rukovodeće i komandne strukture TO, najprije na nivou općina, i ostvarivanje odlučujućeg uticaja novih općinskih vlasti na te strukture. U provedbi tog generalnog opredjeljenja nije bilo razlike među partnerima u bosanskoj vlasti, s tim da su motivi svakoga od njih bili međusobno protivrječni. Izetbegović i SDA, mada objektivno najzainteresovaniji za očuvanje i jačanje instrumenata republičkog suvereniteta, kao što pokazuju zaključci sjednice koje smo citirali, nisu ni izlazili izvan ove središnje intencije, pristajući pri tome na kompromis s čvrstim stavom SDS da se ona mora realizovati u skladu s posljednjim dopunama saveznog Zakona o odbrani. Dodamo li tome i usvojeni stav da se dalje

58 AARBiH RŠTO 8/1-179 (Predsjedništvo SRBiH: „Zapisnik 18. sjednice Predsjedništva SRBiH, održane 24. i 26. juna 1991. godine“, broj 02-011-567/91, 26. 6. 1991. godine).

jača saradnja i koordinacija s JNA, možemo izvući pouzdan zaključak o stvarnom sadržaju takvog opredjeljenja: nikakvo efektivno djelovanje na izmjeni kursa kojim je vojni vrh vodio prilagođavanje odbrambenih struktura interesima politike iza koje je stao, već samo stvaranje pretpostavki na lokalnom nivou za eventualni naknadni politički zaokret u poslovima odbrane. To je u junu 1991. godine u potpunosti odgovaralo interesima SDS. Ovakvo bi se opredjeljenje očito moglo prepoznati i u stavovima predstavnika HDZ, bez potrebe da se raspravlja da li je uzrok tome bila načelna uzdržanost koju je nalagala strateška pozicija, slijeđenje SDA ili nešto treće. U takvoj situaciji i odnosu snaga desilo se da je organ vlasti Bosne i Hercegovine ustavno nadležan za rukovođenje Teritorijalnom odbranom, na dan kada je TO Slovenije stao ispred JNA i, svejedno da li u dogovorenom ili stvarnom ratu, započeo uspješnu odbranu svoje republike, dao svoju saglasnost za nastavak smanjenja TOSRBiH i reorganizacije koja je vodila njegovom stavljanju pod potpunu kontrolu JNA.

To, naravno, nije značilo da su političke i nacionalne elite, ne mogavši usaglasiti interese u pogledu legalne republičke odbrambene strukture, bile i stvarno pasivne u pogledu partikularnih odbrambenih priprema. Predsjedništvo SRBiH je na svojoj sjednici od 15. februara razmatralo pojave i političke posljedice, kako je tada formulisano, „sve učestalijih glasina o ilegalnom naoružavanju pojedinaca i grupa“, „masovnom rasturanju oružja“, „pravljenju određenih spiskova“, „obilježavanju stanova“, „organizovanju oružanih straža“, „stvaranju paravojnih organizacija i militarizaciji pojedinih nacionalnih stranaka“.[59] Rasprava je imala realan osnov, ali bilo kakva očekivanja njenih rezultata nisu, jer su u Predsjedništvu sjedili predstavnici upravo onih stranaka koje su svojim tajnim i ilegalnim aktivnostima davale osnova raspravi.

SDS, kojem je zatečeno stanje i nastavak reorganizacije TO u od vojnog vrha planiranim pravcima i okvirima najviše odgovarao, najviše je činio i na paralelnim tajnim aktivnostima na stvaranju pretpostavki

59 Na sjednici je konstatovano da je provjerama organa MUP-a utvrđeno da su u najvećem broju slučajeva takve glasine bile bez osnova(!). „Saopštenje Predsjedništva SRBiH: Odlučno protiv međunacionalnih sukoba“, ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 16. 2. 1991, str. 3.

da svoje političke planove podrži dovoljnom količinom vojne sile. U februaru je Karadžić od svojih mentora iz Beograda tražio za bosanske Srbe zaštitu JNA i insistirao da se, u budućim mobilizacijama za potrebe JNA, mobilišu i naoružavaju prvenstveno oni.[60] U Beogradu se procjenjivalo da bi se zaštita JNA, u slučaju daljeg zaoštravanja sukoba i nacionalnih podjela, mogla pokazati nedovoljnom, pa je JNA oslonjena na aktiviste SDS pristupila stvaranju tajne dobrovoljačke strukture u Bosni i Hercegovini, koju je do marta 1992. dobro naoružala i držala u pripravnosti.[61] I vrh bosanskog SDS preduzeo dodatne tajne mjere na uspostavljanju paravojne organizacije u okviru vlastite stranačke infrastrukture.[62] Naoružavanje stvorene paravojne strukture, iz magacina JNA[63] u BiH i direktno iz Srbije, početkom ljeta dobit će masovne razmjere, pri čemu je distribucija naoružanja vršena ili uz pomoć dijela te strukture stvorene unutar MUP-a SRBiH[64] ili masovno i direktno iz magacina JNA, kao na prostoru Bosanske krajine.[65]

Od kraja februara 1991. godine došlo je i do osjetnog zaokreta u okviru odbrambenih struktura Republike Hrvatske i sve jačeg uticaja ekstremnih krugova.[66] Nakon sastanka u Karađorđevu, unutar struk-

60 Predmet Milošević (IT-02-54), „Izjava na osnovu Pravila 89 (F) Borislav Jović", http://www.un.org/icty/bhs/ cases/milosevic/documents/docpros/witness.

61 U ovoj strukturi JNA je na prostoru Bosne i Hercegovine naoružala 61.198 dobrovoljaca. Iste ne treba mijenjati sa dobrovoljcima koji su popunjavali formacije same JNA. Snage o kojima je riječ nisu se nalazile u vojnim formacijama, naoružan je koje im je podijeljeno držali su u svojim domovima. **ICTY - online baza sudskih dokumenata:** Komanda 2. VO, Zaključci iz procene stanja na prostoru BiH u zoni odgovornosti 2. VO, Str.pov.broj 908-1, 20.03.1992. (http:\\icr.icty.org)

62 SVEDOČENJA IZ HAŠKOG TRIBUNALA, svedok Robert Donia, „Objedinjavanje Srba – cilj rata", Petak, 12. septembar 2003. godine, ***Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta***, Beograd, 2006, str. 114.

63 ***Fond za humanitarno pravo***/Haški tribunal/Suđenje Miloševiću/Transkripti/ 12. jun 2003. - Svedok Osman Selak, http://www.hlc.org.yu/srpski/Haski_tribunal/Sudjenje_Milosevicu/Transkripti.

64 Kristijan A. Nilsen, „Ministarstvo unutrašnjih poslova bosanskih Srba: Geneza, učinak, komanda i kontrola 1990-1992" (Istraživački izvještaj pripremljen za slučaj KRAJIŠNIK (IT-00-39)), ***Milošević vs Jugoslavija,*** Beograd, 2004, str. 287.

65 Stjepan Šiber, ***Prevare, zablude, istina***, Sarajevo, 2000, str. 15.

66 M. Špegelj, nav. dj., str. 194.

ture HDZ BiH počela se sve jasnije profilisati paralelna politička linija zvaničnoj politici stranke na čijem je čelu bio Stjepan Kljujić. Ta je linija, po zamisli Franje Tuđmana i pod direktnim mentorstvom Gojka Šuška, paralelne odbrambene pripreme koordinirala s Hrvatskom. Ciljeve, zadatke i forme organizacije postavio je na sastancima održanim 13. i 20. juna 1991. u svom kabinetu u Zagrebu hrvatski predsjednik Tuđman[67] i ta je aktivnost vodila tome da se odbrana prostora, do sredine novembra konačno definisanog kao Herceg-Bosna, početkom decembra potpuno integriše u plan odbrane južne i srednje Dalmacije, uz integrisanje sistema veza u telekomunikacijski sistem Hrvatske, regulisanje statusa i prinadležnosti hrvatskih oficira na čelu jedinica Herceg-Bosne, naoružavanje tih jedinica i najavu formiranja zajedničke komande za Dalmaciju i Herceg-Bosnu.[68]

U takvoj situaciji - imajući u i oko Bosne i Hercegovine sve snažnije i sve jasnije profilirane vojne i paravojne strukture, koje su se ešalonirale u cilju realizacije već otvoreno izraženih nacionalno-teritorijalnih pretenzija prema njoj, a bez mogućnosti da iznađe način pokretanja odgovora na takve prijetnje u okvirima institucija vlasti i legalnim odbrambenim strukturama Republike, koji ne bi bio istovremeno i detonator neželjene i preuranjene eskalacije - paralelnom organizovanju pribjegla je i Stranka demokratske akcije. Na skupu u sarajevskom Domu milicije, 10. juna 1991. godine, na kojem je učestvovalo 380 ljudi iz cijele Jugoslavije, bošnjačkih javnih radnika i predstavnika SDA, osnovano je Vijeće nacionalne odbrane muslimanskog naroda, s Patriotskom ligom kao njenim vojnim krilom.[69]

67 C. Ribičič, nav. dj., str.157.

68 Sastanak na kojem je postignut ovakav dogovor održan je u blizini Ploča 7. decembra 1991. godine, uz učešće predstavnika kriznih štabova i vojnih komandanata srednje i južne Dalmacije i predstavnika HZHB, među kojima je bio Mate Boban. Odluka je dopunjena 28. decembra na sastanku u okolini Sinja odlukom o formiranju komande za HZHB, sa sjedištem u Imotskom, a u slučaju rata u HZHB, da se pojača snabdijevanje oružjem i municijom i da se od Neuma do Travnika i od Trebinja do Livna napravi zajednička organizacija u operativno-strategijskom smislu. M. Špegelj, nav. dj., str. 328.

69 Alija Izetbegović, ***Čudo bosanskog otpora: odabrani govori, intervjui, izjave, decembar 1993 – decembar 1994***, Sarajevo, 1995, str. 24-25.

Ovaj korak, na koji se odlučio inače veoma oprezni predsjednik Izetbegović, učinjen je u vrijeme najvećeg zgušnjavanja oblaka nad političkom sudbinom Bosne i Hercegovine kao republike u Drugoj Jugoslaviji. Posljednjim pokušajem, u formi plana Izetbegović-Gligorov, tokom juna i jula bezuspješno je okončana faza rješavanja jugoslovenske krize kao untrašnjopolitičkog problema i otvorena faza njegovog rješavanja kao međunarodnog problema. Ispod te visoke političke magistrale započet je i brzo okončan rat u Sloveniji i donesena odluka o povlačenju JNA iz Slovenije,[70] a rat u Hrvatskoj je iz dana u dan dobivao na intenzitetu i brutalnosti. Jedinice JNA koje su se povlačile iz Slovenije, jednako kao i one koje će nešto kasnije napuštati Hrvatsku, započele su sa stacioniranjem u BiH, stvarajući do kraja jeseni u njoj ogromnu koncentraciju vojne moći. Čudne zaokrete velike vojno-političke igre oko Bosne - u kojima je s jedne strane, kako smo već rekli, vođstvo Hrvatske javno i dalje podržavalo suverenost i granice BiH, a tajno pristupilo realizaciji planova njene dezintegracije i prekrajanja granica, dok je s druge strane srpski centar političke moći u Beogradu, negirajući Bosni i Hercegovini državnu suvrenost i ravnopravan status, istovremeno ulagao velike napore da pridobije bošnjački politički vrh za odluku o ostanku Republike u sastavu reducirane jugoslovenske federacije[71] - pratio je i paralelan pritisak vojnog vrha na rukovodstvo BiH. Generali su pojačavali Miloševićevu nagodbenu inicijativu i slali upozorenja,[72]

70 Rat u Sloveniji, započet 26. juna, okončan je usvajanjem Brionske deklaracije 7. jula. „Ministarska trojka Evropske zajednice na Brionima, 7. 7. 1991", ***Zbornik dokumenata***, str. 310. Odluka o izmještanju jedinica JNA iz Slovenije donesena je 18. jula. „Predsedništvo SFRJ: odluka o premeštanju jedinica JNA sa teritorije Republike Slovenije u druge delove SFRJ, 18. 7. 1991", Ibid., str. 328.

71 Završni čin ovog snažnog pritiska predstavlja pokušaj srpsko-muslimanskog sporazuma, o kojem su pregovore s Miloševićem vodila dva ugledna bošnjačka opoziciona političara, Adil Zulfikarpašić i Muhamed Filipović, uz saglasnost Alije Izetbegovića. Postignuti sporazum Izetbegović je, po povratku pregovarača iz Beograda, odbacio. Jednako kao i direktnu ponudu Miloševića da, u slučaju pristanka na ulazak BiH u novu jugoslovensku federaciju, on zauzme mjesto prvog predsjednika takve državne tvorevine. Alija Izetbegović, ***Dvije strane Rubikona***, (autor intervjua: Nenad Pejić), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

72 Savezni sekretar za NO Veljko Kadijević je krajem jula, očito podržavajući srpsko-bošnjačku pregovaračku inicijativu, dao nalog generalu Ibrahimu Alibegoviću

dovlačili nove snage JNA u BiH i uporno nastavljali s daljim slabljenjem TO kao potencijalne snage njene odbrane. No, sada su već bili suočeni sa sve jačim otporom takvim nastojanjima i, prvi put od početka takozvane reorganizacije Oružanih snaga, kroz koju su demontirali i TOSRBiH, nisu ovu fazu smanjenja realizovali onako kako su planirali.

Problemi su počeli odmah nakon što je okončan rat u Sloveniji. U nastojanju da u rat s Hrvatskom uđe što spremnija, JNA je konačno pristupila primjeni modela zbog kojeg je i pokrenuta reorganizacija oružanih snaga i sistema rukovođenja i komandovanja u njima kroz plan „Jedinstvo". Banjalučki korpus JNA, mimo znanja i saglasnosti legitimnih organa Bosne i Hercegovine, a pod firmom mobilizacijske provjere borbene gotovosti štabova i jedinica TO Okružnog štaba Banja Luka,[73] započeo je mobilizaciju u Bosanskoj krajini. Premda unutar sebe podjeljeni u odnosu prema tom problemu, Predsjedništvo i Vlada BiH donijeli su političke odluke bez stvarne težine, najprije u julu o odgađanju upućivanja regruta u JNA, a zatim u augustu o upućivanju re-

da ode u Sarajevo i obavi razgovore s Bošnjacima – članovima Predsjedništva BiH. Kako nije zadao temu razgovora, ostavljajući njen izbor samom Alibegoviću, očito je da mu ona i nije bila važna, već je po srijedi bila samo podrška beogradskim pregovorima i poruka da JNA stoji iza nastojanja za ostankom BiH u državnoj zajednici sa Srbijom. Kada je dogovor propao, Kadijević je po svjedočenju Alibegovića po istom generalu bošnjačkim političarima poslao poruku prijetnje da moraju biti svjesni svoje pozicije i da se, kada već neće na srpsku stranu, ne smiju opredjeljivati ni za jednu stranu. I. Alibegović, nav. dj., str. 60-61.

73 Mobilizacijska provjera borbene gotovosti o kojoj je riječ počela je 10. jula 1991. godine. U povodu njenog pojašnjenja i opravdanja, njeni akteri su došli u neizazvanu kontradiktornost i uhvaćeni u laži iz koje nisu povučene nikakve konsekvence. Naime, predsjednik Skupštine Opštine Banjaluka Predrag Radić izjavio je da je mobilizacijska provjera izvršena na osnovu odluke općinskog Savjeta za narodnu odbranu o uvođenju vanrednog stanja na području Banje Luke. „Vanredno stanje u Banjaluci", ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 9. 7. 1991, str. 1. Na vanrednom zasjedanju Skupštine SRBiH, komandant RŠTO general Drago Vukosavljević izjavio je da je mobilizacijska provjera izvršena planski, po naređenju Štaba Vrhovne komande OSSFRJ, da je ovo naređenje spušteno linijom rukovođenja i komandovanja preko Komande 1. VO i komande banjalučkog korpusa na štabove TO deset općina Bosanske krajine, i da je sve to jedna legalna procedura. O prethodno navedenom proglašenju vanrednih prilika i naređenju općinskih vlasti SDS kojima je pokrenuta mobilizacija, izjavio je da se radi o koincidenciji. „Polemika o mobilizaciji u Bosanskoj Krajini: Zaobiđena Republika", ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 10. 7. 1991, str.3.

gruta na služenje vojnog roka samo u jedinice na teritoriji BiH i Makedonije,[74] na šta je vojni vrh reagovao novim prijetnjama[75] i nastavio s mobilizacijom u sredinama u kojima je u vlasti dominirala SDS. Za potrebe mobilisanih jedinica iz skladišta JNA izdato je, prethodne godine oduzeto, naoružanje, municija i oprema u vlasništvu TO općina Bosanske krajine. Ova zloupotreba opljačkanog naoružanja ostvarena je uz znanje i saglasnost komandanta TOSRBiH generala Drage Vukosavljevića, ali u tajnosti i bez znanja i saglasnosti organa Republike i pismenog naređenja u vezi s tim. Mobilisane jedinice upućivane su na hrvatsko ratište sa sastavima JNA. Do početka novembra mjeseca iz sastava jedinica OpŠTO Banja Luka poginulo je 20 i ranjeno 150 pripadnika TO.[76]

Takav razvoj događaja i odnosa opredijelio je političke faktore koji se s njim nisu slagali da, koristeći odluke Predsjedništva i Vlade kao legalnu osnovu, na lokalnom nivou preduzmu efikasnije mjere u cilju zaštite građana BiH od prisilnog mobilisanja radi ostvarivanja ciljeva politike iza koje je stala i koju je provodila JNA. SDA je početkom augusta, linijom svoje stranačke strukture, uputila članstvu i svojim kadrovima u lokalnoj vlasti instrukciju u vezi s mobilizacijom u kojoj je navedeno da su poslovi vojne obaveze i mobilizacije u isključivoj nadležnosti općinskih sekretarijata za NO, te da pozive koje upućuju pojedine komande JNA ne treba primati.[77] Nakon što su vojno-teritorijalni organi JNA najavili ubrzano i potpuno preuzimanje poslova vojne obaveze i mobilizacije, u drugoj polovini augusta, ova stranka je svojim kadrovima uputila nove upute za organizovanje poslova odbrane

74 Ograničenje u pogledu upućivanja regruta samo u jedinice JNA stacionirane u BiH i Makedoniji, kojem su pribjegle bosanske vlasti, u suštini je bio čin političke poruke bez stvarnog efekta. Vojnici su, kada se jednom nađu u JNA, mogli biti prekomandovani na bilo koji prostor, što se i dešavalo, kako to svjedoče mnoge tragične priče ispričane u knjizi Nihada Halilbegovića: ***Mama, moram im glavu dati...*** (stradanje vojnika regruta u bivšoj JNA i njihovo spašavanje), Sarajevo, 2002.

75 „SSNO: Informacija Predsjedništvu SFRJ i SIV-u o stanju i problemima popune JNA: vojno-teritorijalni organi preuzeće poslove vojne obaveze na celoj teritoriji SFRJ, osim u Republici Sloveniji, 12. 8. 1991.“ ***Zbornik dokumenata***, str. 361.

76 S. Šiber, nav. dj., str.15-20.

77 F. Muslimović, nav. dj., str. 41.

i zaštite, koje su predviđale fizičku zaštitu kartoteka i evidencija vojnih obveznika u općinskim sekretarijatima od njihovog izuzimanja od strane JNA. Osim ove mjere, upute su nalagale da se spriječe pokušaji ukidanja općinskih centara za obavještavanje, te da se pod kontrolu općinske vlasti stavi kompletan rad općinskih štabova TO. U pogledu naoružanja općinskih jedinica TO, preporučeno je da se u okviru nadležnosti općinskih organa i štabova TO organizuju što češće kontrole stanja naoružanja u magacinima JNA i da se poduzmu mjere na izgradnji uslovnih magacina za smještaj tog naoružanja, kako nedostatak odgovarajućeg skladišnog prostora ne bi predstavljao izgovor JNA da odbije očekivani zahtjev Predsjedništva SRBiH za povrat naoružanja i municije. Data je i generalna instrukcija da ne treba davati povoda JNA da se angažuje, čak i u tom slučaju kada bi oficiri JNA nastojali dobiti povod, odnosno kada bi provocirali incidente.[78] Ne raspolažemo dokumentima kojima bi se potvrdio odnos HDZBiH prema ovom problemu, ali cijeneći prema potpunom odbijanju saradnje s vojno-teritorijalnim organima i neprovođenju odluka o reorganizaciji TO, o čemu ćemo još govoriti, taj odnos bio je još odlučniji u pogledu zaštite od mjera koje je provodila JNA.

Realizacija plana „Jedinstvo-3“, na koji je Predsjedništvo SRBiH dalo svoju saglasnost, započela je i provođena u sjenci sudbonosnih političkih i ratnih dešavanja na prostoru jugoslovenske države u nestajanju. Planirani tok procesa poremetilo je početkom septembra Ministarstvo narodne odbrane SRBiH svojom instrukcijom upućenom skupštinama općina da se jedinice MZ i OUR-a, čije je ukidanje naređeno, ne moraju nužno ukidati i da se mogu zadržati kao općinske jedinice TO.[79] Ova instrukcija pokrenula je takve aktivnosti u nizu općina i navela RŠTO, čiji se komandant s pretežnim dijelom oficira sada otvoreno stavio na političke pozicije SDS-a u BiH, da početkom oktobra

78 „Upute za organizovanje poslova odbrane i zaštite u općinama u neposrednom predstojećem periodu“, dokument Centrale SDA, kopija u posjedu autora.

79 Instrukcijski akt MNO BiH nosio je broj 08-326/91 i bio datiran sa 6. septembrom 1991. godine. AARBiH RŠTO 8/1-173 (RŠTO: „Informacija o stanju i nekim problemima TO SRBiH“, 9. 12. 1991. godine).

vojnom vrhu uputi izvještaj s ocjenom kako se u BiH radi na stvaranju „paravojne organizacije TOSRBiH".[80] Sliku tog stanja, na osnovu kojeg je komandant RŠTO dao tako pretjeranu i netačnu ocjenu, dat ćemo upoređujući broj jedinica MZ i OUR po okruzima prije početka njihovog ukidanja sa stanjem iz decembra 1991. godine.[81]

U sastavu OkŠTO Bihać bilo je 70 štabova i jedinica MZ i OUR. Najveći otpor ukidanju pokazan je u općinama Titov Drvar i Bosanski Petrovac, koje su inače ostvarivale punu saradnju s organima JNA, u kojima su odbili rasformirati svojih 12 štabova i jedinica. U ostalim općinama okruga naređenje o rasformiranju jedinica je izvršeno, osim u MZ Bužim u općini Bosanska Krupa koja je odbila rasformirati četu TO MZ Bužim.

U sastavu OkŠTO Livno bila su 24 štaba i jedinice MZ i OUR. Naređenje je realizovano u svim općinama, osim Glamoča, gdje su odbili rasformirati jednu četu TO MZ i jedno samostalno smučarsko odjeljenje i zatražili da se prevedu u općinske jedinice.

U sastavu OkŠTO Mostar bila su 194 štaba i jedinice MZ i OUR. Općine Grude, Čitluk, Ljubuški, Široki Brijeg, Neum i Prozor odbile su rasformirati svoje štabove i jedinice, njih ukupno 72, i zatražile da se prevedu u općinske jedinice.

U sastavu OkŠTO Sarajevo bilo je 86 štabova i jedinica MZ i OUR. Općine Breza, Fojnica, Kiseljak, Kreševo i Visoko odbile su rasformirati svoje sastave i izvršile njihovo prevođenje u općinske jedinice, dok je Olovo uslovilo realizaciju naređenja zahtjevom da promijeni tip odreda TO, kojim bi kompenzirala brojno smanjenje svoje TO. Ostao je nerasformiran 41 štab i jedinica TO MZ i OUR.

80 Ovaj izvještaj nismo pronašli, ali se pod str. pov. brojem 05/1193-2 od 8. 10. 1991. godine, s navedenom ocjenom posljedica instrukcije MNO BiH, ovaj dokument spominje u: AARBiH RŠTO 8/1-197 (RŠTO: „Organizacijsko-formacijske promjene u TO SRBiH po planu „Jedinstvo-3", Izvještaj", str. pov. broj 05/1318-1, 13. 12. 1991.)

81 Realizaciju plana „Jedinstvo-3" u drugoj polovini 1991. godine i otpore koji su joj davale pojedine općine u pogledu ukidanja štabova i jedinica TO u MZ i OUR-ima prikazujemo podacima dokumenta koji predstavlja izvještaj RŠTO upućen SSNO u Beogradu o realizaciji naređenja o njihovom ukidanju: AARBiH RŠTO 8/1-197 (RŠTO: „Organizacijsko-formacijske promjene u TO SRBiH po planu „Jedinstvo-3", Izvještaj", str. pov. broj 05/1518-1, 13. 12. 1991. godine).

U sastavu OkŠTO Tuzla bilo je 212 štabova i jedinica MZ i OUR. Samo je općina Banovići odbila rasformirati svojih 9 jedinica. Ostale općine su izvršile naređenje, mada je određenih otpora jedno vrijeme bilo u Orašju, Gračanici i Kladnju.

U sastavu OkŠTO Zenica bilo je 66 štabova i jedinica MZ i OUR. Općine Žepče i Vitez odbile su rasformirati svojih 11 jedinica i zatražile njihovo prevođenje u općinske jedinice. Ostale općine rasformirale su svoje štabove i jedinice.

U općinama koje su ulazile u zone okružnih štabova Goražde i Doboj i Gradskog štaba TO Sarajevo nije bilo nikakvih otpora i zahtjeva, pa je rasformirano ukupno 276 štabova i jedinica TO MZ i OUR.

Poseban aspekt ove priče i ključni detalj slike pravih ciljeva JNA i njihovih saveznika u BiH, SDS-a i velikosrpskih kadrova instaliranih u RŠTO, predstavlja realizacija sadržaja plana „Jedinstvo-3" u pogledu rasformiranja prostornih štabova i jedinica TO MZ i OUR-a na području OkŠTO Banja Luka. Aktivnosti na smanjenju započele su i na ovom okrugu i u općinama Ključ, Sanski Most i Šipovo već je bilo rasformirano 43 štaba i jedinice TO. Nakon što su Predsjedništvo i Vlada BiH donijeli odluke o restrikcijama upućivanja regruta u JNA, a također i političke odluke kojima je dat osnov za neodazivanje na mobilizaciju koju je provodila JNA, ova se vojna sila brzo našla u velikim problemima s popunom u ljudstvu svoje ogromne vojne mašinerije.[82]

82 Dobar uvid u ovo u Bracković Ofelija, Vasić Miloš, Vasović Aleksandar, „Ko to rado ide u vojnike: mobilizacijska kriza – analitički pregled medijskog izvještavanja", ***Republika***, br. 198, Beograd, 1998. U najnovije vrijeme na osnovu slike koju je stvorio ovaj i slični radovi, a nakon presude Međunarodnog suda pravde u Hagu po tužbi BiH protiv Srbije za genocid u februaru 2007. godine, mogu se čuti interpretacije iz Srbije kako je slab odziv na mobilizaciju u Srbiji jedan od dokaza nepostojanja krivice Srbije. Osim što je ovakvo rezonovanje samo po sebi nelogično i ništa ne dokazuje, ni stvarna slika nije posve bezazlena. Stvarnu sliku dat ćemo na primjeru Vojnih okruga Beograd i Kragujevac, podacima za mobilizaciju u toku 1991. godine. U VO Beograd izvršena je mobilizacija 110 ratnih jedinica, pozvano je 37.000 vojnih obveznika, odazvalo se 27.000. U VO Kragujevac mobilisana je 41 ratna jedinica, upućeno 42.716 poziva, a odazvalo se 29.868 obveznika. Ovi primjeri pokazuju da je u samo dva vojna okruga tokom 1991. godine mobilisana 151 ratna jedinica sa približno 60.000 rezervista, što su podaci samo za rezerviste JNA i ne obuhvataju TO Srbije, i da ni u ovoj prilici Srbima nije bilo baš toliko mrsko da „idu u vojnike", kao što se stvara slika o tome.

Polazeći od ovih problema i od ključnog značaja prostora Bosanske krajine za operacije koje je JNA izvodila u Hrvatskoj, vrh JNA je, preko RŠTO BiH i organa općina u kojima je na vlasti bila SDSBiH, provodio na ovom prostoru masovnu mobilizaciju, kako u sastave JNA tako i cijelih jedinica TO pod komandom OkŠTO Banja Luka.[83] Da bi održali potencijal ovakvog djelovanja, komandant RŠTO je, na formalan zahtjev komandanta OkŠTO Banja Luka, naredio da se obustavi rasformiranje jedinica TO MZ i OUR-a u sastavu OkŠTO Banja Luka. Dok su u drugim dijelovima BiH ovakvi zahtjevi tretirani kao pokušaji da se formiraju paravojne strukture, u Krajini je to smatrano legalnim i čak je izvršena i preformacija većine jedinica OUR-a u jedinice MZ.[84] Tako je za realizaciju ratnih planova iz Beograda, pod čim treba podrazumijevati i kasniji angažman ovih jedinica u paravojnim strukturama SDS-a, zadržano 242 štaba i jedinice TO u MZ i OUR-ima, u kojima je bilo potpuno naoružano i opremljeno 7.688 vojnika.[85]

Od ostalih aktivnosti koje je predviđao plan „Jedinstvo-3" do kraja 1991. godine rasformirane su još tri partizanske brigade TO: 11. Hercegovačka (Mostar), 12. Srednjobosanska (Zenica) i 1. Posavska (Brčko). Izvršene su i preformacije određenog broja brigada, i te su aktivnosti realizovane bez poteškoća, osim preformiranja 10. Hercegovačke parti-

Činjenica da je JNA i dalje vapila za vojnicima kako bi bila u stanju realizovati svoje velike ratne planove, ne može umanjiti činjenicu da je odziv na mobilizaciju ipak bio značajan. AARBiH JNA 5/1-36 (Komanda 2.VO: „Preduzimanje mera radi otklanjanja slabosti u radu VTO i RJ", pov.br. 12/78-2, 26. 1. 1992. godine).

83 Mobilizacija na području Okružnog štaba TO Banja Luka provođena je po naređenju komandanta 5. korpusa JNA od 18. septembra 1991. godine. AARBiH RŠTO 8/1-206 (OkŠTO Banja Luka: „Formiranje jedinica TO Jajce", str. pov. broj: 12/2-8, 4. 2. 1992. godine)

84 Izuzeće OkŠTO Banja Luka od obaveze rasformiranja jedinica TO u MZ i OUR, naredio je komandant RŠTO SRBiH general Drago Vukosavljević svojim aktom str. pov. broj 05/5-9 od 30. 8. 1991. godine. AARBiH RŠTO 8/1-197 (RŠTO: „Organizacijsko-formacijske promjene u TO SRBiH po planu „Jedinstvo-3", Izvještaj", str. pov. broj 05/1318-1, 13. 12. 1991. godine).

85 Nacionalni sastav ovih jedinica u trenutku donošenja naredbe o njihovom izuzeću iz odluke o rasformiranju bio je: 5.547 Srba, 1.445 Bošnjaka, 532 Hrvata i 164 ostalih. AARBiH RŠTO 6/1-169 (RŠTO: „Pregled ratne popune ljudstvom TO SRBiH sa stanjem na dan 31. 12. 1991. godine").

zanske brigade, koje nije izvršeno zbog odbijanja saradnje općina Čapljina, Ljubuški i Široki Brijeg.[86]

Svim ovim aktivnostima TOBiH je i u ovoj fazi znatno smanjena, te je 1991. godinu završila sa ukupno 867 štabova i jedinica s popunom od 86.164 pripadnika.[87] Ovom broju treba dodati 242 jedinice OkŠTO Banja Luka sa 7.688 pripadnika, koji su i dalje vođeni u pregledu brojnog stanja TOBiH, mada odvojeno, i 148 štabova i jedinica s nekoliko hiljada pripadnika u jedinicama koje su općine odbile rasformirati i prevele ih u status općinskih jedinica, a koje uopće nisu vođene u pregledu TO i smatrane su paravojnim.

Ovakvo stanje u TOBiH i predočeni stav RŠTO-a prema njemu, koji se ogledao u podršci jednoj od političkih stranaka i konfrontaciji s druge dvije stranke u vlasti koja mu je predstavljala civilnu komandu, govori o poodmaklom procesu raslojavanja strukture TOBiH, uostalom kao i svih drugih segmenata bosanskohercegovačkog društva, po linijama nacionalnih politika. Taj proces dobit će poseban intenzitet od početka septembra 1991. godine i otvaranja Konferencije o Jugoslaviji u Hagu, što će u Bosni i Hercegovini imati efekt signala za početak trke s vremenom, u kojoj su protagonisti različitih antibosanskih politika nastojali ostvariti vlastite ciljeve kroz opstrukciju političkih procesa u zemlji i destrukciju njenog državnog aparata, nastojeći time uticati na odluke koje će konferencija donijeti o sudbini države Bosne i Hercegovine. Tokom septembra izvršen je preobražaj regionalnih zajednica u organizaciji SDS u srpske autonomne oblasti, koje su u samodefiniciji proglašavane neodvojivim dijelom jugoslovenske federacije i uslovnim dijelom Bosne i Hercegovine, samo u njenom statusu jugoslovenske federalne jedinice. Predsjedništvo SRBiH je, uz protivljenje članova iz reda SDS, objavilo Platformu o položaju BiH, kao suverene i nedjeljive države ravnopravnih naroda, te o budućem ustrojstvu jugoslovenske zajednice, u kojem se faktički, s obzirom na to da se ostanak

86 AARBiH RŠTO 8/1-197 (RŠTO: „Organizacijsko-formacijske promjene u TO SRBiH po planu „Jedinstvo-3“, Izvještaj“, str. pov. broj 05/1318-1, 13. 12. 1991. godine).

87 AARBiH RŠTO 6/1-169 (RŠTO: „Pregled ratne popune ljudstvom TO SRBiH sa stanjem na dan 31. 12. 1991. godine“).

BiH u jugoslovenskoj zajednici uslovljava istovremenim članstvom i Srbije i Hrvatske, ističe opredjeljenje za državnu suverenost i nezavisnost. Pred isticanje tromjesečnog moratorija na nezavisnost Slovenije i Hrvatske intenzivirana su ratna dešavanja u Hrvatskoj. Nakon što je s prvim danom oktobra 1991. godine otpočela napade na Dubrovnik, JNA je 2. oktobra razorila hrvatsko selo Ravno, u općini Trebinje. Već 3. oktobra, ostatak Predsjedništva SFRJ, bez ustavnog kapaciteta odlučivanja, donio je nelegalnu odluku o proglašenju stanja neposredne ratne opasnosti i naredbu o djelimičnoj mobilizaciji. Ova je odluka imala za cilj omogućiti dodatnu mobilizaciju JNA i proširiti mogućnosti za njenu popunu dobrovoljcima, za šta su naređene dodatne propagandne i političke aktivnosti.[88] Ove su aktivnosti provođene intenzivno i u Bosni i Hercegovini, u njenim dijelovima u kojima je dominirao SDS i koji su geografski bili najbliži hrvatskim ratištima, u Krajini i istočnoj Hercegovini.

Nakon eskalacije rata u Hrvatskoj, eskalirala su i neslaganja najbitnijih političkih subjekata u BiH.[89] Platforma Predsjedništva o suverenosti je na čuvenom zasjedanju Skupštine SRBiH 14/15. oktobra, na kojem je lider SDS Radovan Karadžić uputio prijetnju nestankom bošnjačkom narodu, postala legalan skupštinski dokument, a skupštinski poslanici izabrani na listi stranaka SDS i SPO napustili su Skupštinu SRBiH i odmetnuli se u samoproglašenu Skupštinu srpskog naroda BiH.[90] Sl-

88 AARBiH RŠTO 8/1-186 (Komanda 1. VO: „Informacija o značaju proglašenja neposredne ratne opasnosti u zemlji", pov.br. 115-123, 7. 10. 1991. godine).

89 Predsjednik Predsjedništva SRBiH Alija Izetbegović pozvao je građane BiH na neutralnost u ratu koji je nazvao bezumnim. Lider HDZ Stjepan Kljujić izjavio je kako BiH može ostati neutralna samo ako se njena teritorija ne bude koristila kao poligon za napade na Hrvatsku. SDS je pozive na neutralnost nazvao kršenjem saveznih zakona i izdajom zemlje. ***Hronologija***, str. 48-49.

90 Ovo parapolitičko tijelo prvi put je zasjedalo 24. oktobra. Na ovom zasjedanju doneseno je nekoliko odluka. Između ostalog, donesena je odluka o ostajanju srpskog naroda BiH u zajedničkoj državi Jugoslaviji zajedno sa Srbijom, Crnom Gorom, „SAO Krajinom", „SAO Slavonijom, Baranjom i zapadnim Sremom" i drugima koji to žele. Ova odluka trebala je stupiti na snagu kada je potvrdi srpski referendum u BiH. „Konstituisana Skupština srpskog naroda BiH", ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 25. 10. 1991, str. 3. Samozvana skupština je verifikovala „nove predstavnike Srba u zemlji i svijetu": Momčila Krajišnika za predstavnika Srba na konferenciji u Hagu, Radovana Karadžića za pred-

jedstveno proglašenoj uspostavi nacionalne cjelovitosti, 10. novembra je održan i takozvani plebiscit srpskog naroda BiH za ostajanje u Jugoslaviji. To je i vrijeme u kojem će Zagrebu odanija politička linija HDZ BiH objelodaniti svoj projekt podjele Bosne i Hercegovine pod nazivom Hrvatske zajednice Herceg-Bosna. Ipak, treba naglasiti i činjenicu da su rukovodstvo HDZ BiH u Sarajevu i njegova politička linija unutar stranke vodili politiku koja je ostala dosljedna na pozicijama zalaganja za državni suverenitet Republike, kao i da su nastavili politiku javne podrške tom suverenitetu koju je vodio HDZ Hrvatske, bez obzira na njegove tajne aktivnosti koje su išle u potpuno suprotnom pravcu.[91] To će obezbijediti učešće cjelokupnog političkog kapaciteta HDZ BiH u donošenju bitnih odluka organa vlasti BiH: Predsjedništva, Vlade i Skupštine, najprije zahtjeva međunarodnoj konferenciji za priznavanje nezavisnosti BiH u decembru 1991, a zatim 25. januara 1992. godine, u cilju ispunjenja dodatnog uslova koji je arbitražna komisija postavila za međunarodno priznanje države, odluke o raspisivanju referenduma za nezavisnost, te njegove uspješne provedbe 29. februara i 1. marta 1992. godine. Početkom januara je klub poslanika SDS i SPO proglasio paradržavu Republiku srpskog naroda BiH.

U cijelom ovom političkom kotlu, ljut začin je dodavala JNA.

stavnika Srba u Predsjedništvu SFRJ, Miodraga Simovića za predstavnika u SIV-u, te Biljanu Plavšić za predstavnika Srba u međudržavnim kontaktima. „Osnovan srpski parlament", ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 25. 10. 1991, str. 1.

91 U ovakvoj tvrdnji nema nikakve kontradiktornosti i o tome smo već govorili na nekoliko mjesta u ovom radu. Suština je bila u očekivanju da će srpska politika razoriti BiH i da će nakon toga biti potrebno samo implementirati pripremljena rješenja na teritoriji koja se dobije po principima dogovorenim u Karađorđevu. O stvarnoj tajnoj politici hrvatskog državnog vodstva prema Bosni i Hercegovini u ovom periodu vidjeti i *Zapisnik sa 7. sjednice Vrhovnog državnog vijeća Republike Hrvatske, održane 8. lipnja 1991. godine, Zapisnik sa sastanka predsjednika Republike Hrvatske dr Franje Tuđmana s delegacijom Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine uz nazočnost dužnosnika Republike Hrvatske, održanog u Zagrebu, 27. prosinca 1991. godine, Zapisnik sa sastanka predsjednika Republike Hrvatske dr Franje Tuđmana i suradnicima sa članovima Predsjedništva Bosne i Hercegovine, gospodinom prof. Nikolom Koljevićem i gospodinom Franjom Borasom, održanog 8. siječnja 1992. godine u Zagrebu.* ***Stenogrami o podjeli Bosne***, ***knjiga I***, (priredio Predrag Lucić), Split-Sarajevo, 2005, str. 9-154.

Okončavajući povlačenje iz Slovenije i Hrvatske, njeni efektivi su se grupisali u Bosni i Hercegovini. Krajem 1991. godine donijeta je odluka da se rasformira 5. vojna oblast (Sjeverozapadno vojište) čije je sjedište bilo u Zagrebu, a da se formira 2. vojna oblast (Zapadno vojište) s komandom u Sarajevu.[92] Sastav ovog vojišta pokazuje da se JNA organizacijski i formalno prilagođavala odbrani onoga što je njen vrh nazivao Jugoslavijom kakva je moguća, a što je u stvarnosti predstavljalo Veliku Srbiju. U Bosni i Hercegovini, u političkom smislu, ovo je prilagođavanje iskazano stavom vojnog vrha da će JNA poštovati naređenja isključivo svoje vrhovne komande, posrbljenog Predsjedništva SFRJ, kao da se u cijeloj državi ama baš ništa nije dogodilo i kao da još uvijek važe sve ustavne i zakonske norme, a da će u BiH poštovati samo ona rješenja o kojima se politički lideri njenih naroda usaglase, kao da se u BiH sve već promijenilo, kao da je prestao da važi njen ustav i zakoni i kao da je već ostvarena njena podjela po nacionalnoj osnovi.[93] To je u konkretnoj situaciji predstavljalo direktnu podršku politici SDS u Bosni i Hercegovini, koja je osmišljavana i koordinirana i u vrhovnoj komandi JNA i u komandi njene vrhovne komande – političkoj kuhinji srpskog lidera Slobodana Miloševića. Ističući kao svoj cilj prekid rata i stvaranje uslova za mirno rješenje jugoslovenske krize, vojni vrh je na samom kraju 1991. godine bosanskom rukovodstvu u Sarajevu

92 Aktivnosti na formiranju 2. vojne oblasti definitivno su dovršene sredinom marta. U njen sastav ušli su sljedeći korpusi kopnene vojske: 4. korpus (Sarajevo), 5. korpus (Banja Luka), 9. korpus (Knin, koji je ranije bio u sastavu Vojno-pomorskog vojišta, u BiH je pokrivao općine Glamoč, Kupres i Bosansko Grahovo), 10. korpus (Bihać, ranije zagrebački korpus) i 17. korpus (Tuzla). Osim u 2. VO, teritorij BiH je potpadao pod još dvije vojne oblasti. Novoformirana 4. vojna oblast, sa sjedištem u Podgorici, u čijem sastavu je 13. korpus sa sjedištem u Bileći, pokrivala je područje Hercegovine i dio jugoistočne Bosne. Dio istočne Bosne (Podrinje uzvodno do Goražda) potpadao je pod beogradsku 1. vojnu oblast i njene korpuse sa sjedištima u Užicu i Novom Sadu. AARBiH JNA 3/1-2 (Komanda 2. VO: „Organizacijsko-formacijske promene", DT broj 12/82-16, 10. 3. 1992. godine); AARBiH NIP ***Vojna iskustva iz rata u BiH 1992-1995***, separat br. 2, „Vojna situacija uoči agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu", radni materijal, autor: Zićro Suljević, Sarajevo, 2001, str. 92.

93 AARBiH JNA 9/1-3 (SSNO: „Zabeleška iz izlaganja saveznog sekretara za narodnu odbranu generala armije Veljka Kadijevića na sastanku sa rukovodstvom SRBiH, održanom u Sarajevu 24. decembra 1991. godine").

nametao isti redoslijed poteza kakav je nametao na početku godine u vezi sa situacijom u Hrvatskoj – saradnju sa MUP-om BiH u identifikaciji i razoružavanju paravojnih formacija i angažovanje JNA u slučaju izbijanja međunacionalnih sukoba.[94] Da su ovakvi, naizgled principijelni stavovi vojnog vrha vodili putem eskalacije po šemi praktikovanoj u Hrvatskoj[95] i značili stavljanje JNA na stranu protagonista velikosrpske politike u Bosni i Hercegovini, svjedoče istupi pojedinih nižih komandanata zabilježeni netom nakon spomenutog sastanka u Sarajevu, od kojih je najdrastičniji bio pokušaj komandanta banjalučkog korpusa JNA da izdiktira referendumsko pitanje Predsjedništvu SRBiH.[96]

Nakon protivustavnog akta proglašenja srpske paradržave na tlu Bosne i Hercegovine i zakazivanja referenduma o nezavisnosti zem-

94 Ibid. Da je ovo bio samo zahtjev kojim se željelo JNA uvesti istim redoslijedom poteza kao u Hrvatskoj u poziciju potpune kontrole teritorije BiH, govori i činjenica da je potpuno pouzdane podatke o postojanju naoružanih četničkih grupa na brojnim mjestima u BiH (Nevesinje, Gacko, Trebinje, Foča, Han-Pijesak, Sokolac, Banja Luka, Bosanski Brod, Grahovo, Bijeljina, Ozren i druga mjesta) služba vojne bezbjednosti imala od početka sukoba u Hrvatskoj. F. Muslimović, nav. dj., str. 43. Da su imali namjeru na taj način stvarati pretpostavke mirnog rješenja krize, već bi bili preduzeli odgovarajuće mjere.

95 Dok se u BiH ubrzanim tempom provodio istovjetni niz radnji i postupaka kojima je u Hrvatskoj stvoreno političko stanje teritorijalizacije srpske paradržave na znatnom dijelu njene teritorije, u Beogradu je na takozvanoj Konvenciji o Jugoslaviji, održanoj 3. januara 1992. godine u zgradi Skupštine Jugoslavije objelodanjen i krajnji cilj srpske politike u Hrvatskoj i vrlo široka politička osnova s koje je srpski nacionalizam provodio tu politiku. Na ovom bizarnom skupu na kojem su, uz srpski blok iz bivšeg Predsjedništva SFRJ, učešće uzeli predstavnici 166 političkih partija, organizacija, udruženja i raznih grupa i pojedinaca, donijeta odluka o priznavanju paradržave Republike srpske krajine. „Izazov zajedničkog života", ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 5. 1. 1992, str. 3.

96 Zahtjev se odnosio na formulaciju pitanja za referendum o nezavisnosti BiH. Po mišljenju „banjalučkog korpusa" referendumsko pitanje trebalo je glasiti: „Da li ste za suverenu Bosnu i Hercegovinu u sastavu nove Jugoslavije?" ***Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta,*** Beograd, 2006, str. 19. Osim ovog slučaja otvorene prijetnje i uplitanja JNA u političke odnose u BiH, zabilježen je i niz slučajeva javnih istupa komandanata koji su obećavali da će u konkretnim situacijama postupati prema ličnoj procjeni, želeći očito pojasniti onim koji imaju određenih dilema kakvo će biti držanje JNA. Komanda 2. vojne oblasti reagovala je naređenjem o zabrani javnog istupanja njenih pripadnika, osim po izričitom odobrenju komandanta vojne oblasti. AARBiH JNA 9/1-15 (Komanda 2. VO: „Naređenje", 22. 1. 1992. godine).

lje, situacija se unutar Republike nezaustavljivim tempom zaoštravala. Mobilizacija jedinica TO i rezervnih jedinica JNA u općinama pod vlašću SDS je nastavljena. I dalje je bila najmasovnija u najisturenijim i hrvatskim ratištima najbližim krajevima Bosanske Krajine i Hercegovine. Početkom 1992. godine u istočnoj Hercegovini bilo je mobilisano 16.000 pripadnika TO. Ove aktivnosti podržavao je RŠTO, čak je krajem februara uspostavio u Trebinju i svoje istureno komandno mjesto. Krajem januara uslijedio je i hrvatski odgovor. U općinama Livno i Kupres izvršena je mobilizacija oko 400 pripadnika TO. Sve mobilisano ljudstvo bilo je opremljeno i naoružano. Do polovine februara, uz angažovanje mehanizacije građevinskog preduzeća iz Tomislav-Grada, ova jedinica izvršila je ukopavanje i inženjerijsko uređenje borbenih položaja na prevoju Borova glava radi kontrole puta Šujica – Livno.[97] I dok je politički vrh, odnosno njegov dio koji je stajao na platformi državnog suvereniteta i cjelovitosti zemlje, koji je predstavljao predsjednik Predsjedništva SRBiH Alija Izetbegović, nastojao kroz razgovore o ustrojstvu BiH, vođene od polovine februara pod predsjedavanjem portugalskog diplomate Žoze Kutiljera, obezbijediti mir do provedbe referenduma i ispunjenja uslova za priznanje državne nezavisnosti,[98] dotle su lokalne vlasti u općinama koje se nisu mogle osloniti niti na JNA niti na pomoć iz Hrvatske, i koje su u punoj mjeri zavisile od poteza bosanskohercegovačkih državnih organa, nastavile određene aktivnosti na odbrambenim pripremama u okvirima koje im je davala instrukcija republičkog ministarstva odbrane iz septembra 1991. godine.

Dio ovih općina je, uvažavajući formalne kriterije vojnih planova reorganizacije i smanjenja, pokušavao ostvariti svoja nastojanja da obezbijedi pretpostavke da njihova teritorijalna odbrana bude u stanju odgovoriti sve izvjesnijim izazovima, pa je svoje zahtjeve, koji su išli u

97 S. Šiber, nav. dj., str. 29. Naravno da naoružanje i vojna oprema kojima je opremljena ova jedinica TO nisu uzeti iz magacina JNA u kojima je držano oduzeto naoružanje ovih općina. Njeno porijeklo je bez sumnje iz Republike Hrvatske i svjedoči o, u velikoj mjeri dovršenom, paralelnom procesu odbrambenih priprema koje je provodila HDZ u Bosni i Hercegovini.

98 Alija Izetbegović, ***Dvije strane Rubikona***, (autor intervjua: Nenad Pejić), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

pravcu promjene jedinica TO u viši tip ili formiranju dodatnih jedinica općinskog nivoa, pravdao nemogućnošću da izvrše zadatke koje je TO imala po usaglašenim planovima za djelovanje u vanrednim prilikama, a koji su se odnosili na obezbjeđenje objekata od posebnog značaja na teritoriji općine.[99] S ovakvim zahtjevima išlo je teško i, bez obzira na sve realne argumente i obrazložene potrebe i mogućnosti, komandne strukture TO više od općinskog nivoa nisu uvažavale niti jedan.

Odnos tih štabova višeg ranga također se mijenjao tokom vremena i zaoštravanja krize. Polovinom oktobra komandant OkŠTO Bihać, potpukovnik Milan Prtina, izvještavajući RŠTO o zahtjevima zapadnokrajiških općina za formiranje općinskih jedinica, izvijestio je i o tome da je općina Velika Kladuša već donijela odluku o formiranju takvih jedinica, te procijenio da se ni ostale općine neće moći spriječiti u realizaciji svojih zahtjeva i da je opasno da se organi TO ne uključuju u njihovo formiranje, jer se time ostavlja prostor drugim faktorima koji će formirati paravojne jedinice.[100] Krajem godine, proslijeđujući u Sarajevo zahtjev općina Lukavac i Kladanj za povećanjem broja i promjenu tipa jedinica TO, komandant OkŠTO Tuzla potpukovnik Nenad Milojković zanemaruje sve elemente obrazloženja koje su općine navele, kao i eventualnu potrebu da se proces zadrži u okvirima integralnog sistema TO, makar i formalno, i pretpostavljenoj komandi ističe kao glavno zapažanje, zbog kojeg se zahtjevi ne trebaju odobriti, činjenicu da su općine navodno zanemarile mogućnost problema u popuni ljudstvom koji bi se ogledao u tome da ove jedinice lahko mogu biti popun-

99 Uz ranije u ovom tekstu navedene primjere još: AARBiH RŠTO 8/1-185 (OpŠTO Mostar: „Prijedlog za formiranje RJ TO“, str. pov. broj 05-463/1-91, 20. 9. 1991. godine); AARBiH RŠTO 8/1-187 (OkŠTO Zenica: „Zahtjev za preformiranje OdTO Žepče iz tip III u tip II“, str. pov. broj 05/665-3/90, 10. 10. 1991. godine); AARBiH RŠTO 8/1-192 (SO Travnik – Savjet za NO: „Odobrenje za povećanje broja pripadnika TO, traži“, str. pov. broj 01-6/91, 27. 11. 1991. godine); AARBiH RŠTO 8/1-199 (SO Lukavac: „Odluka o formiranju odreda teritorijalne odbrane druge varijante“, broj 01-023-77/91, 3. 12. 1991. godine); AARBiH RŠTO 8/1-198 (OpŠTO Bihać: „Organizovanje teritorijalnih opštinskih jedinica, traži se“, pov.broj 05/331-3, 9. 12. 1991. godine).

100 AARBiH RŠTO 8/1-188 (OkŠTO Bihać: „Zauzimanje zvaničnog stava za formiranje opštinskih jedinica TO“, SP broj 05/431-2, 14. 10. 1991. godine).

jene po jednonacionalnoj osnovi.[101] Nije ovaj aktivni viši oficir JNA na dužnosti u TOSRBiH takav problem uočavao na principijelnoj ravni, u političkom ili u ustavnom smislu, već je, s obzirom na strukturu stanovništva u Lukavcu i Kladnju, vidio mogućnost da ove jedinice budu popunjene Bošnjacima i samo ta mogućnost je predstavljala problem.

Da je to tako, svjedoči odnos prema jednom drugom zahtjevu formulisanom upravo 24. decembra 1991. godine, istog dana u kojem je komandant OkŠTO Tuzla negativno cijenio zahtjeve iz Lukavca i Kladnja zbog potencijalne mononacionalnosti jedinica. Tog dana je u Bosanskoj Krupi proglašena takozvana Srpska opština[102] Bosanska Krupa, te je prema RŠTO SRBiH i SSNO upućena inicijativa o primjeni zakona o vojnoj obavezi i utvrđivanju organizacije TO u toj paralelnoj i samoproglašenoj srpskoj opštini. Tražeći da se na teritoriji ove samozvane opštine stacioniraju jedinice i organi JNA koji će preuzeti poslove vojne obaveze, obrazlagali su to potrebom da se potencijal od 3.500 do 4.000 vojnih obveznika, domicilnih Srba i izbjeglica, stavi u funkciju popune „oružanih snaga Jugoslavije koja nastaje“, što do tada nije bilo moguće s obzirom na činjenicu da općinske vlasti u Bosanskoj Krupi poštuju odluku republičke Vlade i ne vrše mobilizaciju. Osim ovog, zahtijeva se da im RŠTO dostavi izvode iz mobilizacijskog razvoja jedinica, ustanova i štabova TO, kao i ratnu i mirnodopsku formaciju, kako bi se mogla formirati srpska TO.[103] Razmatrajući ovakav, prvenstveno nelegalan i neustavan zahtjev pravno nepostojećeg organa jedne, po definiciji, mononacionalne skupine - da se odobri formiranje cijele strukture karakteristične za TO na mononacionalnoj srpskoj osnovi u okviru

101 AARBiH RŠTO 8/1-199 (OkŠTO Tuzla: „Zahtjev SO za preformiranje i formiranje RJ TO“, str. pov. broj 05/152-8, 24. 12. 1991. godine).

102 Nakon uspostave srpskih autonomnih oblasti, konstituisanja takozvane Skupštine srpskog naroda BiH i referenduma o ostajanju u Jugoslaviji, konstituisanje takozvanih srpskih opština bila je posljednja faza antidržavne politike SDS pred proglašenje srpske paradržave na teritoriji BiH početkom januara 1992. godine.

103 AARBiH RŠTO 8/1-203 (Skupština Srpske opštine Bosanska Krupa: „Inicijativa u vezi sa izvršavanjem poslova vojne obaveze i obrazovanjem jedinica, ustanova i štabova teritorijalne odbrane na teritoriji Srpske opštine Bosanska Krupa“, broj 37/91, 24. 12. 1991. godine).

pravno nepostojeće općine - komandant RŠTO general Drago Vukosavljević u tome ne vidi nikakav problem, niti u tome vidi stvaranje paravojne strukture. Gotovo se izvinjavajući srpskoj opštini što ga u njegovom radu pomalo sputava savezni i republički ustav, pa ne može odmah odobriti njihove zahtjeve, moli ih da ga obavijeste kakav su odgovor dobili od SSNO, pretpostavljajući valjda da će to tada moći učiniti.[104] Isti odnos, ali na još otvoreniji način, svjedoči razmatranje zahtjeva koji je predsjednik Skupštine opštine Sanski Most Nedeljko Rašula - mimo nadležnih organa i uz obrazloženje da se tako radi zbog toga što je komandant Opštinskog štaba TO Sanski Most lice muslimanske nacionalnosti i što ga je postavila SDA - uputio neposredno 530. pozadinskoj bazi JNA, a ova komandi 2. vojne oblasti. Zahtjev se odnosi na dodjelu naoružanja i vojne opreme u količinama dovoljnim za opremanje jedne pješadijske brigade, ojačane topovima i haubicama, tenkovima i borbenim vozilima. Mada se u obrazloženju Rašulinog zahtjeva Teritorijalna odbrana i ne spominje, već se navodi da je oružje potrebno radi samoorganizovanja i osposobljavanja radi odbrane Sanskog Mosta i naroda koji želi ostati u Jugoslaviji, u propratnim aktima JNA zahtjevano se smatralo opremanjem jedinica TO. Komanda 2. vojne oblasti u ovom zahtjevu ne vidi ništa sporno i u svom aktu upućenom SSNO predlaže da bi toj srpskoj paravojnoj jedinici, ako se „procenjuje da bi ista mogla biti formirana“, trebalo dodijeliti traženo naoružanje i vojnu opremu.[105] Vidimo da se i u ovom slučaju potpuno nelegalna inicijativa, kojom se i stvara i naoružava jedna velika i nesumnjivo paravojna srpska jedinica, odobrava i podržava, dok se legalne inicijative nadležnih organa vlasti Bosne i Hercegovine, na preformiranju ili formiranju potpuno regularnih jedinica teritorijalne odbrane, koje i u tom slučaju ostaju nenaoružane, jer je njihovo naoružanje otela JNA, proglašavaju za aktivnosti stvaranja paravojnih formacija.

U takvom je odnosu bilo pokušaja u jednom broju općina u Bosni

104 AARBiH RŠTO 8/1-204 (RŠTO: odgovor na zahtjeve SSO Bosanska Krupa 36/91, 37/91 i 1/92, int.broj 05/1609-3, 7. 1. 1992. godine).

105 AARBiH JNA 5/1-37 (Komanda 2. VO: „Zahtev SO Sanski Most za odobrenje popuna jedinica TO“, pov.broj 31/103-6/2, 10. 2. 1992. godine).

i Hercegovini da se na legalan način, u okviru legalne strukture Teritorijalne odbrane SRBiH, povećaju snage i mogućnosti za njihovu odbranu. Pri tome su uspješnije bile općine čije su vlasti imale mogućnost da pokažu više odlučnosti i donose odluke u skladu sa svojim procjenama i potrebama, ne obazirući se na ocjene tih odluka od okružnog i republičkog štaba. Izrazit primjer tačnosti ovakvog zaključka imamo u slučaju TO Jajce.

U nelegalnoj mobilizaciji jedinica Okružnog štaba Banja Luka započetoj po naređenju komandanta 5. korpusa JNA 18. septembra 1991. godine, o kojoj je već bilo riječi, mobilisanim jedinicama je preko općinskih štabova izdato pripadajuće naoružanje i municija iz magacina JNA. No, u Jajcu, kao i u nekoliko drugih općina ovog okruga u kojima dominaciju u vlasti nije imala SDS, nelegalna mobilizacija nije uspjela. Kako su i magacini JNA postali pretrpani potrepštinama za podršku ratnih dejstava koje je jugoslovenska vojska izvodila u Hrvatskoj, naređeno je da se naoružanje uskladišti u magacinima TO i fizički obezbijedi.[106] Općina Jajce je 23. januara 1992. uputila preko Opštinskog štaba TO Jajce prijedlog za formiranje 10 ratnih jedinica u mjesnim zajednicama po formaciji samostalnog streljačkog voda TO, što bi uz postojećih pet pješadijskih četa i jedan samostalni vod MZ znatno ojačalo njene snage i mogućnosti obezbjeđenja teritorije općine.[107] Komandant Okružnog štaba Banja Luka, pukovnik Petar Spasojević, predložio je pretpostavljenom RŠTO da se prijedlogu ne udovolji. Općinske vlasti u Jajcu nisu ni čekale da im se formiranje jedinica odobri. Pristupili su njihovom formiranju i prije nego je zvanični prijedlog upućen linijom rukovođenja i komandovanja, a podjela naoružanja ovim jedinicama iz magacina TO, započeta još 27. decembra 1991. godine, završena je 3. februara 1992.[108] Republički štab, u kojem su javno kao nezainteresovani pos-

106 AARBiH RŠTO 8/1-206 (OkŠTO Banja Luka: „Formiranje jedinica TO Jajce“, str. pov. broj: 12/2-8, 4. 2. 1992. godine).

107 Vodovi TO formirani su u mjesnim zajednicama: Bešpelj, Barevo, Bistrica, Mile, Pšenik, Prudi, Podmilačje, Krezluk, Šibenica, Kuprešani, Kokići. AARBiH RŠTO8/1-205 (OpŠTO Jajce: „Prijedlog za formiranje RJ TO MZ“, str. pov.broj 05/14, 23. 1. 1992.)

108 AARBiH RŠTO 8/1-206 (OkŠTO Banja Luka: „Formiranje jedinica TO Jajce“, str. pov. broj: 12/2-8, 4. 2. 1992. godine).

matrači pratili stvaranje krupnih paravojnih srpskih jedinica u nepostojećim općinama i njihovo naoružavanje iz magacina JNA, a tajno radili kao saučesnici u tome,[109] hitro su reagovali na formiranje i naoružavanje nekoliko vodova TO nesrpskog sastava u Jajcu. Na lice mjesta uputili su tim na čelu s načelnikom štaba generalom Fikretom Jakićem i izdali naređenje da se jedinice rasformiraju, naoružanje vrati u magacine TO, municija u magacine JNA, a da se formiranje ovih jedinica razmatra zajedno s prijedlozima drugih općina.[110] Općinske vlasti Jajca neće izvršiti ovo naređenje, baš kao što ni RŠTO neće nikada pristupiti razmatranju općinskih prijedloga za formiranje dodatnih jedinica TO. Osim TO Jajce, u ovoj jesenjoj mobilizaciji, dio vlastitog naoružanja iz magacina JNA su preuzele i jedinice zapadnokrajiških općina.[111] Podatke o načinu i količini preuzetog naoružanja nismo pronašli u dostupnoj građi.

U svim općinama Bosne i Hercegovine, bez obzira na strukturu vlasti, od jeseni 1991. godine uvećane su snage rezervnog sastava milicije. U mnogim općinama, u kojima struktura stanovništva i odnos političkih snaga u lokalnoj vlasti nije omogućavao odlučnije djelovanje kao u nekoliko ovdje navedenih primjera, povećanje rezervnog sastava milicije bila je i jedina mjera pripreme za očekivane sukobe. Nakon neuspjelog pokušaja predsjednika Predsjedništva SRBiH Alije Izetbegovića da u funkciji zaštite ustavnog poretka i sprečavanja oružanih sukoba dobije saglasnost vojnog vrha za naoružavanje i angažovanje pojedinih sastava Teritorijalne odbrane,[112] na planu jačanja TO institucionalno i putem legalnih i

109 Organi RŠTO pod komandom Draga Vukosavljevića su ne samo sarađivali sa JNA u naoružavanju i opremanju srpske paravojske naoružanjem i opremom u vlasništvu Republike, općina i društvenih preduzeća Bosne i Hercegovine već su iz istih resursa opremali i srpske dobrovoljačke jedinice pod komandom JNA. AARBiH JNA 6/1-10 (Komanda 17. korpusa: zahtjev za obezbjeđenje 2.000 kompleta uniforme za oblačenje dobrovoljaca, pov. broj 28/104-16, 4. 11. 1991. godine).

110 AARBiH RŠTO 8/1-207 (RŠTO: „Naređenje za otklanjanje nedostataka u TO Opštine Jajce", str. pov. broj 05/267-2, 7. 2. 1992. godine).

111 AARBiH NIP ***Vojna iskustva iz rata u BiH 1992-1995***, separat br. 2, „Vojna situacija uoči agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu", radni materijal, autor: Zićro Suljević, Sarajevo, 2001, str. 153.

112 *„Magnetofonski snimak sastanka predsjednika i članova Predsjedništva SRBiH i preds-*

nadležnih organa, u mjeri u kojoj će moći ostvariti ustavom definisanu svrhu svog postojanja u sve izvjesnijem ratnom sukobu, ili se nije poduzimalo ništa, ili su se odbrambene pripreme vršile izvan organa vlasti, a pod okriljem političkih stranaka. Kako se približavao kritični moment prelaska agresije u fazu oružanog sukoba, tako su se ove dvije razvojne linije, institucionalna i vaninstitucionalna, u mnogim mjestima počele međusobno približavati i prožimati. Tom pitanju i razmatranju načina na koji je Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine podnijela prvi udar, za koji se pripremala od svog formiranja početkom 1969. godine, posvetit ćemo naredno – završno poglavlje ovog rada.

jednika Vlade SRBiH sa najvišim ličnostima SSNO i Generalštaba OS SFRJ, održanog 15. oktobra 1991. godine u Sarajevu", Tomo Šimić, ***Dokumenti Predsjedništva BiH 1991. – 1994***, National security and the future 3(7), Zagreb, 2006, str. 31-62.

Epilog: TOBiH u početnoj fazi odbrane Bosne i Hercegovine od oružane agresije

Naše izlaganje u ovom radu nastojali smo u maksimalno mogućoj mjeri držati fokusirano na historijske procese unutar strukture Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine. Da bismo načinili pomak u odnosu na nekoliko dosadašnjih pokušaja bavljenja ovom temom u Bosni i Hercegovini, nastojali smo proniknuti u veze koje su ovi procesi imali s općim tokom zbivanja u BiH i u njenom užem i širem okruženju, i to smo nužno morali činiti uz posljedične poteškoće održavanja fokusa teme. Da bismo ga ipak postigli, morali smo određena pitanja izložiti dosta širokim pristupom i vraćajući im se po nekoliko puta, shodno zahtjevima i logici izlaganja glavne teme, da bi kumulativno i u kontekstu cjeline rada, nadamo se, postigli validan nivo njihovog razmatranja.

Jedno od takvih pitanja jeste i pitanje priprema JNA za agresiju na Bosnu i Hercegovinu, njenog upravljačkog vrha, protagonista političkog koncepta rješavanja jugoslovenske krize kojima se JNA priklonila, planera takvog koncepta u srpskim političkim krugovima u Beogradu i njegovih izvršilaca u Bosni i Hercegovini. U ovom radu smo, čini nam se, u dovoljnoj mjeri obrazlagali historiju spomenutog političkog koncepta i nastojali identifikovati njegove političke ideje, interese i modele funkcionisanja, identifikujući ga činjenično u samoj suštini procesa reorganizacije Oružanih snaga SFRJ provođenog od 1986. do 1992. godine. Paraleno se baveći ovim procesom, s fokusom na njegovoj provedbi unutar TOSRBiH, i procesom krize i raspada jugoslovenske države, nastojali smo dokazati da se radilo o vojnom aspektu srpskog nacionalnog koncepta raspleta krize i nastojanju da se postigne vojna supremacija u odnosu snaga koja će taj koncept nametnuti, ili prijetnjom superiornom vojnom silom, ili njenom stvarnom upotrebom. Tako smo pokušali dokazati da je sam proces reorganizacije oružanih snaga pod nazivom „Jedinstvo“ bio u svojoj suštini temeljita priprema koju je upravljački vrh JNA vršio za sukob s Teritorijalnom odbranom Bosne i Hercegovine, kao i za sukob s teritorijalnim odbran-

ama ostalih jugoslovenskih republika koje bi se usprotivile državnim i političkim projekcijama budućnosti zemlje kakve se pripremao ostvariti upravljački vrh JNA. Ona će u pripremani sukob ući s ostvarenom planiranom nadmoći u odnosu snaga, ali i s neplaniranom pozicijom strane agresorske sile na teritoriji suverene i međunarodno priznate države Republike Bosne i Hercegovine. U tom smislu, ovdje ne vidimo potrebu da u funkciji izlaganja naše teme uzimamo dodatni prostor za izlaganje detalja bližih priprema i izvršenja agresije na Bosnu i Hercegovinu. To je jedan od razloga zbog kojih se ovdje nećemo osvrtati ni na aspekte vojnih planova spominjanih u gotovo svim radovima koji se bave ovim periodom, kakvi su nezaobilazni „RAM“, zatim „TEPIH“, „KAMELEON“, „BRANA“, „TAJFUN“ i slični nazivi koji su u opticaju. Drugi razlog leži u činjenici da smo ovaj rad nastojali graditi na čvrstoj činjeničnoj osnovi koju daje historijska građa, a do nje za sada nismo uspjeli doći kada su ovi planovi u pitanju.[1] U svjetlu onoga što smo nastojali dokazati u ovom radu, držimo posve irelevantnim pitanje postojanja planova s navedenim nazivima. Za ono što je postigla samim rasporedom svojih snaga i njihovim djelovanjem prije početka i tokom sukoba, JNA se godinama uvježbavala i razrađivala planove kroz svoj redovni trenažni proces i gotovo transparentno, u mjeri u kojoj to jedna vojna aktivnost može biti, kroz uvježbavanje i proigravanje elemenata planova odbrane poznatih pod nazivom „Sutjeska“.[2] Na konkretne vo-

1 Podaci o postojanju i sadržini plana RAM, po našim saznanjima, isključivo su obavještajnog karaktera i njihova upotreba nužno podrazumijeva preispitivanje vjerodostojnosti izvora. Kao ključni dokaz autori koji se bave agresijom na BiH uzimaju poznati i mnogo puta javno emitovani snimak presretnutog telefonskog razgovora Milošević-Karadžić, dakle opet obavještajni izvor. Drugi ga tretiraju kao plan za povlačenje zapadnih granica Srbije, u kojem se kontekstu navodno operativno odnosio prije svega na Hrvatsku, pri čemu se BiH podrazumijevala kao „unutarnja zemlja“ ciljane tvorevine, i po tome se plan nije odnosio na operacije na njenoj teritoriji. U suštini radi se o špekulacijama. Autori koji postojanje ovog plana uvode u svoje radove, ne navode nikakve druge dokumente koji potvrđuju njegovo postojanje ili sadržaj. Jedini dokument do čije smo kopije došli, koji cirkulira u uskom krugu stručno zainteresovanih za ovaj problem i koji bi mogao dokazati i postojanje plana RAM i njegov osnovni sadržaj, nažalost, po našem dubokom uvjerenju, vrlo je nevješt falsifikat.

2 Kod autora koji su se detaljnije bavili analizom ovih planova i njihovom aplikacijom u konkretnom historijskom kontekstu ratova u Sloveniji, Hrvatskoj i BiH, može se

jnički razrađene situacije na terenu, šeme odluka i djelovanja u različitim varijantama, koje su uključivale čak i unutrašnjopolitičke procjene i procjene vanjskopolitičke situacije po varijantama, trebalo je samo jasno iskazati politički cilj rata i u vježbovnoj postavci radni naziv za neprijatelja „Plavi", zamijeniti stvarnim.[3] Vezivanje za pitanje postojanja i sadržaja bilo kojeg konkretnog operativnog plana, ili njegovo problematiziranje, samo relativizira ulogu JNA i ostalih kreatora i pro-

naći dovoljno podataka o ovim planovima poznatih po njihovim skraćenim nazivima za istočnu i zapadnu varijantu S-1 i S-2 (Martin Špegelj, Davor Domazet i drugi). Godinama su razrađivani na nižim komandnim nivoima kroz grupne trenaže i komandno-štabne vježbe koje su nosile kodni naziv „Romanija". Na nižim nivoima, izvodi iz zadatih supozicija, uvježbavani su kroz aktivnosti koje su mogle imati i drugačije kodne nazive. U sačuvanoj arhivskoj građi (Arhiv ARBiH posjeduje elaborate ovih vježbi za cijeli period kojim se bavi ovaj rad) lahko je uočiti neobične sličnosti vježbovnih situacija s kasnijim stvarnim ratnim pozicijama u Bosni i Hercegovini. U tom smislu pitanje postojanja posebnih planova pod nazivima o kojima je riječ, ustvari i nije relevantno.

3 Ovo je već poznat zaključak i elaboriran u brojnim stručnim radovima. Njegova valjanost nije osporena, iako je to pokušavano. Jedan primjerak kvaziekspertskog pokušaja da se ospori zaključak da su aktivnosti na razradi ratnog plana S-2 korištene u cilju planiranja i pripreme agresije JNA, može se naći u knjizi generala Radovana Radinovića, ***Laži o sarajevskom ratištu***, Beograd, 2004. Autor osporava navedeni zaključak neospornom tvrdnjom da su ratni planovi S-1 i S-2 koncipirani krajem šezdesetih godina, u vrijeme jedinstva u političkom rukovodstvu Jugoslavije i u funkciji odbrane cjeline zemlje na osnovama koncepcije ONO i DSZ. Pojašnjava i činjenicu da je velika koncentracija snaga JNA u BiH kao centralnoj republici bila strateška i koncepcijska pretpostavka odbrane cjeline zemlje, što ne sporimo. Mi tvrdimo da su aktivnosti na uvježbavanju i razradi plana S-2 na konkretnom terenu BiH, u pretpostavljenim situacijama koje su se u dobroj mjeri poklopile s kasnijim razvojem događaja, poslužile u odabiru varijanti i planova dejstava i davale dovoljno zanatskog vojničkog materijala za akciju JNA protiv suvereniteta i teritorijalnog integriteta ove republike. Uostalom, kojim laicima i kojoj maloj djeci general Radinović i slični teoretičari pričaju priču o planiranju i uvježbavanju odbrane cjelokupne Jugoslavije od radikalne agresije NATO pakta u 1991. godini, nakon odluka Slovenije i Hrvatske o izlasku iz Jugoslavije i nakon povlačenja JNA iz Slovenije. O kakvim pripremama za odbranu od radikalne agresije NATO-a govori, ako je već u pitanju sarajevsko ratište, kada u oktobru 1991. godine Komanda 4. korpusa JNA zajedno sa OkŠTO Sarajevo izvodi vježbu pod kodnim nazivom „Krajina-91". Ne tvrdimo da su planovi S-1 i S-2, i materijali koji su godinama nastajali u okviru njihove razrade, nastajali kao planovi agresije na jugoslovenske republike o kojima je riječ, ali da su u toj funkciji iskorišteni, van svake je sumnje.

tagonista političkog koncepta na kojem je ona djelovala u historijskom procesu o kojem je riječ.

U proljeće 1992. godine, na teritoriji Bosne i Hercegovine u poziciji agresorske vojne sile našle su se snage JNA iz sastava 1, 2. i 4. vojne oblasti, sa oko 83.000 vojnika, 460-500 tenkova, 400-420 oklopnih vozila i 950-1.000 artiljerijskih oruđa kalibra preko 40 milimetara.[4] Ovaj moćni ratni stroj bio je u značajnoj mjeri popunjen i rezervistima s onih područja Bosne i Hercegovine u kojima je lokalna vlast SDS ostvarivala punu saradnju s vojno-teritorijalnim organima, i od jeseni 1991. godine dobrovoljcima. I jedan i drugi vid popune jedinica JNA podržavan je kampanjom Srpske demokratske stranke BiH. Ove snage dopunjavale su naoružane formacije TOSRBiH u općinama u kojima je apsolutnu vlast ostvarivao SDS, i po istoj šemi formirane paravojne strukture u dijelovima općina u kojima SDS nije imao apsolutnu vlast, ali je kroz realizaciju svog projekta Srpske Republike Bosne i Hercegovine u njihovim teritorijalnim okvirima formirao nelegalne srpske općine i njihove teritorijalne odbrane, kao što smo vidjeli u prethodnom poglavlju na primjerima Bosanske Krupe i Sanskog Mosta.[5] Nakon međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine, kada dalje otvoreno učešće u agresiji jugoslovenske vojske postane isuviše veliki rizik za Srbiju i Crnu Goru, ovaj vojno-organizacioni konglomerat bit će do sredine maja 1992. godine po hitnom postupku preimenovan u Vojsku Republike Srpske.

I u općinama s hrvatskom etničkom većinom stanovništva, u koji-

4 Ukupni podaci prema procjeni: Davor Domazet-Lošo, „Kako je pripremana agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu ili preoblikovanje JNA u srpsku imperijalnu silu“, ***Nacionalna sigurnost i budućnost***, Zbornik, svezak 1, Zagreb, 2001, http://www.nsf-journal.hr/issues/zbornik_s1/domazet.htm.

5 U primjeru Sanskog Mosta, koji smo iznijeli ranije, naglasili smo da u zahtjevu lokalnog SDS nema ni spomena da se traženo naoružanje odnosi na TO. Ne bez valjanog razloga, u obradi ovog zahtjeva kroz nivoe komandovanja JNA, ovaj se zahtjev interpretira kao naoružavanje TO. I za postojeće jedinice TO u općinama u kojima je SDS imao apsolutnu vlast, i za formirane jedinice u srpskim paraopćinama, insistira se na njihovom djelovanju pod nadležnošću RŠTO SRBiH i u okvirima OSSFRJ. Na liniji stvaranja takvog privida će Radovan Karadžić, u svom direktnom javljanju u program TV Sarajevo 14. aprila 1992. godine, ustvrditi da SDS nije stvarao srpsku TO.

ma je HDZ imao apsolutnu vlast, ostvarena je potpuna kontrola nad općinskim strukturama TO, kako smo vidjeli prethodno na primjeru Livna i Kupresa, mada se, za razliku od SDS i u skladu sa strateškim opredjeljenjima političkih činilaca koji su aktivirali paradržavni projekt Herceg-Bosne, nije insistiralo na liniji kontinuiteta te strukture. Paravojna organizacija razvijana je pod okriljem političkih stranaka, vladajuće HDZ i ekstremne HSP, paralelno i u različitim formama. Generalno su slijeđene forme organizacije i iskustva koja je primijenio HDZ u Hrvatskoj.[6] Kada je 8. aprila 1992. godine objavljena integracija svih ovih snaga u okvir Hrvatskog vijeća obrane,[7] bila je to prilično čvrsto organizovana i od hrvatske države dobro opremljena vojna snaga brojnosti oko 50.000 vojnika.[8]

Između ova dva pola, vlasti Bosne i Hercegovine, preciznije onaj njihov dio koji je ostao na platformi njene državne suverenosti i teritorijalnog integriteta, također je svoj uticaj na Teritorijalnu odbranu ostvarivao uglavnom na lokalnom nivou.[9] S nivoa državnog vrha – Predsjedništva SRBiH, najviše što se moglo učiniti bila je odluka da se otpočnu beznadežni razgovori s nadležnim organima JNA o vraćanju izuzetog naoružanja i municije TOSRBiH i o drugim pitanjima iz ove oblasti, donesena na sjednici Predsjedništva 11. marta 1992. godine.[10] Nastojanja da se strukture TO na lokalnom nivou pripreme za odbranu države uglavnom nisu izlazila iz okvira nastojanja da se ne izvedu iz

6 Tako je paralelna vojna organizacija HDZ na pojedinim područjima nazivana kao i u Hrvatskoj: Zbor narodne garde. Predsjedništvo Skupštine Općine Fojnica je 6. aprila 1992. godine donijelo odluku kojom se legaliziraju vojne formacije Patriotska liga i Zbor narodne garde, za čijeg je komandanta imenovan Stjepan Tuka. Arhiv Armije RBiH OpŠO Fojnica (SO Fojnica: „Odluka“, broj 01/1-012-1-3/92, 6. 4. 1992. godine).

7 C. Ribičič, nav. dj., str. 55.

8 Procjena Štaba Vrhovne komande OSRBiH iz jula 1992. godine. AARBiH GŠA 41/1-93 (ŠVK: „Snage Teritorijalne odbrane“).

9 Rijedak primjer ostvarivanja uticaja, doduše tajnog i ostvarenog stranačkom linijom, na nivoima rukovođenja i komandovanja višim od općinskog nivoa svjedoči predratni komandant Gradskog štaba TO Sarajevo i kasniji prvi komandant Štaba TORBiH, Hasan Efendić, s kojim je kontakte u ime SDA ostvarivao Hasan Čengić. Hasan Efendić, ***Ko je branio Bosnu***, Sarajevo, 1998, str. 146.

10 AARBiH GŠA 111/1-13 (Predsjedništvo SRBiH: „Informacija“, broj 02-011-194/92,12. 3. 1992.)

ustavnih i zakonskih okvira i time ne inicira preuranjena eskalacija sukoba sa JNA. I pored ostvarenog stranačkog i uticaja lokalnih organa vlasti, očuvan je makar formalno neprekinutim lanac rukovođenja i komandovanja koji je vodio od općina, preko okružnih i gradskog, do Republičkog štaba TOSRBiH. Kako je, zbog ograničenja koja su proizlazila iz opredjeljenja i djelovanja Republičkog i okružnih štabova TOSRBiH, bilo bjelodano jasno da ovaj nivo aktivnosti neće omogućiti efikasnu odbranu od sve izvjesnije agresivne upotrebe jugoslovenske oružane sile, i unutar SDA se prišlo paralelnom paravojnom organizovanju. Najvažnija stranačka struktura nastala u okviru ovih aktivnosti bila je, kako smo ranije već rekli, Patriotska liga.[11] Bilo je i drugih

11 Patriotska liga, kao vojno krilo SDA, bez ikakve sumnje predstavlja najznačajniju pojavu u sferi paralelnog vojnog organizovanja koje je provođeno pod okriljem SDA. Razvijala se od juna 1991. godine. Osim po borbenim grupama i manjim jedinicama koje su spremne i naoružane dočekale početak agresije i dale značajan doprinos samom početku odbrane zemlje, PL vođen od nekoliko uticajnih prvaka SDA, okupio je osim čistih entuzijasta i jedan broj ljudi s vojnim iskustvom i obrazovanjem i pokušavao osmisliti koncept odbrane zemlje na strateškoj ravni. U tom smislu unutar PL postojale su dvije koncepcije. Prvobitna, koja je koncept zasnivala na manjim gotovim jedinicama, kao mogućim jezgrom za stvaranje većih formacija kada se za njima pokaže potreba. „Različite koncepcije PL" (autor Atif Šaronjić Emir), ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 17. 5. 1997. Dolaskom Sefera Halilovića iz JNA u redove Patriotske lige, javlja se njegova koncepcija formiranja masovne vojne sile, s manevarskom i prostornom strukturom, na osnovama važeće koncepcije ONO. Bio je to ustvari koncept ponovnog stvaranja Teritorijalne odbrane, po istoj šemi i formacijskoj strukturi po kojoj je ona već postojala. (Koncept izložen u dokumentu „Uputstva o pripremi i organizovanju Patriotske lige za odbranu suverene Republike BiH", AARBiH NIP ***Vojna iskustva iz rata u BiH 1992-1995***, separat br. 2, „Vojna situacija uoči agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu", radni materijal, autor: Zićro Suljević, Sarajevo, 2001, prilog 17). Ovakvo opredjeljenje u konkretnoj historijskoj situaciji predstavljalo je potpuni promašaj. Polazeći od činjenice da su se planirane aktivnosti mogle provesti samo na teritorijama kojima je politički dominirala SDA, u praktičnom smislu to je bio suvišan posao stvaranja nečega što je već postojalo kao koncept i organizacija, i bilo je, kako će se pokazati, potrebno samo preduzeti mjere da se stavi u funkciju. No, ako se na projekt gleda iz političke perspektive, onda stvaranje nove TO u okrilju bošnjačko-muslimanske SDA ne znači ništa drugo nego koncept etničke vojske na konceptu TO, što je bilo pogubno rješenje za Bosnu i Hercegovinu i perspektivu njene odbrane. Tok historijskog zbivanja, buran kakav je bio, nije dao dovoljno vremena da ovaj projekt odmakne mnogo dalje od hrasničkih papira na kojima je koncipiran. Kada joj je postala potrebna, država

formi organizovanja i samoorganizovanja pod istim stranačkim pokroviteljstvom, kakva je bila organizacija borbenih grupa Bosna, poznatih pod nazivom Zelene beretke u Sarajevu i nekoliko okolnih mjesta, ali i organizacionih formi u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine koje nisu ostale zabilježene pod nekim karakterističnim nazivima. Istovremeno s organizovanjem, započele su i tajne aktivnosti naoružavanja ovih jedinica.[12] U zavisnosti od političkih i vojnih odnosa snaga na pojedinim područjima, ove paralelne i formalno nelegalne i paravojne organizacijske forme su se od jeseni 1991. godine u većoj ili manjoj mjeri počele integrisati u odbrambeni sistem koji je počivao na legalnoj ustanovi Teritorijalne odbrane,[13] da bi s početkom agresije, po naredbi Predsjedništva RBiH, do 15. aprila 1992. godine sve ušle u sastav TORBiH.

Sam proces i dinamiku integracije jedinica bosanskohercegovačkih patriota organizovanih od i pod pokroviteljstvom SDA u Teritorijalnu odbranu, nemoguće je rekonstruisati u cjelini na osnovu pristupačnih pouzdanih dokumenata. Zato se time ovom prilikom nećemo baviti, držeći ponuđenom nivou spoznaje historijskog procesa dovoljnim sliku strukture snaga TORBiH iz aprila 1992. godine koju ćemo iznijeti

---

Bosna i Hercegovina je podigla i upotrijebila svoju regularnu oružanu silu TORBiH, izbjegavši zamku u kojoj je mogla sama sebe poreći i derogirati svoju legalnu i legitimnu političku i vojnu poziciju. Sretnu okolnost predstavljala je činjenica da je i u okvirima PL stvoren i naoružan respektivan broj borbenih grupa i manjih jedinica sastavljenih većinom od iskrenih patriota, koje su ušle u sastav TO i pojačale njene sposobnosti da pruži otpor agresiji.

12 Mesud Šadinlija, ***Prvi korpus ARBiH, nastanak i razvoj 1992-1995***, Sarajevo, 2008, str. 12.

13 Primjer iz rane faze ove integracije imamo u jedinici Patriotske lige na području Bužima u predratnoj općini Bosanska Krupa. Ova borbena grupa, koja je aktivno učešće imala u zapletu oko zarobljavanja srpskog paravojnog vođe iz Hrvatske Milana Martića u Bosanskoj Otoci 6. septembra 1991. godine, koje je izazvalo burnu krizu, razriješenu direktnim angažovanjem načelnika bezbjednosti JNA generala Aleksandra Vasiljevića i ministra unutrašnjih poslova BiH Alije Delimustafića. Sutradan, 7. septembra, ova grupa formirana je po formaciji TO kao protivdiverzantski vod. Kao takva je dočekala agresiju na BiH, dala značajan borbeni i organizacijski doprinos, ostajući jezgra elitnih jedinica Armije RBiH na području Bužima. AARBiH 5. KORPUS (Komanda 505. Vbbr: „Istorijska zabilješka 505. Viteške brdske brigade", str. pov. broj 04-94, 12. 2. 1996. godine).

na narednim stranicama, datu na osnovu pouzdanih dokumenata, iz koje će se dovoljno jasno moći vidjeti, ako ne cijela brojnost i veličina pojedinih segmenata koji su u nju ušli, ono barem njihov odnos i red veličina. Tu sliku ćemo dati sa nešto više detalja. Zadržavajući svoje metodološko opredjeljenje na pouzdanim izvorima, nastojimo održati konzistentnost samog rada i ostati izvan domašaja mogućih rasprava koje se vode uglavnom na osnovu argumenata ličnih dojmova.[14] Izvan slabosti ličnog dojma i izvan oštrice bilo kojeg kritičkog aparata jeste značaj koje su imale borbene grupe i gotove naoružane jedinice MUP-a RBiH, Patriotske lige, Zelenih beretki, druge organizovane grupe, unutar i van strukture TO, u prvim satima i danima agresije na Bosnu i Hercegovinu. Njihova hrabrost i žrtve omogućili su potrebno vrijeme za organizaciju odbrane države. No, država je postojala i bila međunarodno priznata na osnovi svog Ustava i svojih zakona i samo na toj osnovi je mogla organizovati svoju odbranu, braniti se i opstati. Središnju osu te osnove legalne i legitimne organizacije odbrane države činila je struktura TO Bosne i Hercegovine.

Već smo u ovom radu govorili o nastojanjima da se Bosna i Hercegovina zadrži u okvirima ostataka jugoslovenske države pod srpskom dominacijom, i o tome kako su, sa sve većom izvjesnošću priznavanja njene državne nezavisnosti, ova nastojanja ustupila mjesto svome jasno formulisanom suštinskom sadržaju: definisanju srpskih nacionalnih teritorija, njihovom izdvajanju iz bosanskohercegovačkog državnog suvereniteta i inkorporiranja u jedinstven srpski državni i politički prostor. U tom cilju, SDSBiH, stranka koja je već izvršila prethodne pripremne radnje, 9. januara 1992. godine proglašava srpsku paradržavu na teritoriji Bosne i Hercegovine. Nakon odluke arbitražne komisije Konferencije o Jugoslaviji da se od BiH, kao dodatni uslov za priznavanje

14 Metodološka dosljednost ovdje nas drži zaštićene od izazova ulaska u prostor bošnjačkih prvoboračkih i „solunaških" rasprava. Ove su međusobne rasprave o veličini zasluga za odbranu zemlje započele još u toku rata i ne prestaju. Vode se između organizatora stranačkih jedinica Patriotske lige, Zelenih beretki i sličnih, kadrova MUP-a i kadrova TO koji su u aprilu 1992. godine ostali lojalni svojoj državi. Apsurd „bošnjačkog solunaštva" leži u činjenici da se javilo tako rano, masovno i intenzivno, a da do „proboja" fronta ustvari nikada nije ni došlo.

državne nezavisnosti, zatraži provođenje referenduma građana o ovom pitanju, i nakon odluke Skupštine SRBiH o zakazivanju ovog referenduma za 29. februar i 1. mart ušlo se u završnu fazu nastojanja da se otpočne s etničkim razgraničenjem i podjelom Bosne i Hercegovine. U tom cilju djelovale su sve strukture koje su formulisale i određivale srpsku nacionalnu politiku: političke elite u Srbiji i Crnoj Gori i posrbljenom ostatku Predsjedništva SFRJ, Srpska pravoslavna crkva[15] i srpska intelektualna elita.[16] Mogućnosti da se osnove ovog projekta postignu političkim putem nagovještavali su pregovori o unutrašnjem uređenju Bosne i Hercegovine koji su pod predsjedavanjem Žoze Kutiljera polovinom februara otpočeli u Sarajevu, a nastavljeni u Lisabonu i Briselu. Tom cilju bilo je usmjereno i spuštanje realizacije političkog projekta iz Karađorđeva na niži operativni nivo lokalnih nacionalnih lidera.[17] Za slučaj neuspjeha političke opcije podjele, ali i za podršku njenoj implementaciji ako se dogovor o podjeli postigne, vojne snage su, kako smo prethodno naglasili, već bile spremne.

U noći 1/2. marta, nakon završetka referenduma za nezavisnost Bosne i Hecegovine, Sarajevo je blokirano brzom, sinhronizovanom i potpuno koordiniranom akcijom u kojoj su naoružani i maskirani ak-

15 S vanrednog zasjedanja Sabora Srpske pravoslavne crkve, održanog 16. i 17. januara 1992. godine, izdato je saopćenje u kojem se navodi da „ni Srpska pravoslavna crkva, ni srpski narod nikada nisu priznali veštačke i nelegitimne "avnojevske" unutrašnje granice ustanovljene, bez istorijskog i etničkog osnova, samovoljom komunističke gerile u uslovima okupacije i građanskog rata". Objavljeno u ***Glasniku SPC***, januar 1992. godine, navedeno prema: „Hronologija događaja 1966-2006", ***Kovanje antijugoslovenske zavere***, Knjiga 1, Beograd, 2006, str. 271.

16 U Sarajevu je 30. marta 1992. godine održan Kongres srpskih intelektualaca BiH, na kojem je zapaženo učešće imala intelektualna elita iz Beograda, koja je na kongres donijela u SANU izrađene etničke mape BiH. U Deklaraciji ovog kongresa kaže se da je „sudbina srpstva nedjeljiva i da se sve što se događa u jednoj srpskoj zemlji odnosi na sve Srbe ma gdje živjeli, jer su sve srpske zemlje jedinstven prostor", a u konkretnoj situaciji kongres smatra da je „jedino rješenje za BiH da bude trodjelna državna zajednica u kojoj će Srbi suvereno stati na svoje međe". Navedeno prema: ***Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta***, Beograd, 2006, str. 25.

17 U Gracu, u Austriji, su se 26. februara tajno sastali čelnici SDSBiH i izaslanici hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana. „Hronologija događaja 1966-2006", ***Kovanje antijugoslovenske zavere***, Knjiga 1, str. 274. L. Silber, A. Little, nav. dj., str. 218.

tivisti SDS postavili barikade.[18] Na ove barikade odgovorili su aktivisti organizovani u borbene grupe pod okriljem SDA postavljanjem kontrabarikada.[19] Predsjedništvo SRBiH, u cilju smirivanja nastale situacije, saopćilo je da rezultati referenduma ne prejudiciraju organizaciju BiH, te da će se pregovori o tome nastaviti pod pokroviteljstvom Evropske zajednice. U održavanje mira i akciju mirne deblokade grada uključene su mješovite patrole MUP-a SRBiH i JNA.[20] Stvorena slika, koja je kao poruka odaslana u svijet koji se pripremao priznati Bosnu i Hercegovinu kao nezavisnu državu, bila je sljedeća: na suprotnim stranama barikada su naoružane snage dviju država koje nastaju (srpske i muslimanske BiH), a između njih patroliraju snage dviju država koje nestaju (Bosne i Hercegovine i Jugoslavije). Bila je to jasna poruka međunarodnim političkim faktorima, a do kraja marta dati su i njeni dodatni naglasci izdvajanjem kadrova SDS iz MUP-a SRBiH i stvaranjem srpskog MUP-a i policije, preusmjeravanjem predajnika TV Sarajevo na frekvencije beogradske televizije, te porukom kongresa srpskih intelektualaca da jedino rješenje pitanja BiH leži u mogućnosti da Srbi suvereno stanu na svoje međe.[21] Praktični sadržaj ovih jasnih poruka iskazan je početkom aprila u Bijeljini, kada je u višednevnom divljanju specijalne jedinice Državne bezbednosti Srbije pod komandom Željka Ražnatovića Arkana[22] izvršen prvi masovni zločin nad Bošnjacima i

18 Svjedočenje o planiranju i izvođenju ove blokade daje Jovan Tintor, član najužeg štaba SDS. TV emisija: *Moj gost, njegova istina* (gost Jovan Tintor), urednik Risto Đogo, Srpska radio-televizija, Pale, avgust 1994. Snimak u zbirci videozapisa Arhiva ARBiH: AARBiH GŠV 54.

19 Sefer Halilović svjedoči da je naređenje za postavljanje kontrabarikada izdao on u svojstvu načelnika Glavnog štaba Patriotske lige. Dokumentarni TV serijal *Generali* (Sefer Halilović), urednik Šukrija Omeragić, Federalna televizija, januar-februar 2007. godine.

20 „Zapisnik sa 56. sjednice Predsjedništva SRBiH, broj 02-011-168/92, 02. 03. 1992", Tomo Šimić, ***Dokumenti Predsjedništva BiH 1991. – 1994***, National security and the future 3(7), Zagreb, 2006, str. 95.

21 ***Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta,*** str. 24.

22 O tome da jedinica kojom je komandovao Ražnatović, bez obzira na njegov i kriminalni dosje velikog broja njegovih boraca, nije nikakva paravojna samonikla trupa, već regularna specijalna jedinica DB Srbije, danas više nema nikakve sumnje. O tome dovoljno materijala u: Filip Švarm, ***Jedinica***, dokumentarni TV serijal, Vreme film i B92, Beograd, 2006.

započela kampanja etničkog čišćenja unutar zacrtanih „srpskih međa“. Osim u Bijeljini, do oružanog sukoba došlo je i u Bosanskom Brodu, a velike napetosti i incidenti zabilježeni su u cijeloj Republici. U takvoj situaciji, Predsjedništvo SRBiH je na sjednici od 3. aprila 1992. godine pozvalo vođstva svih političkih stranaka da svojim autritetom doprinesu smirivanju postojećih tenzija i svojim formalnim zaključkom dalo saglasnost općinama koje to žele za mobilizaciju Teritorijalne odbrane u cilju stabiliziranja političko-bezbjednosne situacije na njihovom području.[23] Sutradan, 4. aprila, nakon napada na stanicu milicije u Novom Sarajevu, Predsjedništvo je donijelo odluku o mobilizaciji cjelokupnog sastava milicije, te mobilizaciji snaga TO u općinama u skladu s procjenama općina, kao i zahtjev organima JNA da se izvrši povrat naoružanja i opreme Teritorijalne odbrane SRBiH,[24] do čega, razumije se, nikada nije došlo.

Sjednici Predsjedništva prisustvovali su komandanti RŠTO SRBiH i 2. vojne oblasti JNA. Odluke nisu bile ni na koji način usmjerene protiv TO ili JNA, naprotiv. TO se eksplicitno navodi kao neposredni faktor stabilizacije prilika. S mogućnošću dogovornog rješenja statusa JNA u Bosni i Hercegovini i s njom kao stabilizirajućim faktorom u Predsjedništvu računalo se sve do početka maja mjeseca. Ipak, svjesni vlastite uloge i uloge institucija koje su predstavljali u pozadini procesa koji su upravo doveli do eskalacije nasilja i početka agresije na BiH, generali Kukanjac i Vukosavljević djeluju shodno tome.

Komandant 2. vojne oblasti odmah po povratku sa sjednice Predsjedništva izdaje naređenje kojim se u svim sastavima pod njegovom komandom uvodi najviši stepen borbene gotovosti, naređuje hitno izmještanje dijelova jedinica na položaje izvan garnizona i nalaže dodatne mjere obezbjeđenja objekata JNA.[25] Sutradan je JNA zauzela

23 „Saglasnost za TO“, ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 4. 4. 1992.

24 H. Efendić, nav. dj., str. 116.

25 U ovom aktu postoji i jedan samo na prvi pogled kontradiktoran stav. Kaže se da jedinice i pripadnici JNA moraju „štititi i zaštiti ugrožene građane svih nacionalnosti od terora i napada paravojnih formacija i negativnih posledica koje proizilaze iz nenadležne odluke Predsedništva SRBiH“. AARBiH JNA 5/1-46 (Komanda 2. VO: „Naređenje“, str. pov. broj 09/80-23, 4. 4. 1992. godine). Ovu poruku treba prevesti

Sarajevski aerodrom, a u narednih nekoliko dana cijeli grad će staviti u potpunu blokadu, spriječavajući svaku mogućnost da se pojačaju snage njegove odbrane i držeći mu svezane ruke pred dželatom kojem je prethodno dala nož u ruke.[26]

Komandant RŠTO SRBiH Drago Vukosavljević će narediti da, zbog vlastite bezbjednosti, personal ovog štaba do daljnjeg ne dolazi na svoja radna mjesta, izuzev uskog kruga saradnika s kojima će 5/6. aprila zauvijek napustiti prostorije štaba u zgradi Predsjedništva SRBiH i otići u kasarnu JNA u Lukavici.

Otpočelo je granatiranje Sarajeva s položaja JNA i srpske paravojske i prve borbe na rubnim područjima grada. Stvaranje srpskog MUP-a dovršeno je odlaskom dijela ljudstva Specijalne jedinice MUP-a SRBiH, 4. aprila, i napadom na školu MUP-a na Vracama, 5. aprila. Istog dana pred Skupštinom SRBiH okuplja se masa građana protestvujući protiv rata i nasilja. Na protestante se puca sa srpskih položaja i padaju žrtve.[27] U toku noći, koja je prethodila priznanju državne nezavisnosti Bosne i Hercegovine od Evropske zajednice, masa koja je provalila u zgradu Skupštine proglašava se svenarodnim parlamentom. Traže se ostavke vlade, hitno zasjedanje Skupštine, formiranje vlade

---

s ondašnjeg kripto-jezika kojim se služila JNA. Naime, za JNA paravojne formacije nisu predstavljale snage koje su priznavale vrhovnu komandu OSSFRJ, pa takvih nije bilo među snagama koje su upravo započinjale napade na Sarajevo i druge gradove u BiH, jer su one odreda priznavale vrhovnu komandu u Beogradu. Odluka Predsjedništva o mobilizaciji cjelokupnog sastava milicije i snaga TO u općinama u kojima se pokaže potreba u cilju obezbjeđenja mira i sigurnosti građana, mogla je imati „negativnih posledica" samo po građane koji su uzeli učešća u oružanoj pobuni, kao sastavnom i planskom dijelu agresije, pod vodstvom SDS. O njihovoj zaštiti se starala Komanda 2. vojne oblasti.

26 Prema izjavi generala Milutina Kukanjca u beogradskoj Borbi od 15. i 23. novembra 1993. godine. Na istom mjestu general navodi kako je u to vrijeme JNA izmjestila naoružanje, municiju i drugu vojnu opremu iz svojih magacina na prostore pod kontrolom SDS. Srpskoj paravojsci JNA će predati 90% ukupnih efektiva s kojima je raspolagala u BiH. Uz to će na istu adresu isporučiti i 70% od ukupnih količina naoružanja, municije i opreme koju je opljačkala od TOSRBiH. Navedeno prema: ***Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta,*** str. 34-36.

27 „Narod brani grad", ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 8. 4. 1992.

nacionalnog spasa i vanredni izbori.[28] I dok su ministri vanjskih poslova Evropske zajednice u Luksemburgu 6. aprila donosili odluku o priznavanju nezavisnosti Bosne i Hercegovine, u njenom glavnom gradu je objavljen pokušaj državnog udara u kojem je samozvani svenarodni parlament imenovao Komitet nacionalnog spasa.[29] Otpočeli su srpski napadi na gradove u istočnoj Bosni. Agresija je dobivala na zamahu iz sata u sat, a nakon što su Sjedinjene Države priznale nezavisnost BiH, do čega je došlo 7. aprila, i bosanskohercegovački državni vrh, nakon dugog perioda oklijevanja i iščekivanja međunarodnog priznanja, odlučio je poduzeti potrebne mjere na stvaranju pretpostavki za odbranu te nezavisnosti.

Na sjednici održanoj 8. aprila, Predsjedništvo je donijelo odluku o proglašenju neposredne ratne opasnosti. Za vrijeme trajanja ovog stanja Predsjedništvo, koje je prošireno s predsjednikom Skupštine RBiH, predsjednikom Vlade RBiH i komandantom Teritorijalne odbrane Republike, moglo je donositi uredbe sa zakonskom snagom i validne odluke iz skupštinske kompetencije, koje su se trebale podnijeti Skupštini RBiH na potvrđivanje čim se steknu mogućnosti da se ona sazove.[30] Na istoj sjednici usvojena je uredba sa zakonskom snagom kojom se iz imena države briše atribut „socijalistička“ i naziv mijenja u Republika Bosna i Hercegovina.[31] Najvažniji akt donesen tog dana bila je uredba kojom je ukinut dotadašnji Republički štab Teritorijalne od-

28 „Osvajanje slobode“, ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 7. 4. 1992.

29 „Komitet nacionalnog spasa“, ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 7. 4. 1992. Zasjedanje ovog samozvanog parlamenta inače je teklo u antinacionalističkoj atmosferi s prepoznatljivim elementima ideologije bosanskih komunista. Skupštinska sala bila je prepuna slika Josipa Broza. Protestantima se u toku noći obratio predsjednik Predsjedništva Alija Izetbegović, i bio izviždan. Predsjednik bosanske vlade Jure Pelivan objavio je da podnosi ostavku. Ovo govori o tome da su zahtjeve okupljenih demonstranata veoma ozbiljno primali predstavnici najviših organa vlasti, izuzimajući predstavnike SDS. Ipak, politički najdirektniju i najtačniju poruku demonstrantima uputio je potpredsjednik SDA Omer Behmen poručivši im „da mogu mitingovati koliko hoće, dok četnici silaze niz Brus“. „Front se brani na položaju, a ne za govornicom“, ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 7. 4. 1992.

30 „Odluka o proglašenju neposredne ratne opasnosti“, ***Službeni list RBiH***, 1/92.

31 „Uredba sa zakonskom snagom o izmjeni naziva Socijalističke republike Bosne i Hercegovine“, ***Službeni list RBiH***, 1/92.

brane SRBiH i obrazovan Štab Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine. Nadležnosti u rukovođenju i komandovanju utvrđene su tako da je Predsjedništvo RBiH bilo nadležno za donošenje odluka o upotrebi jedinica TORBiH, kojima je rukovodilo i komandovalo Ministarstvo za narodnu odbranu RBiH preko Štaba TORBiH. Razriješeni su dužnosti komandanta i načelnika štaba generalpukovnici Drago Vukosavljević i Fikret Jakić, a postavljeni pukovnici Hasan Efendić, na dužnost komandanta ŠTORBiH, i Stjepan Šiber, na dužnost načelnika štaba. Kao zvanični privremeni znak svih pripadnika TORBiH određen je stari bosanski grb štitastog oblika, plave boje, presječen bijelom dijagonalom, sa po tri zlatnožuta ljiljana u svakom polju.[32] Sutradan, 9. aprila 1992. godine, Predsjedništvo je donijelo i bitnu odluku o objedinjavanju svih naoružanih sastava na teritoriji BiH, izuzev jedinica MUP-a i jedinica JNA, u okviru TORBiH i pod oznakama definisanih uredbom od prethodnog dana. Kao krajnji rok za objedinjavanje svih naoružanih sastava određen je 15. april i svi naoružani sastavi na teritoriji RBiH koji se do tog dana nisu stavili pod komandu nekog od općinskih, okružnih ili Gradskog štaba TO Sarajevo smatrali su se paravojnim formacijama i protiv njih su trebale biti preduzete odgovarajuće zakonske sankcije.[33] Ovaj datum, do kojeg su pod jedinstvenu komandu objedinjene sve snage branilaca Bosne i Hercegovine, određen je kao Dan Armije Republike Bosne i Hercegovine, iako je odluka o njenom formiranju donesena kasnije.

Kako je čin međunarodnog priznanja nezavisnosti Bosne i Hercegovine označio i formalno kraj njene državne egzistencije u okvirima jugoslovenske države, na isti je način uredba o organizovanju Štaba TORBiH, s definisanim nadležnostima nad njom, označila formalni završetak jednog historijskog perioda razvoja oružane sile države Bosne i Hercegovine. Naglašavamo činjenicu da se ovdje radi o prelasku strukture iz jednog kvaliteta u drugi, o kontinuitetu historijskog razvoja. Iz

32 „Uredba o ukidanju dosadašnjeg Republičkog štaba Teritorijalne odbrane i obrazovanju Štaba Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine“, ***Službeni list RBiH***, 1/92.

33 Šefko Hodžić, „Traganje za komandantom“ (feljton ***Kako je nastajala BH Armija***, 1 dio), ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 15. 4. 1997. godine.

tog razloga ovaj rad ne možemo zaključiti na ovom mjestu, mada bi nas definicija teme i njenog vremenskog okvira mogla opravdati ako bismo i tako postupili. Tu liniju kontinuiteta razvoja očuvanu i njenim prelaskom iz statusa oružane sile republike jugoslovenske federacije u status oružane sile nezavisne države dat ćemo slikom strukture TORBiH u početnom periodu odbrane od agresije na osnovu autentične historijske građe, izvještaja koje su općinski štabovi dostavljali tokom aprila mjeseca Štabu TORBiH, realizujući prethodno navedene odluke i uredbe Predsjedništva donijete u periodu od 3. do 9. aprila 1992. godine. Iz materijala koji ćemo iznijeti bit će vidljiv različit pristup u pojedinim općinama, koji je proizlazio iz različitih prilika koje su vladale u njima, a što je opet bilo u skladu s početnim odlukama Predsjedništva da se mjere preduzimaju na osnovu procjena konkretnih situacija u općinama, ali i iz različitog razumijevanja ukupne situacije u kojoj se država našla i različitog početnog rangiranja prioriteta između općeg i posebnog lokalnog interesa.

U općini Visoko situacija je omogućila da Općinski štab TO ima racionalan pristup i provede niz radnji u redoslijedu godinama pripremanom u koncepciji odbrane po kojoj je organizovana TOBiH. Najprije je 4. aprila naređeno pojačano prisustvo ljudstva i stalno dežurstvo u prostorijama štaba, a zatim je 6. aprila izvršena mobilizacija općinskog protivdiverzantskog voda. Ova jedinica naoružana je sredstvima SJB Visoko.[34] Nakon odluke o objedinjavanju sastava, 10. aprila izvršena je mobilizacija ratnog sastava samog Općinskog štaba i njegove zaštitno-štabne čete.[35] Zadnjeg dana isteka roka za objedinjavanje jedinica, visočki štab izvijestio je da se u redove TO prijavilo ukupno 3.732 građana. Osim već spomenutih mobilisanih jedinica iz postojeće ratne strukture TO, do 15. aprila formirana su još 4 rejonska štaba, 4 voda TO mjesnih zajednica i jedan vod Patriotske lige Općine Visoko. U visočkim društvenim preduzećima formirana je još jedna samostalna četa, 3 samostalna voda i jedno odjeljenje. Ove jedinice raspolagale

34 AARBiH Zbirka dokumenata Općinski štab TO Visoko (dalje OpŠTO Visoko) (OpŠTO Visoko: „Naređenje", str. pov. broj 01/57-1-10, 6. 4. 1992. godine).

35 AARBiH OpŠTO Visoko (OpŠTO Visoko: „Naređenje", str. pov. broj 05/67-1, 10.4.1992.)

su sa 195 cijevi pješadijskog naoružanja raznih modela i sa 90 cijevi lovačkog naoružanja.[36] Do 17. aprila broj prijavljenih vojnih obveznika popeo se na 5.079. Uz prethodno navedene jedinice formiran je i vod vojne policije TO, a broj prijavljenog pješadijskog naoružanja popeo se na 357 cijevi.[37]

U Općini Velika Kladuša pod komandu Općinskog štaba TO do 14. aprila stavilo se 3.890 ljudi. U jedinice prostorne strukture u MZ bilo je raspoređeno 1.365 ljudi, a u jedinice TO manevarske strukture općine 712 ljudi. Ostatak prijavljenog ljudstva imao je ranije ratni raspored u jedinicama JNA na području Hrvatske i susjednih općina, pa u tom trenutku nije bio obuhvaćen rasporedom u jedinice TO. Nakon podjele naoružanja stanice ratne milicije iz Kladuše, ove jedinice bile su naoružane sa 409 cijevi pješadijskog naoružanja, 17 ručnih bacača, četiri minobacača 60 milimetara i dva bestrzajna topa 82 milimetra.[38] Do 20. aprila struktura ovih snaga precizirana je kao: OpŠTO, jedan protivdiverzantski vod, jedna nastavna četa, četiri odreda TO i 2. bataljon 8. Krajiške partizanske brigade TO, koji se u cijelosti razvijao na području Velike Kladuše.[39]

U općini Zenica je 12. aprila izvršena mobilizacija ratnih jedinica TO. Od ukupno 618 pozvanih vojnih obveznika s ratnim rasporedom u ovim jedinicama, mobilizaciji se odazvalo njih 230. Nakon toga, Krizni štab i Općinski štab TO donijeli su odluku da se izvrši dopuna ovih jedinica, kao i organizacija postojećih borbenih grupa dobrovoljaca u pet vodova TO sastava od po 23 čovjeka, raspoređenih na punktove sa zadatkom kontrole teritorije i njenog obezbjeđenja od eventualnog ubacivanja diverzantsko-terorističkih grupa.[40] Do isteka roka za objedinja-

36 AARBiH GŠA 111/1-45 (OpŠTO Visoko: „Izještaj“, str. pov. broj 01/61-2,15. 4. 1992.)
37 AARBiH GŠA 111/1-73 (OpŠTO Visoko: „Traženi podaci“, str. pov. broj 01/72-1, 17. 4. 1992. godine).
38 AARBiH GŠA 111/1-21 (OpŠTO Velika Kladuša: „Izvještaj“, str. pov. 01/96-1, 14. 4. 1992. godine).
39 AARBiH GŠA 111/1-95 (OpŠTO Velika Kladuša: „Izvještaj“, str. pov. broj 05/102-1, 20. 4. 1992. godine).
40 AARBiH GŠA 111/1-22 (OpŠTO Zenica: „Izvještaj sa mobilizacije jedinica TO“, str. pov. broj 05/127-2, 14. 4. 1992. godine).

vanje jedinica, pod komandu OpŠTO Zenica prijavilo se 6.263 čovjeka i bilo formirano 20 vodova, pet četa i dva odreda TO. Od evidentiranog naoružanja imali su 163 cijevi pješadijskog naoružanja i osam protivavionskih topova 20/3.[41]

Pod komandu OpŠTO Konjic do 14. aprila javilo se 1.336 ljudi. Od jedinica bilo je formirano 25 vodova MZ koji su stavljene pod komandu SJB Konjic, a formiranje ostalih jedinica bilo je u toku. Štab je raspolagao sa 49 cijevi pješadijskog naoružanja i 177 cijevi lovačkog naoružanja. Mali broj evidentiranog naoružanja komandant štaba objašnjavao je uzdržanošću građana da prijave posjedovanje naoružanja i nedovršenim procesom prijave samoorganizovanih naoružanih dobrovoljačkih grupa.[42] U narednih pet dana znatno se povećao broj prijavljenih građana i prešao cifru od 3.000 ljudi. Pod komandom OpŠTO sada su već bile općinska pozadinska baza, lahka artiljerijska baterija, vod TO specijalne namjene i osam odreda TO. Naoružanost i opremljenost i dalje je ocjenjivana veoma lošom.[43]

Općinski štab u Tešnju je do 14. aprila pod svojom komandom, uz protivdiverzantski vod, zaštitno-štabnu četu i jedan općinski manevarski odred, imao formiranih šest odreda, 12 samostalnih četa i dva samostalna voda. Od naoružanja raspolagali su sa 152 cijevi streljačkog naoružanja, 64 lovačke puške i jednim protivavionskim mitraljezom. U izvještaju je komandant štaba tražio instrukcije o načinu na koji bi se legalizovalo naoružanje u privatnom vlasništvu, jer je imao saznanja da postoje izvjesne količine takvog.[44]

Pod komandu OpŠTO Kalesija javilo se 1.114 ljudi. OpŠTO je mobilisao postojeće sastave, sam štab, protivdiverzantski vod i općinski odred TO, ukupno 259 ljudi. Formirane su i sljedeće jedinice: tri RjŠTO sa 15 ljudi, tri čete TO sa 230 ljudi i 24 voda TO sa 610 ljudi. Ove jedinice raspolagale su sa 231 cijevi streljačkog naoružanja, 44 lovačke puške i dva minobacača 82 milimetra. U momentu slanja izvještaja u

41 AARBiH GŠA 111/1-65 (OpŠTO Zenica: „Izvještaj", str. pov. broj 05/134-3, 17. 4. 1992)
42 AARBiH GŠA 111/1-23 (OpŠTO Konjic: „Izvještaj", pov. broj 01/34-10,14. 4. 1992.)
43 AARBiH GŠA 111/1-88(OpŠTO Konjic: „Izvještaj", str. pov. broj 05/35-5,19. 4. 1992.)
44 AARBiH GŠA 111/1-24 (OpŠTO Tešanja: „Izvještaj", str. pov. broj 06-135/92,14.4.1992.)

toku je bilo formiranje prištapskih jedinica i još jednog odreda TO.[45]

Na području Orašja se do 14. aprila pod komandu OpŠTO stavilo 80% vojnih obveznika s područja općine. Od formiranih jedinica štab je na raspolaganju imao dva bataljona i jedan odred TO. Po izvještaju, ove jedinice su bile popunjene sa oko 30% streljačkog naoružanja u odnosu na brojno stanje.[46]

U Srebreniku je izvršena mobilizacija postojećih ratnih jedinica TO: Općinskog štaba sa zaštitno-štabnom četom, protivdiverzantskog voda, općinske pozadinske baze i odreda TO. Od 532 vojna obveznika, koliko je bila predviđena popuna ratnih jedinica, popuna je izvršena sa 518 ljudi. Ove jedinice bile su mobilisane, ali je svo njihovo naoružanje, municija i oprema bilo u objektu JNA u Tuzli. Osim ovih, bilo je formirano sedam četa po mjesnim zajednicama, sa oko 500 ljudi, od kojih je oko 50% bilo naoružano lovačkim naoružanjem.[47]

Pod komandu OpŠTO Gradačac do 14. aprila stavilo se 1.800 ljudi i svi su bili svrstani isključivo u jedinice po mjesnim zajednicama, ranga vodova i četa. Podaci o naoružanju koje je štab dostavio nisu ažurni i predstavljaju stanje iz evidencije naoružanja u ličnom posjedu građana SJB Gradačac na dan 31. 12. 1991. godine, u kojoj se vodilo 306 pušaka s olučenim cijevima (karabini) i 1.338 lovačkih pušaka s neolučenim cijevima. Podatke za individualno nabavljeno vojno naoružanje štab nije posjedovao.[48]

Štab TO Živinice je posljednjeg dana roka za objedinjavanje svih sastava pod jedinstvenu komandu izvijestio da ima problema s uvezivanjem pojedinih grupa. Do tog dana pod komandu se stavilo 2.426 ljudi, a od organizovanih jedinica raspolagali su sa 25 jedinica ranga voda i čete. Od evidentiranog naoružanja imali su sa 400 cijevi streljačkog naoružanja i 79 lovačkih pušaka. Podaci nisu bili konačni,

45 AARBiH GŠA 111/1-28 (OpŠTO Kalesija: „Izvještaj", broj 18/1-92, 14. 4. 1992. godine)
46 AARBiH GŠA 111/1-29 (OpŠTO Orašje: „Izvještaj", broj 1/12-1, 14. 4. 1992. godine)
47 AARBiH GŠA 111/1-32 (OpŠTO Srebrenik: „Izvještaj o angažovanju JTO na teritoriji opštine", str. pov. broj 02/56-2, 14. 4. 1992. godine).
48 AARBiH GŠA 111/1-35 (OpŠTO Gradačac: „Podaci o ljudstvu u TO Opštine Gradačac i naoružanju", str. pov. broj 01/63-4, 14. 4. 1992. godine).

jer su nedostajali podaci iz nekoliko mjesnih zajednica.[49]

U Srebrenici je bio formiran Općinski štab TO s prištapskim jedinicama i jednim odredom, kao i tri rejonska štaba TO u mjesnim zajednicama pod čijom komandom su bile jedinice ranga samostalne čete i voda. Ukupan broj prijavljenih ljudi u ovim sastavima bio je 1.606, a raspolagali su sa 500 cijevi raznog naoružanja, u šta su ubrajali i pištolje.[50]

Do 15. aprila pod komandu Općinskog štaba TO Trnovo stavilo se 225 ljudi, ali ovo nisu smatrali konačnim brojem, jer su u momentu pisanja izvještaja spiskovi još uvijek stizali s terena. Od formiranih jedinica OpŠTO je raspolagao s jednim odredom, protivdiverzantskim vodom, zaštitnim vodom i dva voda TO formirana u mjesnim zajednicama. Procjenjivali su da je 25-30% ljudi bilo naoružano streljačkim naoružanjem, šest ručnih bacača, s nedovoljno municije i nešto ručnih bombi. Štab je izvještavao da teškoće mobilizaciji čini dogovor vladajućih stranaka SDS i SDA o neprovođenju mobilizacije na području općine[51] i ovo nije bio usamljen primjer među bosanskohercegovačkim općinama.

Zadnjeg dana isteka roka, sekretar Općinskog sekretarijata za NO općine Zavidovići izvijestio je da se za TORBiH prijavilo 3.700 lica. Uspjeli su utvrditi da ovi prijavljeni građani posjeduju 67 pištolja, 55 lovačkih pušaka, 30 karabina, dvije automatske puške, jedan automatski snajper i jedan automat.[52]

Iz ovog izvještaja, kada ga uporedimo s izvještajima iz drugih općina, na prvi pogled je vidljivo da aktivnosti na organizovanju TO u Zavidovićima nisu bile naročito intenzivne. Razloge za to nalazimo u izvještaju Okružnog štaba TO Zenica, koji govori da se u Zavidovićima

49 AARBiH GŠA 111/1-39 (OpŠTO Živinice: „Dostava podataka“, 05/289-1/92, 15. 4. 1992. godine).

50 AARBiH GŠA 111/1-41 (OpŠTO Srebrenica: „Obavijest“, broj 01/2, 15. 4. 1992. godine).

51 AARBiH GŠA 111/1-44 (OpŠTO Trnovo: „Izvještaj“, str. pov. broj 03/1-80-20/92-18, 15. 4. 1992. godine).

52 AARBiH GŠA 111/1-47 (Općinski sekretarijat za NO Zavidovići: „Podaci“, broj 01- 87-120/92, 15. 4. 1992. godine).

i Donjem Vakufu nisu provodile aktivnosti mobilizacije i priprema TO, jer su se zbog zbog približne izjednačenosti broja stanovnika rukovodstva SDS i SDA uzdržavali od takvih aktivnosti u nastojanju da se održi mir. Okružni štab moguće razloge vidio je i u prisustvu jedinica JNA na ovim teritorijama.[53] Potvrdu ovog mišljenja, ali i obrazac reakcije vlasti u jednom broju općina u Bosni i Hercegovini na nastalu situaciju, nalazimo i u izvještaju predsjednika SO Donji Vakuf. U ovom izvještaju apostrofira se spomenuti sporazum sa SDS na lokalnom nivou o obostranom uzdržavanju od bilo kakve akcije do okončanja političkog rješenja za Bosnu i Hercegovinu. Predstavnici Bošnjaka u lokalnoj vlasti slijepo su se pridržavali postignutog sporazuma. Donjevakufski SDS je pod zaštitom prisutnih snaga JNA 29. 3. izvršio mobilizaciju paravojnih snaga pod firmom srpske TO, a zatim preuzeo punu vojnu i policijsku kontrolu nad teritorijom i formirao paralelne organe vlasti u općini, izvlastivši legalne organe. Najžešći vid reakcije na provedenu okupaciju, načelnik općine je našao u odluci da iz protesta prestane odlaziti na svoje radno mjesto u zgradi općine.[54]

U Jablanici je OpŠTO imao pod komandom nenaoružane jedinice: odred TO, protivdiverzantski vod, riječno-jezerski vod i općinsku pozadinsku bazu. Ove nenaoružane jedinice imale su, doduše, na raspolaganju sivomaslinaste uniforme kakve je koristila JNA, ali po izvještaju, njihovi pripadnici ih zbog toga nisu rado koristili. Osim ovih, na području Jablanice bile su formirane dobrovoljačke jedinice ranga od odjeljenja do čete u 8 naseljenih mjesta u općini. Podatke o eventualnom naoružanju u posjedu ovih jedinica, štab nije imao.[55] Do 25. aprila broj prijavljenih je bio 545 vojnih obveznika, jedinice su i dalje bile formirane samo na papiru i bile nenaoružane. Formiran je bio jedan odred TO, jedna pješadijska četa, osam samostalnih vodova i sedam

53 AARBiH GŠA 111/1-48 (OkŠTO Zenica: „Izvještaj o realizaciji odluka Predsjedništva RBiH o objedinjavanju svih naoružanih sastava", str. pov. broj 02/194-2, 16. 4. 1992. godine).

54 AARBiH, SO Donji Vakuf: „Izvještaj o stanju u Opštini Donji Vakuf", 23. 4. 1992.

55 AARBiH GŠA 111/1-53 (OpŠTO Jablanica: „Izvještaj o stavljanju ljudi pod komandu štaba TO", broj 02/32-2/92, 16. 4. 1992. godine).

samostalnih odjeljenja.[56]

Pod komandu OpŠTO Busovača stavilo se 1.650 ljudi. Od formiranih jedinica imali su jedan odred i osam četa u mjesnim zajednicama. Podatke o naoružanju općinski štab nije dostavio, ali navodi da je ono što se ima u ličnom posjedu građana.[57]

U Gornjem Vakufu je u jedinice TO bilo prijavljeno ukupno 1.128 ljudi. Općinski sekretarijat za NO, koji je dostavljač izvještaja, kaže da se broj prijavljenih ljudi odnosi isključivo na Bošnjake, a da HDZ, i pored dogovora na nivou općine, svoje jedinice još uvijek nije stavio na raspolaganje TO. Naglašava se i činjenica da su se pripadnici Patriotske lige formirane u ovoj općini prijavili kao dobrovoljci. Formiranje jedinica TO bilo je u toku. Od naoružanja su raspolagali sa oko 150 cijevi vojničkog i 250 cijevi lovačkog naoružanja.[58]

U Novom Travniku se do 16. aprila za TO prijavilo 1.382 lica. Od tog broja je u formirane jedinice: dva odjeljenja, četiri voda i tri čete TO, bilo raspoređeno 333 čovjeka. Jedinice su bile opremljene s lovačkim i s nešto lahkog pješadijskog naoružanja. U ovaj broj prijavljenih obveznika i formiranih jedinica nije uračunat broj ljudi i jedinica hrvatskog naroda, koji se nisu stavili pod jedinstvenu komandu, ali je međusobna saradnja još uvijek bila relativno dobra.[59]

U Kaknju je broj prijavljenih vojnih obveznika za službu u TO bio 346, a jedina mobilisana jedinica bio je protivdiverzantski vod.[60]

Po izvještaju OpŠTO Rogatica, od 14. do 17. aprila došlo je do masovnog iseljavanja bošnjačkog stanovništva iz grada, pa je to razlog brojnog smanjenja u jedinicama po svim kategorijama, kao i naoružanja.

56 AARBiH GŠA 111/1-126 (OpŠTO Jablanica: Podaci o prijavljenim licima i formiranim jedinicama TO, str. pov. broj 02/46-4/92, 25. 4. 1992. godine).

57 AARBiH GŠA 111/1-58 (OpŠTO Busovača: „Podaci o broju prijavljenih v/o“, 17. 4. 1992. godine).

58 AARBiH GŠA 111/1-59 (Općinski sekretarijat za NO Gornji Vakuf: „Prijavljivanje v/o u JTO Opštine Gornji Vakuf“, str. pov. broj 05/6-842-12, 17. 4. 1992. godine).

59 AARBiH GŠA 111/1-66 (OpŠTO Novi Travnik: „Izvještaj o broju prijavljenih v/o“, str. pov. broj 01-28/1, 17. 4. 1992. godine).

60 AARBiH GŠA 111/1-67 (OpŠTO Kakanj: „Dostava podataka“, str. pov. broj 02/98-2, 17. 4. 1992. godine).

Ukupno brojno stanje jedinica TO na općini, prema podacima kojima je raspolagao štab, bilo je u ova tri dana smanjeno sa 1.035 na oko 750 ljudi, koji su bili raspoređeni u sedam pješadijskih četa i šest samostalnih vodova, naoružanih streljačkim naoružanjem s približno jednim borbenim kompletom municije. [61]

Općinski štab Vareš prijavio je da se pod njegovu komandu stavilo ukupno 19 jedinica, šest vodova i 13 četa, te da je za ove jedinice obezbjeđena odjeća i dio ostalih sredstava. Izvještaj ne daje broj prijavljenih i mobilisanih ljudi[62].

Na području Breze bilo je prijavljenih u TO 1.508 vojnih obveznika, a Općinski sekretarijat za NO nije izvijestio o postojanju jedinica pod komandom OpŠTO Breza. Do 27. aprila uspjeli su formirati odred TO četnog sastava, ali ga nisu uspjeli naoružati, osim jednog voda.[63]

Do 17. aprila u TO Travnik prijavilo se 2.922 pripadnika. Od formiranih jedinica OpŠTO je pod svojom komandom imao šest rejonskih štabova i šest četa TO u mjesnim zajednicama. Evidentirano naoružanje bilo je skromno, 74 cijevi streljačkog naoružanja, 151 lovačka puška i jedan minobacač 60 milimetara.[64]

OpŠTO Maglaj se do 19. aprila stavilo na raspolaganje 1.848 vojnih obveznika. Podaci o formiranim jedinicama nisu dati.[65]

U Bugojnu je do 17. aprila bilo prijavljeno 642 pripadnika u TO, ali OpŠTO Bugojno nije imao nikakvih formiranih jedinica pod svojom

61 Borbeni komplet municije za automatsku pušku iznosi 150 metaka. AARBiH GŠA 111/1-71 (OpŠTO Rogatica: «Izvještaj», str.pov.broj 01-58-2/92, 17.04.1992. godine). Podatke za Rogaticu naveli smo prema citiranom dokumentu, koji je nesumnjivo autentičan ali vrlo upitne vjerodostojnosti, što se može zaključiti poređenjem u njemu navedenih podataka sa podacima za bilo koju drugu općinu u BiH. Ili je telegrafski stil izvještaja proizveo pogrešan smisao poruke.

62 AARBiH GŠA 111/1-72 (OpŠTO Vareš: „Izvještaj“, broj 05/65-2, 17. aprila 1992.)

63 AARBiH GŠA 111/1-74 (Općinski sekretarijat za NO Breza: „Traženi podaci“, 17. 4. 1992. godine; OpŠTO Breza: „Stanje i problemi u vezi sa formiranjem i opremanjem jedinica. Izvještaj.“, SP broj 40/92, 27. 4. 1992. godine).

64 AARBiH GŠA 111/1-76 (OpŠTO Travnik: „Izvještaj“, str. pov. broj 05/66-9, 17. 4. 1992. godine).

65 AARBiH GŠA 111/1-87 (OpŠTO Maglaj: „Izvještaj“, str. pov. broj 1/92,19.4.1992.)

komandom.[66]

Prema izvještaju Regionalnog štaba TO Sarajevo,[67] u općinama sarajevske regije situacija je do 18. aprila bila sljedeća. U Općini Stari Grad Sarajevo bilo je prijavljeno 1.950 pripadnika, od čega 502 s oružjem, formirano 11 vodova i 12 odjeljenja. U Općini Centar bilo je prijavljeno 2.200 ljudi, s oružjem 700, OpŠTO nije imao podatke o formiranim jedinicama. U Općini Novo Sarajevo bilo je 1.715 prijavljenih, od toga 450 naoružanih, organizovanih u četiri odreda sa 15 četa, tri voda i tri odjeljenja. U Općini Novi Grad bilo je 8.678 prijavljenih pripadnika, od čega je bilo naoružano 782, pod komandom štaba bilo je formirano šest četa, od kojih su naoružani bili jedna četa i jedan vod. Pod komandom OpŠTO Ilidža bilo je 800 pripadnika pod oružjem, organizovanih u devet četa i četiri odjeljenja. U općini Kiseljak bilo je prijavljeno 1.600 ljudi, od kojih je 500 bilo naoružano, a formirano je pet četa, dvije naoružane, i 15 vodova, pet naoružano. Pri OpŠTO Kreševo prijavilo se 620 pripadnika, od kojih je bilo 212 naoružanih, raspoređenih u šest vodova. U općini Olovo bilo je 1.968 prijavljenih pripadnika, od kojih je bilo 430 naoružanih, formirano je 17 četa, dvije naoružane, i 16 vodova, od čega osam naoružanih. Na općini Hadžići bilo je 865 prijavljenih pripadnika, od čega je 137 imalo naoružanje, formirano 13 četa, jedna naoružana, i 12 odjeljenja, dva naoružana. Sam Regionalni štab imao je 76 nenaoružanih pripadnika i vod vojne policije sa 14 vojnih policajaca naoružanih raznim pješadijskim naoružanjem.[68]

Ukupan broj postojećih i formiranih jedinica TORBiH u toku aprila 1992. godine nije moguće utvrditi s potpunom pouzdanošću, ali to i nije bio naš prevashodni cilj zbog kojeg smo prethodno dali podatke o broju i strukturi sastava TO u jednom broju općina u Bosni i Hercegovini. Najbliži i najpouzdaniji do sada dobiven rezultat kaže da je TORBiH

66 AARBiH (OpŠTO Bugojno: „Izvještaj“, broj 01/69-2, 17. 4. 1992. godine).

67 Regionalni štab TO Sarajevo nastao je objedinjavanjem OkŠTO Sarajevo i GrŠTO Sarajevo, i kao takav profunkcionisao je 13. 4. 1992. godine. M. Šadinlija, nav. dj., str. 16.

68 AARBiH GŠA 111/1-86 (RgŠTO Sarajevo: „Pregled stanja popune pripadnicima i dobrovoljcima TO i oformljenim jedinicama u opštinskim štabovima teritorijalne odbrane“, 18. 4. 1992. godine).

na dan 30. aprila imao u svom sastavu 53 štaba, 268 samostalnih vodova, 269 samostalnih četa i 86 odreda TO, sa ukupno 76.272 pripadnika TO.[69]

Naš cilj je bio, kako smo već rekli, da damo jednu sliku strukture TO, u kojoj skrećemo pažnju na nekoliko bitnih momenata.

Prethodno moramo dati još jednu ogradu u pogledu činjenice da slika koju smo dali nije potpuna i data po svim općinama u kojima su provođene odluke Predsjedništva RBiH, već je data na uzorku za koga vjerujemo da je bio dovoljan za ostvarivanje uvida. U njoj nije posebno naglašena, ali je jasna razlika između ukupnog broja ljudi prijavljenih na evidenciju TO i mobilisanih i raspoređenih u jedinice TO, te nije naglašena, ali se jasno raspoznaje razlika između jedinica koje su postojale u strukturi općinskih TO i nanovo formiranih jedinica shodno procjeni nastale situacije. U općinama BiH su, nakon okončanja posljednje faze reorganizacije, postojale kao ratne jedinice TO osim općinskih štabova, po pravilu zaštitno-štabna četa, protivdiverzantski vod, općinska pozadinska baza i najviše jedan odred TO. Već smo govorili o tome da je jedan broj općina zadržao ratne jedinice prostorne strukture u mjesnim zajednicama i radnim organizacijama, iako je RŠTO osporavao legalnost ovih jedinica. Novoformirane jedinice u aprilu 1992. godine, u pregledu koji smo dali, po pravilu su odjeljenja, vodovi i čete u mjesnim zajednicama i radnim organizacijama i odredi TO tamo gdje je prikazan veći broj od jednoga.

Prvi od momenata na koje želimo skrenuti pažnju je jasno vidljiv dovršetak procesa integracije ranije formiranih dobrovoljačkih struktura, pod stranačkim okriljem ili samoorganizovanih grupa, u jedinstvenu strukturu TORBiH. U prethodno datoj slici strukture TO ponegdje se

69 Rezultat je dobiven u okviru NIP „Vojna iskustva iz rata u BiH 1992-1995“. Izložio ga je general Avdulah Kajević u separatu broj 5 ovog projekta i kao izvore naveo dokumenta koje smo koristili i mi dajući prethodnu sliku strukture TO, zatim vlastite i bilježnice svojih saradnika, te materijale dostavljene tokom 1998. godine iz komandi za razvoj ratnih jedinica pravnih sljednika jedinica Armije RBiH. Iz samih navoda izvora jasno je da i ovim rezultatima ne možemo pripisati potpunu pouzdanost, ali oni jesu za sada najrelevantniji. AARBiH NIP ***Vojna iskustva iz rata u BiH 1992-1995***, separat br. 5, „Mobilizacija“ (radni materijal), autor Avdulah Kajević, Sarajevo, 1999, str. 52.

te strukture i imenuju onako kako su se same nazivale, a na drugim mjestima se spominju samo kao grupe dobrovoljaca, ili ih nije moguće ni izdvojiti iz ukupno prikazanih formiranih jedinica TO pod kojima su podrazumijevane. Nije nam, naravno, cilj ovdje niti afirmisati niti negirati učešće takvih struktura u preformiranju TORBiH u aprilu 1992. godine, već samo dati sliku ukupne strukture. Da bismo to pokazali, ovdje ćemo dati i podatke koje donosi jedan nešto pozniji dokument sa stanjem na dan 31. 5. 1992. godine u Starom Gradu, sarajevskoj općini koja je predstavljala paradigmu pripreme oružanog otpora agresiji pod okriljem SDA i u kojoj je posebni identitet takvih jedinica i grupa bio najjači i najduže se održao. Krajem maja pod komandom OpŠTO Stari Grad bilo je ukupno 34 jedinice: četiri odreda, sedam četa, 20 vodova i tri odjeljenja TO. Od ovog broja 23 jedinice su imale status manevarskih (samostalne čete: „Medrese-1“, „Hošin brijeg“; samostalni vodovi: „Kovači“, „Logavina“, „obezbjeđenje objekata“, „DZ Stari Grad“, „Pjaf“, „Evropa-2“, „Podkovači“, „Vrbanjuša“, „Toka-Džeka“, „protivoklopni vod Stari Grad“, „vod veze Bosna centar“, „Sumbuluša“, „Bosna 2“, „Vijećnica“, „Bosna 7“, „diverzantski vod Vratnik“, „Bosna U-2“, „PDV Stari Grad“; samostalna odjeljenja: „Evropa-1“, „Katedrala“, „Višnja Katedrala“). Od ovih manevarskih jedinica TO, iz strukture Zelenih beretki poticale su dvije čete, 16 vodova i dva samostalna odjeljenja.[70] To nam govori da je, u različitoj mjeri i srazmjerno nivou organizovanosti takvih sastava, i u prikazu strukture TO u drugim općinama ukupnim podacima obuhvaćen i dio takvih jedinica.

No, to nam govori i o sljedećem momentu koji smo imali namjeru istaći u slici strukture koju smo dali, a on se ogleda u tome da su ovakve, ranije formirane i gotove jedinice, jednako kao i novoformirane dobrovoljačke jedinice iz prvih dana otpora, formirane kao kompatibilne strukturi postojećih i preživjelih ratnih jedinica TORBiH, pa ih je nemoguće, osim kada je to posebno naglašeno, izdvojiti iz prikazane strukture. To je moment koji posebno naglašavamo i držimo ga

70 Podaci o strukturi snaga TO Stari Grad Sarajevo iz dokumenta čija je kopija u posjedu autora, OpŠTO Stari Grad: „Podaci o formiranju jedinica TO“, broj 05/1122, 3. 6. 1992. godine.

zornim primjerom značaja postojanja Teritorijalne odbrane kao oružane sile Bosne i Hercegovine, koja je dijelom svoje strukture nadživjela sve udare i dugogodišnju devastaciju provođenu od vrha JNA, političku krizu vlasti Bosne i Hercegovine nakon višestranačkih izbora i propast zajedničke jugoslovenske države, kao i prve udare agresorske oružane sile. Još bitnije, ona je kroz nekoliko generacija svojih pripadnika donijela, u vrijeme u kojem je to stvarno bilo potrebno, iskustvo i vojno znanje, te obrasce organizovanja za odbranu zemlje, koji su za rezultat imali činjenicu da organizacija odbrane ne počne sa same nulte razine i omogućila da se prežive teški prvi dani agresije.

Najvažnija činjenica koju treba imati u vidu jeste značaj koji je za opstanak države Bosne i Hercegovine imalo samo postojanje njene Teritorijalne odbrane i njena očuvana sposobnost da se, kao oružana sila zasnovana na ustavu i zakonima prema kojima je međunarodna arbitraža procjenjivala podobnost BiH da bude priznata kao nezavisna država, legitimira kao organizovana regularna oružana sila odbrane te nezavisnosti i ustavnog poretka zemlje. S obzirom na političke zahtjeve SDS i užurbano omeđavanje srpskih teritorija snagom jugoslovenske oružane sile, s obzirom na poziciju HDZ i otvoreno odbijanje da se postrojbe HVO stave pod jedinstvenu komandu Ministarstva za narodnu odbranu RBiH i Štaba TORBiH u ime očekujućih rezultata pregovora o unutrašnjem uređenju BiH, sasvim je izvjesno da bilo kakav drugačiji koncept organizacije odbrane ne bi imao validnu ustavnu i političku legitimaciju, ne bi omogućio uspješnu organizaciju odbrane nezavisnosti i teritorijalnog integriteta zemlje i ne bi dobio neophodnu međunarodnu podršku. Ne samo bitna međunarodna podrška otporu agresiji već i masovna popuna i odziv stanovništva u redove TO u prvim danima otpora agresiji proizlazili su upravo iz činjenice njene legalnosti kao državne institucije, što se u uslovima masovne krize povjerenja u odnosu na političke stranke, kakvo je vladalo početkom agresije i kakvo je viđeno na demonstracijama pred zgradom Skupštine početkom aprila, ne bi moglo postići nekom drugom vrstom organizacije. U tome je suštinski ležao historijski značaj Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine i takav njen potencijal bio je osnovni uzrok svih promjena provedenih

nad njom od 1986. godine u okviru reorganizacijskog plana „Jedinstvo“, kako smo to nastojali pokazati u ovom radu.

U ovom radu se nismo bavili upotrebom štabova i jedinica TORBiH u odbrani od agresije, ali su prva borbena iskustva upućivala da je stvorena organizacija TO po općinama, kao što smo dijelom i ovdje mogli vidjeti, limitirajući faktor za dalje uspješno vođenje oružane borbe, zbog velikog broja malih jedinica na vezi općinskih štabova i nepostojanja većih taktičkih sastava. Iz tog razloga je Štab TORBiH već 18. aprila naredio ukrupnjavanje jedinica, njihovim objedinjavanjem u vodove i čete, ali u zatečenoj teritorijalnoj organizaciji i bez remećenja sastava jedinica.[71] Dalji razvoj išao je ubrzanim tokom koji je diktirao razvoj stanja na ratištu i potrebe usavršavanja organizacije odbrane. Odlukom Predsjedništva RBiH 4. jula 1992. godine promijenjen je naziv TORBiH u naziv Armija RBiH i organizovane Oružane snage Republike Bosne i Hercegovine.[72] Štab Teritorijalne odbrane RBiH preformiran je u Glavni štab Oružanih snaga RBiH. Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine time je okončala svoju historijsku misiju i prestala postojati.

71 AARBiH GŠA 111/1-80 (ŠTO RBiH: „Okrupnjavanje sastava TO i njihova upotreba – Naređenje“, pov. broj 02/61-1, 18. 4. 1992. godine).

72 AARBiH GŠA 15/2-58 (Predsjedništvo RBiH: „Odluka o organizaciji Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine“, broj: 02-011-461/92, 4. 7. 1992. godine).

ZAKLJUČAK

Stvaranje jugoslovenske države tokom oba njena historijska pokušaja, njeno trajanje i politički odnosi u njoj, uvijek su zavisili od vrste uspostavljenog kompromisa različitih nacionalnih težnji obuhvaćenih unutar njenih granica, pri čemu, naravno, pod ovim nacionalnim težnjama ne treba podrazumijevati nikakve apstraktne nacionalne zanose, već cijeli kompleks političkih, ekonomskih, kulturnih, vjerskih, historijskih i drugih interesa strukturiranih u sadržini različitih nacionalnih identiteta. Vrsta poremećaja ovog kompromisa različitih nacionalnih težnji određivala je i intenzitet amplitude permanentne krize jugoslovenske države, kao i karakter uticaja različitih spoljnih i unutrašnjih faktora na njen tok. U posljednji uspješan pokušaj da se postigne takav kompromis političke elite jugoslovenskih naroda ušle su nakon ozbiljne krize političkog jedinstva zemlje početkom šezdesetih godina 20. vijeka. Kompromis i ravnoteža različitih nacionalnih težnji postignuti su kroz niz političkih i ustavnih reformi okončanih donošenjem Ustava iz 1974. godine. Njihova suština bile su garancije zadovoljavanja minimuma nacionalnih težnji unutar republika kao nacionalnih država, koje dijelove svog suvereniteta prenose na saveznu državu, istovremeno zadržavajući efikasne mehanizme ograničavanja moći savezne države ustavnim putem. Ovi mehanizmi zaštite počivali su na neophodnosti konzenzusa konstitutivnih elemenata federacije i predstavljali istovremeno mehanizme moguće blokade sistema u slučajevima kada ne bi bilo moguće postići kompromis između parcijalnog i općeg jugoslovenskog interesa. Država je funkcionisala bez blokada pod sjenkom neprikosnovenog vladalačkog autoriteta Josipa Broza Tita, koji je taj autoritet realizovao preko dvije snažne poluge: SKJ i JNA. Nakon Brozove smrti, kriza države počela je ubrzano nastupati i njome bivaju zahvaćene i navedene institucije, što je pokazalo da one same za sebe, i SKJ i JNA, bez Titovog političkog autoriteta nisu stvarni integrativni faktori zemlje.

Tokom ustavnih reformi kojima je postignut posljednji kompromis unutarjugoslovenskih nacionalnih težnji, kao jedan od sadržaja garanci-

ja suverenog položaja republika u okviru zajedničke države, definitivno je ustavno određen položaj teritorijalnih odbrana republika i pokrajina kao republičkih oružanih snaga, koje su bile dio jedinstvenih jugoslovenskih oružanih snaga na način na koji su njihove republike i pokrajine bile dio Jugoslavije. Tako pozicionirana, teritorijalna odbrana je za svaku republiku predstavljala po definiciji najjači garant sigurnosti njene teritorije i izvornog suvereniteta republike. Takva njena pozicija od početka je smetala upravljačkom vrhu JNA, koji se od šezdesetih godina u političkom smislu profilirao kao centralistički i unitaristički, dok je u nacionalnom bio dominantno srpski. Unutar njega kontinuirano je djelovala neformalna generalska linija koja je činila sve što joj ustavna i zakonska rješenja nisu izričito onemogućavala da omete i spriječi profiliranje TO u stvarno ravnopravnu komponentu oružanih snaga i, pogotovu, stvarnog i efikasnog garanta republičkog suvereniteta. U tom pogledu, ni odnos republičkih i nacionalnih elita prema razvoju TO nije bio ujednačen. Prema preferiranju da se oslone na JNA ili ulažu u razvoj teritorijalnih odbrana, mogu se još za Brozovog života iščitati buduće pozicije pojedinih republika u odnosu na bitna pitanja srazmjera moći savezne države i republika, koja će eskalirati nakon njegove smrti. Najviše su u razvoj svojih teritorijalnih odbrana ulagale Slovenija i Hrvatska, čije su jedinice bile najorganizovanije i najopremljenije. Najbrojniju teritorijalnu odbranu imala je Bosna i Hercegovina. Srbija niti je ulagala sredstva niti omasovljavala svoju TO srazmjerno mogućnostima republike.

Eskalacija jugoslovenske krize sredinom osamdesetih godina aktualizirala je težnje za redefinicijom jugoslovenske države. Kao nosilac ovih težnji iskazat će se srpska politička i nacionalna elita. Postojeći ustavni mehanizmi zaštite republičkih suvereniteta nisu davali nikakvu mogućnost za takvo nešto na institucionalan način mimo volje bilo koje republike pojedinačno. Politički pokret artikulisan na platformi društvenih i političkih analiza, kakve su iskazane u poznatom dokumentu Srpske akademije nauka i umetnosti, pokrenut će masovnu srpsku nacionalnu euforiju na zahtjevu za promjenu ustavne pozicije Srbije na bilo koji način i po bilo kojoj cijeni, najavljujući da će nakon

regulisanja odnosa unutar Srbije, istim metodom pristupiti redefiniciji odnosa unutar federacije, odnosno redefiniciji odnosa moći savezne države i republika. Ovako izražena politička volja i definisan politički cilj, s obzirom na postojeće mehanizme zaštite republičkih suvereniteta, morao je svjesno kalkulisati s perspektivama ozbiljnih konflikata. U tom cilju pripremljena je i provođena reorganizacija oružanih snaga i sistema rukovođenja i komandovanja u njima pod kodnim nazivom „Jedinstvo“, čija je glavna meta bila pozicija i sposobnost teritorijalnih odbrana da budu garant republičkih suvereniteta. To je provođeno drastičnim brojnim smanjenjem, organizacijskim i doktrinarnim prilagođavanjem koje je preferiralo jedinice kompatibilne jedinicama JNA, razoružavanjem i sistemskim onemogućavanjem rukovodstava republika da ostvare svoje ustavne nadležnosti u pogledu rukovođenja vlastitim teritorijalnim odbranama. U provođenju mjera reorganizacije jugoslovenski vojni vrh nije imao jednak odnos prema svim republikama. Ni sve republike nisu imale jednak odnos prema provođenim mjerama. Otpor provođenju ovako planirane reorganizacije oružanih snaga od početka je davala Slovenija. Hrvatska tek nakon provedenih prvih višestranačkih izbora i dolaska na vlast Hrvatske demokratske zajednice.

Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine također se našla u proizvedenom haosu reorganizacije po planu „Jedinstvo“. S obzirom na to da je u reorganizaciju ušla kao najbrojnija, te da je učestalost promjena bila takva da su naređenja za naredne faze smanjenja i reorganizacije prestizala realizaciju prethodnih, realna je i ocjena da je stepen dezorganizacije i pometnje bio visok. Tokom 1990. godine JNA je u potpunosti razoružala TO Bosne i Hercegovine. Cijelim tokom provođenja plana „Jedinstvo“ rukovodstvo Bosne i Hercegovine nije poduzimalo nikakve mjere kojim bi bile ublažene posljedice planske devastacije njene Teritorijalne odbrane. Nakon provedenih višestranačkih izbora i formiranja tripartitne vlasti nacionalnih stranaka, trend pasivnog odnosa prema mjerama vojnog vrha u odnosu na TO se nastavio, iz nužnosti koju je diktirala sama struktura nove vlasti i unutar nje, prije svega klijentistički odnos SDS prema srpskom političkom vrhu, ali i

početno kalkuliranje SDA s mogućnošću nove jugoslovenske državne zajednice. Klijentistički odnos HDZ prema hrvatskom vrhovništvu, nakon sporazuma Miloševića i Tuđmana u Karađorđevu, čija je suština namirivanje međusobnih odnosa na račun teritorije Bosne i Hercegovine, bit će dodatni razlog pasivnosti u pogledu zaštite TOBiH kao institucije države Bosne i Hercegovine i garanta njenog suvereniteta. Izvjesni otpori i mjere u cilju da se održi odbrambena sposobnost TO poduzeti su u posljednjoj fazi provođenja plana „Jedinstvo“ na nivou pojedinih općina.

Iako je državna vlast, čuvajući se od davanja povoda za prijevremenu eskalaciju sukoba unutar Republike, dugo vremena nije štitila i jačala, u momentu međunarodnog priznanja državne nezavisnosti Bosne i Hercegovine, kada je djelovanje jugoslovenske oružane sile, u čijem su sastavu djelovale i oružane formacije formirane pod pokroviteljstvom SDS, na njenoj teritoriji i formalno postalo oružana agresija, naređena je mobilizacija TORBiH i stavljanje svih snaga odbrane pod njenu komande. Sačuvavši u mjeri u kakvoj i kolikoj jeste vlastitu strukturu i vojnički potencijal, te u punoj mjeri svoju ustavnu legitimaciju regularne organizovane oružane sile pod komandom legalnih organa državne vlasti Republike Bosne i Hercegovine, ona je uspjela apsorbovati sve te snage odbrane i biti dovoljan okvir za njihov dalji razvoj, čuvajući netaknutom političku poziciju državnog rukovodstva i dajući legitimitet borbi za odbranu nezavisnosti i teritorijalne cjelovitosti Bosne i Hercegovine na konstitucionalnim načelima na kojima je ona postojala, na kojima je zaslužila i dobila svoje međunarodno priznanje.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

a) Arhivska građa

1. Arhiv Armije RBiH (dalje **AARBiH**), fond Generalštab ARBiH (**GŠA**).
2. AARBiH, materijal naučnoistraživačkog projekta ***Vojna iskustva iz rata u BiH 1992-1995***, separat br. 2, „Vojna situacija uoči agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu“, radni materijal, autor: Zićro Suljević, Sarajevo, 2001.
3. AARBiH, materijal naučnoistraživačkog projekta ***Vojna iskustva iz rata u BiH 1992-1995***, separat br. 5, „Mobilizacija“, radni materijal, autor Avdulah Kajević, Sarajevo, 1999.
4. AARBiH, zbirka dokumenata Jugoslovenska narodna armija (**JNA**).
5. AARBiH, zbirka dokumenata Općinski štab TO Fojnica.
6. AARBiH, zbirka dokumenata Općinski štab TO Visoko.
7. AARBiH, fond Republički štab Teritorijalne odbrane (**RŠTO**).
8. AARBiH, zbirka videozapisa (**GŠV**).
9. AARBiH, fond 5. korpus ARBiH.

b) Objavljeni izvori

1. Ćosić, Dobrica, „Piščevi zapisi (1981-1991)“, ***Večernje novosti*** (Beograd), http://www.novosti.co.yu , download 26. 1. 2005.
2. Dizdarević, Raif, „Izdaja vojnog vrha“, ***JNA beznađe zla*** (intervjui Fadila Ademovića), Sarajevo, 1997.
3. ***Dokumentacioni centar „Ratovi 1991-1999.“: Arhiva govora Slobodana Miloševića***, www.dcr.org.yu.
4. Duraković, Nijaz, „Milošević je bio rigidni boljševik operiran od nacionalizma“, (autor intervjua: Sabina Čabaravdić), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.
5. Đukanović, Milo, „Podcijenio sam opasnost od manipulacije narodom“, (autor intervjua: Dragan Štavljanin), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

6. Švarm, Filip, ***Jedinica***, dokumentarni TV serijal, Vreme film i B92, Beograd, 2006.
7. Fond za humanitarno pravo/ Haški tribunal/ Suđenje Miloševiću/ Transkripti/ Četvrtak, 22. januar 2004. - Svedok Hrvoje Šarinić, http://www.hlc.org.yu/ srpski/Haski_tribunal/Transkripti.
8. ***Fond za humanitarno pravo***/Haški tribunal/Suđenje Miloševiću/ Transkripti/ Sreda, 21. maj 2003. - Svedok Milan Kučan, http:// www.hlc.org.yu/srpski/Haski_tribunal/ Sudjenje_Milosevicu/Transkripti.php?file=944.html.
9. ***Fond za humanitarno pravo***/Haški tribunal/Suđenje Miloševiću/ Transkripti/ Utorak, 1. oktobar 2003. – Svedok Stjepan Mesić, http://www.hlc.org.yu/srpski/ Haski_tribunal/Sudjenje_Milosevicu/ Transkripti .
10. ***Fond za humanitarno pravo***/Haški tribunal/Suđenje Miloševiću/ Transkripti/12. jun 2003. – Svedok Osman Selak, http://www.hlc.org.yu/srpski/ Haski_tribunal/ Sudjenje_Milosevicu/ Transkripti.
11. Gligorov, Kiro, „Podela živog mesa“ (autor intervjua: Omer Karabeg), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.
12. ***Hronologija 1990-1995***, Banja Luka, 2002.
13. „Hronologija događaja 1966-2006“, ***Kovanje antijugoslovenske zavere***, knjiga 1, (ur. Sonja Biserko), Beograd, 2006.
14. Gligorov, Kiro, „Podela živog mesa“, (autor intervjua: Omer Karabeg), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.
15. **ICTY - ONLINE BAZA SUDSKIH DOKUMENATA**
16. Izetbegović, Alija, „Dvije strane Rubikona“, (autor intervjua: Nenad Pejić), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.
17. Ključić, Stjepan, „Izetbegović je izdao Bosnu“, (autor intervjua: Sabina Čabaravdić), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.
18. Kučan, Milan, „Otpor Srboslaviji“, (autor intervjua: Omer Karabeg), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.
19. Major, Nandor, „Ne treba preterivati oko značaja Osme sednice“, (autor intervjua: Dimitrije Boarov), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.

20. Marković, Dragoslav, „Diskontinuitet“, (autor intervjua: Branka Mihajlović), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.
21. ***Memorandum SANU***, str. 40, http://www.hic.hr/domov-rat-memorandum-sanu-htm.
22. Mesić, Stjepan, „Ja sam dogovorio sastanak u Karađorđevu“, (autor intervjua: Omer Karabeg), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.
23. ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 1990, 1991, 1992.
24. Predmet Milošević (IT-02-54), „Izjava na osnovu Pravila 89 (F) Borislav Jović“, http://www.un.org/icty/bhs/cases/milosevic/documents/docpros/witness.
25. Predmet Milošević (IT-02-54), „Skraćeni sažetak svjedočenja Ante Markovića“, http://www.un.org/icty/bhs/cases/milosevic/documents/docpros/witness/mil-wit-markovic.htm.
26. ***Stenogrami o podjeli Bosne***, ***knjiga I i II***, (priredio Predrag Lucić), Split-Sarajevo, 2005.
27. ***Strategija ONO i DSZ SFRJ***, Beograd, 1987.
28. ***Strategija oružane borbe***, Beograd, 1983.
29. SVEDOČENJA IZ HAŠKOG TRIBUNALA, svedok Robert Donia, „Objedinjavanje Srba – cilj rata“, Petak, 12. septembar 2003. godine, ***Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta***, Beograd, 2006.
30. Šimić, Tomo, ***Dokumenti Predsjedništva BiH 1991. – 1994***, National security and the future 3(7), Zagreb, 2006.
31. Tupurkovski, Vasil, „Raspad je bio neminovan – ali ne i rat“, (autor intervjua: Omer Karabeg), ***CD: Svjedoci raspada***, Radio Slobodna Evropa, Prag, 2004.
32. ***Zakon o narodnoj odbrani (prečišćeni tekst)***, Službeni vojni list 17/1965.
33. ***Zakon o narodnoj odbrani***, Službeni vojni list 12/1982.
34. ***Zakon o narodnoj odbrani***, Službeni vojni list 9/1974.
35. ***Zbornik dokumenata iz oblasti bezbednosti i odbrane Jugoslavije***, Beograd, 2002.

36. „Pankeri kao ratnici džihada“, ***Dani*** (Sarajevo), br. 98, 29. mart 1999, http://www.bhdani.com/arhiva/98/tekst498.htm.

Literatura

1. Alibegović, Ibrahim, ***U potrazi za istinom o ratu u Bosni***, Sarajevo, 2004.
2. Aličić, S. Ahmed, ***Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine***, Sarajevo, 1996.
3. Aličić, S. Ahmed, ***Uređenje Bosanskog ejalete od 1789. do 1878. godine***, Sarajevo, 1983.
4. Anđelić, Neven, ***Bosna i Hercegovina između Tita i rata***, Beograd, 2005.
5. Ateljević, Milan; Petković**,** Aleksandar, ***Komiteti za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu***, Beograd, 1985.
6. Azinović, Vlado, „Bušova administracija i raspad Jugoslavije“, ***Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta***, Beograd, 2006.
7. Bekić, Darko, ***Jugoslavija u hladnom ratu: odnosi sa velikim silama 1949-1955***, Zagreb, 1988.
8. Bilandžić, Dušan, „Raskol u državno-partijskome vrhu 60-tih godina 20. stoljeća – početak raspada Jugoslavije“, http://www.cpi.hr/download/links/7272.pdf.
9. Bilandžić, Dušan, ***Povijest izbliza***, Zagreb, 2006.
10. Bilandžić, Dušan, **Hrvatska moderna povijest**, Zagreb, 1999.
11. Biserko, Sonja, „Od Jugoslovenske narodne armije do srpske vojske“, ***Ratovi u Jugoslaviji 1991-1999***, Beograd, 2002.
12. Blagojević, Marina, „Iseljavanje Srba sa Kosova: trauma i/ili katarza“, ***Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju, deo 1***, Beograd, 2002.
13. Bougarel, Xavier, ***Bosna: anatomija rata***, Beograd, 2004.
14. Bracković, Ofelija; Vasić, Miloš; Vasović Aleksandar, „Ko to rado ide u vojnike: mobilizacijska kriza – analitički pregled medijskog izvještavanja“, ***Republika***, br. 198, Beograd, 1998.
15. Bulatović, Momir, ***ICTY vs Slobodan Milošević: Neizgovorena od-***

brana, Niš- Podgorica, 2006.

16. Cigar, Norman, ***Genocid u Bosni – Politika „etničkog čišćenja“***, Sarajevo, 1998.
17. Čekić, Smail, ***Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu - planiranje, priprema, izvođenje***, Sarajevo, 2004.
18. De la Brosse, Renaud, „Politička propaganda i projekt 'Svi Srbi u jednoj državi': posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe“, ***Miloševi**ć **vs Srbija***, Beograd, 2004, str. 127-213.
19. Delić, Rasim, ***Armija Republike Bosne i Hercegovine: nastanak, razvoj i odbrana zemlje***, Sarajevo, 2007.
20. Dimitrijević, Nenad, „Reč i smrt: nacionalistička konstrukcija stvarnosti“, ***Reč no. 60/5***, Beograd, 2000.
21. Dizdarević, Raif, ***Od smrti Tita do smrti Jugoslavije***, Sarajevo, 2000.
22. Domazet, Davor Lošo, „Kako je pripremana agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu ili preoblikovanje JNA u srpsku imerijalnu silu“, ***Nacionalna sigurnost i budućnost*** (Zagreb), Zbornik, svezak 1, 2001.
23. Donia, Robert, „Kreiranje Republike Srpske 1990-1992“ (izjava vještaka objelodanjena Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju shodno pravilu 94bis, podneseno 30. jula 2002) , ***Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta*** (ur. Sonja Biserko), Beograd, 2006.
24. Džaja, Srećko, ***Politička realnost jugoslovenstva (1918-1991)***, Sarajevo-Zagreb, 2004.
25. Džuda, Timoti, ***Srbi – istorija, mit i razaranje Jugoslavije***, Beograd, 2003.
26. Efendić, Hasan, ***Ko je branio Bosnu***, Sarajevo, 1998.
27. Ekmečić, Milorad, „Planovi za gerilski rat 1914.“, ***Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka***, BIGZ, Beograd, 1997.
28. Filandra, Šaćir, ***Bošnjačka politika u XX stoljeću***, Sarajevo, 1998.
29. Garde, Paul, Život i smrt Jugoslavije, Zagreb, 1996.
30. Goati, Vladimir, „Političke elite, građanski rat i raspad SFRJ“, ***Republika*** br. 147/1996, (http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/96/147/147-17.html).

31. Gojković, Drinka, „Trauma bez katarze“, ***Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju, deo 1***, Beograd, 2002.
32. Halilbegović, Nihad, ***Mama, moram im glavu dati... (stradanje vojnika regruta u bivšoj JNA i njihovo spašavanje)***, Sarajevo, 2002.
33. ***Historija naroda Jugoslavije I i II***, Zagreb, 1959.
34. Hodge, Carole, ***Velika Britanija i Balkan***, Zagreb, 2007.
35. Hodžić, Šefko, ***Kako je nastajala BH Armija***, feljton, ***Oslobođenje*** (Sarajevo), 1997.
36. Inđić, Milan, ***Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine***, Sarajevo, 1989.
37. Izetbegović, Alija, Čudo bosanskog otpora ***(Odabrani govori, intervjui, izjave, decembar 1993 – decembar 1994)***, Sarajevo, 1995.
38. Jović, Borislav, ***Posljednji dani SFRJ***, Beograd, 1996.
39. Jović, Dejan, ***Jugoslavija, država koja je odumrla,*** Zagreb, 2003.
40. Kadijević, Veljko, ***Moje viđenje raspada, vojska bez države***, Beograd, 1993.
41. Kasumović, Ahmet; Huseinbašić, Ćamil, ***Enciklopedijski rječnik odbrane BiH***, Sarajevo, 2000.
42. Kolšek, Konrad, „Prvi pucnji u SFRJ – sećanje na početak oružanih sukoba u Sloveniji i Hrvatskoj“, feljton, **Danas**, http://www.danas.co.yu/ 20050421/feljton1.html.
43. Kovačević, Živorad, ***Srbija i svet: između arogancije i poniznosti***, Beograd, 2004.
44. Kreševljaković, Hamdija, ***Kapetanije u Bosni i Hercegovini***, Sarajevo, 1954.
45. Kurjak, Jelica, „Rusija na Balkanu“, ***Helsinške sveske*** (Beograd), br. 3, str. 7, http://www.helsinki.org.yu/ files.php?lang=sr&pgno=2.
46. Laker, Volter, ***Istorija Evrope 1945-1992***, Beograd, 1999.
47. Lampe, John R., ***Jugoslavija kao istorija: bila dvaput jedna zemlja***, Beograd, 2004.
48. Libal, Michael, ***Njemačka politika i jugoslavenska kriza 1991. - 1992.***, Zagreb, 2004.
49. Ljubičić, Nikola, ***Općenarodna odbrana strategija mira***, Beograd, 1977.

50. Madžar, Ljubomir, „Ko koga eksploatiše“, ***Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju, deo 1***, Beograd, 2002.
51. Major, Nandor, „Raspad Druge Jugoslavije“, ***Ratovi u Jugoslaviji 1991-1999,*** Beograd, 2002.
52. Mamula, Branko, ***Slučaj Jugoslavija***, Podgorica, 2000.
53. Maočanin, Nenad, ***Turska Hrvatska***, Zagreb, 1999.
54. Markešić, Ivan, ***Kako smo sačuvali Bosnu i Hercegovinu***, Sarajevo – Zagreb, 2004.
55. Mates, Leo, ***Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije***, Beograd, 1976.
56. Milosavljević, Olivera, „Fatalističko tumačenje razaranja Jugoslavije“, ***Republika***, broj 316-317/2003, http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/2003/316-317/ .
57. Milosavljević, Olivera, „Jugoslavija kao zabluda“, ***Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju, deo 1***, Beograd, 2002.
58. Milosavljević, Olivera, „Nacionalni stereotipi u istorijskoj perspektivi“, ***Nova srpska politička misao*** god. VI (1999), br. 1-2, str. 7-25.
59. Milosavljević, Olivera, „Od Memoranduma do „kolektivne“ odgovornosti“, ***Helsinške sveske*** br. 1, http://www.helsinki.org.yu.
60. Milosavljević, Olivera, „Zloupotreba autoriteta nauke“, ***Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju deo 1***, Beograd, 2002.
61. Minić, Miloš, ***Dogovori u Karađorđevu o podeli Bosne i Hercegovine***, Sarajevo, 1998.
62. Muslimović, Fikret, ***Argumenti i sjećanja o ratu***, knjiga prva (1990-1993), Sarajevo, 2006.
63. Nilsen, Kristijan A., „Ministarstvo unutrašnjih poslova bosanskih Srba: Geneza, učinak, komanda i kontrola 1990-1992“ (Istraživački izvještaj pripremljen za slučaj KRAJIŠNIK (IT-00-39)), ***Miloševi**ć **vs Jugoslavija*** (ur. Sonja Biserko), Beograd, 2004.
64. ***Nasilno rasturanje Jugoslavije: uzroci, dinamika, posledice - zbornik radova***, (urednik Miroslav Hadžić), Beograd, 2004.
65. ***Oružane snage SFRJ***, Beograd, 1982.

66. Pešić, Vesna, „Rat za nacionalne države“, ***Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju, deo 1***, Beograd, 2002.
67. Petranović, Branko, ***Istorija Jugoslavije 1918-1978***, Beograd, 1981.
68. Petranović, Branko; Zečević, Momčilo, ***Jugoslovenski federalizam, ideje i stvarnost, drugi tom***, Beograd, 1987.
69. Petranović, Branko, „Unutrašnje i međunarodne pretpostavke raspada dve Jugoslavije“, ***Filozofija i društvo***, Beograd, broj VI/1994, http://www.instifdt.bg.ac.yu/ifdt/izdanja/ casopisi/ifdt/ VI/index_s.
70. Pleterski, Janko i dr., ***Povijest Saveza komunista Jugoslavije***, Beograd, 1985.
71. Podobnik, Zoran, „Politika SAD-a spram raspada SFRJ 1989-1991“, ***Međunarodne studije***, god. V, br. 2, Zagreb, 2005.
72. Popović, Srđa, „Kako smo branili Jugoslaviju“, ***Milošević vs Jugoslavija***, Beograd, 2004, str. 11-40.
73. Radić, Radmila, „Crkva i „srpsko pitanje“„ ***Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju, deo 1***, Beograd, 2002, str. 301-339.
74. Radinovića, Radovan, ***Laži o sarajevskom ratištu***, Beograd, 2004.
75. ***Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991 – 1995*** (uredili Branka Magaš i Ivo Žanić), Zagreb – Sarajevo, 1999.
76. Redžić, Evner, ***Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu***, Sarajevo, 1998.
77. Ribičič, Ciril, ***Geneza jedne zablude*** (ustavnopravna analiza nastanka i djelovanja Hrvatske zajednice Herceg-Bosne), Zagreb-Sarajevo-Idrija, 2000.
78. Roksandić, Drago, ***Vojna Hrvatska/La Croatie militaire***, Zagreb, 1988.
79. Rupnik, Žak, „Evropa u balkanskom ogledalu“, ***Republika***, broj 196/1998, http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/98/196/196_15.HTM.
80. Sekelj, Laslo, „Uzroci raspada Jugoslavije“, ***Filozofija i društvo***, VI/1994, http://www.instifdt.bg.ac.yu/ifdt/izdanja/casopisi/ifdt/VI/index_s.
81. Sikimić, Borislav, ***Odbrana u ustavnom sistemu SFRJ***, Beograd, 1985.

82. Silber, Laura; Little, Allan, ***Smrt Jugoslavije***, Opatija, 1996.
83. Simms, Brendan, ***Najsramniji trenutak: Britanija i uništavanje Bosne***, Sarajevo, 2003.
84. Softić, Sakib, ***Pravna priroda rata u Bosni i Hercegovini***, Sarajevo, 2000.
85. Stojanović, Vasilije, ***Srpska vojska od 1804–1876***, Traganja br. 4, Aleksinac, 2001.
86. Šadinlija, Mesud, ***Prvi korpus ARBiH, nastanak i razvoj 1992-1995***, Sarajevo, 2004.
87. **Šadinlija, Mesud,** ***Za Sarajevo, za Bosnu svoju: od 13. novosarajevske do 111. Viteške brdske brigade***, Sarajevo, 2010.
88. Šehić, Nusret , ***Bosna i Hercegovina 1918–1925***, Sarajevo, 1991.
89. Šehić, Nusret, ***Četništvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941***, Sarajevo, 1971.
90. Šiber, Stjepan, ***Prevare, zablude, istina***, Sarajevo, 2000.
91. Špegelj, Martin, ***Sjećanja vojnika***, Zagreb, 2001.
92. ***Teritorijalna odbrana kao državotvorni faktor u odbrani od oružane agresije i u formiranju Armije Republike Bosne i Hercegovine*** (zbornik radova s okruglog stola), Sarajevo, 2007. godine.
93. Tomanić, Milorad, ***Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj***, Beograd, 2001.
94. Tomašević, Nebojša, ***Yutel***, http://montenegro.org.au/yutel.html.
95. Vahtel, Endru Baruh, ***Stvaranje nacije, razaranje nacije***, Beograd, 2001.
96. Vasić, Miloš; Švarm, Filip, „Zadah zločina, paravojne formacije u Srba: 1990-2000“, ***Helsinške sveske***, br. 9, str. 42-56, http://www.helsinki.org.yu.
97. Veselinović, Ivan , „JNA u minulom ratu“, ***JNA beznađe zla*** (intervjui F. Ademovića), Sarajevo, 1997.
98. ***Vojna enciklopedija***, Beograd, 1975.
99. Williams, Paul, „Politički odgovor međunarodne zajednice na krizu u bivšoj Jugoslaviji“, ***Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991 – 1995*** (uredili Branka Magaš i Ivo Žanić), Zagreb – Sarajevo, 1999.
100. Zimmermann, Warren, ***Izvori jedne katastrofe***, Zagreb, 1997.

101. Žarković, Vidoje, „Savez komunista Jugoslavije u vrtlogu krize“, ***Ratovi u Jugoslaviji 1991-1999***, Beograd, 2002.
102. Živković, Miljenko, ***Teritorijalna odbrana Jugoslavije – najširi oblik organizovanja radnih ljudi i građana za oružanu borbu***, Beograd, 1985.
103. Živković, Miljenko, ***Teritorijalna odbrana***, Beograd, 1986.

PRILOZI

Skraćenice:

AR – autonomna regija
ARBiH – Armija Republike Bosne i Hercegovine
AVNOJ – Anifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavija
CK – Centralni komitet
DB – državna bezbjednost
DPZ – društveno-politička zajednica
DT – državna tajna
GrŠTO – Gradski štab TO
GŠ OS SFRJ – Generalštab Oružanih snaga SFRJ
HDZ – Hrvatska demokratska zajednica
HSP – Hrvatska stranka prava
HVO – Hrvatsko vijeće obrane
HZ – hrvatska zajednica
HZ HB – Hrvatska zajednica Herceg-Bosna
JNA – Jugoslovenska narodna armija
KOG – komanda odbrane grada
KOS – kontra-obavještajna služba (JNA)
KPJ – Komunistička partija Jugoslavije
MNO BiH – Ministarstvo narodne odbrane Bosne i Hercegovine
MS – materijalna sredstva
MTS – materijano-tehnička sredstva
MUP – ministarstvo unutrašnjih poslova
MZ – mjesna zajednica
NDH – Nezavisna država Hrvatska
NO – narodna odbrana
NVO – naoružanje i vojna oprema
OdTO – odred TO
OkŠTO – okružni štab TO
ONO i DSZ – općenarodna odbrana i društvena samozaštita
OpŠTO – općinski štab TO
OS RBiH – Oružane snage Republike Bosne i Hercegovine
OS SFRJ – Oružane snage SFRJ

OUR – Organizacija udruženog rada
part. br. – partizanska brigada
PL – Patriotska liga
RgŠTO – regionalni štab TO
RHB – radiološko-hemijsko-biološka
RIV – Republičko izvršno vijeće
RJ – ratne jedinice
RjŠTO – rejonski štab TO
RŠTO – Republički štab Teritorijalne odbrane
RViPVO – ratno vazduhoplovstvo i protivvazdušna odbrana
SANU – Srpska akademija nauka i umetnosti
SAO – srpska autonomna oblast
SAP – Socijalistička autonomna pokrajina
SDA – Stranka demokratske akcije
SDS – Srpska demokratska stranka
SFRJ – Socijalistička federativna republika Jugoslavija
SHS – (Kraljevina) Srba, Hrvata i Slovenaca
SJB – stanica javne bezbjednosti
SK – savez komunista
SKJ – Savez komunista Jugoslavije
SK-PJ – Savez komunista-pokret za Jugoslaviju
SO – skupština opštine
SP – srednjoročni plan
SP – strogo povjerljivo (uz navođenje akta)
SPC – Srpska pravoslavna crkva
SPO – Srpski pokret obnove
SR – socijalistička republika
SRBiH – Socijalistička republika Bosna i Hercegovina
SSNO – Savezni sekretarijat za narodnu odbranu
SSRN – Socijalistički savez radnog naroda
SSSR – Savez sovjetskih socijalističkih republika
SUBNOR – Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata
SUP – Sekretarijat za unutrašnje poslove
ŠTO – Štab TO

ŠTO RBiH – Štab TO Republike Bosne i Hercegovine

TO – teritorijalna odbrana

TOSRBiH – TO Socijalističke republike Bosne i Hercegovine

VO – s rednim bojem ispred u značenju: vojna oblast; s nazivom mjesta iza skraćenice u značenju: vojni okrug

VTO – vojno-teritorijalni organ

Karta 1: vojno-teritorijalna podjela SFRJ do 1988. godine

Karta 2: vojno-teritorijalna podjela SFRJ nakon 1988. godine

Karta 3: Zone okružnih štabova TOBiH i Gradskog štaba TO Sarajevo

r/b	NAZIV SREDSTVA	komada
1.	Automat 7,62 mm (svi modeli)	**29.072**
2.	PAP 7,62 mm (poluautomatska puška)	**44.663**
3.	AP 7,62 mm (automatska puška)	**35.007**
4.	Puška 7,9 mm	**101.872**
5.	PAP 7,9 mm (snajper)	**2.680**
6.	PM 7,62 mm (puškomitraljez)	**8.864**
7.	PM 7,9 mm	**5.687**
8.	Mitraljez 7,9 mm	**217**
9.	Automat 9 mm „Hekler-Koh“	**276**
10.	Pištolj 7,62 mm	**10.135**
11.	Pištolj 7,65 mm	**4.025**
12.	Automatski pištolj 7,65 mm	**144**
13.	RB (ručni bacač)	**8.650**
14.	RBR 64 mm „ZOLJA“	**855**
15.	RBR 90 mm „OSA“	**457**
16.	MB 60 mm (minobacač)	**913**
17.	MB 82 mm	**974**
18.	MB 120 mm	**98**
19.	BST 82 mm (bestrzajni top)	**478**
20.	LRL 128 mm (lahki raketni lanser)	**48**
21.	PAT 20/1 i 20/3 mm (PA top s jednom i tri cijevi)	**168**
22.	POLK 9K11	**10**
23.	Raketa 9M/4M za POLK	**281**
24.	Lansirni mehanizam 9P58	**89**
25.	Raketa 9M 32M za „STRELA-2M“	**222**
26.	Metak 7,62 mm za pištolj i automat	**13.123.125**
27.	Metak 7,65 mm	**823.852**
28.	Metak 7,62 mm za AP i PAP	**31.041.419**
29.	Metak 7,9 mm za pušku, PM i mitraljez	**36.912.143**

30.	Metak 7,9 mm za snajper	**717.671**
31.	Mina MB 60 mm trenutna	**75.456**
32.	Mina MB 82 mm trenutna	**166.686**
33.	Mina MB 120 mm	**5.272**
34.	Mina za RB kumulativna	**41.017**
35.	Mina kumulativna za tromblon	**44.066**
36.	Mina trenutna za tromblon	**36.752**
37.	Metak 82 mm za BST	**6.753**
38.	Ručna bomba	**184.425**
39.	Ručna bomba protivtenkovska kumulativna	**15.585**
40.	Raketa 90 mm kumulativna za „OSU“	**1.116**
41.	Raketa 128 mm za LRL	**2.331**
42.	Metak 20 mm	**455.323**
43.	Protiv-pješadijske mine nagazne	**42.413**
44.	Protiv-pješadijske mine potezne	**38.643**
45.	Protiv-tenkovske mine	**44.234**

Tabela 1: Pregled naoružanja i MTS TOSRBiH koje je oduzela JNA

r/b	Štab	Naziv partizanske brigade	Općine iz kojih se popunjava
1.	OkŠTO Banja Luka	**2. krajiška part.br.**	**Banja Luka**
2.		**5. kozarska part.br.** 2.bataljon	**Prijedor** **Bosanska Gradiška**
3.	OkŠTO Bihać	**8. krajiška part.br.** 2.bataljon 3.bataljon	**Bihać** **Velika Kladuša** **Bosanski Novi**
4.	OkŠTO Doboj	**„Pet heroja“ part.br.** 2.bataljon 3.bataljon	**Doboj** **Teslić** **Tešanj**
5.	OkŠTO Goražde	**4. drinska part.br.** 2.bataljon 3.bataljon	**Goražde** **Stari Grad Sarajevo** **Foča**
6.	OkŠTO Livno	**13. hercegovačka part. br.** 2.bataljon 3.bataljon	**Livno** **Duvno** **Bugojno**
7.	OkŠTO Mostar	**10. hercegovačka part. br.** 3.bataljon 3.četa(3.bat)	**Mostar** **Lištica** **Ljubuški**
8.		**11. hercegovačka part. br.** 3.bataljon	**Mostar** **Trebinje**
9.		**14. hercegovačka part. br.** 3.bataljon i MB 120 mm	**Konjic** **Ilidža**
10.	OkŠTO Tuzla	**3. tuzlanska part.br.**	**Tuzla**
11.		**„Veljko Lukić-Kurjak“ part.br.**	**Bijeljina**
12.		**1. posavska part.br.** 2.bataljon	**Brčko** **Gradačac**
13.	OkŠTO Zenica	**11. srednjobosanska part.br.**	**Zenica**
14.		**12. srednjobosanska part.br.** 3.bataljon	**Zenica** **Travnik**

15.	**GrŠTO Sarajevo**	**1. sarajevska part.br**	**Novi Grad Sarajevo**
16.		**3. sarajevska part.br.** 3.bataljon	**Centar Sarajevo Ilidža**
17.	**RŠTO**	**Part. br. za obezbjeđenje republičkih organa i RŠTO SRBiH**	**Grad Sarajevo**

Tabela 2: pregled partizanskih brigada TOSRBiH na dan 31. 12. 1990. godine

ŠTAB - JEDINICA	nacionalna struktura				
	HRVATI	**BOŠNJACI**	**SRBI**	**OSTALI**	**SVEGA**
RŠTO SRBiH	20	125	121	41	307
OkŠTO (9)	465	1.120	732	345	2.662
GrŠTO	17	133	88	54	292
OpŠTO (109)	1.550	3.378	3.230	488	8.646
Manevarske jedinice	4.608	12.427	7.433	2.286	26.754
Ostali sastavi TO	16.834	43.021	35.242	4.273	99.370
UKUPNO:	**23.494**	**60.204**	**46.846**	**7.487**	**138.031**

Tabela 3: nacionalna struktura TOSRBiH na dan 31. 12. 1990. godine

ŠTAB - JEDINICA	nacionalna struktura oficira				
	HRVATI	**BOŠNJACI**	**SRBI**	**OSTALI**	**SVEGA**
RŠTO SRBiH	6	29	41	11	87
OkŠTO (9)	61	131	146	74	412
GrŠTO	3	14	18	11	46
OpŠTO (109)	449	918	1027	211	2605
UKUPNO:	**519**	**1.092**	**1.232**	**307**	**3.150**

Tabela 4: nacionalna struktura oficira u štabovima TOSRBiH na dan 31.12.1990. godine

KOMANDA VOJNOG OKRUGA	VOJNI ODSJEK	OPĆINE U SASTAVU VOJNOG ODSJEKA
SARAJEVO	SARAJEVO GRAD	**Novi Grad**, NOVO SARAJEVO, **Stari Grad**, **Centar**, HADŽIĆI, **Ilidža**, **Ilijaš**, PALE, **Trnovo**, **Vogošća**
	SARAJEVO	**Olovo**, HAN-PIJESAK, SOKOLAC, **Rogatica**, **Višegrad**, **Goražde**, RUDO, ČAJNIČE, **Foča**, KALINOVIK
	ZENICA	**Zenica, Žepče, Zavidovići, Kakanj, Vareš, Kreševo, Breza, Visoko, Kiseljak, Fojnica**
	TRAVNIK	**Busovača**, **Gornji Vakuf**, **Travnik**, DONJI VAKUF, **Novi Travnik**, **Vitez**, **Bugojno**, KUPRES
TUZLA	TUZLA	TUZLA, **Lukavac**, **Kalesija**, **Banovići**, Živinice, ŠEKOVIĆI, **Kladanj**, **Bratunac**, **Vlasenica**, **Srebrenica**
	BIJELJINA	BIJELJINA, UGLJEVIK, LOPARE, ZVORNIK
	BRČKO	BRČKO, **Gradačac**, **Orašje**, GRAČANICA, **Srebrenik**, BOSANSKI ŠAMAC
	DOBOJ	DOBOJ, **Maglaj**, **Tešanj**, TESLIĆ, **Odžak**, **Modriča**, DERVENTA, **Bosanski Brod**
MOSTAR	MOSTAR	**Mostar, Neum, Čapljina, Čitluk,** Metković**, Livno, Ljubuški, Lištica, Grude, Posušje, Tomislav-Grad, Prozor, Jablanica, Konjic**
TREBINJE	TREBINJE	TREBINJE, BILEĆA, LJUBINJE, **Stolac**, GACKO, NEVESINJE, Dubrovnik
BANJA LUKA	BANJA LUKA	BANJA LUKA, ŠIPOVO, MRKONJIĆ-GRAD, **Jajce**, SKENDER-VAKUF, KOTOR-VAROŠ, ČELINAC, PRNJAVOR, LAKTAŠI, SRBAC, BOSANSKA GRADIŠKA
	PRIJEDOR	**Prijedor**, SANSKI MOST, BOSANSKI NOVI, BOSANSKA DUBICA
	BIHAĆ	**Bihać, Bosanska Krupa, Cazin, Velika Kladuša**
	DRVAR	DRVAR, GLAMOČ, BOSANSKO GRAHOVO, KLJUČ, BOSANSKI PETROVAC

Tabela 5: Pregled vojno-teritorijalne podjele BiH početkom 1992. godine(Općine čiji su nazivi ispisani verzalom nisu prihvatile nove vojno-teritorijalne organe JNA i odbijale su saradnju s njima)

r/b	čin, ime i prezime	period komandovanja
1.	geneneralpukovnik **FRANJO HERLJEVIĆ**	1969–1974.
2.	geneneralpukovnik **MIRKO VRANIĆ**	1974–1982.
3.	generalpotpukovnik **ŽARKO MILIČEVIĆ**	1982–1984.
4.	generalpotpukovnik **MUJO MUJKIĆ**	1984–1986.
5.	generalpotpukovnik **SAKIB POZDERAC**	1986–1988.
6.	generalpotpukovnik **MILOŠ BAJČETIĆ**	1989–1991.
7.	generalpotpukovnik **DRAGO VUKOSAVLJEVIĆ**	1991–1992.
8.	pukovnik **HASAN EFENDIĆ**	1992.
9.	major **SEFER HALILOVIĆ**	1992.

Tabela 6: Komandanti TO Bosne i Hercegovine

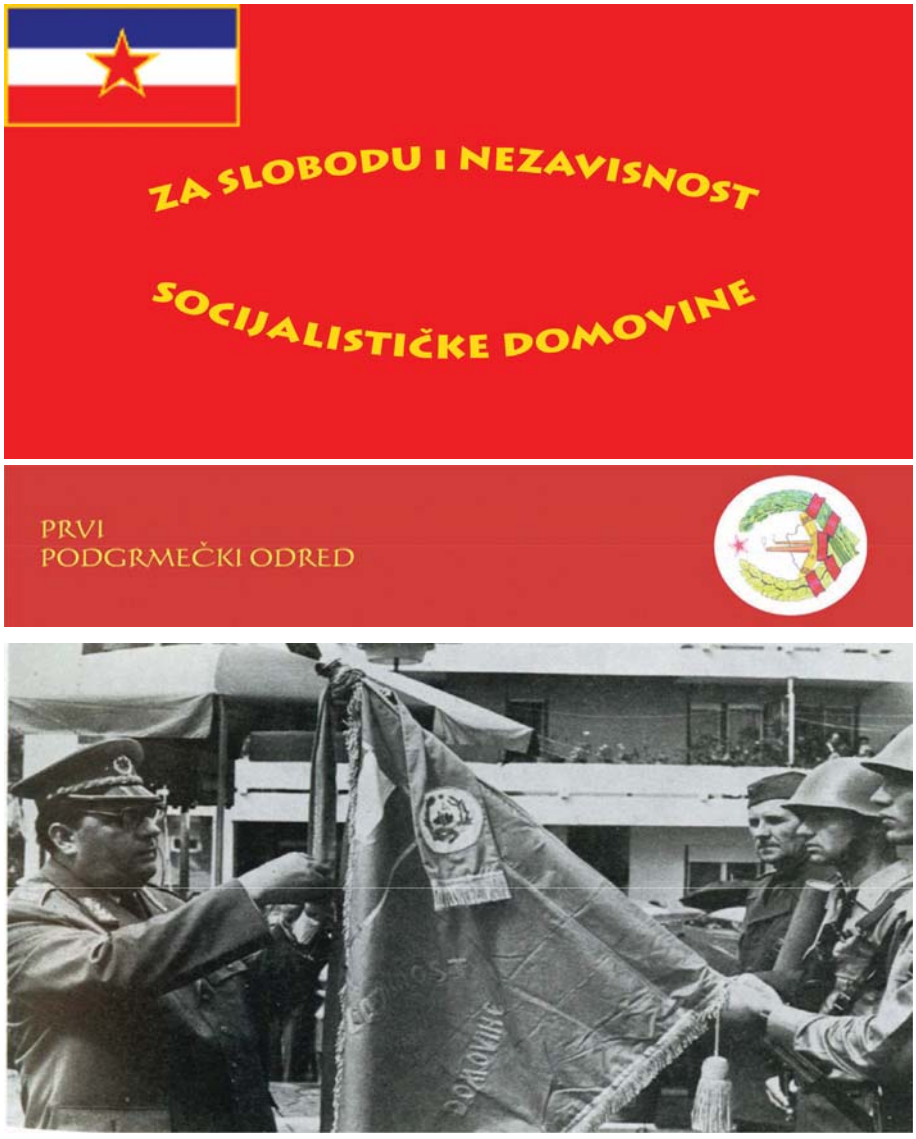

Fotografija 1
Ratna zastava jedinica TOSRBiH. Iznad ratne zastave, iste za sve jedinice, na vrhu koplja se vezala lenta na kojoj se nalazio grb SRBiH i natpis s nazivom jedinice. (Fotografija s dodjele ratne zastave odredu TO iz Konjica 27. jula 1971. godine. Iznad fotografije: rekonstrukcije izgleda ratne zastave TOSRBiH i lente jedne od jedinica)

Fotografija 2

Fotografija 3

Pripadnici TOSRBiH 1985. godine

Fotografija 5: Znak pripadnika TO u sastavu OS SFRJ

Fotografija 6: Znak pripadnika TORBiH propisan 8. aprila 1992. godine. Na fotografiji znak izrađen u bakru 1992. godine

Fotografija 7

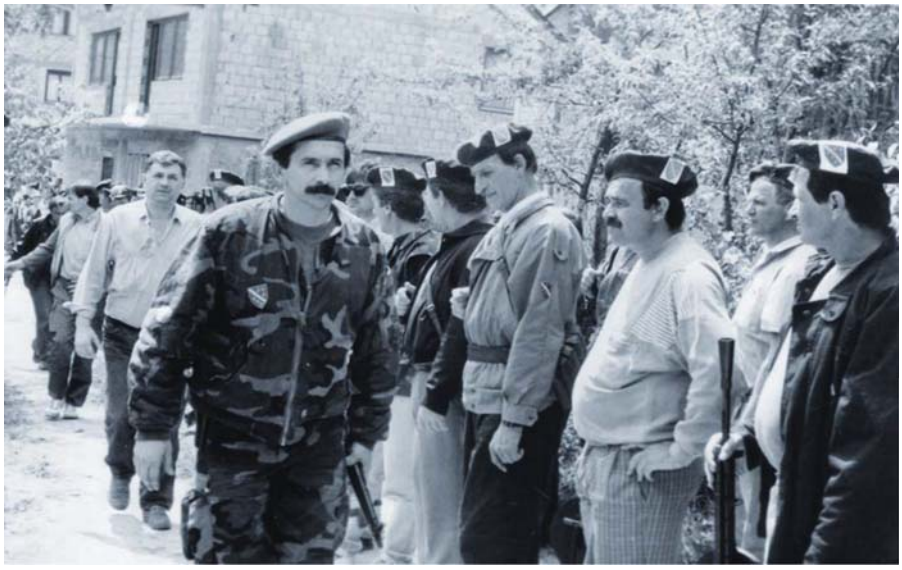

Fotografija 8

Pripadnici TORBiH 1992. godine